

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI**

**MUHAMMED B. MUSTAFA EN-NA'ÎMÎ'NİN
TEZHÎBÜ'T-TİLÂVE FÎ 'İLMÎ'T-TECVÎD VE'L-KIRÂE
İSİMLİ ESERİ (İNCELEME-METİN)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABDÜLAZİZ ŞEKER

DANIŞMAN: DOÇ. DR. AHMET GÖKDEMİR

**YALOVA
ARALIK 2022**

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

MUHAMMED B. MUSTAFA EN-NA‘İMÎ’NİN
TEZHÎBÜ’T-TİLÂVE FÎ ‘İLMÎ’T-TECVÎD VE’L-KIRÂE
İSİMLİ ESERİ (İNCELEME-METİN)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABDÜLAZİZ ŞEKER
207213033

DANIŞMAN: DOÇ. DR. AHMET GÖKDEMİR

YALOVA
ARALIK 2022

ETİK BEYAN

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım “MUHAMMED B. MUSTAFA EN-NA‘İMÎ’NİN TEZHÎBÜ’T-TİLÂVE FÎ ‘İLMÎ’T-TECVÎD VE’L-KIRÂE İSİMLİ ESERİ (İNCELEME-METİN)” başlıklı bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı ve bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi taahhüt ve beyan ederim.

İmza

Abdülaziz ŞEKER

ÖNSÖZ

Bizleri yokken var eden, varlığından haberdar eden, her türlü lütfunun ve ikramının yanı sıra akıl nimeti gibi muazzam bir nimeti bizlere bahşeden, yaratıcımız, mâbudumuz, tek ilâhımız Allah Teâlâ'ya hamd, Hâtemü'l-Enbiyâ ve Habîb-i Zîşân, Resûlullâh Muhammed Mustafa'ya (s.a.v.) salât ve selâm olsun.

Kur'ân-ı Kerîm, Allah (c.c.) tarafından tüm insanlığa hidâyet olması için Cebrail (a.s.) vasıtasıyla Hz. Peygamber'e (s.a.v.) vahyedilmiştir. O, okunan, okutulan ve okunmasıyla ibadet olunan mucize bir kitap; cennete girmeye ve Cemâlullâh'ı görmeye vesile bir hitaptır.

Kur'ânî ilimlere yönelik faaliyetler, ulemânın üstün gayretleriyle yüzyıllarca devam etmiştir. Bu ilimlerden biri olan tecvid ilmiyle alakalı çalışmalar, hicrî 4. asırda Mûsâ el-Hâkânî (ö. 325/937) aracılığıyla başlamış; telif edilen yüzlerce eserle birlikte günümüze dek sürdürüle gelmiştir. Tecvid alanında telif edilen eserlerden biri de milâdî 18. yüzyılda Kettânîzâde Muhammed b. Mustafa en-Na'îmî tarafından kaleme alınan ve bu teze konu olan *Tezhîbü't-tilâve fî 'ilmi't-tecvîd ve'l-kırâe* isimli telifdir. Birçok tecvid eserine kıyasla hacimli sayılabilecek olan bu eser, ilm-i tecvid ile ilgili muhtelif birçok konuyu içinde barındırmaktadır. Eseri ön plana çıkaran en önemli iki detay da üslûbu ve zengin içeriğidir.

Tez, üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde müellifin hayatı, ilmî kişiliği, hocaları, öğrencileri çağdaşları ve eserlerinden bahsedilmiştir. Tecvid ilminin tanımı, konusu, hükmü, amacı ve delillerinin açıklanmasıyla başlayan ikinci bölümde ise Kur'ân okumanın fazileti, hâfızlara gereken şeyler, Kur'ân öğrenimi ve öğretimi, Kur'ân'ın edâsı meseleleri ele alınmış; devamında temel tecvid mevzuları konu edilmiş; bölüm Hafs rivâyeti ve hâtime kısmıyla sona erdirilmiştir. Üçüncü ve son bölümde de eserin transkripsiyonu, *DİA* transkripsiyon alfabesine uygun olarak yapılmıştır.

Bu çalışmayı oluşturma süresince ve yüksek lisans öğrenimim boyunca benden yardımlarını esirgemeyen, bana rehberlik eden, akademik anlamda beni aydınlatan danışman hocam sayın Doç. Dr. Ahmet Gökdemir'e, her zaman yanımda oldukları ve benden desteklerini hiçbir zaman esirgemedikleri için aileme ve çalışma arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Aralık - 2022

Abdülaziz ŞEKER

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	i
ÖNSÖZ	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vii
TABLOLAR LİSTESİ	viii
ÖZET.....	ix
ABSTRACT.....	x
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Konusu	1
1.2. Çalışmanın Amacı	2
1.3. Çalışmanın Önemi	2
1.4. Çalışmanın Kaynakları	2
2. MUHAMMED B. MUSTAFA EN-NA'ÎMÎ	3
2.1. Hayatı	3
2.1.1. İsmi ve unvanı.....	3
2.1.2. Doğum yeri ve tarihi.....	3
2.1.3. Vefatı	3
2.1.4. Yaşadığı dönem	3
2.1.5. Hocaları.....	5
2.1.6. Talebeleri	5
2.1.7. Çağdaşları	6
2.1.8. İlmî şahsiyeti.....	17
2.1.9. Eserleri.....	17
3. TEZHÎBÜ'T-TİLÂVE FÎ 'İLMÎ'T-TECVÎD VE'L-KIRÂE ADLI ESERİN İÇERİĞİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ	22
3.1. Eserin İçerdiği Konular	22
3.2. Mukaddime.....	22
3.3. Tecvid İlmi	22
3.3.1. Tecvid İlminin Tanımı.....	23
3.3.2. Tecvid İlminin Konusu	23
3.3.3. Tecvid İlminin Hükümü	24
3.3.4. Tecvid İlminin Amacı.....	24
3.3.5. Tecvid İlminin Delilleri	25

3.4. Kur'ân Tilâvetinin Fazîleti	27
3.5. Kur'ân Hâmiline Gerekli Olan Şeyler	30
3.6. Kur'ân-ı Kerîm'in Öğretim ve Öğrenimi	33
3.6.1. Kur'ân Öğreticisinin Vasıfları	34
3.6.2. Kur'ân Talebesinin Vasıfları	34
3.7. Kur'ân-ı Kerîm'in Edâsı	35
3.8. Harfler ve Kısımları	37
3.8.1. Aslî Harfler	38
3.8.2. Fer'î Harfler	40
3.9. Harflerin Mahreçleri	47
3.10. Mahreç Kavramı	48
3.11. Mahreçlerin Adedi	48
3.12. Mahreç Bölgeleri	49
3.13. Aslî Harflerin Mahreçleri	49
3.13.1. Boğaz bölgesi	51
3.13.2. Dil bölgesi	53
3.13.3. Dudak Bölgesi	59
3.13.4. Boğaz ve Ağız Boşluğu (Cevf)	60
3.13.5. Hayşûm	60
3.14. Fer'î Harflerin Mahreçleri	61
3.15. Harflerin Sıfatları	62
3.15.1. Meşhur sıfatlar	62
3.15.2. Meşhur olmayan sıfatlar	71
3.16. Harflerin Müstakil Sıfatları	81
3.17. Harflerin Tecvidiyle Alâkalı Meseleler	83
3.18. Sakin Nûn ve Tenvinin Hükümleri	102
3.18.1. İzhâr	103
3.18.2. İhfâ	104
3.18.3. İklâb	105
3.18.4. İdgâm-ı me'a'l-ğunne	106
3.18.5. İdgâm-ı bilâ-ğunne	108
3.19. İdgâm	108
3.19.1. İdgâm-ı misleyn	109
3.19.2. İdgâm-ı mütecâniseyn	109

3.19.3. İdgām-ı mütekâribeyn.....	111
3.20. Lâm-ı Ta‘rîf.....	111
3.20.1. İdgām-ı Şemsiyye	111
3.20.2. İzhar-ı Kameriyye	112
3.21. Med ve Kasrın Hükümleri.....	113
3.21.1. Medd-i Aslî (Medd-i Tabi‘î).....	113
3.21.2. Medd-i Fer‘î.....	114
3.22. Harf ve Harekenin Öncelik Bahsi	117
3.23. Şeddeler Bahsi	119
3.24. Vakf ve İbtidâ.....	121
3.24.1. Vakf-ı Tâmm.....	121
3.24.2. Vakf-ı Kâfî.....	122
3.24.3. Vakf-ı Hasen.....	122
3.24.4. Vakf-ı Kabîh	123
3.25. Aded İlmine Dair Meseleler	123
3.25.1. Kur‘ân‘da Bulunan Toplam Harf Sayısı.....	124
3.25.2. Kur‘ân‘daki Her Bir Harfin Sayısı	125
3.25.3. Kur‘ân‘da Bulunan Kelime Sayısı.....	125
3.25.4. Kur‘ân‘ın Âyet Sayısıyla İlgili İhtilaflar	126
3.25.5. Sûrelerin Âyet Sayılarıyla Alâkalı İhtilâflar.....	127
3.25.6. Kur‘ân‘ın Kesirli Bölümleri	135
3.26. Resmü‘l-Mushaf Kuralları	140
3.26.1. Hazif Kuralı	141
3.26.2. Ziyade Kuralı.....	147
3.26.3. Hemze (◌) Kuralı.....	148
3.26.4. Bedel Kuralı.....	150
3.26.5. Vasl ve fasl kuralı	152
3.26.6. Farklı Okunuşları Olan Kelimelerin Yazım Kuralı	156
3.27. Hafs Rivâyeti	157
3.28. Hâtime	158
4. EBŪ TÂHİR MUḤAMMED B. MUSTAFA EN-NA‘İMÎ‘NİN TEZHÎBŪ‘T-TİLÂVE FÎ ‘İLMÎ‘T-TECVÎD VE‘L-ḲIRÂ‘E İSİMLİ ESERİNİN TRANSKRİPSİYONU	161
4.1. Eserin İsmi.....	161
4.2. Eserin Nüshası.....	161

4.3. Eserin Fiziksel Yapısı.....	162
5. SONUÇ	210
KAYNAKÇA	212
ÖZGEÇMİŞ	220

KISALTMALAR LİSTESİ

a.s.	: Aleyhisselâm
b.	: bin, ibn (Oğlu)
b.y.	: Basım Yeri Yok
Bk.	: Bakınız
blm.	: Bölümü
c.c.	: Celle Celâlüh
çev.	: Çeviren
<i>DİA</i>	: <i>Diyanet İslam Ansiklopedisi</i>
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Ktp.	: Kütüphanesi
KYAYEK	: Konya Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm Tarihi
r.a.	: Radıyallahu anh
s.a.v.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarihsiz
tsh.	: Tashih Eden
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
vr.	: Varak
y.y.	: Yayıncı Yok

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 4.1. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Çeviri Yazı Alfabetesi 162

MUHAMMED B. MUSTAFA EN-NA‘İMÎ’NİN TEZHÎBÜ’T-TİLÂVE FÎ ‘İLMÎ’T-TECVÎD VE’L-KIRÂE İSİMLİ ESERİ (İNCELEME-METİN)

ÖZET

Kettânîzâde lakabıyla meşhur olan Muhammed b. Mustafa en-Na‘îmî, 18. yüzyılda yaşamış, muallimlik ve şeyhu’l-kurrâlık yapmış, kıraat ve tecvid alanındaki çalışmalarıyla tanınan bir âlimdir. Mısır tarihinde azîmet metodunun esas alındığı Mutkin mesleğinin sahibi olarak da bilinen Na‘îmî’nin kıraat alanında *Mutkinü’r-rivâye fî ‘ulûmi’l-kırâati li’d-dirâye* adıyla meşhur bir eseri bulunmaktadır. Na‘îmî’nin tecvid ilmine yönelik nüshasına ulaşılabilen tek telifi ise *Tezhîbü’t-tilâve fî ‘ilmi’t-tecvîd ve’l-kırâe* ismiyle bilinen, bir mecmua içinde bulunan, 50 varaktan meydana gelen ve zengin içeriğiyle öne çıkan bir yazma eserdir. *Tezhîbü’t-tilâve* adlı eserin transkripsiyonunun ve incelemesinin yapıldığı bu çalışmanın ilk kısmında öncelikle çalışmanın konusu, amacı, önemi ve kaynaklarından bahsedilmiştir. İkinci bölümde, müellifin hayatı, yaşadığı dönem, hocaları, talebeleri, çağdaşları, ilmî şahsiyeti ve eserleri zikredilmiştir. Üçüncü kısma, eserin içerdiği konular ve kısa bir mukaddime ile girizgah yapılmış; tecvid ilminin tanımı, konusu, hükmü, amacı ve delilleri ortaya konmuş; devamında ise Kur’an tilâvetinin fazîleti, Kur’an hâmillerine gerekli olan şeyler, Kur’ân-ı Kerîm’in öğretimi ve öğrenimi, Kur’ân öğreticisinin ve Kur’an talebesinin vasıfları, Kur’ân-ı Kerîm’in edâsı gibi mühim konulara değinilmiştir. Sonrasında aslî ve fer‘î harfler, mahreç kavramı, mahreçlerin sayısı, mahreç bölgeleri, aslî ve fer‘î harflerin mahreçleri, harflerin meşhur ve meşhur olmayan sıfatları, harflerin müstakil sıfatları, harflerin tecvidiyle alâkalı meseleler, sakın nûn ve tenvinin hükümleri, idğâm ve çeşitleri, lâm-ı tâ‘rif, med ve kasr, harf ve harekenin önceliği, vakf ve ibtidâ, aded ilmi, Resmü’l-Mushaf ve Hafs Rivâyeti gibi başlıca tecvid ve kıraat konuları ele alınmış ve inceleme kısmı bir hâtime ile neticelendirilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise eserin ismi, nüshası ve fiziksel yapısı hakkında bilgi verildikten sonra transkripsiyon çalışması yapılmıştır. Eserin işlenişi esnasında eski dönemlerden birçok önemli kıraat âliminin tecvid ilmiyle alâkalı görüşlerine yer verilmiş; son dönemde tecvid alanında kıymetli eserler ortaya koyan müelliflerden de sıkça faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur’ân, Kıraat, Tecvid, Kettânîzâde, Na‘îmî.

A TRANSCRIPTION AND STUDY ON MUHAMMED B. MUSTAFA EN-NA'ÎMÎ'S TEZHÎBÜ'T-TİLÂVE FÎ 'İLMİ'T-TECVÎD VE'L-KIRÂE

ABSTRACT

Known as Kettânîzâde, Muhammed b. Mustafa en-Na'îmî is a scholar who lived in the 18th century, worked as a teacher and sheikh al-qurrâ, and is known for his works in the field of recitation and tajweed. Na'îmî, who is also known as the owner of the Mutkin profession, which is based on the method of azîmet in Egyptian tarîq, has a famous work in the field of recitation called Mutkinu'r-rivaye fî 'ulûmi'l-kirâati li'd-dirâye. The only manuscript of Na'îmî that can be accessed in a copy for the science of tajweed is a manuscript known as Tezhîbü't-tilâve fî 'ilmi't-tecvîd ve'l-kirâe, which is in a magazine, consists of 50 leaves and stands out with its rich content. In the first part of this study, in which the transcription and analysis of Tezhîbü't-tilâve was made, the subject, purpose, importance and sources of the study were first mentioned. In the second part, the life of the author, the period in which he lived, his teachers, students, contemporaries, scientific personality and works are mentioned. In the third part, an introduction was made with the subjects included in the work and a short introduction; the definition, subject, provision, purpose and evidence of the science of tajweed are presented; in the continuation, the virtues of the Qur'an recitation, the things that are necessary for the bearers of the Qur'an, the teaching and learning of the Qur'an, the qualifications of the Qur'an teacher and the Qur'an student, the tone of the Qur'an are important topics are mentioned. Afterwards, the main and secondary letters, the concept of origin, the number of origins, the regions of origin, the origins of the primary and secondary letters, the famous and non-famous adjectives of the letters, the individual attributes of the letters, the issues related to the tecvid of the letters, the provisions of calm nûn and tanween, idgâm and its varieties. Major tajweed and recitation issues such as lâmi tâ'rif, med and qasr, the priority of letters and movements, waqf and ibtidâ, science of numbers, Rasmu'l-Mushaf and Hafs Riwayah had been discussed and the examination part was concluded with a rhetoric. In the last part of the study, after giving information about the name, copy and physical structure of the work, transcription work was carried out. During the processing of the work, the views of many important recitation scholars from ancient times regarding the science of tajweed were included; recently, authors who have produced valuable works in the field of tajweed have also been frequently used.

Keywords: Qur'ân, Qira'at, Tajweed, Kettânîzâde, Na'îmî.

1. GİRİŞ

Kur'an, Allah tarafından Cibrîl-i Emîn vasıtasıyla mahiyeti bilinmeyen bir biçimde son peygamber Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.v.) indirilen, mushaflarda yazılı olan, tevâtüren nakledilen, okunmasıyla ibadet edilen, sûre-i Fâtiha ile başlayıp Nâs ile nihayete eren Arapça mûciz bir kelâmdır.

Kur'ân ilimleri, İslâmî ilimlerin temeli, diğer bir ifadeyle giriş kapısıdır. Tecvid ilmi ise Kur'ân ilimlerinin önemli bir parçasıdır. Allah Teâlâ, kitabının nasıl okunması gerektiğini Cibrîl-i Emîn vasıtasıyla Habîbine, Rasûlullah (s.a.v.) de ashâbına öğretmiştir. Bu durumda Kur'ân tilâvetinin doğru olması, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) öğretildiği şekilde tecvid kurallarını doğru bilmekle ve Kur'ân harflerini doğru telaffuz etmekle mümkündür. Hz. Peygamber'den (s.a.v.) bu yana Kitâbullâh'ın doğru okunmasına ve doğru anlaşılmasına yönelik kıraat ve tecvid alanında çok sayıda çalışma yapılmış, hali hazırda da yapılmaktadır. İslâm dininin farklı coğrafyalarda yayılmış olması ve Kur'ân'ın bu bölgelerde doğru biçimde okunmasının gerekliliği, yapılan bu çalışmaların önemini ortaya koymaktadır.

Muhammed b. Mustafa en-Na'îmî'nin telif etmiş olduğu *Tezhibü't-tilâve fî 'ilmi't-tecvîd ve'l-kırâe* isimli tecvid eserinden ortaya çıkarılan bu tez çalışması, tecvid ve kıraat ilmine bir katkı mahiyetinde olup yukarıda bahsi geçen çalışmalar sadedindedir. Tezin ilk bölümünde Na'îmî'nin hayatına yönelik bilgiler, hocaları, talebeleri, çağdaşları, ilmî şahsiyeti ve eserleri konu alınmıştır. Araştırmanın ikinci bölümünde müellifin eseriyle alakalı bilgiler verilip, tecvid ilminin ana konuları alt başlıklar halinde tafsîlâtlandırılırken; tecvid kurallarının yanı sıra bazı kıraat meseleleri de yer yer zikredilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise transkripsiyon çalışması yer almaktadır.

1.1. Çalışmanın Konusu

Çalışmanın konusu; İstanbul tarîki Mutkin mesleği sahibi, 'Kettânîzâde' lakaplı Muhammed b. Mustafa en-Na'îmî ve onun tecvid ilmine yönelik kaleme almış olduğu *Tezhibü't-tilâve fî 'ilmi't-tecvîd ve'l-kırâe* isimli eseridir. Eser, mahreçler, sıfatlar, idğam, med ve vakf gibi ana tecvid kaidelerinin yanı sıra aded ilmi, Resmü'l-Mushaf kuralları ve Hafs rivâyeti gibi meselelere de ışık tutmaktadır.

1.2. Çalışmanın Amacı

Kıraat ilmi tarihinde önemli bir yeri olan Muhammed b. Mustafa en-Na‘îmî’yi ve tecvid konularını detaylı bir şekilde ele almış olduğu eseri *Tezhîbü’t-tilâve fî ‘ilmi’t-tecvîd ve’l-kırâe*’yi tanımak bu çalışmanın öncelikli amacıdır. Bu maksat doğrultusunda eserin transkripsiyon çalışması yapılmış ve bu vesilesiyle okuyucuların eserden daha kolay istifade etmesi hedeflenmiştir.

1.3. Çalışmanın Önemi

Bu çalışmada, tecvid kaynaklarının birçoğundan farklı olarak; tecvid ilminin tanımı, konusu, amacı, hükmü ve delilleri, Kur’ân tilâvetinin fazîleti, Kur’ân hâmillerine gerekli olan şeyler, Kur’ân talebesi ve Kur’ân mualliminin özellikleri, Kur’ân’ın edâsı gibi meselelere değinilmekte, bunların yanı sıra tecvid ve kıraat kitaplarında üzerinde fazla durulmayan, harflerin müstakil ve meşhur olmayan sıfatları, Arap harflerinin her birinin tecvidine dair meseleler, harf ve harekenin öncelik konusu, şeddeler (müşeddedât) bahsi, aded ilmine (Kur’ân’daki sayılar) dair meseleler, Resmü’l-Mushaf kaideleri, Âsım kıraatinin Hafs rivâyeti gibi önemli konular üzerinde durulmaktadır. Eserin müellifi Kettânîzâde Muhammed b. Mustafa en-Na‘îmî’nin bölüm sonlarında Kur’ân muallimlerine ve talebelerine yönelik verdiği birtakım nasihatler de kayda değer bir başka mevzudur. Netice olarak bu tez çalışması, kapsamlı bir tecvid yazması olan *Tezhîbü’t-tilâve fî ‘ilmi’t-tecvîd ve’l-kırâe*’den ortaya çıkması hasebiyle sahanın muhatapları için önem arz etmektedir.

1.4. Çalışmanın Kaynakları

Bu tezin yazım sürecinde Kur’ân-ı Kerîm başta olmak üzere; Arapça, Türkçe ya da Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış olan tecvid, kıraat, nahiv, dil, tefsir ve hadis ilmine yönelik kitaplardan, yazma eserlerden, sözlüklerden, doktora ve yüksek lisans tezlerinden, *DİA* ve benzeri ansiklopedi makalelerinden, bilimsel dergi makalelerinden ve konferans bildirilerinden faydalanılmıştır.

2. MUHAMMED B. MUSTAFA EN-NA'ÎMÎ

2.1. Hayatı

2.1.1. İsmi ve unvanı

Tam adı Ebû Tâhir Muhammed b. Mustafa b. İbrahim b. Ahmed en-Na'îmî'dir. Na'îmî, Kettânîzâde mahlasıyla meşhur olmuştur.¹

2.1.2. Doğum yeri ve tarihi

Kettânîzâde, takrîben 1124/1712 senesinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir.²

2.1.3. Vefatı

Vefat tarihiyle ilgili 1169/1755³ ve 1172/1758 tarihleri zikredilmiştir. Na'îmî, vefatının ardından Üsküdar Selimiye Mektebi hazîresine defnedilmiştir.⁴

2.1.4. Yaşadığı dönem

Kettânîzâde'nin yaşamış olduğu hicrî 12. yüzyıl, Osmanlı'da ilm-i kıraatin zirvede olduğu bir dönemdir. Bu dönemde Ali b. Süleyman el-Mansûrî (ö. 1134/1721),⁵ Yusufzâde Abdullah Hilmi Efendi (ö. 1167/1755), Köprülüzâde Abdullah Paşa (ö. 1148/1735), Kastamonulu Ahmed es-Sûfî (ö. 1162/1749), Dülgerzâde İmamı Mahmûd Efendi (ö. 1166/1753),⁶ Yûsufefendizâde Abdullah Efendi (ö. 1167/1754) ve Hamid b. Abdülfettâh el-Paluvî (ö. 1185/1771) gibi âlimler, kıraat ilminin zirveye çıkmasına vesîle olan önemli isimler olarak ön plana çıkmışlardır. Ayrıca bu yüzyılda İstanbul

¹ Kettânîzâde Muhammed b. Mustafa en-Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye fî ulûmi'l-kırâati li'd-dirâye* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 168a; Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kurraları* (İstanbul: Rabbani Yayınevi, 2021), 207.

² Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 207.

³ Yaşar Akaslan, "Türkiye'de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (2018), 1098.

⁴ Recep Akakuş, *Tarihsel Boyutuyla Kur'an-ı Kerîm Öğretimi ve Reisü'l Kurralık* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2008), 34. Bahsi geçen hazirede yapılan incelemelerde Kettânîzâde'nin kabrinin izine rastlanmamıştır.

⁵ Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı kıraat ilmine katkılarıyla ilgili bk. Ahmet Gökdemir, "Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2017), 113-148.

⁶ Mahmûd Efendi ve kıraat ilmine katkıları için bkz. Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tarîki Kurraları* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2018), 234-240.

tarîki⁷ ve Mısır tarîki⁸ içerisinde İtilâf mesleği,⁹ Sûfî mesleği,¹⁰ Mutkin mesleği¹¹ ve Atâullah mesleği¹² adlı meslekler ortaya çıkmış ve kıraat ilmi sistematik bir yapıya kavuşmuştur.¹³

⁷ Esâsen Teysîr tarîki adıyla bilinen İstanbul tarîkinin ortaya çıkışı Ahmed el-Mesyerî ile olmuştur. Kıraat ilminde meslekler dönemi ise Mesyerî sonrasında başlamıştır. Bk. Yusuf Alemdar, *İstanbul'da Kur'an Okulları* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 161; Akaslan, "Türkiye'de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi", 1097. Ahmed el-Mesyerî'nin talebelerinin kıraat ilmindeki gayretleri neticesinde 1000/1591'den sonra Teysîr tarîki, Osmanlı devletinde İstanbul tarîki ismiyle zikredilir olmuştur. Dâni'nin *et-Teysîr fi'l-kirâati's-seb'* ve İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîrû't-Teysîr fi'l-kirâati'l-'aşr* adlı eserlerinin temel kaynak kabul edildiği bu tarîk, Şâtübî'nin *Şâtubiyye*'sini ve İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürretü'l-mudîe*'sini de referans olarak kullanmıştır. İstanbul tarîkinin, Sûfî ve İtilâf isimleriyle iki mesleği bulunmaktadır. Bk. Molla Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân fi izâhi Zübdeti'l-'irfân* (İstanbul: Karahisarizâde Sahaf Esad Matbaası, 1287), 5; İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraati* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 249.

⁸ Osmanlı döneminde Mısır tarîki (Şâtubiyye tarîki) metoduyla kıraat eğitimi, Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin İstanbul'a gelişiyle yaygınlaşmıştır. Bk. Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tarîki Kurrâları*, 61. Mısır ve civârında yaygın olarak el-Mansûrî'nin usûlü ile kıraat öğretimi yapıldığı için esas adı Şâtubiyye olan tarîk, sonraları Mısır tarîki olarak anılır olmuştur. Bk. Hocazâde Ahmed Hilmi Hocazâde, *Ravdâtü'l-Kurrâ ve Tarih-i Kur'an-ı Kerim* (İstanbul: Türk Neşriyat Yurdu Yayınları, 1959), 8; Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metodları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 120; Ali Öge, 18. *Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinden Yusuf Efendizâde'nin Kıraat İlmindeki Yeri* (Konya: Hüner Yayınevi, 2015), 95; İsmail Öden, *Mısır Tarîki Şeyh Ataullah Mesleği'nin el-Aşru's-suğrâ ve el-Aşru'l-kübrâ Öğretim Usulleri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 17. Mısır tarîkinde İstanbul tarîkinden farklı olarak Şâtubiyye ve *ed-Dürretü'l-mudîe* adlı eserler temel kaynak olarak kabul edilmiş, Dâni'nin *et-Teysîr fi'l-kirâati's-seb'*i ve İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîrû't-Teysîr*'i yardımcı kaynak olarak kullanılmıştır. Bk. Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 382; Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 259.

⁹ Yûsuf Efendizâde'nin öncüsü olduğu ve kıraat ilminde azîmet metodunun tercih edildiği İstanbul târiki içindeki meslek, Yûsuf Efendizâde'nin *el-İtilâf fi vücûhi'l-ihtilâf* adlı eserine nisbeten İtilâf ismiyle anılmıştır. Bk. Hocazâde, *Ravdâtü'l-Kurrâ ve Tarih-i Kur'an-ı Kerim*, 8; Öge, *Yusuf Efendizâde'nin Kıraat İlmindeki Yeri*, 93; Öden, *Mısır Tarîki Şeyh Ataullah Mesleği*, 18. Seb'a ve 'aşere tarîklerinin öğretiminde mertebeteyn ve merâtib-i erbe'a usûlünü esas alan İtilâf mesleği, takrîb tarîkindeyse yalnız merâtib-i erbe'a usûlünü esas almıştır. Bk. Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 117.

¹⁰ İstanbul tarîki içerisinde yer alan ve Kastamonulu Ahmed es-Sûfî'nin kurmuş olduğu meslek, İstanbul tarîkinin ruhsat cihetini tercih etmiş, seb'a, 'aşere ve takrîb tarîklerinin öğretiminde mertebeteyn ve merâtib-i erbe'anın ikisini de uygulamıştır. Bk. Molla Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-erib fi izâhi'l-cem'i bi't-takrîb* (Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., nr. 11), vr. 214b; Ahmet Gökdemir, "Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri", *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 13 (2019), 107.

¹¹ Teze konu olan Kettânizâde'nin kurmuş olduğu Mutkin mesleğinde, Mısır tarîkinin azîmet ciheti tercih edilmiştir. Bk. Emin Efendi, *Zühru'l-erib* (İbrâhim Efendi Blm., nr. 11), 214b; Hocazâde, *Ravdâtü'l-Kurrâ ve Tarih-i Kur'an-ı Kerim*, 8; Öden, *Mısır Tarîki Şeyh Ataullah Mesleği*, 18. Seb'a, 'aşere ve takrîb tarîklerinin öğretimi noktasında mertebeteyn usûlü uygulanmış, bunun yanında merâtib-i erbe'a usûlünün de uygulandığı olmuştur. Bk. Emin Efendi, *Zühru'l-erib* (İbrâhim Efendi Blm., nr. 11), 214b; Gökdemir, "Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri", 109.

¹² Mesleğin öncüsü, Ali el-Mansûrî'nin torunu Şeyh Atâullah el-Mansûrî'dir. Bk. Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvid Istılahları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018), 123; Akaslan, "Türkiye'de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi", 1099. Atâullah mesleğinde Mısır tarîkinin ruhsat yönü tercih edilmiş, seb'a, 'aşere ve takrîb eğitiminde mertebeteyn ve merâtib-i erbe'a usûlleri uygulanmıştır. Bk. Emin Efendi, *Zühru'l-erib*

2.1.5. Hocaları

2.1.5.1. Hacı Hüseyin Erzurûmî (ö. 1163/1750)

Erzurumlu Hüseyin b. Murâd, Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin talebelerindendir. Hüseyin b. Murâd, Laleli Camii hatipliği ve şeyhü'l-kurrâlık görevlerini îfâ etmiştir. Mısır tariki Mutkin mesleği kurucusu olan Muhammed Na'îmî, kendisinin talebeleri arasında yer almıştır. 1750 senesinde âhirete irtihâl eden Hüseyin b. Murâd el-Erzurûmî, Eyüp Tokmakçı Mezarlığı'na defnolunmuştur.¹⁴

Ali b. Süleyman el-Mansûrî, Hüseyin b. Murâd'a vermiş olduğu icâzetnâmede onun uzunca bir müddet ders halkasında bulunup kendisinden öğrenim gördüğünü dile getirmiştir. Hüseyin b. Murâd, el-Mansûrî'den hadis, tefsir ve diğer İslâmî ilimlere yönelik dersler almıştır. Tayyibe usûlünce kıraat okuyup 1129 yılı Ramazan ayında (Ağustos 1717) el-Mansûrî'den kıraat icazetini almış olan¹⁵ Hüseyin Efendi, bunun yanında Abdülvehhâb b. Ahmed Berekât eş-Şafîi'den 1150 yılı Zilhicce ayında (Nisan 1738) Mekke'de hadis icazeti almıştır.¹⁶

2.1.6. Talebeleri

2.1.6.1. Hasan b. Ali Vidinî (ö. 12/18. Asır)

Hasan b. Ali, Bulgaristan'ın kuzeybatı tarafında Tuna Nehri kıyısında bulunan Vidin şehrinde dir. O, Ahmed es-Sûfî Kastamonî'den kırâat-i seb'âyı tahsil etmiş, ayrıca Fetihçi Efendi, İmam Ali Efendi, kardeşi Halil Efendi ve Seyyid Mahmud Efendi'den de kırâat dersleri almıştır. Ayrıca o, Mutkin mesleği kurucusu Kettânîzâde Muhammed Na'îmî'den 'aşereyi ve takribi okuyarak icâzet almıştır. Hasan b. Ali, döneminde reisü'l-kurrâlık da yapmıştır.¹⁷ Kendisinden Bolulu Kara Hâfız Ömer b. Halil Efendi ve Vidinli Hasan Fehmi Efendi kırâat okumuştur. Hasan b. Ali'nin, 97 varaktan

(İbrâhim Efendi Blm., nr. 11), 214b; Gökdemir, "Osmanlı Kırâat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri", 112.

¹³ Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 15-21.

¹⁴ Gökdemir, "el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları", 126.

¹⁵ Gökdemir, *el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tarîki Kurraları*, 110.

¹⁶ Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 188-189.

¹⁷ Seyyid Ahmed b. Abdurrahîm, *el-Halekâtü'l-müdiât min silsileti esânîdi'l-kırâât* (Riyad: Cem'iyetü'l-Hayriyye li Tahfizi'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 1423), 235; Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 231.

müteşekkil, *Tayyibe*'ye ve Sûfî mesleğine göre 'aşere imamlarının usûllerinin, bazı âyet-i kerîmelerdeki okuyuş vücutâtı ve hâssaten bu âyetlerin okunuş sırasına dair açıklamalarının yer aldığı *Mecmûatü'l-kırâât* isimli bir eseri bulunmaktadır. Duhânizâde şahsî mecmuâsında bu eserden alıntılar yapmaktadır.¹⁸

2.1.7. Çağdaşları

2.1.7.1. Ali b. Süleyman el-Mansûrî (ö. 1134/1721)

Ali b. Süleyman, Mısır'ın başkenti Kahire'ye bağlı olan Mansûra kasabasında doğmuş, buraya atıfla kendisine Ali el-Mansûrî denmiştir.¹⁹ el-Mansûrî, on yaşındayken hâfızlık öğrenimini tamamladıktan sonra eğitim hayatını Ezher'de sürdürmüştür.²⁰ Ali b. Süleyman, icâzetnâmesinde kârî ve müderris olan Sultan el-Mezzâhî'den (ö. 1075/1664) rivâyet ve tariklerinin tamamıyla birlikte kırâat-i 'aşereyi okuyup yine el-Mezzâhî'den *Şâtıbiyye*, *Râiyye* ve *Tayyibe* dersleri aldığını, dört şâz kıraati de bunlara ilâveten okuduğunu ifade etmiştir.²¹

Sultan el-Mezzâhî'nin yanı sıra döneminin öne çıkan kıraat âlimi Bakarî'den de kıraatle ilgili dersler almış olan Mansûrî, kendi ifadesi ile Bakarî'den bütün kıraat eserlerini okumuştur. Ali b. Süleyman'ın kıraate dair tedrîsat gördüğü hocalarından bir başkası da devrinin kıraat ve hadis ilmi otoritelerinden sayılan Nûruddîn Ali eş-Şebrâmellisî'dir (ö. 1087/ 1676). O, icâzetnâmesinde Mansûrî, Şemsüddîn Ebû'l-İkrâm Muhammed el-Bakarî (ö. 1111/1699) ve Şebrâmellisî'den *Şâtıbiyye*, *Tayyibe* ve *Dürre*'yle alâkalı dersler aldığını söylemiştir.²² Ali b. Süleyman, bunların dışında el-Mezzâhî'nin talebeleri olan ve Büyük Muhammed olarak bilinen Muhammed Mevlâ ile Küçük Muhammed diye tanınan Muhammed Mağribî'nin yanı sıra Ebû Abdillâh

¹⁸ Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 231-232.

¹⁹ Abdurrahman Çetin, *Ebû Amr ed-Dâni ve Kıraat İlmindeki Yeri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 44; Ali Öge-Mustafa Tugantay, "Tahrîrât İlmine Katkısı Bağlamında Ali el-Mansûrî ve Tahrîru't-turuk Adlı Eseri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49/49 (2020), 41.

²⁰ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *İcâzetnâme*, Muhammed b. Suûd Üniversitesi Ktp., nr. yok, 3b; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-fudalâ* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 3/677; Hayruddîn Mahmud b. Muhammed ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (b.y.: Dâru'l-İlim, 2002), 4/292; Gökdemir, "el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları", 115.

²¹ Mansûrî, *İcâzetnâme*, nr. yok., 5a; Gökdemir, "el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları", 115.

²² Mansûrî, *İcâzetnâme*, nr. yok, 5a-6b; Gökdemir, "el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları", 116.

Şemsüddîn Muhammed b. Alâuddîn el-Bâbilî (ö. 1077/1666), Ebû Muhammed (Ebü'l-Ferec), Abdüsselâm b. İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî (ö. 1078/1668), Ahmed b. Ahmed el-Acemî el-Vefâî el-Mısrî (ö. 1086/1675), Mansûr et-Tûhî (ö. 1090/1679), Yahyâ eş-Şâvî (ö. 1096/1685) ve Ahmed b. Şemsüddîn 'ale'l-Mısrî el-Beşbîşî eş-Şâfî (ö. 1096/1685) gibi önemli isimlerden farklı İslâmî ilimlere dair öğrenim görmüştür.²³

Ali b. Süleyman el-Mansûrî, kıraat ilminin zirvede olduğu bir devirde önde gelen kıraat âlimlerinden olması hasebiyle Sadrazam Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa'nın (1637-1691) davetiyle İstanbul'a gelmiş ve Sadrazam tarafından kendisi için gerekli olan ilim ortamı oluşturulmuştur.²⁴ İstanbul'daki ilk döneminde Rüstem Paşa Camii yakınına yerleşen Mansûrî, öncelikle Çemberlitaş'ta bulunan Köprülü Dârü'l-Hadîs'inde müderris olarak görev yapmıştır.²⁵ 1679-80 senelerinde Belgrad Medresesi'nde şeyhü'l-kurrâ olarak görev yapan Ali b. Süleyman, 1686-87 yıllarında İstanbul'a dönüş yapmış ve Köprülü Mustafa Paşa'nın 1688'de sadrazamlığa gelmesiyle sadrazam imamı olarak vazife ifâ etmiştir. O, 1689 senesinde Köprülü Mehmed Paşa Kütüphanesi'ne hâfız-ı kütüb, ders-i âmm ve muhaddis olarak vazifelendirilmiştir. Mansûrî, sonrasında 2. Süleyman'ın vâlidesi Saliha Sultan'ın ruhu için Sultan Süleyman Türbesi'nde yaptırdığı dârü'l-kurrâda şeyhü'l-kurrâlık vazîfesini üstlenmiş, 1715-16 yıllarında ise Sultan Ahmed Dârü'l-kurrâsı'nda şeyhü'l-kurrâ olarak görev yapmıştır.²⁶

Ali el-Mansûrî, ismi zikredilen kurumlarda yaşadıkları döneme etki eden çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa (ö. 1087/1676), Köprülüzâde Nûman Paşa (ö.1131/1719),²⁷ Abdullah b. Muhammed b. Sâlim el-Basrî (ö.

²³ Gökdemir, "el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları", 116-117; Öge - Tugantay, "el-Mansûrî ve Tahrîru't-turuk", 44.

²⁴ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-fudalâ*, 3/677-678; Gökdemir, "el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları", 117.

²⁵ Mustafa Atilla Akdemir, "Harput Kıraat Âlimlerinden Hâmid b. Abdülfettâh el-Pâlûvî ve Zübdetü'l-irfân Adlı Eseri" (Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu, Elazığ: y.y., 2015), 1-2; Öge-Tugantay, "el-Mansûrî ve Tahrîru't-turuk", 42.

²⁶ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Tertîbü'l-kırâ'ât* (Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., nr. 36), vr. 1b; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-fudalâ*, 3/677-78; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 268; Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 149; Kadir Ayaz, "Zâhid el-Kevserî'nin İcâzetnâmesinde Yer Alan İsnadların Osmanlı Anadolu'sundaki Tarihçesi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40/40 (2015), 91; Gökdemir, "el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları", 120.

²⁷ Mansûrî, *İcâzetnâme*, nr. yok, vr. 3a.

1134/1722), Hasan b. Ahmed (ö. 1136/1723), Hocapaşa İmamı Hasan Efendi (ö. 1136/1723-24), Mustafa b. Abdurrahmân b. Muhammed el-İzmîrî (ö. 1154/1741), Hüseyin b. Hüseyin Murâd el-Erzurûmî (ö. 1163/1750), Abdullah Hilmî Yûsuf Efendizâde (ö. 1167/1754) ve Köprülü Abdullah Paşa (ö. 1171/1758) gibi zâtları bu isimler arasında saymak mümkündür.²⁸

Ali b. Süleyman, kıraat ilminin yanı sıra Arap dili ve siyer ilmine yönelik eserler de vermiştir. Onun kıraat ilmiyle alâkalı ön plana çıkan telifleri ise *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât*, *Hall-ü mücmeli't-Tayyibât*, *Reddû'l-ilhâd fî'n-nutki bi'd-dâd*, *Risâletü'r-reddiyye fî Risâlet-i İbn Ğanem*, *Risâle fî mes'elet-i âlâne*, *Risâle fî beyâni evcûhi't-tekbîr fî'l-hatm*, *Risâle fî's-suâl ve'l-ecvibe*'dir.²⁹

Kaynaklarda Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin hicrî 1134 senesinde doksan yaşında vefat ettiği ifade edilmiştir.³⁰

2.1.7.2. Süleyman Fazıl Efendi (ö. 1134/1722)

Tam ismi Süleyman b. Ahmed b. Mustafa b. Fakih Mehmed olup 1060 Rebiülevvel'de (Mart 1650) İstanbul ilinin Demirkapı Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir.³¹ İlk eğitimini babası Süleyman Efendi'den aldıktan sonra Nişancı Paşa imamı Şeyhü'l-kurrâ Mehmed Efendi'den seb'a ve 'aşere kıraatlerini tahsil eden Süleyman Fâzıl Efendi, Mustafa Efendi ve Arabzâde Abdülvehhab Efendi'den de İslâmî ilimleri öğrenmiştir. 1080 senesinin Recep ayında (Aralık 1669) hac vazîfesini îfâ etmek ve ulemâdan istifade etmek amacıyla Harameyn'e yolculuk eden Süleyman Efendi, Şam'da Muhammed el-Belbânî'den kıraat ve hadis icâzeti almış, Kahire'de de Nûreddîn b. Ali eş-Şebrâmellisî'nin ders halkasına katılmıştır. Daha sonra Harameyn'de Hadis âlimlerinden Şeyh Hüseyin Acemî, Şeyh Abdülkadir Sağûrî, Şeyh Muhammed b. Süleyman Mağribî, Şeyh İbrahim Kürdî ve Şeyh Abdullah b. Sâlim el-Basrî'den;

²⁸ Gökdemir, "el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları", 120-121; Öge-Tugantay, "el-Mansûrî ve Tahrîru't-turuk", 44.

²⁹ Gökdemir, "el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları", 129-137.

³⁰ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Şerhu Ferâidü'l-vefiyye bi zikri mâ lem tahvîhi'l-Elfiyye* (Süleymaniye Ktp., Laleli Blm., nr. 003351), vr. 3a; Öge-Tugantay, "el-Mansûrî ve Tahrîru't-turuk", 41.

³¹ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-fudalâ*, 3/677-78. Fındıklılı İsmet Efendi, doğum yılını 1063/1653 şeklinde zikretmektedir. Bk. Fındıklılı İsmet Efendi, *Tekmiletü's-Şakâik fî hakki ehli'l-hakâik*, haz. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 260; İbrahim Hatiboğlu, "Süleyman Fâzıl Efendi", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/86; Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 153.

Kahire üzerinden Kudüs'e geçtikten sonra da Şeyh Abdülkadir Makdisî'den icâzet alan Süleyman Fazıl Efendi; sonrasında Remle'ye yönelip fukahâdan Şeyh Hayreddin Remli'den fıkıh; dönüş yaptığı İstanbul'da da Şeyhü'l-İslâm Minkarizâde Yahya Efendi'den tefsir ve meânî dersleri almıştır. Muhammed Vanî'den hey'et, hendese, hesap ve riyâzet ilimlerini öğrenen Süleyman Efendi, 1091/1680 senesinde Sütölçe'de yer alan Mahmud Ağa Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır. O, 1092/1681 senesinde resmî görevinden de ayrılarak Hacı Paşa Camii vaizliği atanan Süleyman Fazıl, 1101 senesinin Şaban ayında (Mayıs 1690) Eyüp Camii vaizi olmuş; aynı senenin sonunda Sultan Selim, 1103/1692'de Fatih, 1105/1694'te Beyazıt Camii, 1106/1695'te de Süleymaniye vaizliğine getirilmiştir. O, 1112/1700-1 senesinde Amcazâde Hüseyin Paşa'nın yaptırmış olduğu daru'l-hadis'te ilk muhaddis olarak vazife ifâ etmiş; 1120/1708'de Ayasofya Camii vaizliğine, 1122/1710 senesinde ise mevcut görevine ilâveten Okmeydanı Musallası vaizliğine getirilmiştir. 1130/1718 senesinde saray hocalığına lâayık görülen Süleyman Efendi, aynı sene dâd harfi konusunda kurrâlarla tartışması neticesinde Sarıyer'de bulunan bir yalıda bekletilmiş, sonrasında affedilerek evine gönderilmiş ve görevini Ayasofya vaizi ve müderrisi olarak sürdürmüştür. Süleyman Efendi, 24 Rebiülâhir 1134 (11 Şubat 1722) çarşamba günü vefat etmiş, Okmeydanı civârında bulunan İnciler Tekkesi yakınındaki kabristana defnedilmiştir. Güçlü bir hâfızaya ve fasih bir dile sahip olan Süleyman Fâzıl Efendi; fıkıh, kıraat, hadis ve tefsir gibi birçok ilim dalı ile iştigal etmiştir. Farklı İslâmî ilimlerde eserleri bulunan Süleyman Efendi'nin tecvid ilmiyle alâkalı *İrşadi'l-'ibâd ilâ tashihi'd-dâd* isimli bir eseri mevcut olup farklı yazma nüshaları bulunmaktadır.³²

2.1.7.3. Saçaklızâde Mehmed Efendi (ö. 1145/1732)

Devrinin önde gelen âlimlerinden olan Saçaklızâde'nin tam adı Mehmed/Muhammed b. Ebûbekir el-Mer'aşî'dir. O, Maraş'ın köklü bir ailesi olan Saçaklızâdeler'den olması sebebiyle Saçaklızâde ismiyle anılmıştır.³³ Saçaklızâde, eğitim hayatına Maraş medreselerinde başlamış, ilk tahsilini de Maraş ulemâsından almıştır. O, Hasan

³² Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-fudalâ*, 3/678-80; İsmet Efendi, *Tekmiletü's-şakâik*, 260-264; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 1536-1537; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414), 784; Hatiboğlu, "Süleyman Fâzıl Efendi", 38/86.

³³ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/60; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 3/711; Tahsin Özcan, "Saçaklızâde Mehmed Efendi", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/368.

Mer‘aşî’den tecvid ve kıraat öğrenimi görmüş, ardından dönemin ulemâsından ders almak için buradan ayrılmış; bu doğrultuda Gaziantep ve Malatya’ya gidip, *Tibyân Tefsiri* mütercimi olan Tefsirî Mehmed Efendi (ö. 1110/1698) ile Dârendeli Hamza Efendi’den (ö. 1152/1739) dersler almıştır. Bu ilk ilim yolculuğu sonrasında memleketi Maraş’a dönüp bir müddet orada kalan Saçaklızâde, ardından Şam’a giderek tahsil hayatını orada sürdürmüş, Şam’da Abdülganî en-Nablusî’den (ö. 1143/1731) hadis, tefsir ve tasavvuf dersleri aldıktan sonra icâzet almıştır. Mehmet Efendi, burada Kâdiriyye ve Nakşibendiyye hilâfeti de aldıktan sonra memleketine dönmüştür. O, Maraş’a dönüşü sonrası ilim halkalarında talebelere dersler verirken bir yandan da muhtelif ilim dalları ile alâkalı eserlerin telifiyle iştigal etmiştir.³⁴

Takrîru’l-kavânîn isimli eserinin şârihi olan Hüseyin b. Haydar el-Bertezî el-Mer‘aşî (ö. 1176/1762), Abdurrahmân b. Ali el-Ayıntâbî (ö. 1168/1755’den sonra) ve Dârendeli Muhammed b. Ömer (ö. 1152/1739), Saçaklızâde’nin belli başlı talebeleri arasında yer almaktadır.³⁵ Farklı alanlarda eserler veren³⁶ Saçaklızâde’nin kıraatle ilgili *Tehzîbü’l-kırâati’l-‘aşr*, *Risâle fî mehârici’l-hurûf*, *Cühdü’l-mukill*, *Beyânü Cühdü’l-mukill* ve *Risâle fî keyfiyyeti edâi’d-dâd*³⁷ isimli eserleri bulunmaktadır. Saçaklızâde, 1145/1732 yılında Maraş’ta vefat etmiştir.³⁸

2.1.7.4. Köprülüzâde Abdullah Paşa (ö. 1148/1735-36)

Künyesi ‘Ebû Nâile’ olan Abdullah Paşa, Köprülüzâde Mustafa Paşa’nın ikinci oğludur. Ayrıca Şeyhü’l-İslam Feyzullah Efendi’nin de damadıdır. Şer‘î ilimler konusunda kıymetli âlimlerden dersler alan Abdullah Paşa, kıraat ilmini ise Ali el-Mansûrî, Yûsufendizâde Abdullah Efendi, Ahmed el-Bakarî (ö. 1140-1727-28) ve Ahmed b. Ömer el-Eskâtî’den (ö. 1159-1746) tahsil etmiş ve hepsinden icâzet almıştır.

³⁴ Mehmed Efendi Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill* (Umman: Dâr-u Ammâr, 1429), 14, 17-18; Babanzâde Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyyetü’l-‘ârifîn: Esmâü’l-müellifîn ve âsârü’l-musannifîn* (İstanbul: Dar-u İhyai-t-Türâsi’l-‘Arabi, 1951), 2/322; Bursalı Mehmed Tahir Bursalı, *Osmanlı Müellifleri* (Ankara: Tüba Yayınları, 2016), 1/325; Zirikî, *el-A’lâm*, 6/60; Özcan, “Saçaklızâde Mehmed Efendi”, 35/368.

³⁵ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 21.

³⁶ İsmail Paşa, *Hedîyyetü’l-‘ârifîn*, 2/322-323; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/325-327; Zirikî, *el-A’lâm*, 6/60; Özcan, “Saçaklızâde Mehmed Efendi”, 35/368-370; Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 167.

³⁷ Bu eser Osmanlı’da mevzuyla ilgili önemli tartışmalara sebep olmuştur. Konuya dair bk. Ahmet Gökdemir, “Osmanlı’da Dâd Harfî Tartışmaları Bağlamında Ali b. Süleyman el-Mansûrî’nin Yeri”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2017), 245-247.

³⁸ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 15; İsmail Paşa, *Hedîyyetü’l-‘ârifîn*, 2/322; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-müellifîn*, 3/711.

O, muhtelif beldelerde valilik ve komutanlık görevleri yapmış, Şark Seraskeri vazifesindeyken 1148-1735-36 senesinde şehit olmuştur. Abdullah Paşa, kaleminin yanında kılıcıyla da İslâm'a hizmet etmiş; bu bağlamda ilm-i kıraatte uzman, kıymetli bir ilim adamı ve vezir olarak tanınmıştır.³⁹ Onun kıraat alanında yetiştirdiği talebeleri arasında Mustafa b. Abdurrahmân İzmirî (ö. 1155/1742),⁴⁰ Ali b. Mustafa Saydavî⁴¹ ve Ahmed Saydavî (ö. 1165/1752)⁴² bulunmaktadır. Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın, kıraate dair şaz kıraatleri ihtivâ eden *İfâdetü'l-mukni'a fî kırââtî'l-eimmeti'l-erba'a* isimli bir eseri vardır. Eserin farklı yazma nüshaları mevcuttur.⁴³

2.1.7.5. Çelebi İmam Mehmed Efendi (ö. 1150/1737)

Tam ismi Mehmed b. Mustafa b. Ramazan olup Çelebi İmam nâmıyla meşhur olmuştur. 1066 yılı Zilkâde ayında (Eylül 1656) İstanbul'da doğmuştur. 1078/1667-68 yılında hâfızlığını tamamlayan Mehmed Efendi, Kazdağlı Ali Efendi, Kara Halil Efendi ve Sofya Kadısı Mustafa Efendi gibi âlimlerden Arapça ve diğer İslâmî ilimleri öğrenmiştir. O, 1080/1669-70'te seb'a, 1082/1671-72'de 'aşere ve Muharrem 1087'de (Mart-Nisan 1676) on dört kıraati okuyarak Şa'ban Efendi'den icâzet almıştır. Mehmed Efendi, hac vazîfesi vesîlesi ile çıktığı yolda Şam, Kudüs ve Mısır'a da uğramış, Muhammed b. Kâsım el-Bakarî'den Mısır'da kıraat icâzeti almıştır. Hac görevini îfâ ettikten sonra 1088'de İstanbul'a dönen Çelebi İmam, aynı yılın Recep ayında (Eylül 1677) Sultan Ahmed Camii'ne imam olarak atanmış, 1091/1680 yılında Ferhat Paşa Dâru'l-hadisi'ne ve sonrasında da Dâye Hatun Mescidi'ne kurrâ tayin edilmiştir. 1112/1700-1'de Hüseyin Paşa ve 1132/1720'de İbrahim Paşa türbelerinde şeyhü'l-kurrâlık yapan Mehmed Efendi, 1143/1730-31 yılında ise Fatih Camii hatîbi

³⁹ Mansûrî, *İcâzetnâme*, nr. yok, vr. 96a; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 1/81; İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/481-482; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/364; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 2/299; Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 170; Ahmet Gökdemir, "Köprülü Ailesinin Kur'an İlmi ve Kıraatine Katkıları", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 4 (2018), 331-355.

⁴⁰ Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 170.

⁴¹ *İfâdetü'l-mukni'a*'yı Abdullah Paşa'ya okumuş, sonrasında bu eserin içeriğine uygun bir hatim yapmış ve 6 Safer 1146 (19 Temmuz 1733) tarihinde hocasından icâzet almıştır. Bk. Köprülüzâde Abdullah Paşa, *İfâdetü'l-mukni'a fî kırââtî'l-eimmeti'l-erba'a* (Konya: KYAYEK, nr. 97), vr. 1a.

⁴² İsmet Efendi, *Tekmiletü's-şekâik*, 196-197.

⁴³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 1/81; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/364; Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 170.

olmuştur.⁴⁴ Onun Cemâziyelevvel 1150'de (Eylül 1737) hayatta olduğu ve reisü'l-kurrâ olarak görev yaptığı kayıtlarda geçmektedir.⁴⁵

Çelebi İmam'ın yetiştirdiği önemli isimler arasında Sultan İmamı Ebûbekir Efendi (12/18. asır), İstanbullu Mustafa b. Hasan Efendi (1151/1739), Kastamonulu Ahmed es-Sûfî Efendi, Reisü'l-kurrâ Cinzâde Mustafa Efendi (12/18. asır) gibi âlimler bulunmaktadır. Birçok kıraat eseri istinsâh eden Mehmed Efendi'nin on yedi yapraktan oluşan *Kıraat Notları* günümüze ulaşmıştır.⁴⁶

2.1.7.6. Cârullah Veliyyüddîn Efendi (ö. 1151/1738-39)

Cârullah Veliyyüddîn, 1070/1659 senesinde Rumeli'nin Yenişehir beldesinde doğmuştur.⁴⁷ On dört yıl boyunca memleketinde farklı alanlarda öğrenim gören Veliyyüddîn Efendi, sonrasında İstanbul'a gelmiş, burada yedi yıl boyunca bilhassa tefsir dersleri aldıktan sonra Kahire ve İskenderiyye gibi şehirlerde çeşitli üstatlardan hadis dersleri almıştır.⁴⁸ Otuzlu yaşlarında Mekke'ye giden Veliyyüddîn Efendi, burada kaldığı yedi seneye atfen "Cârullah" lakabı ile anılmıştır.⁴⁹ Mekke ve Medine'de tefsir, hadis ve muhtelif alanlarda eğitim gören Veliyyüddîn Efendi, Nakşibendî şeyhleri Ahmed Şirvânî ve Abdullah Lahorî'den tarikat dersleri almıştır. Yedi senenin nihayetinde Harameyn'den ayrılan Veliyyüddîn Efendi, sırasıyla Kudüs, Halîlürrahman, Bağdat, Harir, Diyarbakır ve Halep'te çeşitli ilimleri tahsil etmiştir.⁵⁰

On beş yıllık ilim yolculuğu⁵¹ sonrası 1110/1698 senesinde İstanbul'a dönüş yapan Veliyyüddîn Efendi, 1128/1716 yılında Fatih Feyziye Medresesi'nde müderrislik, Galata ve Edirne'de ise kadılık yapmıştır. Cemâziyelâhir 1151 (Eylül 1738) tarihinde

⁴⁴ Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 172.

⁴⁵ Muhammed b. Süfyan Kayravanî, *el-Hâdî fî'l-kırââtî's-seb'a* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya Blm., nr. 59), vr. 39b.

⁴⁶ Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 172.

⁴⁷ İsmet Efendi, *Tekmiletü's-şekâik*, 151-152; Tahsin Özcan, "Veliyyüddin Cârullah", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/38.

⁴⁸ Cârullah Veliyyüddîn Efendi, *el-Furkân fî kırâati'l-Kur'an* (Süleymaniye Ktp., Carullah Blm., nr. 17), vr. 23b; Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 174.

⁴⁹ İsmet Efendi, *Tekmiletü's-şekâik*, 152; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/267; Özcan, "Veliyyüddin Cârullah", 43/38.

⁵⁰ Veliyyüddîn Efendi, *el-Furkân* (Carullah Blm., nr. 17), vr. 23b.

⁵¹ Müellifin gitmiş olduğu beldelerde okuduğu hocalar ve okuduğu eserlere dair geniş mâlûmat için bk. Veliyyüddîn Efendi, *el-Furkân* (Carullah Blm., nr. 17), vr. 23b.

vefat eden Veliyyüddîn Efendi, Fatih'te yaptırdığı medrese ve kütüphanenin yanına defnedilmiştir.⁵²

Tefsir, fıkıh, hadis, akaid, mantık, meânî, tasavvuf ve astronomi sahalarında birçok eser veren Veliyyüddîn Efendi'nin kıraat alanında da *el-Furkân fî kırâati'l-Kur'ân* isimli bir telifi bulunmaktadır.⁵³

2.1.7.7. İstanbullu Mustafa Efendi (ö. 1151/1739)

Adı Mustafa b. Hasan b. Ya'kûb'dur. 1105 yılı Zilhicce ayında (Ağustos 1694) İstanbul'da doğmuştur. 1120/1708-9 yılında hâfızlığını tamamlayan Mustafa Efendi, şer'î ilimleri Davutpaşa Camii Vaizi Süleyman Efendi, Hasan Sirozî, Mustafa Efendi ve Amasîzâde Ali Efendi (ö. 1149/1736-37) gibi devrin ulemâsından tahsil etmiştir. Osmancıklı Ömer Efendi'den kıraat okurken hocasının vefatı üzerine kıraat öğrenimine Fatih Camii hatîbi ve Sultan Ahmed Camii imamı, Çelebi İmam Mehmed Efendi'de devam etmiş, kendisinden 'aşere, *Tayyibe* ve on dört kıraati okuyarak icâzet almıştır. 1129/1716-17 senesinden itibaren ordu imamlığı yapan Mustafa Efendi, 1141/1728-29 senesinde Beyazıt Camii'ne, ardından Şehzade Camii'ne kurrâ tayin edilmiştir. 1151 yılı Zilkâde ayında (Mart 1739) hayatta olduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Kendisinden Erzurumlu Ahmed Efendi (1159/1746) kıraat okumuştur. Mustafa Efendi'nin kıraate dair *Mürşidü't-talebe ilâ ma'rîfeti turuki't-Tayyibe* ve *Tuhfetü't-talebe fî beyâni meddâti tarîki't-Tayyibe* isimli iki eseri bulunmaktadır.⁵⁴

2.1.7.8. İzmirli Mustafa Efendi (ö. 1155/1742)

Tam adı Mustafa b. Abdurrahman b. Muhammed olup İzmir Menemen'de dünyaya gelmiştir. Mustafa Efendi, İzmir ve İstanbul'da Köprülüzâde Abdullah Paşa, Yûsufefendizâde, Muhammed İzmirî ve Ahmed Hicâzî gibi kıymetli kıraat âlimlerinden dersler almıştır. Tahsîli sonrası İstanbul'da kıraat hocası olarak birçok

⁵² İsmet Efendi, *Tekmiletü's-şekâik*, 152; Özcan, "Veliyyüddin Cârullah", 43/38. Müellif hakkında ayrıca bk. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 5/1660; İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/501; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/118; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 4/75; Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 174.

⁵³ Eserleri için bk. Veliyyüddin Efendi, *el-Furkân* (Carullah Blm., nr. 17), 23b-24a; İsmet Efendi, *Tekmiletü's-şakâik*, 153; İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/501; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/267; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/118; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 4/75; Özcan, "Veliyyüddin Cârullah", 43/38-39.

⁵⁴ Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 176-177.

kişiyi icâzet veren Mustafa Efendi, 1155/1742 yılında Mısır'da vefat etmiştir. Kendisinin, İbnü'l-Cezerî'den (ö. 833/1429)⁵⁵ sonraki en değerli muhakkiklerden biri olduğu söylenmiştir. Mustafa Efendi'den, Muhammed b. Hasen es-Semennûdî, Abdurrahman b. Hasen el-Üchûrî, Hâşim b. Muhammed el-Mağribî (1179/1765-66) ve Ahmed er-Reşîdî kıraat okumuşlardır. Kıraat ilmine dair *Tahrîru'l-evcûhi fi ba'di'l-âyât min tarîki's-Şâtibiyye*, *'Umdetü'l-irfân fi vücûhi'l-Kur'ân*, *Bedâyi'u'l-burhân 'alâ 'umdeti'l-irfân*, *Muhtasaru'n-Neşr fi'l-kırââtî'l-aşr*, *Takrîbü husûli'l-mekâsıd fi tahrîci mâ fi'n-Neşri mine'l-fevâid*, *İthâfû'l-berara bimâ sekete 'anhü Neşru'l-aşere* ve *Nûru'l-i'lâm bi'n-firâdâti'l-erba'ati'l-alâm* isimli eserleri telif etmiştir.⁵⁶

2.1.7.9. Ahmed es-Sûfî (ö. 1162/1749)

Kastamonulu olan Ahmed es-Sûfî, kıraat ilmini Çelebi İmam Mehmed Efendi ve Ömer Efendi'den tahsil etmiştir. Bostan Camii'nde imamlık yapan, aynı zamanda şeyhü'l-kurrâlık vazîfesini de yürüten Ahmed Efendi, İstanbul tarîki Sûfî mesleğini kurmuştur. 12 Rebiülâhîr 1162'de (1 Nisan 1749) vefat eden Ahmed es-Sûfî, Vidinli Hasan b. Ali Efendi (1198/1783) ile Ahîskalı Osman Efendi'ye (1204/1789) kıraat eğitimi vermiştir.⁵⁷

2.1.7.10. Dülgerzâde İmamı Mahmûd Efendi (ö. 1166/1753)

Dülgerzâde İmamı nâmıyla tanınan Mahmûd Efendi, 'aşereyi Hocapaşa imamı Hasan Efendi, Tayyibe'yi ise Hasan Efendi'nin talebeleri olan İsmail Efendi ve Trabzonlu Hasan Efendi'de okumuştur. Mahmûd Efendi, 1149/1736 yılında Mısır'a gitmiş, Ahmed el-Bakarî ve Ahmed b. Ali el-Eskâtî'den de kıraate dair dersler almıştır. Şeyh

⁵⁵ Tam adı Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî'dir. 751/1350'de Dimaşk'ta dünyaya gelmiş, bugünkü Şırnak'ın Cizre ilçesine nispetle 'İbnü'l-Cezerî' ismiyle meşhur olmuştur. O, çocukluk yaşlarından itibaren kıraat ilmiyle meşgul olmuş, kıraat-i aşerenin yanında A'meş, İbn Muhaysin ve Hasan-ı Basrî gibi şaz kıraatleri de farklı hocalardan okumuştur. Kendi ifadesine göre Kur'ân-ı Kerim ve kıraat alanlarında faydalandığı hocalarının sayısı kırktan fazladır. Dimaşk, Mısır, Bursa, Semerkant, Buhara, İsfahan, Şiraz gibi önemli yerlerde yıllarca kıraat ilmine yönelik dersler veren İbnü'l-Cezerî, 833/1429'da Şiraz'da vefat etmiştir. Kıraat ilminde farklı çevrelerce otorite olarak görülen İbnü'l-Cezerî'nin en önemli eserleri arasında *en-Neşr*, *Tayyibetü'n-Neşr*, *ed-Dürre*, *Tahbîrû't-Teysîr*, *et-Temhîd* ve *Mukaddime*'yi saymak mümkündür. Bk. Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/551-555.

⁵⁶ İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2/445; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/28; Zirikli, *el-A'lâm*, 7/236; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 3/869; Tayyar Altıkulaç, "İzmirî Mustafa", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/530; Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 179-182.

⁵⁷ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 1/166; Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 117; Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 188.

ve şeyhü'l-kurrâ olan Mahmûd Efendi, 1166/1753 senesinde vefat etmiş, Eyüp'e defnedilmiştir. Kendisinden Mahmûd Paşa hatîbi Veliyyüddîn Efendi ve Şeyh Atâullah Efendi gibi isimler kıraat öğrenimi görmüştür. Mahmûd Efendi'nin *Hidâyetü't-tullâb fî'n-nutki bi'd-dâd 'alâ sebîli's-savâb*, *Risâle fî idâhi Hidâyeti't-tullâb* ve *er-Risâletü'l-Mahmûdiyyetü'd-dâdiyyetü'l-hâlisa* isimli üç eseri bulunmaktadır.⁵⁸

2.1.7.11. Yûsufefendizâde Abdullah Efendi (ö. 1167/1754)

Yûsufefendizâde, 1085/1674 yılında Amasya'da doğmuştur.⁵⁹ Babası Şeyhü'l-kurrâ Muhammed Efendi, dedesi Reis-ü meşâyihî'l-kurrâ Yûsuf Efendi'dir.⁶⁰ Abdullah Efendi'ye hadis ilminde otorite sayıldığından 'Umdetü'l-muhaddisîn', tefsir ilmindeki konumundan dolayı 'Tâcü'l-müfessirîn', kıraat âlimliği cihetiyle 'Şeyhu'l-kurrâ' ve 'Reîsü'l-kurrâ', diğer ilimlerle alâkalı bilgisinden ötürü de 'Allâme-i Rûm' denilmiştir.⁶¹ 1134/1722 senesinde hocası Ali el-Mansûrî'nin vefatı sonrası Sultan Ahmed Camii şeyhü'l-kurrâlığına atanıp reîsü'l-kurrâ olan Yûsufefendizâde, sonrasında Saray-ı Hümâyûn hocalığı, Enderûn-i Hümâyûn kütüphanesi hâfız-ı kütüblüğü, Ayasofya 1. Mahmud kütüphanesi ve Hüseyin Paşa Dâru'l-Hadîsi müfessirliği ve Fatih Camii vaizliği görevlerinde bulunmuştur.⁶² 26 Zilhicce 1167 (14 Ekim 1754) senesinde vefat eden Yûsufefendizâde, Topkapı civarında babası Muhammed Efendi'nin yanına defnedilmiştir.⁶³ Kıraat sahasında derin birikime sahip olan Abdullah Efendi, "Îtilâf" ismiyle anılan kıraat mesleğinin de kurucusudur.⁶⁴ Kıraat ilmiyle alâkalı eserleri *el-Îtilâf fî vücûhi'l-ihtilâf*,⁶⁵ *Reddü'l-Kirâati bi's-Şevâz*,

⁵⁸ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 3/917; Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 193-194.

⁵⁹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/471; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/213; el-Havedh Dehmane, *Yûsuf Efendizâde Abdullah Hilmi Efendi'nin (ö. 1167/1754) "Necâhu'l-Kârî li-Sahîhi'l-Buhârî" Adlı Eserinin Tahkîki (İlk Yüz Varak)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 8.

⁶⁰ Abdullah b. Muhammed Yusufefendizâde, *Ecvibetü mesâil fî vücûhi'l-Kur'ân* (Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., nr. 68), vr. 37b; Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 194.

⁶¹ Dehmane, *Yûsuf Efendizâde*, 9.

⁶² Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-fudalâ*, 3/678; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 1/66-67; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/364; Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 195.

⁶³ Halit Özkan, "Yûsufefendizâde", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/42.

⁶⁴ Öge, *Yûsuf Efendizâde'nin Kıraat İlmindeki Yeri*, 167; Dehmane, *Yûsuf Efendizâde*, 29.

⁶⁵ Bu eser Îtilâf mesleğinin ana kaynağıdır. Bk. Gökdemir, *el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tarîki Kurraları*, 210.

Risâle fî Halli Müşkilâtî'ş-Şâtıbî, Risâle fî Harfî'd-Dâdi's-Sahîha, Ecvibetü Mesâil fî Vücûhi'l-Kur'ân ve Risâle fî Beyâni Merâtibi'l-Meddi fî'l-Kırâati'l-Eimmeti'l-'Aşer' dir.⁶⁶

2.1.7.12. Dâvûd-i Karsî (ö. 1169/1756)

Aslen Karslı olmakla beraber doğumuyla ve ailesiyle alâkalı bilgi bulunmamaktadır. Devrinde Dâvûd-i Karsî veya Dâvud Efendi isimleriyle tanınmıştır.⁶⁷ Tahsil hayatına Kars'ta Çolak Abdullah Efendi'nin yanında başlayan Dâvûd Efendi, daha sonra İstanbul'a gitmiş ve eğitimini burada tamamlamış; sonrasında ise Mısır'a geçip burada eser telifi ve tedrisatla meşgul olmuştur. 1153/1741 senesinde İstanbul'a dönen Dâvûd-i Karsî, buradan Birgi'ye geçerek orada yerleşmiş, hayatının sonuna dek Birgi'de çalışmalarını sürdürmüştür. Dâvûd Efendi, 1169 yılının sonlarında (Ağustos 1756) vefat etmiş ve İmam Birgîvî'nin yanına defnedilmiştir. Zühd sahibi bir Müslüman olarak bilinen Dâvûd-i Karsî, ömrü boyunca Ehl-i Sünnet anlayışına bağlı kalmış ve bâtıl oluşumlarla her daim mücâdele etmiştir. Dâvûd Efendi'nin farklı ilim dallarında birçok eseri bulunmakla birlikte, kıraat ve tecvid alanında *er-Risâletü'l-Fethiyye fî beyâni dâdi'l-kat'îyye* ve *Şerhu'd-Dürri'l-Yetîm* isimli iki eseri yer almaktadır.⁶⁸

2.1.7.13. Mağribli Hâşim Efendi

Tam adı Hâşim b. Muhammed olup kendisi 'Seyyid Hâşim' ismiyle tanınmış ve hicrî on ikinci asrın büyük âlimlerinden biri sayılmıştır. Küçük yaşta hâfız olan Hâşim Efendi, daha sonra kırâat-i 'aşereyi tahsil etmiş, Mâlikî mezhebi fıkhrına da vâkıf olmuştur. Önce Şam, sonra da İstanbul'da Kur'ân ilimlerine dâir öğrenimini sürdüren Seyyid Hâşim, 30 Muharrem 1148'de (22 Haziran 1735) İstanbul'da, hocası Şeyh Mustafa b. Abdurrahmân el-İzmîrî'den kıraat icâzeti almıştır. Hâşim Efendi, kısa süre içinde özenle yaptığı tashih ve yazma çalışmaları vesilesiyle devrinin meşhurlarından biri olmuştur. Seyyid Hâşim'in kıraat ilmiyle ilgili *Tahrîru't-Tayyibeti'n-Neşr fî'l-kırâati'l-'aşr, Hısnü'l-kârî fî ihtilâfi'l-mekârî, Temrînü't-talebeti'l-berarati'l-hiyara fî*

⁶⁶ Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 196-198.

⁶⁷ Cemil Akpınar, "Dâvûd-i Karsî", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/29.

⁶⁸ İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/363; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/366; Zirikli, *el-A'lâm*, 2/334; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 1/702; Akpınar, "Dâvûd-i Karsî", 9/29-32; Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 200-201.

vücûhi kırâati 'l-eimmeti 'l- 'aşere, Kitâb fî resmi hattı 'l-Mushafı 'l-Usmânî ve Kitâb fî vücûhi 'l-kırâati 'l- 'aşere isimli eserleri bulunmaktadır.⁶⁹

2.1.7.14. Palulu Hâmid Efendi (1185/1771-72)

Palulu Hamid Efendi'nin tam ismi Hâmid b. el-Hâc Abdülfettâh el-Paluvî olup⁷⁰ kıraat ilminin seb'a, 'aşere ve takrîb tariklerini, Hâtuniye Medresesi müderrisi ve Tokat müftüsü olan hocası Mehmed Emin Tokadî'den⁷¹ okumuş ve kendisinden icâzet almıştır. Hamid Efendi, 1173/1759 yılında Tokat Hâtuniye Medresesi'nde meşhur eseri *Zübdetü 'l- 'irfân fî vücûhi 'l-Kur'ân*'ı tamamlamıştır. Hâmid b. Abdülfettâh'ın kıraat ilmine dâir *Tuhfetü 'l-cevâb bi 'l-makâlâtı 's-savâb* ve *Muhtasar fî 'l-kırâati 's-sitte* adlı iki eseri daha mevcuttur.⁷²

2.1.8. İlmî şahsiyeti

Muhammed en-Na'îmî, Ali el-Mansûrî'nin öğrencisi olan Hacı Hüseyin Erzurumî'den ilm-i kıraati tahsil ederek icazet almış ve Üsküdar Selimiye Camii Mektebi'nde öğretmenlik,⁷³ Valide Sultan Camii'nde ise şeyhü'l-kurralık vazîfesi yapmıştır.⁷⁴ Muhammed Na'îmî Efendi, Mısır tarîkinin azîmet tarafını seçerek, meşhur *Mutkin* isimli eserinden dolayı 'Mutkin mesleği' ismiyle zikredilen ekolün kurucusu olmuştur.⁷⁵ Na'îmî'nin icâzet silsilesi Hüseyin b. Murâd el-Erzurûmî vâsıtasıyla Ali b. Süleyman el-Mansûrî'ye ulaşır.⁷⁶

2.1.9. Eserleri

⁶⁹ Murad Sadikov, *Hâşim b. Muhammed el-Mağribî'nin "Hısnü 'l-kârî fî ihtilâfı 'l-mekârî" Adlı Eserinin Edisyon Kritiği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 14-19.

⁷⁰ Mustafa Atilla Akdemir, *Hâmid b. Abdülfettâh el-Paluvî Hayatı, İlmî Şahsiyeti, Eserleri ve Zübdetü 'l-irfân Adlı Eserinin Metodolojik Tanıtımı ve Tahkiki* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 43.

⁷¹ Halil İbrahim Şimşek, "Mehmed Emin Tokadî", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/467-468.

⁷² Akdemir, *el-Paluvî*, 44-45.

⁷³ Akakuş, *Kur'ân-ı Kerîm Öğretimi ve Reisü'l Kurralık*, 34.

⁷⁴ Na'îmî, *Mutkinü 'r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 1b; Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 207.

⁷⁵ Emin Efendi, *Umdetü 'l-hullân*, 117; Akakuş, *Kur'ân-ı Kerîm Öğretimi ve Reisü'l Kurralık*, 34.

⁷⁶ Emin Efendi, *Zühru 'l-erîb* (İbrâhim Efendi Blm., nr. 11), vr. 215a; Gökdemir, "Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri", 108.

Na‘îmî’nin kıraat ilmine dair *Mutkinü’r-rivâye fî ‘ulûmi’l-kirâati li’d-dirâye*, *Tezhîbü’t-tilâve fî ‘ilmi’t-tecvîd ve’l-kirâe*, *Mizânü’l-Ezrâk mine’t-Tayyibe*, *Mizânü İbni Zekvân ve Ahfeş* isimli eserleri mevcuttur.⁷⁷ Aşağıda bu eserlere dair bilgi verilecektir.

2.1.9.1. *Mutkinü’r-rivâye fî ‘ulûmi’l-kirâati li’d-dirâye*

Muhammed Na‘îmî, eserine Kur’ân-ı Kerîm’i huffâzın gönlüne nakşeden Allâhü Te‘âlâ’ya hamd ve kıraatleri vücûhâtlarıyla beraber zikredip mahiyetleriyle ifade eden Hz. Peygamber’e (s.a.v.) salât ile başlamış; ardından ashâb-ı kirâmı da yedi lûgat üzere Kur’ân-ı Mübîn’i Resûlullah’tan ahz edip sonra gelenlere nakletmeleri sebebiyle hayırla anmıştır. Na‘îmî’nin hamdele, salvele ve ashab-ı güzîni hayırla anma tarzından kıraatlere dair bakış açısı da ortaya çıkmaktadır. Kendisine göre Hz. Peygamber (s.a.v.), Kur’ân’ı kıraatleri ile nakletmiştir. Buna ilâveten eserin başındaki ashâb ile alakalı bölümden anlaşıldığı üzere Na‘îmî, yedi harf kavramını yedi lûgat mânâsında değerlendirmiştir.⁷⁸ Muhammed en-Na‘îmî, eserin ilm-i kıraatin tahrîrât bölümüyle alâkalı olduğunu ifade ettikten sonra eserinde kirâât-i ‘aşereyi sahih senedle gelmiş bir biçimde anlattığını; ele almış olduğu konularıysa mukaddime, ferş-i hurûf ve hâtîme bölümleri şeklinde üç kısımda incelediğini zikretmiştir. Eserin mukaddime kısmında eserin bölümleri ile eserin ismi gibi kısa mâlumâtlar verilmiş, sonrasında ise Kur’ân, kıraat, Kur’ân’ın hıfzedilmesi, tâlim ile okunması ve kıraat vecihlerinin öğrenilmesi gibi meselelerin farz-ı kifâye oluşu, kıraatlerin doğuşu, konusu, faydası, hedefi gibi kıraatlerle alâkalı genel bilgiler zikredilmiştir. Ayrıca eserde kıraatlerin ilm-i hadîste olduğu gibi yalnız semâ yoluyla elde edilemeyeceği aksine semâ ve müşâfeheyle beraber öğrenilebileceği, bunun nedeni olarak da kıraatlerin mana boyutuyla rivâyet edilemeyeceği, lafızları ve suretleriyle beraber nakledilebileceği dile getirilmiştir.⁷⁹ Yine kıraatlerin kısaca meydana geliş süreçleri,⁸⁰ kıraat, tarik, rivâyet kavramlarının manaları vb. gibi kıraat ilmiyle alâkalı genel bilgilere yer verilmiştir.⁸¹ Bu bölümde

⁷⁷ Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 208.

⁷⁸ Na‘îmî, *Mutkinü’r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 2b; Gökdemir, “Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri”, 175.

⁷⁹ Na‘îmî, *Mutkinü’r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 2a-2b.

⁸⁰ Na‘îmî, *Mutkinü’r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 2a-3b.

⁸¹ Na‘îmî, *Mutkinü’r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 2a-3b; Gökdemir, “Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri”, 175.

zikredilen konulardan birisi de kıraatlerin öğrenilme şekli olmuştur. Kitapta kıraatlerin öğretilmesinde *eş-Şâtibiyye* isimli kitabın ezberlenmesi ile kıraatlerin öncelikle infirâd usûlüne uygun olarak okunması meselesine özellikle değinilmiştir. Na‘îmî, hicrî V. yüzyıl itibariyle bu usûlden vazgeçildiğini, bir hatimde bütün kıraatlerin cem edilerek okunduğunu ve bunun kendi dönemine dek bu şekilde süregeldiğini lâkin infirâd usûlünce okunmasının şart olduğunu da dile getirmiştir.⁸² Müellifin bu şekilde düşünmesinin sebebiyse kıraatlerde tahlîdin ortaya çıkma ihtimâli olmuştur ki tahlîd, tahrîmen mekrûh veya haram kabul edilmiştir.⁸³ Kıraate yönelik bilgilerin sonrasında Na‘îmî, kıraat imamları, bu imamların râvîleri ve tariklere dair mâlûmatlara yer vermiş,⁸⁴ bunların ardından da eserinde kıraat imamlarının zikredilme şekillerine yani rumûzlarına değinmiştir.⁸⁵

Müellif, sûrelerde yer alan ferş-i hurûfa dair bölümde, ferşle ilintili yerlerle alâkalı sûre başlarında bilgiler vermiş, sâir kıraat eserlerinden farklı biçimde sûrelerin Mekkî ya da Medenî oluşlarının yanı sıra sûrelerdeki âyet, kelime ve harf sayıları gibi sûrelerin farklı yönleriyle alâkalı bilgiler zikretmiştir. Bunların dışında sûrelerde bulunan ‘aşere kıraatiyle ilgili mevzûlara da değinen Na‘îmî, hemen ardından sûrelerdeki resmü’l-mushafa yönelik konuları ele almış ve bu hususla alâkalı bilgileri zikrederken Ahmed el-Bennâ’nın tertîbini takip etmiştir.⁸⁶ Bu bilgilere Fâtiha sûresi özelinde misal verilecek olursa Na‘îmî, sûre-i Fâtiha’nın Mekkî ya da Medenî olduğuna yönelik görüş ortaya koyanları, âyetlerinin adedinin yedi olup olmadığı ile ilgili ihtilâfları ve sûrenin kelime adedinin yirmi beş, harf sayısının da yüz yirmi olduğunu ifade ettikten sonra (خلف عن حمزة باشمام الصاد الزاى في جميع القرآن معرفا او منكرا) (وروى خلاد عنه الاشمام في الاول من الفاتحة فقط والباقيون بالصاد الخاصة) örneğinde olduğu gibi sûredeki ihtilaf edilmiş kelimelerle alakalı vecihlere değinmiştir.⁸⁷ Sonrasında Fâtiha sûresinde yer alan (ملك بغير الف) kelimesinde olduğu üzere resmü’l-mushaf ile ilgili birtakım hususları zikreden müellif,⁸⁸ ferşü’l-huruf ile alâkalı konuları işlerken eş-

⁸² Na‘îmî, *Mutkinü’r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 3a.

⁸³ Na‘îmî, *Mutkinü’r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 4b.

⁸⁴ Na‘îmî, *Mutkinü’r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 4b-5b.

⁸⁵ Na‘îmî, *Mutkinü’r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 5a.

⁸⁶ Na‘îmî, *Mutkinü’r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 2b.

⁸⁷ Na‘îmî, *Mutkinü’r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 6b.

⁸⁸ Na‘îmî, *Mutkinü’r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 6a.

Şâtıbiyye ve *ed-Dürre* isimli kitaplardan istifade ederek bölümü yazdığını ifade etmiştir.⁸⁹ Bölümde ilk işlenen konu klasik tarzda olduğu üzere istiâze ve besmele vecihleri olmuştur. İstiâze ve besmele ile alâkalı vücûhâtların sonrasında Fâtiha sûresiyle bölüme devam edilmiştir.⁹⁰ Müellif bu sistemle bütün sûreleri sırasıyla ele almış, bazı kısımlarda “Ebü’l-Kâsım eş-Şâtıbî’nin tercihi budur. Hocalarımızdan bu şekilde aldık.” ifadelerine yer vermiştir.⁹¹

Na’îmî, eş-Şâtıbiyye ve *ed-Dürre*’yi esas almakla beraber *Kitâbü’t-Teysîr*, *Kitâbü’l-Hidâye*, *Kitâbü’l-Hâdî*, *Kitâbü’t-Telhîs*, *Kitâbü’l-Unvân* ve *Kitâbü’t-Tebsıra* gibi başlıca kıraat kaynaklarından da yeri geldikçe istifade etmiştir.⁹² Ayrıca (المغاربة) ifadelerinde olduğu gibi vücûhâtla ilgili tariklerle ve beldelerdeki görüşlere de eserinde yer vermiştir.⁹³ Na’îmî, ferşü’l-hurûfa yönelik sûrelerin tamamıyla ilgili bilgileri sırasıyla aktardıktan sonra eserinin üçüncü ve son kısmı olan hâtime bölümüne geçmiştir. Bu bölümdeyse Duhâ sûresinden Fâtiha’ya kadar olan tekbir vecihlerini zikretmiş,⁹⁴ tekbirle ilgili vecihlerin ardından oldukça uzun bir hatim duasıyla esere son vermiştir.⁹⁵ Eser, ferağ kaydında yer alan bilgilere göre 23 Recep 1161 Cuma gününde müellif tarafından nihayete erdirilmiştir.⁹⁶

2.1.9.2. *Tezhîbü’t-tilâve fî ‘ilmi’t-tecvîd ve’l-kırâe*

Teze konu olan eser, mukaddime ve maksat bölümlerinden müteşekkildir. Eserin mukaddime kısmında tecvidin gerekliliğine vurgu yapılmakta ve adı ile yazılış gâyesi açıklanmaktadır. Maksat bölümünde ise Kur’ân-ı Kerîm tilâvetinin fazileti, huffâza gereken şeyler, Kur’ân-ı Kerîm’i öğrenme yolları, Kur’ân’ı okumanın üslûbu, harflerin mehâric ve sıfatları, tenvin, sakın nûn, med, vakf, add-i âyât, maktûât ve

⁸⁹ Na’îmî, *Mutkinü’r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 5a.

⁹⁰ Na’îmî, *Mutkinü’r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 6b; Gökdemir, “Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri”, 176.

⁹¹ Na’îmî, *Mutkinü’r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 7a, 10b.

⁹² Na’îmî, *Mutkinü’r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 34b.

⁹³ Na’îmî, *Mutkinü’r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 59b.

⁹⁴ Na’îmî, *Mutkinü’r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 159b.

⁹⁵ Na’îmî, *Mutkinü’r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 159a.

⁹⁶ Na’îmî, *Mutkinü’r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 168a; Gökdemir, “Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri”, 177.

mevsûlât, Hafs rivâyeti gibi konular ele alınmaktadır. Bunların akabinde eser, hatim duası ile sona ermektedir.⁹⁷ Eser, ikinci bölümde detaylı şekilde işlenip ele alınacaktır.

2.1.9.3. *Mîzânü 'l-Ezrâk mine't-Tayyibe*

Kaynaklarda eserin adı zikredilmektedir; fakat herhangi bir suretine ulaşılamamıştır.⁹⁸

2.1.9.4. *Mîzânü İbn-i Zekvân ve Ahfeş*

Kaynaklarda eserin ismi geçmektedir; ancak henüz bir nüshasına ulaşılmış değildir.⁹⁹

⁹⁷ Kettânîzâde Muhammed b. Mustafa en-Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve fî 'ilmi't-tecvîd ve 'l-kırâe* (Millî Ktp., Yazmalar Blm., nr. 3405), 49b-98a.

⁹⁸ Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 1b; Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 208.

⁹⁹ Na'îmî, *Mutkinü'r-rivâye* (Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21), vr. 1b; Akyüz, *Osmanlı Kurraları*, 209.

3. TEZHÎBÜ'T-TİLÂVE FÎ 'İLMÎ'T-TECVÎD VE'L-KIRÂE ADLI ESERİN İÇERİĞİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Eserin İçerdiği Konular

Mukaddime ile başlayıp maksat bölümüyle devam eden eserin mukaddime kısmında tecvidin ehemmiyetine ve gerekliliğine vurgu yapılmakta, bunun yanı sıra eserin adı ile yazılma nedenine dikkat çekilmektedir. Maksat kısmında ise Kur'ân-ı Kerîm tilâvetinin fazileti, Kur'ân hâmiline gerekli olan şeyler, Kur'ân'ı öğrenmenin yolu, harflerin kısımları, harflerin mahreçleri ve lakapları, harflerin sıfatları, harflerin müstakil sıfatları, harflerin tecvidine müteallik meseleler, nûn-i sâkin ve tenvinin hükümleri, med ve kasrın hükümleri, harf ve harekenin önceliği, şeddeler, vakf ve ibtidâ, âyetlerin ihtilâfı, Hafs rivâyeti konuları ele alınmakta ve eser hatim duasıyla nihayete ermektedir.

3.2. Mukaddime

Dinî, edebî ve ilmî kaynakların mukaddimelerinde asıl mevzuya geçilmeden önce teberrûken zikrolunan besmele, hamdele ve salvele, gelenekselleşmiş ifadelerdir. Esas konuya, “sonrasında” manasına gelen ve Arapça ‘emmâ ba‘d’ (اما بعد) olarak zikredilen ifadeden sonra geçilmektedir.¹⁰⁰ Kettânîzâde Ebû Tâhir Muhammed en-Na‘îmî de eserine besmele ile başlamış, “Hıfz ve marifetle insanı şerefli kılan ve indirilen kelâmının âyetlerini okumakla onları keremli eyleyen Allah’a hamd olsun. Salât ve selâm, mahlukatın en şerefli olan ve “Ümmetimin en üstünü hamele-i Kur’ân’dır.”¹⁰¹ buyuran Efendimiz Muhammed’e (s.a.v.) ve onun ilham edilen âyetlerle irfan sahibi olan âl ve ashabına olsun.” meâlindeki hamdele ve salvele duaları ile devam etmiştir.¹⁰²

3.3. Tecvid İlmî

Kur'ân elfâzının Arap dilinde olması, onu belirli dil kuralları çerçevesinde okumayı zorunlu kılmaktadır. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) vefatından sonra Arap dili

¹⁰⁰ Tuğrul Tezcan, “Bir Klişenin Şerhi: Hamdele, Salvele ve Ba'dü İfadesinin Dâvûd el-Hanefî el-Karsî el-Birgivi'de Çağıştırdıkları”, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2019), 57.

¹⁰¹ Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbni Teymiyye, 1994), 12/125.

¹⁰² Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 49b.

zaman içerisinde değişmeye ve bozulmaya başlamış, bu durum neticesinde Müslüman âlimler, Kur'ân'ın en güzel şekilde okunmasını sağlamak amacıyla gayret göstermişler ve böylece tecvid ilmi ortaya çıkmıştır.¹⁰³ Bu bölümde tecvid ilminin tanımı, konusu, hükmü ve amacı ele alınacaktır.

3.3.1. Tecvid İlminin Tanımı

Tecvid ilmiyle alâkalı birbirine benzeyen çok sayıda tanım yapılmıştır. Burada bunlardan birkaçı zikredilecektir.

Tecvid sözcüğü, tef'îl bâbında bir mastardır ve lügatte 'güzel kılmak', 'hoşça yapmak' anlamlarına gelmektedir.¹⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, "Tecvid, harflere hakkını vermek, onların mertebelerini düzenlemek ve harfî mahrecine, aslına döndürmektir."¹⁰⁵ buyurmuştur. Birgivî (ö. 981/1573), "Tecvid, harflerin mahreç ve sıfatlarını hakkıyla telaffuz edebilme melekesidir."¹⁰⁶ şeklinde bir tarif yapmış, Saçaklızâde (ö. 1145/1732) ise "Kendisinde harflerin mahreçleri ve sıfatlarından bahsedilen ilimdir."¹⁰⁷ diyerek tecvidi tanımlamıştır.

3.3.2. Tecvid İlminin Konusu

¹⁰³ Mustafa Kemal Önder, *Tecvid İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 5.

¹⁰⁴ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 59; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhîd Tercümesi* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 2/1394; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları* (İstanbul: Emin Yayınları, 2017), 77.

¹⁰⁵ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırââtî'l-'aşr*, thk. Muhammed Mahmûd eş-Şinkîti (Medine: Kral Fahd Kur'ân-ı Kerîm Basım Kompleksi, 2014), 3/559; Mahmut Hakkı Bayır, *Hamza Hüdaî ve Tecvid-i Edâiyye İsimli Eserinin Tecvid Literatüründeki Yeri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 20.

¹⁰⁶ Mehmet Alataş, *Mustafa b. Ali ve Risâle-i Tecvid İsimli Eserinin Tanıtım ve Edisyon Kritiği* (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 5.

¹⁰⁷ Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîkî el-Masrî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 2005), 3/135; Ali Sait Demirbaş, *İlk Manzum Tecvid Eseri Olan el-Kasîdetü'l-Hâkânîyye'nin Tecvid İlmindeki Yeri, Önemi ve Değerlendirilmesi* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 5.

Hamza Hüdâî (936/1530), tecvidin konusunun hecâ harfleri¹⁰⁸ olduğunu dile getirmiş,¹⁰⁹ Saçaklızâde ise “Tecvidin konusu Kur’ân kelimeleridir” buyurmuştur.¹¹⁰ Bugünün müelliflerinden Mehmet Ali Sarı ise “Harflerin sıfat ve mahreçlerinden oluşan Kur’ân elfâzının seslendirilmesidir.” diyerek tecvidin konusunu açıklamıştır.¹¹¹

3.3.3. Tecvid İlminin Hükümü

Tecvid ilminin hükümü, ilmî açıdan değerlendirildiğinde farz-ı kifâye, uygulama sahasında ise Kur’ân okuyabilen kimselere farz-ı ayndır. Yani tecvide dair hükümlerin Müslümanların bir kısmı tarafından bilinmesi, diğer Müslümanlar üzerinden sorumluluğu kaldırmaktadır; ancak mükellef durumda olan bir Müslümanın Kur’ân’ı ya da en azından namazda okuması gereken sûreleri tecvid kaidelerine göre okuması farz-ı ‘ayn’dır.¹¹² Diğer bir değerlendirmeye göre, harfleri sıfât-ı lâzımelerine uygun olarak okumak farz-ı ‘ayn, sıfât-ı ârızalarına riayet ederek okumak vacip mesâbesindedir.¹¹³

Müellif Ebû Tâhir, eserinde imanî, İslâm’ı ve dinin diğer erkânını bilip bunlarla amel ettikten sonra Kur’ân ilimleriyle mübâşeretin farz-ı kifâye, bu ilimlerin gerektirdikleriyle amel etmenin de farz-ı ‘ayn olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁴

3.3.4. Tecvid İlminin Amacı

¹⁰⁸ Hecâ harfleri iki kısımdır: İlki Arap dilindeki 29 aslî harf, ikincisi ise Kur’ân-ı Kerîm’de ve kelâm-ı fasîhte bulunan 5 harftir. Bk. Bayır, *Hamza Hüdâî ve Tecvid-i Edâiyye*, 36.

¹⁰⁹ Hamza Hüdâî, *Tecvîd-i Edâiyye* (İzmir: Hâfız Nuri Matbaası, 1301), 32; İsmail Demiral, *Birgivi’nin ed-Dürrü’l-Yetîm Adlı Eseri Işığında Eskicizâde’nin Terceme-i Dürr-i Yetîm’i ile A. Celâleddin Karakılıç’ın Tecvîd İlmi Eserinin Karşılaştırılması* (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 80.

¹¹⁰ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 109.

¹¹¹ Mehmet Ali Sarı, *Kur’ân-ı Kerîm’i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 44; Demiral, *Birgivi*, 80.

¹¹² Muhammed Mekki Nasr el-Cüreysî, *Nihâyetü’l-kavli’l-müfîd fi ‘ilmi’t-tecvîd*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâğ (Mısır: Matba’atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, 1970), 7; Alican Dağdeviren, *Kur’ân Okuma Sanatı Tecvid* (İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2009), 18.

¹¹³ Rahim Tuğral, *Ana Hatlarıyla Kur’ân Tecvidi* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009), 2; Demirbaş, *el-Kasîdetü’l-Hâkâniyye*, 15.

¹¹⁴ Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 49b.

Tecvidin ilminin amacı, Kur’ân-ı Kerîm’in kelimelerini, Hz. Peygamber’den (s.a.v.) alındığı şekliyle korumak ve tilâvette hataya düşülmesini önlemektir.¹¹⁵

3.3.5. Tecvid İlminin Delilleri

Allah Teâlâ’nın emriyle Kur’ân’ı Resûlullah’a indiren Cebrail (as), Hz. Peygamber’e (s.a.v.) okunma şeklini göstererek indirmiş ve Allah (c.c.) da resûlüne kitabını tertîl ile okumasını emretmiştir. Müzzemmil sûresindeki (وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا) “Kur’ân’ı tane tane, hakkını vererek oku.”¹¹⁶ emri, Furkân sûresinde geçen (كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا) “Oysa biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık ve onu uygun aralıklarla parça parça gönderdik.”¹¹⁷ ifadeleri ve Bakara sûresindeki (الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ) (يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ) “Kendilerine kitap verdiğimiz ve onu hakkını vererek okumakta olanlar”¹¹⁸ lafızları, tecvid ilminin var oluşunun delilleri olan âyetlerdir.¹¹⁹

Peygamber Efendimiz’in (s.a.v.), bir hadis-i şerîfte “Kur’ân’ı seslerinizle süsleyiniz.”¹²⁰ buyurması, başka bir hadiste “Şüphesiz ki Allah, Kur’ân’ın, indirildiği şekilde, okunmasını sever.”¹²¹ buyurarak tertil âyetlerini işaret etmesi, tecvid ilminin hadisle ilgili delillerindendir.

Hiz. Ali’ye (r.a.) tertil nedir diye sorulduğunda “Tertîl, harflerin tecvidi ile vakfları bilmektir.”¹²² buyurarak cevap vermiş, Zemahşerî de (ö. 538/1144)¹²³ üstte zikredilen Müzzemmil sûresindeki âyetin sonundaki (تَرْتِيلًا) masdarıyla Kur’ân’ı tertille

¹¹⁵ Cüreysî, *Nihâye*, 13; Muhammed el-Mahmûd Ebû Rîme, *Hidâyetü’l-müstefîd fî ahkâmî’t-tecvîd* (Beyrut: Dâru’t-Terbiye, ts.), 5; Tayyar Altıkulaç, *Tecvidü’l-Kur’ân* (Ankara: DİB Yayınları, 2006), 5; Dağdeviren, *Kur’ân Okuma Sanatı Tecvid*, 18.

¹¹⁶ el-Müzzemmil, 73/4.

¹¹⁷ el-Furkân, 25/32.

¹¹⁸ el-Bakara, 2/121.

¹¹⁹ Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 35.

¹²⁰ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, thk. Hasen Abdülmün’im Şelbî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2001), 2/26; Demirbaş, *el-Kasîdetü’l-Hâkânîyye*, 10.

¹²¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 3/549.

¹²² İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 3/554.

¹²³ Tam adı Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî’dir. 467/1075 yılında Harizm’in Zemahşer bölgesinde doğmuştur. Mu‘tezile âlimlerinden biri olan, Arap dili ve edebiyatına yönelik çalışmalarıyla ön plana çıkan, bunun yanı sıra tefsir, fıkıh, hadis ve kelâm ilimleriyle de meşgul olan Zemahşerî’nin en önemli eseri, Sünnî müfessirlerin temel kaynak olarak gördüğü el-Keşşâf’tır. Zemahşerî, 538 yılında Özbekistan’a bağlı Cürcâniye’de vefat etmiştir. Bk. Mustafa Öztürk-M. Suat Mertoglu, “Zemahşerî”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/235-236.

okumanın vacipliğinin te'kit edildiğini söylemiştir.¹²⁴ Bunlar da tecvidin icmâ ile ilgili delillerinden bazılarıdır.

Eserin müellifi Kettânîzâde, ilimlerin en üstünü, en yücesi, en şerefli, en önemlisi ve en evlâsı olarak nitelendirdiği Kur'ân tecvidi ve Kur'ân tilâveti hakkında yukarıda da zikrolunduğu üzere birçok âyet ve hadis bulunduğunu belirttikten sonra bu hususla ilgili (وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا) âyetinin mânâsındaki ihtilâflara şu şekilde değinmiştir: İbni 'Abbas (r.a.), tertili, "Kur'ân'ı açık ve anlaşılır bir şekilde tilâvet etmektir."¹²⁵ diyerek açıklamış ve bu âyeti "Habîbim, indirdiğimiz kelâmı tilâvet ettiğin zaman harflerini ayır, acele okumaktan sakın ki harfler âşikâr olsun." şeklinde tefsir etmiştir.¹²⁶ Mücahid (r.a.) ise bu âyeti (تَرَسَّلَ فِيهِ تَرْسِيًّا) yani "O'nu okurken yavaş davranarak, ağır ağır oku." mânâsında tefsir etmiştir.¹²⁷ Müellif, bu açıklamaların devamında, bahsi geçen âyetin manasının umûmî olduğunu, bu sebeple kârîlerin tilâvet esnasında harflerin her birini âşikâr etmesi gerektiğini, Allah Teâlâ'nın mevzubahis âyet-i kerîmede kısaca bunu emrettiğini ve master ile de te'kit ettiğini ifade etmiştir. Na'imî, "Biz Kur'ân'ı, insanlara aralıklarla okuyasın diye okumaya elverişli bölümlere ayırdık, peyderpey indirdik." meâlindeki (وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَاهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مَكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا) âyetinin,¹²⁸ Mücahid'in (r.a.) tefsirine benzer şekilde "Biz Kur'ân'ı terassül¹²⁹ üzere (yavaş yavaş) indirdik." anlamını desteklediğini söylemiştir.¹³⁰

Ebû Tâhir, yukarıda zikredilen âyetlerle tecvidin her mükellefe farz olduğunu ifade ettikten sonra yaşadığı dönemde insanların tecvid ile tilâvet hususunda gaflet

¹²⁴ Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020), 6/986-987; Demirbaş, *el-Kasîdetü'l-Hâkânîyye*, 13.

¹²⁵ Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Basrî el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 6/126; Mustafa Hocaoglu, "Okuma ve Anlama Üzerine: Kur'ân Tilavetiyle İlgili Bazı Kavram ve Rivayetlerin Değerlendirilmesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/2 (2012), 214.

¹²⁶ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 168.

¹²⁷ Ebû Ali Eminüddin el-Fazl et-Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Murtezâ, 2006), 7/215.

¹²⁸ el-İsrâ, 17/106.

¹²⁹ Hakem b. Uteybe (ö. h. 115), terassül ifadesinin tertîlle aynı anlama geldiğini ifade etmiştir. Bk. Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühed ve'r-rekâik*, thk. Habîbü'r-Rahmân el-A'zamî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/422; İbrahim Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 136.

¹³⁰ Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 49b-49a.

içerisinde bulunduklarını söylemiştir. en-Nâ'imî, bazı kimselerin de tecvide önem verseler ve ilmî boyutta eşsiz kabul edilseler bile Kur'ân'ın edâsı noktasında üstatlardan eğitim almamış olmaları ve olur olmaz Türk veya Arap tecvidlerinden nakilde bulunmaları sebebiyle edâlarının reddolunacağını belirtmiştir.¹³¹

Kettânîzâde, mukaddimesinin son bölümünde, tecvid hususunda mütekaddimîn ve müteahhirîn eserlerindeki mâlûmatları, üstatların öğretim ve okuyuş üslûbuna muvafık olarak cem etme suretiyle eserini yazacağını belirtmiştir. Müellif, eserinde ayrıca vahiyle bağlantılı ilimlere dair meseleleri de kısmen ele alacağını, işitilmemiş bazı meseleleri, şaşılacak bazı sözleri ve üzerinde araştırma yapılmış olan konulardaki nükteleri de zikredeceğini ifade etmiştir. Bu eseri yazmak suretiyle kârîlere, mukrîlere, mübtedîlere ve müntehîlere fayda sağlama, dirâyet sahiplerine hatırlatmada bulunma ve gaflet içerisindekileri uyarma amacı taşıdığını söyleyen Na'imî, bu vesileyle hayır duadan unutulmamayı ve duaların kabul edildiği vakitlerde hatırlanmayı ümit ettiğini söylemiştir. Ebû Tâhir, maksat bölümüne geçmeden evvel son olarak eserin ismini '*Tezhibü't-Tilâve fî 'ilmi't-tecvîd ve'l-kırâe*' olarak belirlediğini söylemiş ve "Allah, ümmetlerin en hayırlısı olan Resûlullah (s.a.v.) ümmeti içerisindeki müminlere büyük nimetler verendir." meâlindeki Arapça dua ile mukaddime bölümünü sonlandırmıştır.¹³²

3.4. Kur'ân Tilâvetinin Fazîleti

Kur'ân-ı Kerîm'in Allah Teâlâ'nın kelâmı olduğuna kesin olarak iman eden müminler için O'nu tilâvet etmek, Allah indinde karşılığı çok fazla olan bir ibadettir. Hatta bu öyle bir ibadettir ki İbnü'l-Cezerî bununla ilgili "Selef âlimlerimiz, hiçbir ibadeti Kur'ân tilâvetine denk tutmadı." demiştir.¹³³

Kur'ân tilâvetinin önemiyle ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyet bulunmaktadır. Allah (c.c.), Fâtır sûresinde (إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ) (c.c.), "Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı özenle kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için gizli açık harcayanlar, asla zararla sonuçlanmayacak bir ticaret umabilirler. Zira Allah

¹³¹ Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 49a-50b.

¹³² Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 50b-50a.

¹³³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/3.

karşılıklarını tam olarak ödediği gibi lütfundan onlara fazlasını da verir. O çok bağışlayıcıdır, şükrün karşılığını bol bol verir.”¹³⁴ buyurmaktadır. Bir diğer âyet-i kerîmede (اَنْتُمْ مَّا اَوْحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ) “Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayasızlıktan ve kötülükten men eder. Allah’ı anmak her şeyden önemlidir. Allah yaptıklarınızı bilir.”¹³⁵ buyrulmaktadır.

Hiz. Peygamber’in (s.a.v.) bazı hadis-i şerifleri de Kur’ân tilâvetinin faziletine işaret etmektedir. Nitekim o, İbn-i Mes’ûd (r.a.) rivâyetiyle gelen bir hadiste şöyle buyurmuştur: “Her kim Kur’ân-ı Kerîm’den bir harf okursa o harf karşılığında bir iyilik sevâbı elde eder. Her bir iyiliğin karşılığında da ona on sevap verilir. Ümmetim! Haberdar olun ki ben elif-lâm-mîm bir harftir demiyorum; aksine ‘elif’ bir harf, ‘lâm’ bir harf ve ‘mîm’ bir harftir diyorum.”¹³⁶

Kettânîzâde, “Bilinsin ki, Hüdâ-yı Mûte‘âl hazretlerinin, Furkân-ı Şerîf’e hak ve müstehakkını vererek büyük hizmetler eden ve bu yolda kâim olan kullarına vadetmiş olduğu ecir, sevap, hesapsız nimetler ve cennetlerdeki yüksek mertebeler, sayılamayacak kadar çoktur.” diyerek bölüme başlamış, akıl sahiplerinin bile bunu anlamaktan aciz olduklarını ifade etmiştir. Ebû Tâhir, bu bölümde amacının yukarıda zikredilenlere ek olarak, Hiz. Peygamber’in (s.a.v.) mübârek ağzından dökülen hadis-i şeriflerin latif mânâlarında vaad olunmuş fazîletleri açıklamak olduğunu dile getirmiş ve bu amaç doğrultusunda şu hadisleri eserinde zikretmiştir: Zeyd b. Eslem (r.a.) tarafından rivâyet edilen bir hadis-i şerifte, ashâb-ı kirâm, Peygamber’e (s.a.v.) sordular: “Amellerin en fazîletlisi nedir? Yâ Resûlallah?” O, “Hâl ve mürtehilin amelidir.” dedikten sonra bahtiyarlıkla şöyle dedi: “Amellerin en faziletli daima Kur’ân’ı tilâvet etmek, gece ve gündüz O’nu hatmetmek ve bu vesileyle Hakk’a yaklaşımdır.”¹³⁷ Hiz. Osman (r.a.) tarafından rivayet edilen bir diğeri hadis-i şerifte Hiz. Peygamber (s.a.v.), “Sizin en hayırlınız Kur’ân’ı öğrenen ve öğretenlerinizdir”

¹³⁴ el-Fâtır, 35/29-30.

¹³⁵ el-Ankebût, 29/45.

¹³⁶ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, thk. Mâhir Yâsîn (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 2007), 298.

¹³⁷ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebir*, 12/168; Ebî Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *el-Câmi‘u li Şu‘abi’l-İmân*, thk. Muhtâr Ahmed en-Nedvî (Riyad: Mektebetü’r-Ruşd, 2003), 3/382.

buyurmuşlardır.¹³⁸ Hasenü'l-Basrî (r.a.) rivayetiyle gelen bir diğer hadiste de Ebû Ümâme (r.a.), Resûl-i Ekrem'den (s.a.v.) şöyle işittim demiştir: “Kur’ân’ı öğrenin ve ümmetimin en izzetlilerinden olun. Zira Kur’ân kıyamet gününde sahibine şefaate edecektir.”¹³⁹ Yine bir başka hadis-i şerifte Ebû Ümâme'den (r.a.) rivâyetle Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle demiştir: “Her kim Kur’ân’ın dörtte birini okursa ona nübüvvetin dörtte biri verilir. Üçte birini okursa nübüvvetin üçte biri verilir. Üçte ikisini okursa nübüvvetin üçte ikisi verilir. Tamamını okursa nübüvvetin tamamı verilir.”¹⁴⁰ Enes (r.a.) rivayetiyle gelen bir diğer hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: Allah Teâlâ, hamele-i Kur’ân olan kullarına buyurur: “Ey Furkân’ın övücüleri! Bana kelâmımın nuru ile yaklaşın ki hayatınızı ziyade eyleyeyim ve muhabbetinizi kullarımın kalbinde artırayım.”¹⁴¹ Yine bir başka hadiste haber verildi ki her kim Kur’ân’ı gündüz hatmederse Hakk Celle ve ‘Alâ hazretleri onun için yetmiş bin meleği müvekkil kılar ve melekler akşam da o kimse için istiğfar ederler. Eğer gece Kur’ân’ı hatmederse aynı şekilde o kimseye yetmiş bin melek verilir ve bunlar, sabaha kadar o kimse için istiğfar ederler.¹⁴²

Müellif, bu hadîs-i şerîfleri zikrettikten sonra konuyla alâkalı çok sayıda hadis bulunduğunu ancak eserin bu cüzünün onları kaydetmek için yeterli olmayacağını ve bu kadarıyla iktifa ettiğini dile getirmiştir. Sonrasında akıl ve anlayış sahibi kimselerin Kur’ân tilâvetinden uzak durmaması gerektiğini belirten Na‘îmî, dünyada saâdete ve âhirette üst mertebelere yükselmeye vesile olan böylesi bir imkandan uzak duran kimsenin ahmaklık etmiş olacağını ifade etmiştir. Ebû Tâhir, bölümün sonunda Kur’ân tilâvetiyle alâkalı olarak şu tavsiyelerde bulunmuştur: “Ey okuyucu! Evvela bu ilmi

¹³⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Cu‘fî el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Deyb el-Beğâ (Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1993), 4/1919. Müellif bu hadisle alâkalı şunları söylemiştir: “Bu hadisin mânâsında işaret edilmektedir ki akil kimseler bu hadis-i şeriften istifade edip sürekli olarak Kur’ân’ı kıraat etmelidirler. Zira peygamberlerin şâhının ümmetine şefkati mâlûmdur ve o, sahabe efendilerimizin hepsine Kur’ân’ı öğretmiştir.” Bk. Na‘îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 51a.

¹³⁹ Hadisin kaynağı mevcut değildir. Bk. Na‘îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 51a.

¹⁴⁰ Hadis mevzû olup İbnü'l-Cevzî'nin *Mevzûât*'ında geçmektedir. Bk. Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevzûât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Beyrut: Dâru'l Fikr, 1983), 1/252-253; Merve Saçlı, “Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) ve Besâir’inde Kur’ân ve Sûreler Konusuna Bakışı”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019), 538. Kettânîzâde bu hadisle ilgili şunları zikretmiştir: “Fakirin bu hadisten anladığı şudur ki bir kişi Kur’ân’ı ne kadar okursa Allah katında sevabı ve mükafatı da o kadar fazla olur. Yoksa nübüvvetin delâleti, üzerine vahiy indirilen zat-ı muhtereme yani Hz. Peygamber’e (s.a.v.) mahsustur.”

¹⁴¹ Hadisin kaynağı mevcut değildir. Bk. Na‘îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 51b.

¹⁴² Hadisin kaynağı mevcut değildir. Bk. Na‘îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 52a.

tahsil et, sonrasında ne okursan oku. Zira her ne okursan bunun içindir. Ey talebe! Kur’ân’ın lafzını öğrenmeden manasını öğrenmeye çalışırsan budalalık etmiş ve kabahatte bulunmuş olursun. Allah’ın yardımına mazhar olmak istersen bu yazılanları iyice anla ve amel et. Düşünenler, tefekkür edenler büyük saadete ulaşırlar. Sen ise bundan haberdar değilsin. Allah’ın yardımı Kur’ân okuyucularının üzerine olsun.”¹⁴³

3.5. Kur’ân Hâmiline Gerekli Olan Şeyler

Arap dilinde “muhafaza etmek, ezberlemek” anlamındaki ‘hıfz’ kökünden türeyen bir sıfat olan hâfız kelimesi, lügatte “muhafaza eden, ezberleyen” manalarına gelmektedir. Bu kelimenin çoğulu huffâzdır. Kur’ân’ı Kerîm’in tamamını ezberleyen kimseye hâfız denilmektedir. Hâfız kelimesinin karşılığında hâmil (Kur’ân’ı taşıyan) ifadesi de kullanılmaktadır. Bu kelime de çoğul olarak ‘Hameletü’l-Kur’ân’ şeklinde bazı hadîs-i şerîflerde geçmektedir.¹⁴⁴

Kur’ân-ı Kerîm’i muhafaza etmek, Müslümanlar üzerine bir vecîbedir. Bu görevi yerine getirmenin belki de en güzel yolu Kur’ân’ın ezberlenmesidir ki bunun hükmü farz-ı kifâyedir. Allah tarafından kuluna dünyada verilen nimetlerin en kıymetlilerinden biri şüphesiz ki hâfızlık nimetidir. Kur’ân hâmili, Allah’ın kendisine lutfettiği bu büyük nimet için her daim şükretmeli, kendisini dünya ve âhiret saadetine ulaştıracak olan hâfızlık payesinin sorumluluklarını yerine getirmeye çalışmalıdır.

Kur’ân-ı Azîm’de hâfızlara yönelik müjde ve uyarılar içeren birçok âyet bulunmaktadır. Zümer sûresinde geçen (إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ بِالْحَقِّ فَاغْبُغِبْ إِلَيْهِ الْيَوْمَ) “Biz bu kitabı sana gerçeğin bilgisi olarak indirdik; öyleyse içten bir inanç ve bağlılık göstererek sadece Allah’a ibadet et.”¹⁴⁵ emri gereği Kur’ân’ı ihlas ile okumalı; A’râf sûresindeki (وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ) “Kitaba sınıksız sarılıp namazı dosdoğru kılanlar var ya! İşte böyle iyiliğe çalışanların ecrini biz asla zayi etmeyiz.”¹⁴⁶ müjdesi gereği Kur’ân’a sınıksız sarılmalıdır. Kur’ân hâfızı, Tâhâ sûresindeki (وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكاً وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ أَعْمَى قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِي) “Kim de beni anmaktan yüz (أَعْمَى وَقَدْ كُنْتُ بَصِيراً قَالَ كَذَلِكَ أَتَتْكَ آيَاتُنَا فَنَسِيتَهَا وَكَذَلِكَ الْيَوْمَ تُنْسَى

¹⁴³ Na‘îmî, *Tezhibü’l-tilâve*, vr. 52b.

¹⁴⁴ Nebi Bozkurt, “Hâfız”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/74-75.

¹⁴⁵ ez-Zümer, 39/2.

¹⁴⁶ el-A’râf, 7/170.

çevirirse onun mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır ve onu kıyamet günü kör olarak haşrederiz. O der ki: “Ey rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Halbuki daha önce gören biriydim.” Allah buyurur: İşte böyle! Sana âyetlerimiz geldiğinde onları unutmuştun, bugün de aynı şekilde sen unutuluyorsun!”¹⁴⁷ âyetinden ibret alarak Kur’ân’ı Mübîn’den yüz çevirmemelidir. Hamele-i Kur’ân, yine Zümer sûresinde geçen (وَائْتَبِعُوا أَحْسَنَ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ بَغْتَةً وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ) “Hiç farkında olmadığınız bir sırada azap ansızın başınıza gelmeden önce Rabbinizden size indirilen en güzel hükümlere uyun.”¹⁴⁸ buyruğuna uyup okuduğu kitap ile amel etme gayretinde olmalı ve Bakara sûresindeki (وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا) “Âyetlerimi az bir karşılığa satmayın.”¹⁴⁹ emrine kulak verip tilâvetini menfaat vesilesi yapmamalıdır.

Hâfızlarla ilgili Resûl-i Ekrem’in (s.a.v.) mübarek ağzından sâdır olan hadîs-i şerîfler de mevcuttur. Bir hadiste, “Kur’ân’ı hıfzettikten sonra unutmayan Kur’ân hâmiline saygı, Allah’a saygıdır.”¹⁵⁰ buyrulmaktadır.

Kettânîzâde bu bölüme, tahkîkin her Kur’ân kârîsine gerekli olduğunu, yine kârîlerin gece ve gündüz, namazda ve namaz dışında Kur’ân tilâvetinden uzak kalmaması gerektiğini ifade ederek başlamıştır. Müellif, bu girişten sonra, Kur’ân’ı ezberlemiş bir kimsenin gecesinin tamamını uyku ile geçirmesinin, o kişinin Hakk Teâlâ’dan uzaklaşması ve -Allah muhafaza etsin- onun rahmetinden uzak kalması anlamına geleceğini zikretmiştir. O, hâfızların okudukları Kur’ân sebebiyle insanlardan mevki, yiyecek, giyecek ve bunlara benzer şeyler talep etmeyip Mevlâ’nın mutluluk veren kapısına sığınmaları ve kıraatlerinde ihlaslı olmaları, yine yaptıkları işi sırf Rızâ-yı Bârî için yapmaları gerektiğini söylemiştir. Kur’ân ehlinin bulunduğu yerin üstüne önceden bir çadır konulduğunu, meleklerin o mekânda Kur’ân hâfızının bulunduğunu bildiklerini kaydeden en-Nâ’îmî, hâfızların ecel kâsesinden ölüm şerbetini içip dâr-ı bekâyâ göçtüklerinde o çadırın kaldırılacağını ifade etmiştir. Müellif bunu

¹⁴⁷ Tâhâ, 20/124-126.

¹⁴⁸ ez-Zümer, 39/55.

¹⁴⁹ el-Bakara, 2/41.

¹⁵⁰ Ebü’l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü’l-vecîz*, thk. Tayyar Altıkulaç (Beyrut: Dâru Sâdır, 1975), 1/203.

yorumlarken, hâfızlara dünyada verilen ikramların âhirete yönlendirileceğini ve huffâzın üstün dereceli cennetlerde hesapsız nimetlere kavuşacağını belirtmiştir.¹⁵¹

Cennetin derecelerinin miktarının Kur'ân-ı Şerîf'in âyetlerinin miktarıyla aynı olduğunu¹⁵² söyleyen Ebû Tâhir, yüce Kur'ân'ı, Allah için tilâvet edenlerden başka, insanlar içinde cennetin en üst derecesine yükselme hususunda kendisine söz verilmiş başka biri olamayacağını söylemiş ve "Allahım bunu bizim için kolaylaştır" diye dua etmiştir. O, Kur'ân'ın bir araya getirdiği kişilere yani hâfızlara gerekenin, Allah'ın verdiği nimetlere şükür, Allah'ı zikir, Allah'a tevekkülle dinin emir ve hükümlerine dört elle sarılıp günahlardan uzak durmak olduğunu zikretmiştir.¹⁵³

Kettânîzâde, Kur'ân hâmilinin, kendindeki kusurları bilip, daima korku ve istiğfar hâlinde, Rabbinin affını umarak, dinin emirleri hususunda takvalı olması gerektiğini ifade etmiştir. Huffâzın şanına yakışanın, üstün bir takvâ, Allah'ın muhabbetini kaybetme korkusu ve dinin yasakladığı ve uygun görmediği şeylerden sakınmak olduğunu belirten Na'imî, bu meseleyle alâkalı Hz. Ali'den (r.a.) rivâyetle şu hadîs-i şerîfi zikretmiştir: Hz. Peygamber (s.a.v.), buyurdular ki "Hüzn-ü cübden Allah Teâlâ'ya sığınırım." Ashâb-ı kirâm, "Hüzn-ü cüb nedir ya Resûlallah" diye sordular. O da "Cehennemde bir vadidir ki cehennem günde yetmiş kez ondan Allah'a sığınır. Hakk Celle ve 'Alâ hazretleri o vadiyi kurrânın içerisinde bulunan riyakârlar için yaratmıştır, demiştir."¹⁵⁴

Müellif, şu uyarılar ve dualarla bölümü sonlandırmıştır: "Ey kardeşim! Hakkında bunca va'd ve vaîd varken Kur'ân'a muhâlif hareket etmek, onu tilâvetten uzak kalmak, insanlar içinde kabul görmek suretiyle kendini zâyî edip -Allah korusun- zillete düşmek veya başka şeyleri Kur'ân'a tercih etmek sana yakışır mı? Böyle bir şeye Hüdâ-yı Müt'e'âl hazretlerinin rızâsı olur mu? Geçmişte yaşamış olan ulu şeyhler ve hürmete lâyık kurrâ hazerâtı böyle mi yaptılar? Bu ne büyük bir yanlgı ne büyük hatâ ve ne bitmez bir gaflettir! Şimdi gel, böyle hareket etmekten vazgeçip Allah'ın yüce dergâhına yönelelim. Devamlı onun kelâmını tilâvet ederek şefaati uzmâsına

¹⁵¹ Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 52a.

¹⁵² Beyhakî, *el-Câmi'u li şu'abi'l-îmân*, 3/380.

¹⁵³ Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 52a-53b.

¹⁵⁴ Ebû'l-Avn Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed es-Seffârîni, *el-Bühûru'z-zâhire fi 'ulûmi'l-âhire*, thk. Abdülaziz Ahmed b. Muhammed el-Müşeykî (Riyad: Dâru'l-Âsime, 2009), 3/1364; Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 53b-53a.

nâil olalım. Üstatlarımızın yollarını yol bilip, onlar ile haşr olalım. Hazret-i Vehhâb, nurlu kelâmı ile aydınlanmış olan salih kullarına cemâlini gösterip va'dini yerine getirdiğinde, biz âciz fakirleri dahî, âlimlerin övünç kaynağı olan Habîb-i zî-şân Efendimizin yüzü suyu hürmetine o bayram ve kavuşma gününde mesrûr olan kullar zümresine dahil eylesin. Âmin, ya Mu'în! Sen benim Rabbimsin ve merhametlilerin en merhametlisin.”¹⁵⁵

3.6. Kur'ân-ı Kerîm'in Öğretim ve Öğrenimi

Kur'ân öğretimi, müslümanların üzerine farz-ı kifâye olan bir görevdir.¹⁵⁶ Dolayısıyla Müslüman bir toplumda Kur'ân'ın öğrenilmesi, öğretilmesi ve ezberlenmesi noktasında gayret gösteren bir kesimin var olması gerekir. Ancak bu şekilde diğer müslümanlar üzerinden sorumluluk kalkmış olur.¹⁵⁷ Geçmişe bakıldığında Kur'ân okuma ilmi, sonra gelenlerin öncekilerden aldığı bir gelenek olmuş ve bugüne kadar da böylece gelmiştir.¹⁵⁸ Şuna da dikkat etmek gerekir ki tecvid ilmini öğrenmek isteyen kişi için en önemli şey, bu ilimle ilgili meseleleri bir üstâdın ağzından müşâfehe yoluyla almasıdır. Bu şekilde kişi, kolay yoldan tecvid ilmini almış olur, şüphe ve tahrifattan uzak kalır ve bu ilimde mahirleşir.¹⁵⁹ Bununla beraber Kur'ân'ı Kerîm'in öğretimi ve öğrenimi noktasında ihtimam gösterilmesi gereken meseleler vardır. Bunlar, Kur'ân eğitimini üstat ve talebe açısından verimli hale getiren olmazsa olmaz hususlardır. Aşağıda bu hususlar zikredilecektir.

Kettânîzâde bu bölüme, Kur'ân'ı okumak isteyen kimsenin kıraatin üç erkânını bilmesi gerektiğini söyleyerek başlamıştır. Onun ifadesine göre bu üç şey; Osman

¹⁵⁵ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 53a-54b.

¹⁵⁶ Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim (Kahire: Mektebetü Dâru't-Turâs, 1972), 1/456; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 35.

¹⁵⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/456; Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahman es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, çev. Sâkîp Yıldız-Hüseyin Avni Çelik (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987), 1/99.

¹⁵⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fî'l-kırâ'ât*, thk. Şevki Dayf (Kahire: Dâru'l-Me'ârif bi Mısır, 1972), 1/49-52; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/17, 35; Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 33.

¹⁵⁹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 4; İsmail Karaçam, *Kur'ân Tilâvetinin Esasları* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 173.

Mushafı'nın hattına uygunluk, Arap lafzına bağlılık ve bir üstattan sahîh isnâdla o kıraatin geliyor olmasıdır.¹⁶⁰

3.6.1. Kur'ân Öğreticisinin Vasıfları

Kur'ân öğreticisi, kendini iyi yetiştirmiş, yetkinliği ile talebesine güven veren biri olmalı, sürekli olarak kendini yenilemeli, kendisini yeterli görmediği noktada işi ehline bırakmayı bilmelidir. O, talebelerine değer verdiğini hissettirmeli, “Ben, en güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim.” hadis-i şerifi¹⁶¹ gereği, ahlâkî anlamda örnek bir şahsiyet olmaya gayret etmelidir.¹⁶²

Na'imî, Kelâm-ı Bârî'nin başka şeylerle kıyas olunmayacağını ve herhangi bir kişiden de okunmayacağını ifade etmiş, kıraatin öğrenileceği üstat olan kimselerde şu şartların bulunması gerektiğini kaydetmiştir: Üstat ilk olarak; güvenilir, zühd sahibi, soruşturan, dikkatli, naklettiğini muhâfaza eden, samimiyeti herkesçe bilinen, dinin nehy ettiği şeylerden ve şüpheli şeylerden sakınan, Muhammedî ahlak ile bezenmiş, çoğu vaktini Kur'ân meclislerinde geçiren, ağırbaşlı, fenalıklardan uyarıcı ve sakındırıcı, dünya ehlinden uzak, üstün ahlak sahibi, fık sebeplerinden arınmış, övgüsü ve yergisi eşit olan biri olmalıdır. O, ikinci olarak; Kur'ân ilimlerini, Kur'ân'ın hükümlerini, nâsih ile mensûhu, âyetlerin ihtilâflarını, üzerinde muvâfık olunan Kur'ân hattını bilmeli, hatta imâmet kendisine serbest olup, kıraati de sahîh olmalıdır.¹⁶³

3.6.2. Kur'ân Talebesinin Vasıfları

Kur'ân talebesi, ihlaslı ve samimi bir müslüman olmalı, üstatlarına hürmette kusur etmemeli, onların yanında edebini muhafaza etmeli, üstatlarının beşerî boyuttaki eksikliklerini görmezden gelmelidir. O, mânevî olarak kalbini temiz tutmalı, hadîs-i şerîfte geçen, “Dikkat ediniz! Vücutta bir et parçası vardır ki o sağlıklı olursa bütün

¹⁶⁰ Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-İbâne 'an me'âni'l-kirâât* (Kahire: Dâru Nehdati Mısır, 1977), 51; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9; Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 54b.

¹⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 14/513.

¹⁶² Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 48-50.

¹⁶³ Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 54b-54a.

vücut sağlıklı, o bozuk olursa bütün beden bozuk olur. Bilin ki o et parçası kalptir.”¹⁶⁴
uyarısını dikkate almalıdır.¹⁶⁵

Kur’ân tâlibi, öğrenmeye aç olmalı, ilim konusunda -nefsine eziyet etmemek kaydıyla- aza kanaat etmeyip çoğu istemeli, zamanını boş işlerle heba etmemeli, yaşı ve gücü müsaitken ileriye düşünüp gayret göstermeli, gerektiğinde “bilmiyorum” demeyi bilip mütevazi olmalı ve çevresindekilerce örnek bir Müslüman olarak bilinmelidir.¹⁶⁶

Müellif Ebû Tâhir’e göre Kur’ân talebesi, bir üstadı kabul edildiği zaman ona bir vecih ile dahi muhalif olmamalı, daima onun rızasını gözetmeli, her an ve her halde ona hürmet göstermeli, üstadının kendisinden ilim yönünden üstün olduğunun bilinciyle, üstâdı ne kadar okutursa onunla yetinmeli, hatta hocası bir harfi beş sene okutsa bile onunla iktifa etmelidir. Hâsılı, talip olan kişi, Hazret-i Kur’ân’a, üstadına ve üstadı gibilere hürmetten uzaklaşmamalıdır. Kettânîzâde, bölümü Kur’ân talebelerine yönelik şu tavsiyelerle nihayete erdirir: “Kardeşim! Kişi neye erişirse karşısındakini üstün tutmakla erişir. Bir üstattan belli bir vakit ders görüp sonrasında başkasına gidecek olursan, üstadından izin al. Bunu yapmazsan bir daha sana Hazret-i Kur’ân nasip olmaz ki bu, her daim tecrübe olunmuştur. Akil olanlar, zeka sâhipleri bu nasihatlerle amel edip dünya ve âhirette maksatlarına eriştiler. Allah kolaylaştıranların en hayırlısıdır.”¹⁶⁷

3.7. Kur’ân-ı Kerîm’in Edâsı

Ebü’l-Bekâ (ö. 1095/1684),¹⁶⁸ edâyı, ‘üstadın huzurunda iken onun ağzından almak ve böylece tilâvet etmek’ olarak tanımlamıştır.¹⁶⁹ Kur’ân-ı Kerîm’i olması gereken şekliyle

¹⁶⁴ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Erbe ‘üne’n-Neveviyye* (Beyrut: Dâru’l-Menhâc, 2009), 57.

¹⁶⁵ Karaçam, *Kur’ân Tilâvetinin Esasları*, 345.

¹⁶⁶ Karaçam, *Kur’ân Tilâvetinin Esasları*, 346.

¹⁶⁷ Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 54a.

¹⁶⁸ Hayatı hakkında malumat sınırlıdır. Ebü’l-Bekâ aslen Kırımlı olup, Kefe müftüsü olan Şerif Mûsâ Efendi’nin oğludur. Eğitimi Kefe’de tamamladıktan sonra, burada uzunca bir süre müftülük yapmış, sonrasında Birgi ve Filibe’de kadılık yapmıştır. İstanbul’da vefat eden Ebü’l-Bekâ, Eyüp Sultan Türbesi’nin yanında metfundur. Bk. Hulusi Kılıç, “Ebü’l-Bekâ el-Kefevî”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 10/298.

¹⁶⁹ Ebü’l-Bekâ el-Kefevî, *el-Küllîyyât mu‘cemün fi’l-müstalahât ve’l-fürûk’l-lüğavî*, thk. Adnân Dervîş - Muhammed el-Mısıri (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1998), 308.

okuyabilmek için “fem-i muhsin”¹⁷⁰ denilen ehil bir kimseden eğitim alınması şarttır. Zira Kur’ân’ın edâsında nazarî bilgi yeterli değildir.¹⁷¹

Kur’ân-ı Kerîm’i tilâvet etmek bir ibadettir. Ancak bu ibadetin edâsı esnasında bazı konularda dikkatli olmak gerekmektedir. Bu hususları ‘Kur’ân tilâvetinin âdâbı’ başlığı altında zikretmek mümkündür. Yoldayken Kur’ân okumakta olan bir kimsenin, karşısına bir topluluk çıktığında tilâveti bitirip onlara selâm vermesi, oturarak Kur’ân okuyan kimseye selâm verilmemesi, yine oturarak Kur’ân okumakta olan kimsenin, yanına hürmet göstermesi gereken biri girdiğinde ayağa kalkması ve okunmakta olan ezanı duyan kimsenin okumayı kesip ezan lafızlarını tekrar etmesi gibi hususlar, tilâvetin âdâbına yönelik bazı önemli meselelerdir.¹⁷²

Müellif Ebû Tâhir, konunun başında belirtildiği üzere edânın kıraati bizzat üstâdın ağzından almak olduğunu ifade etmiş ve kârîye gereken şeyin, üstâdından bu eğitimi alırken önem göstermesi ve Kur’ân’ı doğru bir şekilde tilâvet etmesi olduğunu söylemiştir. Kur’ân-ı ‘Azîm’in kıraatini beyaz renk menziline değerlendiren Na‘îmî, ifrata kaçılırsa bu saflığın bozulacağını, kıraatin lekeli, alacalı gibi olacağını, tefrit olunursa ise siyah renge dönüşeceğini, bunlardan sakınmak suretiyle Kur’ân’ı meşe beyazı misali tilâvet etmek gerektiğini ifade etmiştir. Yine müellif, kelimada meşakkat ve zorluğa hâcet olmadığını ancak kıraatin hakkını ve müstehakkını verme noktasında gösterilen ihtimâmın, kazanılacak sevâbı artıracığını ve Allah katında makbul ve mahbûb sayılmaya vesîle olacağını belirtmiştir.¹⁷³

Kur’ân ehlinin Allah’a yakın olan kullardan olduğunu ifade eden Na‘îmî, bu hususla alâkalı Ahmed b. Hanbel hazretlerinden gelen şu rivâyete yer vermiştir: “Ben Hüdâ-yı Mûte‘al hazretlerini rüyâmda bilmeden müşâhede ettim. O’na münâcat edip “Ya Rabbi, sana hangi amel ile yaklaşılr?” dedim. Cevâben “Kelâmım ile ya Ahmed!” buyurdular. Tekrar münâcat edip “Ya Rabbi, mânâsını anlayarak mı yoksa anlamadan mı?” diye sordum. Cevâben, “Gerek mânâsını anlasın ve gerekse anlamasın.”

¹⁷⁰ Bu terkip, en özel ve en güzel ağız anlamına gelmektedir. Bk. Fetullah Bakırcı, *Kur’ân Kıraatinde Fem-i Muhsin Kavramı* (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 13.

¹⁷¹ Karaçam, *Kur’ân Tilâvetinin Esasları*, 376.

¹⁷² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *et-Tibyân fî âdâbi hameleti’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru İbni Hazm, 1996), 70 vd.; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/205 vd.; Karaçam, *Kur’ân Tilâvetinin Esasları*, 358.

¹⁷³ Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 54a-55b.

buyurdular.”¹⁷⁴ Müellif, en fazîletli yakınlaşmanın bu olduğunu söyledikten sonra konuyla alâkalı bir hadis-i şerîf daha zikretmiştir ki o da şudur: “Ümmetimin en şerefli edâsında kusur etmeyip gerektiği şekilde onunla amel eden hamele-i Kur’ân’dır.”¹⁷⁵

Kettânîzâde’ye göre şeyhlerinden aldıkları edâyı, aldıkları şekliyle korumaları kârîler üzerine vâciptir. Zira o Kur’ân, Allah Teâlâ’nın kelâm-ı şerîfidir, başka şeyle kıyaslanmaz ve ziyadesiyle ihtimâmı ve korumayı hak etmektedir. O, bazı kimselerin, kendi zanları üzere veya aklı kısıların söylediği şekilde, üstatların edâlarına muhalif olarak ve Arap diline aykırı biçimde harfler icat ederek Kur’ân aleyhine işler ettiklerini ve “Senin beni zâyî ettiğin gibi Allah da seni zâyî etsin.” bedduasına uğradıklarını dile getirir. Devâmında “Çok kârîler vardır ki Kur’ân’ı okur lâkin Kur’ân-ı ‘Azîm ona lânet eder.”¹⁷⁶ meâlindeki hadîs-i şerîfi zikreden Na’îmî, Kur’ân’ın edâsı bahsini şu sözleriyle nihayete erdirir: “Hoş, hadiste bahsedilen kimseler, dünyada da cezâsını bulup her biri farklı dertlerden muzdarip olurlar. Âhirette cezâlarının ne olacağını ise ancak Allah bilir. Bu şekilde davranmaman için başına ne gelmesi gerekiyor ey insan! Gel, Hakk’a tâbî olup Hz. Peygamber’den (s.a.v.) bu zamana dek gelen kıraati al.”¹⁷⁷

3.8. Harfler ve Kısımları

Bir alfabedeki harfler doğru şekilde öğrenilmeden dil de doğru şekilde telaffuz edilemez. Arapça nazil olan Kur’ân’ı¹⁷⁸ düzgün okumak da ancak Arap harflerinin doğru öğrenilmesiyle mümkün olacaktır.

Lügatte ‘sapmak’, ve ‘bir yöne meyletmek’ manalarını ifade eden harf, ‘taraf’, ‘yan’, ‘zirve’, ‘kelime’ ve ‘kelâm’ gibi anlamlara da gelmektedir. Harf kelimesinin çoğulu hurûf veya ahrûftur.¹⁷⁹ Harf, tecvid ıstılâhında ise ‘mahreçlerden birine dayanarak

¹⁷⁴ Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân İbnü’l-Cevzî, *Kitâbü’t-Tefsîr* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1986), 2/269.

¹⁷⁵ Hadisin kaynağı mevcut değildir. Na’îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 55b-55a.

¹⁷⁶ Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed ed-Dimaşkî el-Kâsımî, *Mev’izatü’l-mü’minîn min ihyâ-i ‘ulûmi’d-dîn*, thk. Me’mûn b. Muhyiddîn el-Cennân (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1995), 76.

¹⁷⁷ Na’îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 55a-56b.

¹⁷⁸ eş-Şûrâ, 42/7.

¹⁷⁹ İsmail Durmuş, “Harf”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/158-165.

çıkan ses' anlamını ifade eder.¹⁸⁰ Fârâbî, harfî ses açısından ele almış ve onu 'ağzın belirli bir bölümünden çıkan ve birtakım sıfatları hâiz olan ses' şeklinde tanımlamıştır.¹⁸¹

Araplar, ilk olarak Güney Arabistan'da Müsned/Himyerî olarak bilinen harf sistemini, milâdî 4. asrın başından itibaren de Ârâmî yazısının geliştirilmiş hâli olan Nabat harflerini kullanmışlardır. Yirmi iki harfe sahip Nabat alfabesine sâ (ث), hâ (خ), zâl (ذ), dâd (ض), zâ (ظ) ve ğayn (غ) harflerini ekleyen Araplar, yirmi sekiz harflik alfabelerini bu şekilde oluşturmuşlardır. Bu bilgilere göre Arap harfleri, Ârâmî ve Nabatî alfabeleri yoluyla, dünyadaki alfabelerin birçoğunun kaynağı olan Fenike alfabesine, buradan da Mısır hiyerogliflerine ulaşmaktadır.¹⁸²

Arap dilinde harfler, aslî ve fer'î olarak iki bölümde incelenmektedir.¹⁸³ Aşağıda yer alan başlıklarda öncelikle aslî ve fer'î harfler değerlendirilecek, sonrasında müellifin bunlarla alâkalı görüşlerine yer verilecektir.

3.8.1. Aslî Harfler

Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed (ö. 175/791),¹⁸⁴ Arap lüğatinde yirmi dokuz harf bulunduğunu söylemiştir. O'na göre bunlar sırasıyla (ع، ح، هـ، خ، غ، ق، ك، ج، ش، ض،) همزة harfleridir.¹⁸⁵ Sîbeveyhi de (ö. 180/796)¹⁸⁶ harflerin adedi ve neler oldukları konusunda Halîl b. Ahmed'in

¹⁸⁰ Hamza Hüdâî, *Tecvid-i Edâiyye*, 34; Ebû'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye bi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* (Dımeşk: Dâru'l-Gavsânî, 2012), 8; Ali Rıza Sağman, *İlaveli Yeni Sağman Tecvidi* (İstanbul: Yayın Müdürlüğü, 1958), 18; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 89.

¹⁸¹ Ebû Nasr el-Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf* (Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1986), 28.

¹⁸² Durmuş, "Harf", 161.

¹⁸³ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 119; Fatih Dokgöz, *Muhammed b. Ebî Bekir el-Mar'aşî ve Cühdü'l-Mukill Adlı Eserinin Tecvid İlmindeki Yeri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 55.

¹⁸⁴ Tam adı Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî)'dir. 100 (718) senesinde Umman'da dünyaya gelen el-Halîl, Basra'da yetişmiştir. Ezdî, Yahmedî, Basrî isimleriyle de anılan Ebû Abdîrrahmân, Basra'da, muhtemelen 175 (791) yılında vefat etmiştir. Arap kökenli dil ve edebiyat âlimlerinden biri olan el-Halîl, dil ve gramer sahasında İsâ b. Ömer es-Sekafî ile Ebû Amr b. Alâ'dan, lügat alanında ise Ahfeş el-Ekber'den (ö. 177/793) dersler almıştır. el-Halîl'in öğrenim hayatına bakıldığında, hadis ilmi ön plana çıkmaktadır. Onun en meşhur talebesi Sîbeveyhi'dir. *Kitâbü'l-'Ayn* adlı eseri vardır. Bk. Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Halîl b. Ahmed", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/309-310.

¹⁸⁵ Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1/34.

¹⁸⁶ Tam adı Ebû Bîşr (Ebû Osmân, Ebû'l-Hasen, Ebû'l-Hüseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî'dir. 135-140 (752-757) seneleri arasında Şîraz civarındaki Beydâ köyünde, Fârisî bir ana-

görüşünü desteklemiştir. Ancak bu iki imam arasında bazı görüş farklılıkları mevcuttur. Bunlar ileride, mahreçler bölümünde zikredilecektir.

Genel kabul, harflerin sayısının 29 olduğu¹⁸⁷ noktasında ise de bazıları 6. asırda Tamaralılar'dan alındığı düşünülen lâmelifi (لا) hecâ harfleri içinde saymayarak harflerin adedinin 28 olduğunu söylemişlerdir.¹⁸⁸

Hecâ harflerinin resimlerinin yanında isimleri de bulunmaktadır. Harflerin resimleri dilcilere göre (ا، ب، ت، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ك، ل، م، ن، هـ، و، لا، ي، الف، با، تا، ثا، جيم، حا، خا، دال، ذال، را، زاء، سين، شين، صاد،) iken, isimleri ise (ضاد، طا، ظا، عين، غين، فا، قاف، كاف، لام، ميم، نون، واو، ها، لام الف، يا) şeklindedir.¹⁸⁹

Kettânîzâde, eserinde bu bölüme meşhur Arap harflerinin sayısının 29 olduğunu belirterek başlamış, bu harflerin kullanımının Arap ve Acem dillerinde müşterek olduğunu ifade etmiş; zâ (ظ)'nın Arap diline has olduğunu, diğer dillerde bulunmadığını kaydetmiştir.¹⁹⁰ Bazı âlimlerin Acem lügatinde hâ (ح) harfinin dahi bulunmadığını açıkça beyan ettiklerini söyleyen Na'îmî, İmam Asma'î'nin¹⁹¹ Rum ve Fars lisânlarında sâ (ث)'nın Süryânî lisânında ise zâl (ذ)'ın bulunmadığını söylemesini misal olarak göstermiştir. Ebû Tâhir, Arap dilinde kullanımı yaygın olan (ع، ص، ض، ط، ظ، ث) harflerinin, Acem'de az kullanıldığını ve diğer dillerin çoğunda ise

babadan dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini bu çevrede alan Sîbeveyhi, daha sonra ailesiyle Basra'ya göç etmiştir. Sîbeveyhi kelimesinin kullanımı Farsça'da "sîbôyeh" olmakla beraber "küçük elma" anlamına gelmektedir. O, Basra'da öncelikle Hammâd b. Seleme'den hadis, on beş sene kadar da Halîl b. Ahmed'den nahiv dersleri almıştır. Sarf, nahiv, dil konularında önemli mesafeler alan Ebû Bîşr'in en önemli eseri *el-Kitâb* olarak bilinir. Sîbeveyhi, mide hastalığı sebebiyle Şîraz'da vefat etmiştir ve kabrinin Şîraz'da bulunduğu söylenmektedir. Bk. Mehmet Reşit Özbalkıç, "Sîbeveyhi", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/130.

¹⁸⁷ Demirhan Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 24.

¹⁸⁸ Abdullah Refik Acar, *Kıraat İhtilafları Bağlamında Bazı Tecvid Kaideleri Üzerine Bir Değerlendirme* (Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 43.

¹⁸⁹ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 90-91.

¹⁹⁰ Arap diline has olanlar (ع، ص، ض، ط، ظ، ث) harfleridir. Bk. İsmail Durmuş, "Za (ظ)", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/59.

¹⁹¹ Hicrî 122'de (740) Basra'da dünyaya gelmiştir ve orada büyümüştür. Asma'î isimli dedesine nisbetle Asma'î ismini almıştır. Ebû Zeyd ve Ebû Ubeyde gibi meşhur dilcilerle beraber, Basra dil okulunda Ebû Amr b. Alâ'dan ders almıştır. Bunun yanı sıra Halîl b. Ahmed, İsmâ b. Ömer es-Sekafî ve Halef el-Ahmer gibi devrinin tanınmış âlimlerinden eğitim görmüştür. Önemli şiir râvilerinden biri olan Asma'î vesilesiyle Arap şairlerinin birçoğunun şiirleri günümüze ulaşmıştır. Bk. Süleyman Tülücü, "Asma'î", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/599-500.

kullanılmadığını söylemiştir. O, netice olarak lügatlerde müşterek ve ğayr-ı müşterek halde yer alan 29 harf bulunduğunu kaydetmiştir.¹⁹²

3.8.2. Fer‘î Harfler

Arap lüğatinde aslî harflerin haricinde “fer‘î” çatısı altında incelenen denilen bazı harfler bulunmaktadır. Bunlar, resimde görünmeyen, bu sebeple de ancak bir üstattan öğrenilmesi mümkün olan ara seslerdir ve fasih Arapça’da mütevâtir kıraatler yoluyla kullanılmaktadırlar.¹⁹³ Bu ara seslerin neler oldukları ile ilgili âlimler arasında ihtilâf bulunmaktadır. Bu bölümde ve aşağıda başlıklar halinde bu harflerden ve bunlar hakkındaki ihtilaflardan bahsedilecektir.

Kaddûrî, fer‘î harflerin oluşumunu harflerin art arda gelmeleriyle oluşan birliktelik, kabilelerdeki dil özellikleri ve Arap harici unsurların dildeki hatalı telaffuzları şeklinde üç sebebe bağlamıştır.¹⁹⁴ Sîbeveyhi, fer‘î harfleri nûn-i hafîfe, hemze-i beyne beyne, elif-i mümâle, cîm (ج) gibi olan şîn (ش), zây (ز) gibi olan sâd (ص) ve elifü’t-tefhîm olmak üzere altı ile sınırlandırmış, bunların yanı sıra bilhassa Kur’ân tilâvetinde ve şiirde hoş görülme-yen yedi harf daha bulunduğunu söylemiştir. O, bu yedi harfin, cîm (ج) ile kâf (ك) arasında bir kâf (ك), kâf (ك) harfine benzeyen cîm (ج), şîn (ش) harfine benzeyen cîm (ج), sesi zayıf olan bir dâd (ض), sîn (س) harfine benzeyen sâd (ص), tâ (ت) harfine benzeyen tâ (ط), sâ (ث) harfine benzeyen zâ (ظ) ve fâ (ف) harfine benzeyen bâ (ب) harfi olduğunu zikretmiştir. Bunların ancak ağızdan ağıza aktarılma yoluyla öğrenilebileceğini ve anlaşılabilirliğini ifade eden Sîbeveyhi, harflerin toplam sayısının 42 (29 aslî, 13 fer‘î) olduğunu söylemiştir.¹⁹⁵ Ca‘berî de fasih görülme-yen fer‘î harfleri *Ukûdü’l-Cümân* isimli eserinde şu sırayla zikretmiştir: Şîn (ش) gibi olan cîm (ج), kâf (ك) gibi olan kâf (ق), kâf (ك) gibi olan cîm (ج), zâ (ظ) gibi olan dâd (ض),

¹⁹² Ebî Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye li-tecvîdi’l-kirâ’e ve tahkiki lafzi’t-tilâve* (Umman: Dâr-u Ammâr, 1996), 113; Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 56b-56a.

¹⁹³ Durmuş, “Harf”, 164.

¹⁹⁴ Gânim Kaddûrî el-Hamed, *ed-Dirâsât es-savtiyye ‘inde ‘ulemâi’t-tecvîd* (Amman: Dâr-u Ammâr, 2007), 149; Tetik, *Tecvid İlmi*, 173.

¹⁹⁵ Ebî Bîşr Amr b. Osman b. Kamber Sîbeveyhi, *el-Kitâb* (Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1988), 4/432; Tetik, *Tecvid İlmi*, 173.

sâ (ث) gibi olan zây (ز), tâ (ط) gibi olan tâ (ط), sîn (س) gibi olan sâd (ص) ve Ahfeş'e göre sâ (ث) gibi olan zâl (ذ).¹⁹⁶

Mustafa b. Ali, fasih fer'î harfler dışında fasih olmayan, hoş karşılanmayan ve 'müstekbehe' denilen yedi fer'î harften bahsetmiştir. O, bu yedi harfin ilkinin 'sâd-ı mühmele' denilen ve (صَنِغ)¹⁹⁷ kelimesindeki gibi sâd (ص) ile sîn (س) beyninde, ikincisinin 'tâ-i mühmele' denilen ve (سُلْطَان)¹⁹⁸ ifadesindeki gibi tâ (ط) ile tâ (ت) arasında, üçüncüsünün 'zâ-yı mühmele' olarak adlandırılan ve zâ (ظ) ile sâ (ث) beyninde, dördüncüsünün fâ (ف) ile bâ (ب) arasında, beşincisinin 'dâd-ı za'ife' denilen, dâd (ض) ile zây (ز) harfleri beyninde, altıncısının kâf (ك) ile cîm (ج) arasında, yedincisinin de kâf (ق) ile kâf (ك) beyninde telaffuz edilen bir harf olduğunu söylemiştir.¹⁹⁹

Kettânîzâde fer'î harflerle ilgili olarak, aslî harflere ilâveten beş harf daha bulunduğunu ve bunların sadece Arap dilinde kullanıldığını ifade etmiştir.²⁰⁰ Ebû Tâhir eserinde zikretmiş olduğu beş harfe (lâm-ı müfehhome hariç) 'meşhur fer'î harfler' denildiğini ve bunların sahîh kıraatlerde ve sarîh rivâyetlerde bulunduğunu söylemiştir. Kettânîzâde, bazı Araplar'ın Sîbeveyhi'nin görüşüne benzer şekilde fer'îlere yedi harf daha ilâve ettiklerini, bunların fasih konuşmada çok az görüldüğünü, Furkân-ı Hakîm'de de gelmediğini belirtmiştir. Na'imî, bu yedi harfî şu şekilde zikretmiştir: İlki, tâ (ت)'nın hems sıfatının tâ (ط)'ya verilmesi, tâ (ط)'nın da itbâk sıfatının zayıflatılması yoluyla, (طالت) ve (تالت) misalindeki gibi tâ (ط) ile tâ (ت) arasından çıkan bir harftir ve 'tâ-i mehmûse' olarak isimlendirilir. İkincisi, fâ (ف)'nın teeffûf sıfatının bâ (ب)'ya verilmesi, bâ (ب)'nın da cehr sıfatının yok edilmesi suretiyle, (بور) ve (فور) örneğindeki gibi bâ (ب) ile fâ (ف) arasından çıkan bir harftir ve 'bâ-i müteeffife' şeklinde adlandırılır. Üçüncüsü, kâf (ك)'in hems sıfatının kâf (ق)'a verilmesi, kâf (ق)'ın isti'lâ sıfatının giydirilmesi suretiyle, (قَوْم) ve (كَوْم) örneğinde

¹⁹⁶ Burhânüddîn Ebû Muhammed İbrâhîm el-Ca'berî, 'Ukûdü'l-Cümân fî tecvîdi'l-Kur'ân (Kahire: Müessesetü Kurtuba, 2005), 42; Mustafa Uzun, Ca'berî'nin 'Ukûdü'l-Cümân fî Tecvîdi'l-Kur'ân Adlı Eserinin 1-81 Sayfaları Arasındaki Bölümün Tecvid İlmi Açısından Değerlendirilmesi (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 107.

¹⁹⁷ el-Mü'minûn, 23/20.

¹⁹⁸ Hûd, 11/96.

¹⁹⁹ Mustafa b. Ali, *Risâle-i Tecvîd* (Hacı Selim Ağa Yazma Eser Ktp., Kemankes Blm., nr. 3), vr. 6b-7a.

²⁰⁰ Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 56a.

olduğu gibi kâf (ق) ile kâf (ك) arasından çıkan bir harftir. Buna ‘kâf-ı mehmûse’ denir. Dördüncüsü, tâife-i ma’hûde’nin kıraatlerinde görülen bir dâd-ı za’îfedir ki dâd (ض) ile zây (ز) arasında, zâ (ظ)’ya benzeyen bir harftir. Bu harf, ‘dâd-ı müstehcene’ olarak isimlendirilir. Beşincisi, (جَمَلٌ) ve (كَمَلٌ) misalinde görüldüğü gibi cîm (ج) ile kâf (ك) arasında, kâf (ك)’a benzeyen bir harftir. Boşnaklar’ın kâf (ك)’leri ve Acemler’in cîm (ج)’leri böyledir. Bu harfe ‘cîm-i mehmûse’ denir. Altıncısı, sîn (س)’in istifâle sıfatının isti‘lâ sıfatına dönüştürülmesi ve sâd (ص)’ın isti‘lâ sıfatının zayıf bir şekilde verilmesi yoluyla, (صَبَغٌ) ve (سَبَغٌ) örneğindeki gibi sîn (س) ile sâd (ص) arasında bir harf çıkmasıdır. Bu harfe ‘sîn-i müfehhome’ denir. Yedincisi ise şîn (ش)’in tefeşşî sıfatının kaldırılması ve onun kâf (ك)’a benzetilmesi suretiyle, (غُلَامٌ) ve (غُلَامِشٌ) misallerindeki gibi şîn (ش) ile kâf (ك) arasından çıkan bir harftir.

Müellif, Acem dilinde kullanımı yaygın olmakla beraber Arap dilinde kullanımı az olan dört harfin daha bulunduğunu, bu harflerin bazı Mısır ve Yemen lügatlerinde de görülen çe (چ), nazal ne (نَظ), je (ج) ve pe (پ) harfleri olduğunu söylemiştir.²⁰¹ Kettânîzâde, burada sayılan harflere ‘meşhur olmayan fer‘î harfler’ denildiğini, bu isimlendirmenin nedeninin bu harflerin Kelâm-ı Bârî’de bulunmamaları olduğunu ifade etmiştir.²⁰² Müellif, tüm bu harfleri saydıktan sonra şunları zikretmiştir: “İşte Arap harflerinin aslî ve fer‘î olanlarının toplamı kırk beş harftir. Bunları iyice fehmet. Allah doğruyu en iyi bilendir ve dönüş onadır.”²⁰³

3.8.2.1. Hemze-i Müsehhele (Hemze-i Beyne Beyne)

Teshîl, lügatte ‘kolaylaştırmak’ mânâsına gelir. Istilahta ise birbiri ardınca gelen iki hemzeden ikinci olanı, hemze (ء) ile elif (ا) (ءَ أَجْمِي),²⁰⁴ hemze ile yâ (ي) (أَيْنَكُمُ)²⁰⁵ veya hemze (ء) ile vâv (و) (أَوْتِنَكُمُ)²⁰⁶ arası bir sesle okumaktır.²⁰⁷

²⁰¹ Kaynak mevcut değildir. Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 58a.

²⁰² Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Rî‘âye*, 111-112.

²⁰³ Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 57a-58b.

²⁰⁴ el-Fussilet, 41/44.

²⁰⁵ el-En‘âm, 6/19.

²⁰⁶ Âl-i İmrân, 3/15.

²⁰⁷ Ali el-Kârî, *el-Minehu’l-fikriyye*, 10; Dağdeviren, *Kur‘ân Okuma Sanatı Tecvid*, 27-28.

İbnü'l-Cezerî, beyne beyneyi 'hemze ile harf-i med arası okunan bir harf'²⁰⁸ olarak zikretmiş ve bugün 'hemze-i müsehhele' olarak zikredilen bu harfi *en-Neşr*'de 'el-hemzetü'l-müsehhele beyne beyne' şeklinde isimlendirmiştir.²⁰⁹

Kettânîzâde'ye göre hemze-i beyne beyne, ne hâlis bir hemze ne de başka sahih bir harftir. Bu, hemzenin dışında, iki harfe tekâbül eden bir harftir. Bunun da üç hâli vardır: Eğer (رَاى)²¹⁰ örneğindeki gibi fethalı bir harfte bulunursa hemze (ء) ile elif (ا) arasında bir haldir. Eğer (مُوسَى)²¹¹ örneğinde olduğu gibi zammeli bir harfte bulunursa hemze (ء) ile vâv (و) beynindedir. Yine (سِنْتُمْ)²¹² misalinde olduğu gibi kesreli bir harfte bulunursa hemze (ء) ile yâ (ي) arasındadır.²¹³

3.8.2.2. Elif-i mümâle

İmâle edilmek suretiyle (î sesine doğru eğilerek) okunan elif (ا)'e denir. Bunun Hafs rivâyetindeki misali, Hûd sûresinde yer alan (مَجْرِيهَا)²¹⁴ kelimesindeki râ (ر) harfini uzatan eliftir ki bu elif (ا) imâle edilerek okunur. Buradaki râ (ر)'da imâle sebebiyle ince okunur.²¹⁵

Saçaklızâde, imâlenin, imâle-i kübrâ ve imâle-i suğrâ olarak iki kısım olduğunu nakletmiştir.²¹⁶ İbnü'l-Cezerî de Saçaklızâde'nin görüşüne uymuş, bunun yanında fethanın kesraya fazla kaydırılmasını imâle-i kübrâ, az kaydırılmasını ise imâle-i suğrâ olarak açıklamıştır.²¹⁷ Mekkî (ö. 437/1045)²¹⁸ ise elif-i mümâlenin, elif (ا) ile yâ (ي)

²⁰⁸ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 56; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 47-48.

²⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/201; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 48.

²¹⁰ *en-Necm*, 53/18.

²¹¹ Yûnus, 10/81.

²¹² *el-Fussilet*, 41/40.

²¹³ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 57b-57a.

²¹⁴ Hûd, 11/41.

²¹⁵ Ebî Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf'an vücûhi'l-kırââtî's-seb' ve ilelihâ ve hiccehâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 1/528; Ahmed b. Muhammed el-Bennâ ed-Dimyâtî, *el-İthâfî fudalâi'l-beşer bi'l-kırâati'l-erba'ate'aşer* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987), 1/259; Dağdeviren, *Kur'an Okuma Sanatı Tecvid*, 28.

²¹⁶ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 347; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 49.

²¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 57-58.

²¹⁸ Tam adı Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî (ö. 437/1045)'dir. 355/966'da Kayrevan'da doğmuştur. Uzun yıllar Mısır ve Mekke'de ilim tahsiliyle uğraşan Mekkî, sonrasında Endülüs'e geçmiş ve orada kıraat dersleri vermiştir. Güzel ahlakıyla ve mütevazî şahsiyetiyle

arasında fer‘î bir harf olduğunu söylemiştir. Ona göre bu, hâlis bir elif (ل) ve hâlis bir yâ (ي) değildir; lâkin yâ (ي) harfine yakındır.²¹⁹ Bu ifadeden ve Sîbeveyhi’nin ‘elif-i imâle-i şedîde’ şeklindeki kullanımından anlaşıldığına göre burada kastedilen imâle-i kübrâdır.²²⁰

Kettânîzâde, eserinde elif-i mûmâleyi Mekkî ile aynı şekilde zikretmiştir. Konuya misal olarak (الْهَدَى),²²¹ (الْعَلَى)²²² ve (أَسَارَى)²²³ kelimelerini getiren Na‘îmî, bunların emsali kelimelerin Kur‘ân’da çok sayıda bulunduğunu belirtmiştir.²²⁴

3.8.2.3. Sâd-ı müşemme

Sâd-ı müşemme veya sâd-ı müşemmeme, sâd (ص) ve zây (ز) harflerinin mezc edilmesi neticesinde ortaya çıkan kamil harfe denir. Bu ifade, işmâm olunan sâd anlamı taşır.²²⁵ Sâd-ı müşemme, Sîbeveyhi’nin tanımına göre sâd (ص)’ın zây (ز)’a benzetilmesiyle okunan bir harf olup²²⁶ İbnü’l-Cezerî’ye göre ise sâd (ص) ile zây (ز) arası okunan bir harftir; yani sâd (ص) harfinin işmâm ile okunmasıdır.²²⁷

İmam Hamza’nın birinci râvîsi olan Halef, Kur‘ân’daki (صِرَاطُ)²²⁸ kelimelerinin tamamını, Hamza’nın ikinci râvîsi Hallâd ise yalnız Fâtîha sûresindeki (الصِّرَاطُ)²²⁹ kelimesinin sâd (ص)’ını sâd-ı müşemme ile okurlar. Hamza, Kisâî, Ruveys ve Halefû’l-‘Âşir ise sonrasında harekeli bir dâl (د) gelen ve bu harf ile aynı kelimedede yer

bilinen Mekkî, 437/1045’te vefat etmiş ve Kurtuba’daki Rabaz Kabristanı’na defnedilmiştir. Bk. Tayyar Altıkulaç, “Mekkî b. Ebû Tâlib”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/575.

²¹⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 108.

²²⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/432.

²²¹ Âl-i İmrân, 3/73.

²²² Tâhâ, 20/75.

²²³ el-Bakara, 2/85.

²²⁴ Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 56a.

²²⁵ Hamza Hüdâî, *Tecvîd-i Edâiyye*, 33; Çetin, *Kur‘ân Okuma Esasları*, 94.

²²⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/432.

²²⁷ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/202.

²²⁸ el-Fâtîha, 1/7.

²²⁹ el-Fâtîha, 1/6.

alan sâd (ص)'ı (قَصْدُ),²³⁰ (يَصْدُقُونَ)²³¹ ve (أَصْدَقُ)²³² örneklerinde olduğu gibi işmâm yaparak okurlar.²³³

Ebû Tâhir, bu sâd (ص)'ın hâlis bir sâd (ص) veya hâlis bir zây (ز) olmayıp bu iki harfin arasında bir harf olduğunu belirttikten sonra (الزَّارِطُ),²³⁴ (زَرَاطُ)²³⁵ ve (قَزْدُ السَّبِيلِ)²³⁶ örneklerini vermiştir. Bu iki harfin seslerinin karışma nedeninin mahreçlerindeki ve safir sıfatlarındaki ortaklık olduğunu zikreden Na'îmî, sâd-ı müşemmenin okunuşu hususunda çoğu insanın hata ettiğini söylemekte ve devamında şunları zikretmektedir: “İnsanların çoğu bu harfi zâ (ظ) olarak, bazıları hâlis bir zây (ز) olarak, bazıları ise zayıf bir dâd (ض) sesiyle okumaktadırlar. Sahih bir işmâm ile doğru şekilde telaffuz edenlerin sayısı azdır.” Burada bahsedilen işmâm, harfin sesinin bir bakıma sâd (ص) ile bir bakıma da zây (ز) ile çıkması yani karışık olmasıdır. İşmâm, bu harflerden birinin varlığı ve diğerinin yokluğu değil, ikisinin de bir arada bulunmasıdır. Kârîye vâcip olan, bu harfin edâsına ehemmiyet gösterip onu üstattan sahîh bir şekilde alması ve zapt etmesidir. Bu iş de herhangi bir kimseden alınarak yapılamaz. Zira Kur'ânî ilimler ancak selîm bir mîzaç sahibi, zihnini boş şeylerle meşgul etmemiş, takvâ sâhibi, güvenilir ve zühd sâhibi olan büyük şeyhlerden, üstatlardan öğrenilebilir.²³⁷

3.8.2.4. Nûn-i Muhfât

İhfâ harflerinden önce gelen sakin nûn, zâtı giderilip ğunnesi ile okunursa, dil ucu boşta kalır. Bunun sonucunda dilin ucuyla nûn (ن)'un mahreci arasından çıkan harfe nûn-i muhfât denir. (إِنْ كُنْتُمْ)²³⁸ kelimesi buna misaldir.²³⁹ Fer'î harfler içinde sadece nûn-i muhfât belirli bir mahreçten (hayşûm) çıkmaktadır. Kalan dört fer'î harf için

²³⁰ en-Nahl, 16/9.

²³¹ el-En'âm, 6/46.

²³² en-Nisâ, 4/87.

²³³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/250; Hamza Hüdâî, *Tecvîd-i Edâiyye*, 33; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 95.

²³⁴ el-Fâtiha, 1/6.

²³⁵ el-Fâtiha, 1/7.

²³⁶ en-Nahl, 16/9.

²³⁷ Na'îmî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 56a-57b.

²³⁸ el-Bakara, 2/31.

²³⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/201; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 10; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 50.

belli bir mahreç tanımı bulunmamaktadır ve bunlar, mahreç olarak birbirine yakın aslî harflerin bir mahrece temas ettirilmesi yoluyla ortaya çıkmışlardır.²⁴⁰

Kettânîzâde, yanına cîm (ج), kâf (ك) ve bunların emsâli olan harfler geldiğinde ihfâ yapılan tenvîni nûn-i hafife olarak açıklamıştır. Bu harfin mahrecinin harekeli veya sakın nûnun mahrecinden olmadığını zikreden müellif, nûn-i hafife ile fiillerin te'kit edildiğini de ifade etmiştir.²⁴¹

3.8.2.5. Lâm-ı Müfehame (Lâmü'l-Müğalleza)²⁴²

Fethalı veya sakın olan sâd (ص), tâ (ط) ve zâ (ظ)'nın ardından gelen meftûh lâm (ل)'a lâm-ı müfehame denir. Bu okuma biçimi Nâfi'nin ikinci râvîsi olan Verş'e aittir.²⁴³ (أَظْلَمَ),²⁴⁴ (الطَّلَقُ),²⁴⁵ (مَطْلَعُ) ve (الصَّلَاةُ)²⁴⁷ kelimeleri kalın okunan lâm (ل)'ın Kur'an'daki örneklerindendir.²⁴⁸

Bu fer'î harf, ilk kaynaklarda yer almamaktadır. Misal olarak Sîbeveyhi, bunu fer'îler içinde zikretmemiştir. Bunun sebebi olarak, lâm-ı müfehhamenin elif-i müfehame bahsi bağlamında değerlendirilmiş olmasını göstermek mümkün olacaktır. Zira kalınlaştırma olayının merkezinde tefhîm elifi yer almaktadır. Elif-i tefhîmler imam mushafında lâm (ل) harfiyle birlikte yazılı olduğu için sonraki kaynaklarda lâm-ı tefhîmler ayrı başlıkta değerlendirilmiştir.²⁴⁹ Müellif Kettânîzâde eserinde lâm-ı müfehameyi değil, elif-i müfehameyi ele almıştır. Elif-i müfehame konusu, aşağıda gelecektir.

3.8.2.6. Elif-i Müfehame

²⁴⁰ Ali Osman Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 282; Acar, *Kıraat İhtilafları*, 46.

²⁴¹ Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 56a.

²⁴² İbnü'l-Cezerî, kalın okunan lâm için 'tefhîm' kelimesi yerine 'tağlîz' ifadesini kullanmıştır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/111.

²⁴³ Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 190; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, 188-189.

²⁴⁴ el-Bakara, 2/114.

²⁴⁵ el-Bakara, 2/229.

²⁴⁶ el-Kadir, 97/5.

²⁴⁷ el-Bakara, 2/3.

²⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/445; Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 56a; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 53.

²⁴⁹ Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 53.

Sîbeveyhi, bu harfi Hicâz ehlinin kullandığını ve onların (الصَّلَاةِ),²⁵⁰ (الزَّكَاةِ)²⁵¹ ve (الْحَيَاةِ)²⁵² kelimelerindeki elifleri tefhîm ile okuduklarını ifade ederken;²⁵³ İbn Cinnî, elif-i müfehhamenin elif (ل) ile vâv (و) arasında okunduğunu zikretmiş ve (الصَّلَاةِ), (الزَّكَاةِ) ve (الْحَيَاةِ) ifadelerindeki elif harflerinin vâv (و) şeklinde yazılmasını da buna delil göstermiştir.²⁵⁴ Ebû Amr ed-Dânî (444/1053)²⁵⁵ ise bu fer‘î harfi ‘elif-ü tefhîmi’-ş-şedîd’ olarak isimlendirmiştir. O, bu harfin seslendirmesinde tefhîmin şiddetli oluşundan ötürü elif (ل)’in vâv (و)’a meylettirildiğini belirtmiş ve bu şekilde bir okuyuşun imam mushafta bulunmaması sebebiyle Kur’ân’da geçmediğini zikretmiştir.²⁵⁶

Muhammed b. Mustafa en-Na‘îmî’nin, bu harfi fer‘î harfler içinde zikretmesinin nedeni, Sîbeveyhi’nin görüşünde zikredildiği üzere, lâ-m-ı müfehhamenin elif-i müfehhameye konusu bağlamında değerlendirilmiş olmasıdır. Kettânîzâde, elif-i müfehhameyi ‘lafzı karışık olan ve öncesinde gelen harfin sesini alan bir elif’ olarak tanımlamıştır. O, kalın harften sonra gelen elif (ل)’in vâv (و)’la, elif-i mûmâle’de geçtiği üzere ince harften sonra gelen elif (ل)’in de (ي) ile yazılmasını bu mevzuya örnek vermiştir.²⁵⁷

3.9. Harflerin Mahreçleri

Bu bölümde mahreç kavramı, mahreçlerin adedi, mahreç bölgeleri, aslî ve fer‘î harflerin mahreçleri hakkında farklı başlıklar altında bilgi verilecek ve her başlıkta müellifin görüşleri zikredilecektir.

²⁵⁰ el-Bakara, 2/110.

²⁵¹ el-Bakara, 2/43.

²⁵² Âl-i İmrân, 3/185.

²⁵³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/432.

²⁵⁴ Ebü’l-Feth Osmân İbni Cinnî, *Sirru sinâ’ati’l-i-râb* (Dimeşk: Dâru’l-Kalem, 1993), 1/50; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 53.

²⁵⁵ Tam adı Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî’dir. İbnü’s-Sayrafi ismiyle de bilinen Dânî, Mekke, Medine, Mısır ve Kayrevan’da farklı hocalardan kıraat, tefsir, fıkıh, hadis vb. ilimleri tahsil etmiştir. Kıraat ilmine dair *Câmi’u’l-beyân fi’l-kirâ’âti’s-seb’*, *et-Teyisîr* ve *el-Mukni’* gibi önemli eserleri bulunan Dânî, ilim tahsili sonrası Kurtuba’ya dönmüş, bir süre sonra Dâniye’ye geçmiş ve burada 444/1053 yılında vefat etmiştir. Bk. Abdurrahman Çetin, “Dânî”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/459-461.

²⁵⁶ Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *et-Tahdîd fi’l-itkân ve’t-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Amman: Dâr-u Ammâr, 2000), 100.

²⁵⁷ Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye*, 109; Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 56a.

3.10. Mahreç Kavramı

Mahreç, lügatte ‘çıkış yeri’ mânâsına gelmektedir.²⁵⁸ Çoğulu ‘mehâriç’ kelimesidir.²⁵⁹ Tecvid ıstilahında ise harfin çıktığı noktaya mahreç denilmektedir.²⁶⁰

3.11. Mahreçlerin Adedi

Mahreçlerin adedi hususunda âlimler ihtilâf etmişlerdir. Bu ihtilâf, bazılarının cevfi yani ağız boşluğunu mahreç bölgesi kabul etmemelerinin yanı sıra râ (ﺭ), lâm (ﻝ) ve nûn (ﻥ) harflerini aynı mahreçte görmelerinden kaynaklanmaktadır. Sîbeveyhi, Ebû Amr ed-Dânî ve Ca‘berî (732/1332)²⁶¹ mahreç sayısının 16, Ferrâ (207/822)²⁶² ve İbn Keysân (299/912)²⁶³ 14, Halîl b. Ahmed ve İbnü’l-Cezerî ise 17 olduğunu ifade etmişlerdir.²⁶⁴ Ulemânın çoğuna göre ise mahreçlerin adedi 16’dır.²⁶⁵

Saçaklızâde, harflerin mahreç adedinin 17 olduğu söylemiştir.²⁶⁶ O, Sîbeveyhi’nin mahreçlerin adedini 16 olarak kabul etmesini, elifin mahrecini hemzenin mahrecinden

²⁵⁸ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü’l-lüga ve sıhâhu’l-‘Arabiyye* (Beyrut: Dâru’l-İlmi’l-Melâyîn, 1979), 1/309; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 55.

²⁵⁹ Dağdeviren, *Kur’ân Okuma Sanatı Tecvid*, 31.

²⁶⁰ Dâni, *et-Tahdîd fi’l-itkân ve’t-tecvîd*, 102; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 55.

²⁶¹ Tam adı Burhânüddîn Ebû İshâk İbrâhîm b. Ömer b. İbrâhîm b. Halîl el-Ca‘berî olup 640 (1242) yılında Suriye’de, Ca‘ber Kalesi’nde doğmuştur. Farklı künyelerle anılsa da daha ziyade Burhânüddîn lakabıyla, doğmuş olduğu yere nisbetle de Ca‘berî ismiyle meşhur olmuştur. Küçük yaşlarda Halep’te muhaddis Yûsuf b. Halîl’den dersler alan Ca‘berî, sonrasında Musul’da Abdürrahîm b. Yûnus’tan Şâfiî fikhî okumuştur. Dokuz yaşında hâfız olan Burhânüddîn, Nizâmiye ve Müstansırıyye medreselerinde önemli âlimlerden dersler almıştır. Ca‘berî, Beledülhalil’de, 732 (1332) senesinde vefat etmiştir. *Kenzü’l-me‘âni fi Şerhi Hırzû’l-emânî*, onun en önemli eseridir. Bk. M. Kemal Atik, “Ca‘berî”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/527-528.

²⁶² Tam adı Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ’dır. 144 (761-62) senesinde Kûfe’de dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini burada alan Ferrâ, Basra’da da farklı hocalardan dersler almıştır. Halîl b. Ahmed, onun Basra’daki hocalarından biridir. Daha sonra o, Bağdat’a geçen Ebû Zekeriyyâ, Kisâî’den kıraat ilmini almış, hocasının vefatından sonra Bağdat’ın Kur’ân ilimlerinde otorite sayılan ismi olmuştur. 207 yılında Mekke dönüşü vefat etmiştir. En önemli eserlerinden biri *Me‘âni’l-Kur’ân*’dır. Bk. Zülfikar Tüccar, “Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/406-408.

²⁶³ Tam adı Ebû’l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm (Muhammed) b. Keysân en-Nahvî el-Bağdâdî’dir. Bağdat’ta doğmuş ve hayatını burada geçirmiştir. Kûfe’de Sa‘leb’den, Basra’da ise Müberred’den (ö. 286/900) dil dersleri alan İbn Keysân, bir rivâyete göre 299’da (912), bir başka rivâyete göre de 320 (932) yılında vefat etmiştir. İbn Keysân’ın nahiv, lügat, edebiyat, Kur’ân ve hadis ilimleriyle alâkalı pek çok eseri bulunmakta olup bunların birçoğu günümüze ulaşmamıştır. Bk. İsmail Durmuş, “İbn Keysân”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/134-136.

²⁶⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433; Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 98.

²⁶⁵ Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 144; Dâni, *et-Tahdîd fi’l-itkân ve’t-tecvîd*, 102.

²⁶⁶ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 127.

saymasına, harf-i medden vâv (و) ve yâ (ي)'nin mahrecini de harf-i med olmayan vâv (و) ve yâ (ي) harflerinin mahrecinden saymasına bağlamaktadır.²⁶⁷ el-Mer'âşî, Ferrâ'nın mahreç sayısını 14'le sınırlandırmasını ise onun râ (ر), lâm (ل) ve nûn (ن) harflerinin mahreçlerini bir kabul etmesiyle ilişkilendirmektedir.²⁶⁸

Kettânîzâde, bu bölümde mukrîlerin harflerin mahreçleri konusunda ihtilâf ettiklerini söylemiş, yukardaki bilgilere ek olarak Şâtîbî hazretlerinin de mahreç sayısını 16 olarak zikrettiğini ve Sîbeveyhi'ye tâbî olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁹

3.12. Mahreç Bölgeleri

Bazı âlimlere göre mahreç bölgeleri aynı olan harflerde hem küllî hem de cüz'î bir mahreç bulunmaktadır. Bir grup harfe ait olan bölge, o bölgedeki harflerin küllî mahreci; o alan içinde her bir harfin çıktığı yer de o harfin cüz'î mahreci olmaktadır. Misal olarak, hemze ve (أ), aksa'l-halktan yani boğazın en aşağı kısmından çıkmakta ve burası onların küllî mahreci kabul edilmektedir. Bu iki harfin aksa'l-halkta bulunan kendilerine mahsus çıkış yerleri ise onların cüz'î mahrecini işaret etmektedir.²⁷⁰

Bazı âlimler, mahreç bölgelerinin sayısının üç olduğunu ve bunların boğaz, dil ve dudaklar olduğunu belirtmişlerdir. Bazıları da bunlara cevî ve hayşûmu ilâve etmiş ve toplamda beş mahreç bölgesi olduğunu savunmuşlardır. Hatta bu beş bölgeye dişleri ekleyerek sayıyı altıya çıkaranlar da vardır. Çoğunluğun görüşüne göre ise mahreç bölgeleri beştir. Mekî, Şâtîbî ve İbnü'l-Cezerî, bu görüşü savunmuşlardır. Aşağıda, beş mahreç bölgesi ve bu bölgelerden çıkan harfler açıklanacaktır.²⁷¹ Ebû Tâhir'e gelince o, mahreç bölgelerini üçle sınırlandıranların görüşüne uymuş ve bunların boğaz, dil ve dudak bölgeleri olduğunu, ağzın ise bunları içine aldığını söylemiştir.²⁷²

3.13. Aslî Harflerin Mahreçleri

²⁶⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 122; Dokgöz, *el-Mar'âşî ve Cühdü'l-mukill*, 57.

²⁶⁸ Dâni, *et-Tahdîd fî l-ittikân ve t-tecvîd*, 104; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 105.

²⁶⁹ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 58b; Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, *el-Burhân fî tecvîdi'l-Kur'ân* (Kahire: Şirketü'l-Kuds, 2010), 36.

²⁷⁰ Hamed, *ed-Dirâsât*, 181-183; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 97.

²⁷¹ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 61.

²⁷² Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 58b-58a.

Sakin ya da şeddeli kılınan ve öncesine bir hemze getirilip telaffuz edilen harfin sesi nereye dokunuyorsa o harfin mahreci orasıdır. Bu yere mahrec-i muhakkak denir. Örneğin, bâ (ب) 'nın hakiki mahrecinin dudak (şefe) oluşu, (أَب) şeklinde okunup sükût edildiğinde, dudakların birbirine yapışıp hareketsiz kalmasıyla anlaşılır. Bu örneğe kıyas edilerek sair harflerin mahreçleri de tespit edilebilir.²⁷³ Bir harfin telaffuzu esnasında ses, belirli bir mahrece temas olmaksızın çıkıyorsa buna da takdirî (itibarî) mahreç denir. Buna göre med harflerinin mahreçleri, mahrec-i mukadder kabul edilmişlerdir.²⁷⁴

Sîbeveyhi, harflerin tamamının mahrecini hakiki kabul etmekte, Ebû Abdîrrahmân ise harflerin yirmi beşinin mahrecinin hakiki, hemze ve medlerin mahrecinin ise takdirî olduğunu söylemektedir. İbnü'l-Cezerî, bu iki görüşten farklı olarak med harflerini tek harf kabul etmiş, geri kalanlara da medlerin dışında vâ ve yâ isminde iki harf ekleyerek harf sayısının yine yirmi dokuz olduğunu söylemiştir.²⁷⁵

Bazı âlimler, med harflerinin, harekeli olarak okundukları esnadaki mahreçlerinden çıktığını söylemişlerdir. Buna göre onlar, elif harfinin hemze mahrecinden, harf-i med olan vâv (و) 'ın harekeli vâv (و) 'ın mahrecinden, med harfî olan yâ (ي) 'nın ise harekeli yâ (ي) harfinin mahrecinden çıktığını ifade etmişlerdir.²⁷⁶

Ebû Tâhir, harflerin mahreçlerinin bilinmesinin iki yolu bulunduğunu söylemiş, mahreci bilinmek istenen harfin (أَب، أَث، أَثْ) gibi iki harfli, sakın olduğunda (أَبْ، أَثْ، أَثْ) gibi öncesine bir vasl hemzesi getirilmek suretiyle okunduğunu ve sesin kesildiği yerde ilk harfin mahrecinin ortaya çıktığını belirtmiştir. Kettânîzâde, ilk harfin isminin (أَبْ، أَثْ، أَثْ) gibi üç harfli olduğunu, harekeli durumda ise (أَبْ، أَثْ، أَثْ) gibi sonuna bir hâ-i sekte getirileceğini ve harfin mahrecinin âşikâr olacağını ifade etmiştir. Ashâbının İmam Halîl'e (جَعَلْ)²⁷⁷ kelimesinin cîm (ج) harfini sorduklarında, onun harfin ismini telaffuz edip (جِيم) şeklinde cevap verdiğini kaydeden Na'imî, Halîl b. Ahmed'in, soruyu soranlara "Siz kelimenin baş harfini (أَبْ) şeklinde okuyorsunuz, halbuki o

²⁷³ Hamza Hüdâî, *Tecvîd-i Edâiyye*, 35; Bayır, *Hamza Hüdâî ve Tecvîd-i Edâiyye*, 41.

²⁷⁴ Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-Fikriyye*, 9; Cüreysî, *Nihâye*, 33; Cemil Küçük, "Kur'ân Harflerinin Mahreç ve Sıfatları", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 27 (2014), 14.

²⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/199-201; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 46.

²⁷⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/198; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 199; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 99.

²⁷⁷ el-Bakara, 2/22.

(جَه)’dir.” diyerek onların okuyuşunu reddettiğini söylemiştir.²⁷⁸ Müellif, harflerin isimleriyle isimlendirilmelerinin yani müsemmâlarının farklı olduğunu; harflerin isimleri (ألف، بَا، تَا، ثَا، جِيم) gibi müsemmâlarının ise (ا، ب، ت، ث، ج) şeklinde yazıldığını belirtmiştir.²⁷⁹ Ayrıca Kettânîzâde, yirmi dokuz meşhur aslî harfin on yedi mahreci ve on sıfatının bu bölümde anlatılıp aşikâr olacağını ve bunların iyice fehmedilmesi gerektiğini söylemiştir.²⁸⁰

3.13.1. Boğaz bölgesi

Bu bölümde boğaz bölgesindeki üç mahreç²⁸¹ ve bunlardan çıkan altı harf²⁸² zikredilecektir. Bu harflere ‘boğaz harfleri’ denmiştir.

3.13.1.1. Hemze (ء) ve hâ (هـ)

Bu harflerin çıktığı bölgeye aksa’l-halk veya esfelü’l-halk denir.²⁸³ Aksa’l-halk, boğazın nihayet bulunduğu yerdir.²⁸⁴ Bazı kaynaklarda bu bölgeden elif (ل)’in çıktığına²⁸⁵ dair görüşler de bulunmakla birlikte bu mahreçten çıktığında şüphe olmayan iki harf hemze ve hâ (هـ) harfleridir. Bununla beraber bu iki harfin önceliği hususunda ihtilâf bulunmaktadır. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*’de bu iki harfin tek mahreçten çıktığını söyleyenlerin bulunduğunu zikretmiş ve hemzenin, hâ (هـ) harfinden önce çıktığını belirtmiştir.²⁸⁶ İlk devrin filologlarından olan Ahfeş, bu harflerin öncelik ya da

²⁷⁸ Kaynak mevcut değildir. Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 62b-63a.

²⁷⁹ Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 44-45; Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 62a-63b.

²⁸⁰ Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 61b.

²⁸¹ Ebû Cafer Ahmed b. Ali İbn Bâziş, *Kitâbü’l-İknâ’ fi’l-kırââtî’s-seb’* (Dimeşk: Dâru’l-Fikr, 1982), 171; Dağdeviren, *Kur’ân Okuma Sanatı Tecvid*, 33.

²⁸² Kaysî, *el-Keşf*, 1/139; Dağdeviren, *Kur’ân Okuma Sanatı Tecvid*, 33.

²⁸³ İsmail Durmuş, “Hâ (هـ)”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/336.

²⁸⁴ Hüseyin Harputoğlu, *Mukaddime-i Cezerî Terceme ve Şerhi* (İstanbul, 2004), 11.

²⁸⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433; Dâni, *et-Tahdîd fi’l-itkân ve’t-tecvîd*, 102; Abdülvehhâb b. Muhammed el-Kurtubî, *el-Muvaddih fi’t-tecvîd* (Amman: Dâr-u Ammâr, 2000), 78; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 106; Dokgöz, *el-Mar’aşî ve Cühdü’l-mukill*, 58.

²⁸⁶ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/6; Mustafa Gök, *Ahmed b. Muhammed Mağnîsî’nin Terceme-i Cezerî İsimli Eserinin Tecvid Literatüründeki Yeri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 46.

sonralıklarının bulunmadığını söylemiştir.²⁸⁷ Mehmet Ali Sarı da İbnü'l-Cezerî'nin görüşüne katılarak hemzenin öncelikli olduğunu belirtmiştir.²⁸⁸

İmam Halil, hemzenin mahrecinin cevî, hâ (هـ) 'nın mahrecinin ise hâ (ح) ve 'ayn (ع) 'ın mahreci olduğunu söylemiş, bu üç harfin mahrecini aynı kabul etmiştir. O, bu harfleri 'aksa'l-hurûf' olarak isimlendirmiş, yani aksa'l-halk harflerinin hâ (هـ), hâ (ح) ve 'ayn (ع) olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁹

Kettânîzâde, hemze ile hâ (هـ) 'nın mahrecinin boğazın aşağısı ve en uzak noktası olduğunu belirtmiştir. Bu iki harfin önceliğiyle ilgili yukarıda zikredildiği üzere ihtilâf bulunduğunu kaydeden Na'imî, Sîbeveyhi'nin görüşüne göre med harfi olan elif (ا) harfinin hâ (هـ) harfinden önce çıktığını kaydetmiştir.²⁹⁰

3.13.1.2. Hâ (ح) ve 'Ayn (ع)

Hâ (ح) ve 'ayn (ع) 'ın çıktığı bölgeye boğazın ortası anlamında 'evsatü'l-halk' denmektedir.²⁹¹ Bu harfler kalın görünüyor olsalar da esasen ince seslidirler.²⁹² Bunlardan hangisinin evvel çıktığı konusunda ihtilaf bulunmakta olup, Sîbeveyhi 'ayn (ع) 'ın ağza daha yakın olduğunu, Mekkî ve Mehdevî (ö. 440/1048-49?)²⁹³ ise hâ (ح) 'nın daha yakın olduğunu söylemişlerdir.²⁹⁴

Ebü Tâhir de hâ (ح) ile 'ayn (ع) 'ın mahrecinin boğazın ortası olduğunu söylemiş ve bu konudaki ihtilâflara değinmiştir. Ona göre Sîbeveyhi, 'ayn (ع) 'ın öncelikli çıktığını

²⁸⁷ Durmuş, "Hâ (هـ)", 14/336.

²⁸⁸ Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 60.

²⁸⁹ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 1/57; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 62.

²⁹⁰ Durmuş, "Hâ (هـ)", 14/336; Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 58a.

²⁹¹ İsmail Durmuş, "Hâ (ح)", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/333.

²⁹² Tuğral, *Kur'ân Tecvidi*, 5.

²⁹³ Tam adı Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr b. Ebi'l-Abbâs el-Mehdevî'dir. Kayrevan civarındaki Mehdiye beldesinden olup 430/1039 senesi civarında Endülüs'e yerleşmiştir. Kıraat ilmindeki birikimi ve Arap dilindeki yeteneğiyle meşhur olan Mehdevî'nin önemli eserlerinden biri *el-Hidâye*'dir. O, Safedî'ye göre 440/1048-49 yılında vefat etmiştir. Bk. Tayyar Altıkulaç, "Mehdevî", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 367-368.

²⁹⁴ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 193.

söylemektedir. Mekkî de bu görüşe uyarken; Mehdevî, hâ (ح)’nın öncelikli olduğunu söylemektedir.²⁹⁵

3.13.1.3. Hâ (ح) ve Ğayn (غ)

Hâ (ح) ve ğayn (غ), boğazın ağza en yakın noktası olan ve ‘edne’l-halk’ olarak tâbir edilen yerden çıkarlar.²⁹⁶ Bu harflerin mahreç öncelikleriyle alâkalı ihtilâf vardır. Sîbeveyhi ve İbnü’l-Cezerî, ğayn (غ) harfinin ağza daha yakın yerden çıktığını, Şâtıbî ve Mekkî ise hâ (ح) harfinin daha yakın yerden çıktığını söylemişlerdir.²⁹⁷

Müellif, hâ (ح) ve ğayn (غ) harflerinin mahrecini ‘boğazın dille bitiştiği nokta’ olarak tanımlamış, imamların bu husustaki ihtilâflarıyla ilgili Sîbeveyhi’nin, ğayn (غ)’ın hâ (ح)’dan önce çıktığını belirttiği ve İmam Mekkî’nin de buna muhalif olarak hâ (ح)’nın öncelikli olduğunu söylediği görüşünü nakletmiştir.²⁹⁸

3.13.2. Dil bölgesi

Bu kısımda dokuz dil bölgesinden çıkan on sekiz harf zikredilecektir. Dil bölgesindeki harflerin bir kısmı dişlerle de bağlantılı olduğu için dişlerle alâkalı malumat burada verilecektir.

Harflerin çoğunun oluşumunda dişlerin rolü vardır. Sîbeveyhi, sayısını belirtmeden seniyye, rabâ‘iyye, nâb, dâhik ve edrâs olmak üzere dişlerin çeşitleri bulunduğuna işaret etmiştir. Dişlerin adedi hususunda alt ve üst çenede on altışardan toplam otuz iki diş olduğunu bildiren ilk kişi İsterâbâzî’dir (ö. 686/1287). Merkezde bulunan kesici dişlere yani en ön bölümdeki alt ve üst ikişer dişe senâyâ, bunların sağ ve solunda bulunan ve yan kesiciler olarak da isimlendirilen dört dişe de rabâ‘iyye denmektedir. Rabâ‘iyye dişlerinin hemen yanında yer alan dört köpek dişine nâb dişleri, bu dişlerin sağ ve solunda bulunan ve sayısı dört olan küçük azı dişlerine de dâhik denmektedir. Dâhik dişlerinin sağ ve solundaki kalan on altı dişe ise edrâs ismi verilmiştir ki bunlar,

²⁹⁵ Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 58a-59b. İlk paragrafta verilen bilgiyle müellifin verdiği bilgi örtüşmemektedir. *DİA* maddesine göre, müellifin verdiği bilgi hatalı, üstte verilen bilgi doğrudur. Bk. Durmuş, “Hâ (ح)”, 14/333.

²⁹⁶ İsmail Durmuş, “Ha (ح)”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/334.

²⁹⁷ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, 193.

²⁹⁸ Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 59b.

üst ve alt çenenin sağında ve solunda dörder tanedir. Yirmilik azı dişleri de bazı ihtilâflar bulunmakla birlikte edrâs dişlerine dahildir.²⁹⁹

Ebû Tâhir'e göre dişler dört kısma ayrılır. Bunlardan birincisi senâyâ denilen ön dişlerdir ki bunlar, ikisi altta ikisi üstte olmak üzere dört tanedir. Üstte olanlara senâyâ-yı 'ulyâ, altta olanlara ise senâyâ-yı süflâ denir. Bunların yanındaki dişlere rabâ'ıyyat dişleri denir ki bunlar, her tarafta birer tanedir. Bunların sonrasında yine dört diş daha vardır ki bunlara da enyâb dişleri denir. Bunlardan sonraki azı dişlerine adrâs dişleri denir. Bu dişlerin de dördüne davâhik, on ikisine davâhin ve en sonda yer alan dört tanesine de nevâciz denir. Nevâciz dişleri her insanda bulunmaz zira bu dişler insan akıl-bâliğ olduktan sonra ortaya çıkar. Onun için dırs, 'akl ve hilm diye isimlendirilmişlerdir. O, bu bilgileri verdikten sonra şöyle demiştir: "Allah Azze ve Cellenin hükmüne nazar et."³⁰⁰

3.13.2.1. Kâf (ق) ve Kâf (ك)

İbnü'l-Cezerî, kâf (ق)'ın dilin boğaza bittiği yer olan ve 'aksa'l-lisân' tâbir edilen noktadan, kâf (ك)'ın ise onun bir parmak aşağısından çıktığını söylemiştir.³⁰¹ Dâni, bu iki harfin mahrecini birlikte zikretmiş ve kâf (ك)'ın kâf (ق)'dan hemen sonra geldiğini ifade etmiştir.³⁰² Kettânîzâde, kâf (ق) ve kâf (ك) harflerinin mahreçleriyle alâkalı, ikisinin de dil kökünden ve aynı hizada bulunan üst damaktan çıktığını zikretmiştir. Kâf (ق)'ın çıkış yerinin ağız ile boğaz arasında bulunan küçük et parçası cihetine yani küçük dil tarafına düştüğünü, kâf (ك)'ın çıkış yerinin ise ondan daha aşağıda, ağız tarafında bulunduğunu kaydeden Muhammed b. Mustafa, bu iki harfe 'lehevî' denildiğini belirtmiştir.³⁰³

3.13.2.2. Cîm (ج), Şîn (ش) ve Yâ (ي)

²⁹⁹ Hamed, *ed-Dirâsât*, 93-94; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 42.

³⁰⁰ Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 59a.

³⁰¹ Harputoğlu, *Mukaddime-i Cezerî Terceme ve Şerhi*, 12.

³⁰² Dâni, *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*, 102; Dokgöz, *el-Mar'âşî ve Cühdü'l-mukill*, 58.

³⁰³ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 1/58; Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 139; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 84; Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 59b; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 96.

Bu harfler, İbnü'l-Cezerî'ye göre dilin ortasından yani 'vasatu'l-lisân' denilen yerden çıkarlar.³⁰⁴ Demirhan Ünlü, burada zikredilen (ي)'nin med harfî olmadığını kaydetmiş ve zikredilen üç harfin mahrecini 'büyük dilin ortası ile üst damak' olarak tarif etmiştir.³⁰⁵ Halil b. Ahmed, cîm (ج), şîn (ش) ve dâd (ض)'ın mahreçlerinin şecerîyye bölgesi olduğunu söylemektedir. Ona göre yâ (ي)'nin mahreci cevîf bölgesidir.³⁰⁶

Ebû Tâhir, cîm (ج), şîn (ش) ve yâ (ي)'nin mahrecinin dilin ortası ile üst damağın ortası olduğunu zikretmiş ve bu harflere şecerî denildiğini belirtmiştir.³⁰⁷ Müellif, şecerin İmam Halîl'in ifadesine göre ferahlık veren ağza, diğer âlimlere göre ise alt dudakla çene arasında bulunan ve 'anfeka diye tâbir edilen sakallara denildiğini kaydetmiştir.³⁰⁸

Bu harflerin çıkış önceliğiyle ilgili ihtilâf bulunduğunu söyleyen Kettânîzâde, Mehdevî'nin, cîm (ج) ile yâ (ي)'yı öncelediğini ve şîn (ش) harfinin dilin boğaza bitiştiği yere daha yakın olduğunu söylediğini, ifade etmiştir.³⁰⁹ O, İbnü'l-Cezerî'nin razı olduğu görüşün de bu olduğunu belirtmiştir.³¹⁰

3.13.2.3. Dâd (ض)

Sîbeveyhi, bu harfin 'hâfetü'l-lisân' denilen dil kenarının boğaza yakın olan kısmından çıktığını belirtmiştir.³¹¹ İbnü'l-Cezerî ise dilin yanının edrâs denilen azı dişlerine yaklaşması suretiyle dâd (ض)'ın çıktığını söylemiştir.³¹² Ca'berî, bu harfî sol azı dişler tarafından çıkarmanın daha uygun olduğunu ve buradan çıkarılması hususunda gayret gösterilmesi gerektiğini ifade etmiştir.³¹³

³⁰⁴ Harputoğlu, *Mukaddime-i Cezerî Terceme ve Şerhi*, 12.

³⁰⁵ Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi*, 31.

³⁰⁶ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 1/58; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 67.

³⁰⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/432.

³⁰⁸ Müellif, bu görüşü muhtemelen İbnü'l-Cezerî'den almıştır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 96.

³⁰⁹ Bayır, *Hamza Hüdaî ve Tecvid-i Edâiyye*, 44.

³¹⁰ Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 59b.

³¹¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433.

³¹² Harputoğlu, *Mukaddime-i Cezerî Terceme ve Şerhi*, 12.

³¹³ Ca'berî, *'Ukûdü'l-cümân*, 40; Uzun, *Ca'berî'nin 'Ukûdü'l-cümân'ı*, 102.

Mağnisî (ö. 1000/1591),³¹⁴ dâd (ض)’ın, yâ (ي)’nın son noktasıyla birlikte dilin yanının karşısında bulunan üst edrâstan çıktığını, bunun yanı sıra bu harfin dilin iki tarafından da çıkabileceğini zikretmiştir. O, harfin telaffuzu esnasında dil ucunun herhangi bir yere temas etmemesi gerektiğini kaydetmiş, soldan çıkarmak kolay olduğu için bu harfi soldan çıkaranların sayısının çok, sağdan çıkaranların sayısının ise az olduğunu ifade etmiştir. Mağnisî, çok daha zor olması sebebiyle dâd (ض)’ı iki taraftan çıkaranlarınsa çok az olduğunu, hatta böyle çıkarmanın Hz. Ömer’e (r.a.) mahsus olduğu rivâyetinin bulunduğunu söylemiştir. Ona göre bu harfi çıkarmak zordur, fakat sevabı da ona göre fazladır.³¹⁵

Kettânîzâde, dâd (ض)’ın dil kenarının başlangıç kısmının edrâs denilen öğütücü dişlere yakınlaşmasıyla çıktığını söylemiştir. Bu harfin sol taraftan çıkmasının zor, sağ taraftan çıkmasının ise daha zor olduğunu belirten müellif, harfler arasında lisâna bu denli güçlük veren başka harf olmadığını kaydetmiştir.³¹⁶

3.13.2.4. Lâm (ل)

Bu harf, dilin sağ ve solunun üst damağa bitişmesiyle çıkmakta olup çoğu insan bunu dilin sağ yanından çıkarmaktadır.³¹⁷ Mekki, bu harfin mahrecinin dâd (ض) mahrecinden hemen sonra geldiğini ve dilin yan kısmının ednâsı ile dilin ön bölümünden çıktığını ifade etmektedir.³¹⁸

Kettânîzâde, lâm (ل) mahrecinin, dilin yanının ilk kısmının enyâb dişleriyle birleştiği yer ve üst damakla diş etlerinden olduğunu kaydetmiştir. Ona göre bu mahreç, dâhik diş tarafına meyillidir, senâyâ tarafına meyletmez. Sîbeveyhi’nin bu görüşe muhalif

³¹⁴ Tam adı el-Mevlâ Ebü’l-Müntehâ Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Mağnisavî er-Rûmî el-Osmânî el-Maturîdî el-Fakîhu’l-Hânefi el-Mukrî el-Mütekellemi’l-Müteveffî olup ‘Mağnisî’ ismiyle meşhur olmuştur. Manisalı olan Mağnisî’nin doğum yılı ve vefat yılı ile ilgili net bir bilgi yoktur. Kıraat ilminde döneminin önemli isimlerinden biri olan Mağnisî’nin öne çıkan eserlerinden bazıları *Kasîde-i Şâubîyye*, *Kasîde-i Nûniyye* ve *Fıkhü’l-ekber* şerhleridir. Bk. Ahsen Yılmaz, *Mağnisî ve Terceme-i Cezerî Adlı Eseri* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 13-14.

³¹⁵ Gök, *Mağnisî’nin Terceme-i Cezerî’si*, 51.

³¹⁶ Na’îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 59a.

³¹⁷ Ünlü, *Kur’ân-ı Kerîm’in Tecvidi*, 32.

³¹⁸ Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye*, 188; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 71-72.

olduğunu³¹⁹ söyleyen müellif, harfler içerisinde mahreç alanı en geniş olan harfin lâm (ل) olduğunu ifade etmiştir.³²⁰

3.13.2.5. Nûn (ن)

Bu harfin mahreci, dil ucu ile karşısında bulunan iki ön dişin etleridir. Nûn-i muzhâr denilen ve ihfâ olmayan gunnesiz nûn (ن) buradan çıkmaktadır.³²¹ Mekkî, bu harfin, lâm (ل)'ın biraz üstünden ya da biraz altından çıktığını; Danî ve Kurtubî ise dil ucu ile üst ön dişlerin üstünden çıktığını ifade etmiştir.³²² İbnü'l-Cezerî bu hususta Dâni'ye ek olarak, nûn (ن)'un lâm (ل)'ın hemen altından çıktığını belirtmiştir.³²³

Ebû Tâhir, nûn (ن)'un, dilin ucunun diş etlerine yaklaşması suretiyle, lâm (ل)'ın hemen altından çıktığını söylemiş, bazı kimselerin, bu harfin lâm (ل)'ın üst tarafından çıkmasını câiz gördüklerini lâkin bunun çok zor olduğunu ifade etmiştir. Ona göre tercih edilen görüş ilkidir.³²⁴

3.13.2.6. Râ (ر)

Dil ucunun biraz arkasıyla üstte yer alan iki ön dişin üzerindeki damak râ (ر)'nın mahrecidir.³²⁵ Mekkî'ye göre râ (ر)'nın mahrecinin nûn (ن)'un mahrecinden tek farkı, az bir miktar dilin arka bölümünden çıkmasıdır.³²⁶

Muhammed b. Mustafa eserinde, râ (ر) mahrecinin nûn (ن)'nunkine yakın olduğunu ancak daha çok dilin arkasına dahil olduğunu söylemiş, üstatların ve araştırmacıların genel görüşünün böyle olduğunu zikretmiştir. İmam Ferrâ'nın râ (ر), lâm (ل) ve nûn (ن)'nun mahrecinin bir olduğunu söylediğini ve bu görüşünde tek kaldığını³²⁷

³¹⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433.

³²⁰ Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 59a-60b; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 62.

³²¹ Hamza Hüdâî, *Tecvid-i Edâiyye*, 37; Bayır, *Hamza Hüdâî ve Tecvid-i Edâiyye*, 46.

³²² Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 193; Dâni, *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*, 103; Kurtubî, *el-Muvaddah*, 43; Alataş, *Mustafa b. Ali ve Risâle-i Tecvid*, 72.

³²³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/200; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 145.

³²⁴ Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 60b.

³²⁵ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 102.

³²⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 195; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, 131; Dokgöz, *el-Mar'aşî ve Cühdü'l-mukill*, 59.

³²⁷ Müellif, mevzubahis üç harfin mahrecinin bir oluşuyla ilgili Ferrâ'nın tek kaldığını söylemişse de kaynaklarda Halîl b. Ahmed'in de bu görüşte olduğu kayıtlı bulunmaktadır. Bk. Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 1/58.

kaydeden Na‘îmî, bu harflere dilin ucundan çıkmaları sebebiyle ‘zelkiyye’ denildiğini ifade etmiştir.³²⁸

3.13.2.7. Tâ (ت), Dâl (د) ve Tâ (ط)

Bu üç harf İbnü'l-Cezerî'ye göre ‘ulye’s-senâyâ denilen üst ön dişlerden çıkmaktadır.³²⁹ Demirhan Ünlü, bu üç harfin dil ucuyla üstteki iki ön dişin ortalarından diş etlerine kadar olan kısımdan çıktığını söylemiştir. Ona göre bu harfler, diş etlerine yakınlık sırasına göre önce tâ (ط), sonra dâl (د) ve en son tâ (ت) olacak şekilde çıkarlar.³³⁰

Müellif, tâ (ت), dâl (د) ve tâ (ط) harflerinin, dil ucunun ortasının üst ön dişlerin köküne temas etmesi ve sesin üst damağa yayılmasıyla çıktığını belirtmiş, bu harflere ‘nit-ı gâr-ı e‘lâ’ denilen yerden yani üst ön dişlerin bittiği yerle üst ön damak arasındaki boşluktan çıktıkları için ‘nit‘ıyye’ denildiğini zikretmiştir.³³¹ Kettânîzâde, burada latif bir nükte bulunduğunu söyleyerek şunları söylemiştir: “Ey kârî! Nit‘ıyye isimlendirmesine yanlış ve hatâdır dersin, bil ki bu isimlendirmenin nedeni bu harflerin nit‘ denilen yerden çıkması değil, mahreçlerinin buraya komşu olmasıdır. Tecvid ilmi, diğer ilimler gibi hakîkate nazar ve kıyas edilen aklî ve kıyâsî bir ilim değildir. Bu ilim nakliyye ve ahziyyedir.”³³²

3.13.2.8. Zây (ز), Sîn (س) ve Sâd (ص)

Halîl b. Ahmed, bu üç harfin mahrecinin dilin uç kısmı olduğunu ve çıkış yerlerinin aynı olduğunu zikretmiştir.³³³ Sîbeveyhi ise bu harflerinin mahrecinin dilin ucu ile üstteki ön dişlerin biraz yukarısı olduğu söylemiştir.³³⁴ Na‘îmî de zây (ز), sîn (س) ve sâd (ص) harflerinin, dilin ucunun alt ön dişlerin üstüne temas etmesiyle çıktığını

³²⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 6; Na‘îmî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 60b; Gök, *Mağnîsî'nin Terceme-i Cezerî'si*, 59.

³²⁹ Harputoğlu, *Mukaddime-i Cezerî Terceme ve Şerhi*, 13.

³³⁰ Ünlü, *Kur‘ân-ı Kerîm'in Tecvidi*, 32.

³³¹ Ferâhidî, *Kitâbü'l-‘Ayn*, 1/58; Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 140; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 85.

³³² Na‘îmî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 60b-60a.

³³³ Ferâhidî, *Kitâbü'l-‘Ayn*, 1/58; Tetik, *Tecvid İlmi*, 182.

³³⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433.

belirtmiş ve bu harflere dilin sivri ucundan çıkmaları nedeniyle ‘eseliyye’ denildiğini ifade etmiştir.³³⁵

3.13.2.9. Sâ (ث), Zâl (ذ) ve Zâ (ظ)

Sîbeveyhi, bu üç harfin, dil ucuyla üstte bulunan ön dişler arasından çıktığını söylemiş; Halil b. Ahmed de çıkışları esnasında dil ucunun üst ön dişlere temas etmesi sebebiyle bunları ‘liseviyye harfleri’ olarak isimlendirmiştir.³³⁶ Ebû Tâhir ise sâ (ث), zâl (ذ) ve zâ (ظ) harflerinin mahrecini yukardaki tarife göre açıklamış ve bunlara ‘liseviyye’ lakâbı verildiği zikretmiştir.³³⁷

3.13.3. Dudak Bölgesi

Bu kısımda, ‘şefeteyn’ denilen iki dudağın yer aldığı bölgeden çıkan dört harf zikredilecektir.³³⁸

3.13.3.1. Fâ (ف)

Ca‘berî, üstteki ön dişlerin, alt dudağın iç kısmına temas etmesiyle fâ (ف)’nın çıktığını söylemiştir.³³⁹ Tecvid ulemâsının fâ (ف)’nın mahreci konusunda filologlarla herhangi bir ihtîâfı mevcut değildir.³⁴⁰ Kettânîzâde de fâ (ف)’nın, alt dudağın karnının üst ön dişlerin ucuna temas etmesiyle çıktığını ifade etmiştir.³⁴¹

3.13.3.2. Bâ (ب), Mîm (م) ve Vâv (و)

³³⁵ Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘Ayn*, 1/58; Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 60a; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 76.

³³⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433; Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘Ayn*, 1/58; Alataş, *Mustafa b. Ali ve Risâle-i Tecvîd*, 73-74.

³³⁷ Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 60a.

³³⁸ Sarı, *Kur’ân-ı Kerîm’i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 60.

³³⁹ Ca‘berî, *Ukûdü’l-cümân*, 40; Uzun, *Ca‘berî’nin Ukûdü’l-Cümân’ı*, 103.

³⁴⁰ Ali Çiftçi, “İlk Dönem Dil Bilimcileri ve Endüslü İlk Tecvîd Müelliflerinin Harflerin Mahreçleri ve Sıfatlarının Yorumunda Muhammed b. Cezerî Üzerindeki Etkileri”, *Tebliğ ve Müzakere Metinleri (Uluslararası İbnü’l-Cezerî Sempozyumu, Bursa, 2018)*, 115; Bayır, *Hamza Hüdaî ve Tecvid-i Edâiyye*, 48.

³⁴¹ Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 60a.

İbnü'l-Cezerî, bu harflerin mahrecinin dudaklar olduğu söylemiştir.³⁴² İbn Düreyd (ö. 321/933)³⁴³ ise dudak bölgesindeki harfleri ayırmış ve dudağın en alt tarafından önce fâ (ف), sonra bâ (ب) ve daha sonra da mîm (م) harfinin çıktığını savunmuştur.³⁴⁴

Muhammed b. Mustafa, eserinde bâ (ب), mîm (م) ve vâv (و) harflerinin mahreçlerinin iki dudak olduğunu söyledikten sonra üstte iki başlık altında sayılan fâ (ف), bâ (ب), mîm (م) ve vâv (و) harflerine mahreçleri dudak olduğu için 'şefevîyye' lakâbı verildiğini kaydetmiştir.³⁴⁵

3.13.4. Boğaz ve Ağız Boşluğu (Cevf)

Cevf, lügatte 'basık arazi', 'insanın karnı' gibi anlamlara gelmektedir.³⁴⁶ Istılahta ise boğazın göğse bittiği yerden dudaklara kadar uzanan boğaz ve ağız boşluğuna cevfe denilmektedir. Cevf bölgesi med harflerinin mahrecidir.³⁴⁷

Kettânîzâde, mahreçlerin ilkinin elif (ل) ve kardeşlerinin yani vâv (و) ve yâ (ي) harflerinin mahreci olan cevfe yani ağız boşluğu olduğunu söylemiştir. Bu harflere 'cevfiyye' ya da 'hevâiyye' denildiğini³⁴⁸ zikreden Na'imî, İmam Halîl'in dışındakilerin hemzeyi de cevften kabul ettiklerini, buna sebep olarak da hemzenin mahrecinin göğse yakın yerde olup cevfe bitişik olmasını gösterdiklerini ifade etmiştir. Ancak o, İmam Halîl'in görüşünün kabul edildiğini söylemiştir.³⁴⁹

3.13.5. Hayşûm

³⁴² Harputoğlu, *Mukaddime-i Cezerî Terceme ve Şerhi*, 14.

³⁴³ Tam adı Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî'dir. 223/838'de Basra'da dünyaya gelen İbn Düreyd, Arap dili ve edebiyatı ile Arap şiiri alanındaki birikimiyle ön plana çıkmıştır. Öyle ki 321/933 yılındaki vefatı sonrası "Arap dili artık öldü." denilmiştir. Talebeleri arasında İbnü's-Serrâc, el-İsfahânî ve İbn Hâleveyh gibi önemli isimler bulunmaktadır. Bk. Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbn Düreyd", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/416-419.

³⁴⁴ Tetik, *Tecvid İlmi*, 183.

³⁴⁵ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 60a-61b; Mustafa b. Ali, *Risâle-i Tecvîd* (Kemankeş Blm., nr. 3), vr. 5b; Alataş, *Mustafa b. Ali ve Risâle-i Tecvîd*, 74-75.

³⁴⁶ Cevherî, *es-Sihâh Tacü'l-lüga ve sıhâhu'l-'Arabiyye*, 4/1339; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 98.

³⁴⁷ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 61.

³⁴⁸ Hamed, *ed-Dirâsât*, 162-163; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 59.

³⁴⁹ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 58a. Müellifin vermiş olduğu bu bilgi hatalıdır. Zira Halîl b. Ahmed, hemzenin herhangi bir noktaya temas etmemesi sebebiyle med harfleriyle birlikte cevfe mahrecinden çıktığını kendi kitabında söylemiştir. Bk. Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 1/57-58.

Sîbeveyhi, geniz tabir edilen burun boşluğundan nûn-i hafife'nin çıktığını söylemekte ve bu nûnu da ferî harflerin hoş görülenleri içinde zikretmektedir.³⁵⁰ Mekkî, bu mahrecin ğunnenin mahreci olduğunu ifade etmiş ve gunnenin nûn-i sakine-i hafife olup genizden çıktığını belirtmiştir.³⁵¹

Ebû Tâhir, ğunnenin geniz denilen burun boşluğundan çıktığını söylemiş, tilâvet esnâsında burnun tutulması durumunda ğunnenin çıkışının mümkün olmayacağını dile getirmiştir. O, bu mahreçle ilgili latif bir nüktayı şu şekilde ifade etmiştir: “Gunnenin bir harf olmayıp bir sıfat olduğu, bir sıfatın da mahreçler konusunda zikredilmesinin uygun olmadığı, bahsedilmesi gereken yerin de sıfatlar bahsi olduğu söylenirse ne demelidir? Buna cevap olarak şu söylenir: Gunnenin bu mevzûda zikredilmiş olmasının sebebi, lafzının murad edilmemiş olması ve onun nûn-i muhfât yerinde olmasıdır. Zira nûn-i muhfâtın mahreci hayşûmdur ve ğunne de onun sıfatıdır. Nûn-i muhfât hatta bulunmaz, tilâvette bulunur; onun ismi vardır ama cismi yoktur. Bundan dolayı ğunne meselesi, mahreçler konusu içinde geçmiştir.”³⁵²

3.14. Fer'î Harflerin Mahreçleri

Kettânîzâde, aslî harflerin mahreçlerini anlattıktan sonra, meşhur fer'î harflerin mahreçleriyle meşhur olmayanların mahreçlerinin kaldığını, Kur'ân kârîsinin bunları da bilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Na'îmî, bunların bazılarının Furkân-ı Hakîm'de geçmemiş olsa da açıklanmasının gerekli olduğunu söylemiştir.³⁵³

Kettânîzâde, kırk beş aslî ve fer'î harfin takriben ve tahmînen otuz mahreci olduğunu, bunların önceki bölümlerde zikredildiğini, işin hakikatine bakılacak olursa her harfin mahrecinin fer'den farklı olduğunu söylemiştir.³⁵⁴

³⁵⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/434; Tetik, *Tecvid İlmi*, 183.

³⁵¹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 113; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 196.

³⁵² Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 61b.

³⁵³ Bu çalışmadaki fer'î harfler başlığı altında, fasih-fasih olmayanla meşhur-meşhur olmayan harfler, bazı âlimlerin farklı görüşleriyle birlikte zikredilmiştir. Kettânîzâde de o bölümde fer'î harfleri zikretmiş ve mahreçlerini açıklamıştır. Dolayısıyla bu konunun ‘Fer'î Harflerin Mahreçleri’ başlığı altında tekraren zikredilmesine ihtiyaç görülmemiştir.

³⁵⁴ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 62a.

Ebû Tâhir, bu bölümün nihayetinde sayılan bütün bu meseleleri ince bir bakış açısıyla düşünmek gerektiğini belirtmiş ve bölümü “Yardım istenilecek ve tevekkül edilecek olan Allah’tır.” cümlesiyle bitirmiştir.³⁵⁵

3.15. Harflerin Sıfatları

Sıfat, lügatte; alâmet, nişan, bir şeyin durumu, siyah ve beyaz gibi anlamlardan birisinin yerini alan şeye denilmektedir.³⁵⁶ İstılahta ise Allah Teâlâ’nın harflerin tabiatında yaratmış olduğu vasıflardır.³⁵⁷

Müellif bu bölüme, harflerin sıfatlarının iki kısım olduğunu, bunların meşhur ve meşhur olmayan sıfatlar olarak isimlendirildiğini zikretmiştir. Devâmında meşhur sıfatların adedinin 17 olduğunu kaydeden Kettânîzâde, meşhur olmayan sıfatlarla birlikte bu sayının 44’e³⁵⁸ kadar çıkabildiğini belirtmiştir. O, meşhur ve meşhur olmayan 38 sıfatı bu bölümde anlatmıştır.³⁵⁹

3.15.1. Meşhur sıfatlar

Bu kısımda harflerin meşhur sıfatları (sıfât-ı meşhûra) olarak bilinen 17 sıfat zikredilecektir.

3.15.1.1. Hems

Sözlükte ‘sesi gizlemek’ anlamına gelen hems, ıstılahta ise bu sıfatın harflerinin harekeli okunması esnasında, mahreçte aralık bulunması ve harflerin dayanıklılığının bulunmaması nedeniyle, harfle birlikte nefesin akmasına denmektedir. Bu sıfatın harfleri (فَحْتُهُ شَخْصٌ سَكَّتْ) cümlesinde yer alan 10 harftir.³⁶⁰

Kettânîzâde yukarıdaki bilgilere ilâveten, müteahhirîn âlimlerinden bazılarının kâf (ك) ile tâ (ت)’yı hems harfleri içerisinde zikretmediğini, buna ilâveten (عَغِيضٌ ظَلَزَ)

³⁵⁵ Na’îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 63b.

³⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 9/357.

³⁵⁷ Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye*, 115; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 81.

³⁵⁸ Mekki, *er-Ri’âye*’de 34 tane sıfat zikretmiş; Halil b. Ahmed’in ise bu sayıyı 44’e çıkardığını ifade etmiştir. Bk. Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye*, 32 vd; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, 197.

³⁵⁹ Na’îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 63b.

³⁶⁰ Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 69.

harflerinde hems sıfatı bulunduğunu söylediklerini belirtmiştir.³⁶¹ Cumhûrun görüşünün ilk zikredilen görüş olduğunu söyleyen Na‘îmî, mahreçlerinden zayıf bir sesle çıktıkları için bu harflere ‘hemsî’ denildiğini kaydetmiştir.³⁶²

3.15.1.2. Cehr

Sözlükte ‘açıklamak’, ‘ortaya çıkarmak’, ‘sesi yükseltmek’ gibi anlamlara gelen cehr, ıstılahta ise kendisinde bu sıfat bulunan harflerin harekeli olarak okunmaları esnasında nefesin akmayıp hapsolmesidir. Hems sıfatının zıddı olan cehr, 19 harfte bulunmakta olup bunlar (ظِلُّ قَوِّ رَبُّضٍ إِذْ غَزَا جُنْدٌ مُطِيعٌ) cümlesindeki harflerdir.³⁶³ Ebû Tâhir de hems harflerinin on dokuz olduğunu dile getirmiştir. Bunlar (ظِلُّ قَيْدٍ بَطْعَمٍ رَزْ ضَا وَاذْ نَفَجٍ) sözündeki harflerdir. O, mevzubahis harflerin, ‘mechûra’ olarak isimlendirildiklerini ifade etmiştir.³⁶⁴

3.15.1.3. Şedîde (Şiddet)

Şiddet, lügatte; ‘güçlü’, ‘sert’ ve ‘muhkem’ gibi manalara gelmekte, ıstılahta ise şiddet sıfatı taşıyan harflerin telaffuzu esnasında, mahrecin kuvvetlice kapanması, bu suretle ses ve nefesin akmamasına denmektedir. Şiddet harfleri 5 tanesi aynı zamanda kalkale harfleri olan (أَجْدُ قَطٍ بَكْتُ) harfleridir. Bunlara ‘el-hurûfû’ş-şedîde’ de denmektedir.³⁶⁵

Muhammed b. Mustafa, şiddet harflerini (اجدت كقطب) harfleri olarak zikretmiş ve şiddet sıfatıyla alâkalı latif bir nükteyi şu şekilde ifade etmiştir: “Cehr ile şiddetin açıklamaları bir gözükmetedir. Bu iki sıfat arasındaki fark nedir diye sorulacak olursa şu cevap verilmelidir: Cehrde nefes hapsolmakta fakat seste bir miktar akıcılık bulunmaktadır. Şiddet harflerinin sesinde ise akıcılık hiç bulunmaz yani nefesle birlikte ses hapsedilir, tutulur. Bu sebeple iki sıfat birbirinden ayrılmıştır. Kıyas ehli olanlar bunun farkını anlayacaktır. Başka yoruma da hâcet yoktur.”³⁶⁶

³⁶¹ Seyfuddîn b. Atâullâh el-Fedâlî el-Mısırî, *el-Ceâhiru'l-mudiyyetü 'ale'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* (Riyad: Meketbetü'r-Rüşd, 2005), 118.

³⁶² Na‘îmî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 63b.

³⁶³ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 202.

³⁶⁴ Na‘îmî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 63b-63a.

³⁶⁵ Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 62.

³⁶⁶ Na‘îmî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 63a.

3.15.1.4. Rihve (Rihvet)

Lügatte ‘yumuşak olmak’ mânâsına gelen rihvet, tecvid ıstılâhında ise harfin telaffuzu sırasında mahrece dayanmanın zayıflığından ötürü sesin akmasına denir ve şiddetin zıddıdır. 13 tane şiddet sıfatı bulunan harf vardır. Bunlar (حَسُّ حَظِّ شَصُّ هَزِّ ضَعْفُ فَذُّ) harfleridir.³⁶⁷

Kettânîzâde, rihvet harflerinin 16 harfte toplandığını ve bunların (ح ح ط ش ص ه ز ض غ ث ف ذ و ای) olduğunu söylemiştir.³⁶⁸ Müellif, şiddet sıfatı bahsinde geçen nüktenin burada da zikredilmesinin yerinde olacağını belirtmiştir: “Hems ve rihve harflerinin ikisinde de zayıflık var ise farkları nedir diye sorulacak olursa şu cevap verilir: Hems’te nefes akıcıdır. Rihve’de ise nefesle birlikte ses de akar. Bu nedenle iki sıfat birbirinden ayrılmıştır.”³⁶⁹

3.15.1.5. Beyniyye

Lügatte, ‘ortada olmak’ anlamına gelen beyniyye, ıstılahta ise sesin ne hakkıyla akması ne de hapsolması, bu ikisinin arasında bulunmasıdır. Şiddet ve rihvet sıfatları arasında bulunması nedeniyle bu sığata ‘beyniyye’ ya da ‘mütevassıta’ denilmiştir. Beyniyye sıfatı 7 harfte bulunur ki bunlar (لَمْ يَرَوْ عَنْ) ifadesinde toplanmışlardır.³⁷⁰ Bazıları ise bunların (لِنْ عُمَرُ) sözündeki harfler olduğunu söylemişlerdir.³⁷¹

Ebû Tâhir, bazı kimselerin beyniyye harflerinin (لَمْ يَرَوْ عَنْ) harfleri olduğunu söylediklerini ve bu kimselerin elif (ا), vâv (و) ve yâ (ي) harflerini beyniyye harfleri içinde saydıklarını söylemiştir. Müellif, Şeyh Ebû’l-Kâsım eş-Şâtıbî hazretlerinin bu üç harfi rihve harflerinden saydığını ve tercih edilen görüşün de bu olduğunu kaydetmiştir.³⁷²

3.15.1.6. Kalkale

³⁶⁷ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 117.

³⁶⁸ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 285; Cüreysî, *Nihâye*, 73; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 108.

³⁶⁹ Na’îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 63a-64b.

³⁷⁰ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 117.

³⁷¹ Hamza Hüdâî, *Tecvîd-i Edâiyye*, 39.

³⁷² Na’îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 64b.

Kalkale, sözlükte ‘sallanmak’, ‘çalkalanmak’ gibi anlamlara gelmektedir. Istılahta ise bir harfin vakf halindeki telaffuzu sırasında çıkan ziyade ses mânâsı taşımaktadır.³⁷³ Kendisinde bu sıfat bulunan harfler (قُطْبُ حِ) kavlinde olduğu üzere 5 tanedir.³⁷⁴

Muhammed b. Mustafa, kalkale konusunda, ek olarak, tâlî bu sıfatın harflerini edâ ederken harfin karar hali üzere bulunmadığını ve zayıf bir hareketle çıktığını belirtmiştir. Kalkale sıfatının vakfta da vaslta da kendini gösterdiğini ifade eden müellif, bu sıfata ‘laklaka’ diyenler olduğunu da zikretmiştir.³⁷⁵

3.15.1.7. İsti‘lâ

Şâtıbî’nin (قُضْطُ خُصْ ضُغْطُ)³⁷⁶ ve Dâni’nin (ضُغْطُ خُصْ قُضْ)³⁷⁷ olarak sıraladığı 7 harfte isti‘lâ sıfatı bulunmaktadır.³⁷⁸ Bu harfler telaffuz edilirken dil üst damağa doğru yükselir. Bu sebeple bu harflere ‘hurûf-i müsta‘liye’ ya da ‘hurûf-i isti‘lâ’ denmiştir.³⁷⁹ Ebû Tâhir de yedi harfte bulunan isti‘lâ sıfatı harflerinin (خُصْ ضُغْطُ قُضْ) olduğunu ifade etmiştir.³⁸⁰

3.15.1.8. Müsteflâ (İstifâle)

İsti‘lânın zıddı olmakla birlikte sözlükte ‘alçalmak’, ‘aşağı olmak’ gibi anlamlara gelir. Istılahta ise bir harf telaffuz edilirken dilin üst damağa yükselmeyip aşağıda kalmasına denir. Müsteflâ harfleri (أَنْشُرُ حَدِيثَ عِلْمِكَ سَوْفَ تُجَهَّزُ بِذَا) cümlesindeki harflerdir.³⁸¹ Bunlara ‘hurûf-i müstefîle’ de denmektedir.³⁸²

Müellif, Arap alfabesinde isti‘lâ harfleri dışında kalanların istifâle harfleri olduğunu belirtmiş, bu harflerin ‘müsteflâ’ diye isimlendirilmesinin sebebinin, okuyucunun bu

³⁷³ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 148; Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 125; Dokgöz, *el-Mer‘aşî ve Cühdü’l-Mukill*, 64.

³⁷⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/203; Ali el-Kârî, *el-Minehu’l-fikriyye*, 18; Ebû Rîme, *Hidâyetü’l-müstefîd*, 31; Dağdeviren, *Kur‘ân Okuma Sanatı Tecvid*, 125.

³⁷⁵ Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 64b-64a.

³⁷⁶ Ebû Muhammed el-Kâsım b. Firruh eş-Şâtıbî, *Hırzû’l-emânî ve vechü’t-tehânî* (Medine: Mektebetü Dâru’l-Hüdâ, 2010), 93.

³⁷⁷ Dâni, *et-Tahdîd fî’l-itkân ve’t-tecvîd*, 106.

³⁷⁸ Uzun, *Ca‘berî’nin Ukûdü’l-Cümân’ı*, 128.

³⁷⁹ Durmuş, “Harf”, 165.

³⁸⁰ Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 64a.

³⁸¹ Hamza Hüdâî, *Tecvid-i Edâiyye*, 39-40.

³⁸² Bayır, *Hamza Hüdâî ve Tecvid-i Edâiyye*, 56.

harfleri telaffuzu esnasında dilini üst damağa yükseltmeyip aşağıda bırakması olduğunu ifade etmiştir.³⁸³

3.15.1.9. Mütbeka (İtbâk)

Lügatte ‘ulaşmak’, ‘yapışmak’, ‘kapamak’ gibi anlamlara gelen itbâk, tecvid ıstılahında ise dil kökünün üst damağa yükselmesi ve dilin üst damağa yapışmasına denir. Bu sıfat, sâd (ص), dâd (ض), tâ (ط) ve zâ (ظ)’ya mahsustur ve bu harflere ‘hurûfû’l-mütbeka’ denilmektedir.³⁸⁴

Ebû Tâhir, bu sıfatı “Nâtıkın bu harfleri okuması sırasında, dilin nefesle beraber üst damağa kapanmasıdır.” şeklinde tarif etmiştir. O, burada latif bir nüktayı de şu şekilde zikretmiştir: “İsti‘lâ ile itbâk sıfatlarının farkı nedir diye sorulacak olursa şu cevap verilir: İtbâk harfleri telaffuz olunurken dil üst damağa yükselir lakin dil ile dudak arasından nefes çıkmaz. Hâ (خ), ğayn (غين) ve kâf (كاف) harfleri edâ olunduğunda ise dil üst damağa yükselir ve dil ile dudak arasında nefes cereyan eder. Çünkü bu üç harfte infitâh sıfatı mevcuttur. İtbâk harfleri ise buna muhaliftir. İki zıt şey bir araya gelmez.”³⁸⁵

3.15.1.10. İnfitâh

Lügatte ‘ayrılmak’³⁸⁶ ve ‘açılmak’³⁸⁷ anlamlarına gelen infitâh, ıstılahta ise, telaffuz esnasında ‘dil ve üst damağın birbirlerinden ayrı olmaları’ manasına gelir.³⁸⁸ İnfitâh harfleri, itbâk harfleri haricindekilerdir.³⁸⁹ Kettânîzâde, infitâh sıfatını, ‘kârînin bu harfleri tilâveti esnasında, nefesin dil ile damak arasında sınırlandırılmadan çıkması’ şeklinde tarif etmiştir.³⁹⁰

3.15.1.11. Müzleka (İzlak)

³⁸³ Na‘îmî, *Tezhibü’l-tilâve*, vr. 64a.

³⁸⁴ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 118-119.

³⁸⁵ Na‘îmî, *Tezhibü’l-tilâve*, vr. 64a-65b.

³⁸⁶ Luvîs Ma‘lûf el-Yesûî, *el-Müncid* (Beyrut: Matbaatü’l-Kâsûlikiyye, 1956), 567.

³⁸⁷ Muhammed b. Ebî Bekir er-Râzî, *Muhtârû’s-sihâh* (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1986), 205.

³⁸⁸ Cüreysî, *Nihâye*, 51; Dağdeviren, *Kur’ân Okuma Sanatı Tecvid*, 52.

³⁸⁹ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 152-153; Dokgöz, *el-Mar‘aşî ve Cühdü’l-Mukill*, 66.

³⁹⁰ Na‘îmî, *Tezhibü’l-tilâve*, vr. 65b.

İzlak, sözlükte ‘kolay olmak’, ‘süratli olmak’ ve ‘bir şeyin uç kısmı’ anlamlarına gelmektedir. Tecvid ıstılâhında ise (فَرَّ مِنْ لُبِّ) harflerinin telaffuzu esnasında dilin çabuk olmasıdır.³⁹¹ Kullanımlarının akıcı ve zahmetsiz olması sebebiyle bu harfler, kelime kalıplarında çokça kullanılmıştır.³⁹² Müellif, ‘müzleka’ sıfatını, bu harflerin telaffuz esnasında ‘dil ve iki dudaktan kayması’ olarak açıklamış ve râ (ر), lâm (ل) ve nûn (ن) harflerinin dil ucundan, bâ (ب), tâ (ت) ve mîm (م) harflerinin ise şefeteynden yani dudaklardan kaydığını söylemiştir.³⁹³

3.15.1.12. Musmete (İsmat)

Sözlükte ‘susturmak’ ve ‘men etmek’ gibi anlamlara gelen ismat, izlak sıfatının zıddı olup harfleri de zatında müzleka sıfatı bulunan harflerin dışında kalanlardır.³⁹⁴ Tecvid ıstılâhında ise telaffuz esnasında dile ağır gelişinden dolayı bu sıfatın harflerinden ikisinin rubâî ve humâsî kelimelerde yan yana gelişinin engellenmesine denir. Bu harflere ‘musmete’ denmektedir.³⁹⁵

Muhammed b. Mustafa, Arap alfabesinde müzleka harfleri ve elif (ا) harfi dışında kalan yirmi iki harfin musmete harfleri olduğunu söylemiştir. Ona göre elif (ا) harfi musmete ve müzleka harflerine dahil değildir. Çünkü elif (ا) hevâiyye harflerinden biridir ve onun bir yerde istikrarı yoktur. Dolayısıyla elif (ا), bu sıfatlardan birisiyle vasıflanamaz.³⁹⁶

3.15.1.13. Safîra (Safîr)

Safîr, sözlükte ‘ıslık’ ya da ‘kuş sesi’ anlamına gelmektedir. İstılahta ise bu sıfatın harflerinin telaffuzu sırasında ıslık sesine benzeyen şiddetli bir savtın ortaya çıkmasıdır. Zây (ز), sîn (س) ve sâd (ص), safir harfleridir. Safir sıfatının zıddı

³⁹¹ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, 209.

³⁹² Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘Ayn*, 1/51-52; Tetik, *Tecvid İlmi*, 189.

³⁹³ Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 65b; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, 209.

³⁹⁴ Ali el-Kârî, *el-Minehu’l-fikriyye*, 16; Sarı, *Kur’ân-ı Kerîm’i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 65.

³⁹⁵ Gök, *Mağnisi’nin Terceme-i Cezerî’si*, 90.

³⁹⁶ Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 65b-65a.

bulunmamaktadır.³⁹⁷ Bu sıfatı ilk kez Müberred³⁹⁸ zikretmiş ve “Safir harflerinin mahreci, dil ucuyla ön orta kısımda bulunan dişlerin kesiştiği yerdir.” demiştir.³⁹⁹

Na‘îmî, bu sığata safir denmesinin nedeni olarak, kârînin bu harfleri telaffuz ettiğı esnada, yaban hayvanlarından birinin sesine benzer bir sesin ortaya çıkışını göstermiştir.⁴⁰⁰

3.15.1.14. Tefeşşî

Sözlükte ‘yayılmak’, ‘geniş olmak’ ve ‘çok olmak’ gibi anlamlara gelen tefeşşînin ıstılâhî manası ise harfin telaffuzu esnasında sesi yaymaktır.⁴⁰¹ Tefeşşî harfî, Dânî ve Ca‘berî’ye göre şîn (ش)‘dır.⁴⁰² Mekkî ise buna sâ (ث) ve fâ (ف) harflerini ilâve etmiştir.⁴⁰³

Kimi âlimler, şîn (ش)‘deki gibi fâ (ف)‘daki teeffüfû, dâd (ض)‘daki istitâleyi, râ (ر)‘daki tekrîri, sâd (ص) ve sîn (س)‘deki safîri, sâ (ث)‘daki sesin yayılmasını ve mîm (م)‘deki ğunneyi sebep göstermişler ve bu harflerde dahi tefeşşî sıfatı bulunduğunu söylemişlerdir. İbnü‘l-Cezerî ise bu görüşü tamamen kabul etmemiştir.⁴⁰⁴

Ebû Tâhir, yukarıda verilen bilgilere ilaveten, bazı kimselerin yâ (ي)‘da da tefeşşî sıfatı bulunduğunu söylediklerini; hatta İbnü‘l-Cezerî hazretlerinin vâv (و)‘da dahi tefeşşî vardır dediğini ifade etmiştir.⁴⁰⁵ O, vâv (و) ile yâ (ي)‘da tefeşşî sıfatı olduğunu söyleyenlerin, bunu bu iki harfte bulunan meddiyye sıfatıyla ilişkilendirdiklerini kaydetmiştir. Kettânîzâde, şîn (ش) tefeşşîsinin hakîki, diğerlerinin ise mecâzî olduğunu

³⁹⁷ Hamza Hüdâî, *Tecvid-i Edâiyye*, 41; Bayır, *Hamza Hüdâî ve Tecvid-i Edâiyye*, 59.

³⁹⁸ Tam adı Ebû‘l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî‘dir. 210/826 yılında Basra‘da dünyaya gelen Müberred, dil, tarih ve şiir gibi farklı ilim dallarında birçok hocadan öğrenim görmüştür. Sîbeveyhi‘den sonra Basra dil mektebinin otoritesi sayılan ve Arap dili ve edebiyatına dair üstünlüğüyle meşhur olan Müberred, 286/900 yılında Bağdat‘ta vefat etmiş ve Bâbülkûfe‘deki kabristana defnedilmiştir. *el-Kâmil* ve *el-Müktedâb* önemli eserleri arasındadır. Bk. İsmail Durmuş, “Müberred”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 31/430-433.

³⁹⁹ Tetik, *Tecvid İlmi*, 192.

⁴⁰⁰ Na‘îmî, *Tezhibü‘t-tilâve*, vr. 65a.

⁴⁰¹ Kadir Güneş, *el-Mu‘cem* (İstanbul: Mektep Yayınları, 2010), 896; Uzun, *Ca‘berî’nin Ukûdü‘l-Cümân’ı*, 132.

⁴⁰² Şâtubî, *Hırzû‘l-Emânî*, 93; Dâni, *et-Tahdîd fî‘l-itkân ve‘t-tecvîd*, 107.

⁴⁰³ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Rî‘âye*, 134-135, 227.

⁴⁰⁴ İbnü‘l-Cezerî, *et-Temhîd*, 228; İbnü‘l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/205; Bayır, *Hamza Hüdâî ve Tecvid-i Edâiyye*, 61.

⁴⁰⁵ İbnü‘l-Cezerî, *et-Temhîd*, 96-97.

kendi görüşü olarak belirtmiştir. Müellif, sîn (س) ile sâd (ص)’da safîr sıfatına ek olarak tefeşşî de vardır diyenlerin bir diğer safîr harfî olan zây (ز)’da da tefeşşî bulunduğunu söylemelerinin gerekli olduğunu söylemiştir.⁴⁰⁶

3.15.1.15. İstîtâle

Lügat anlamı ‘uzatmak’ olan istitâlenin ıstîlâhî anlamı dilin yanından başlamak suretiyle ‘sesi mahreç üzerinde uzatmak’tır. Bu sığata mahsus olan harf, (ض)’dır. İstîtâlenin süresi, hurûf-i meddinkine yakındır.⁴⁰⁷ Kettânîzâde, bu sıfatı şöyle tanımlamaktadır: “İstîtâle, tâlînin bu harfî telaffuz ederken sesin ağızda uzaması hatta lâm (ل) mahrecine bitişmesidir.”⁴⁰⁸

3.15.1.16. İnhirâf

Lügatte ‘sapma’ ve ‘meyletme’ gibi anlamlara gelen inhirâf,⁴⁰⁹ tecvid ıstîlahında harfin telaffuzu esnasında dilin ‘başka mahrece meyletmesine’ denir.⁴¹⁰ İnhirâf sıfatı lâm (ل) ve râ (ر)’da bulunur. Bunlardan lâm (ل), dil ucuna doğru râ (ر) ise dilin üst tarafına meyleder.⁴¹¹ Müellif, inhirâf sıfatının zikredilen iki harfte zuhûr ettiğini belirtmiş ve bu sıfatın tanımını şu şekilde yapmıştır: “İnhirâf, kârinin tilâveti esnasında bu harflerin mahreçlerinden meyletmeleri diğer harfin mahrecine bitişmesi ve sıfatlarından ayrılıp diğer harfin sıfatıyla vasıflanmalarıdır.”⁴¹²

3.15.1.17. Tekrîr

Râ (ر)’ya mahsus bir sıfat olan tekrîr, lügatte ‘tekrarlamak’, ‘art arda gelmek’ ve ‘iade etmek’ gibi manalara gelmektedir. Tekrîrin terim anlamı ise telaffuz esnasında dilin kıvrılması suretiyle ‘harfin mahrecinde tekerrür etmesi’ şeklinde bir durumun ortaya çıkmasıdır. Râ (ر) harfî müşedded olarak geldiğinde, yeni bir râ (ر) ortaya

⁴⁰⁶ Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 65a-66b; Gök, *Mağnîsî’nin Terceme-i Cezerî’si*, 101.

⁴⁰⁷ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 161.

⁴⁰⁸ Dâni, *et-Tahdîd fî’l-itkân ve’t-tecvîd*, 108; Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 66b; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 125.

⁴⁰⁹ Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, 131; Yesûî, *el-Müncid*, 126, 128; Dağdeviren, *Kur’ân Okuma Sanatı Tecvid*, 54.

⁴¹⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/204; Cüreysî, *Nihâye*, 56.

⁴¹¹ Hamza Hüdâî, *Tecvîd-i Edâiyye*, 41; Bayır, *Hamza Hüdâî ve Tecvid-i Edâiyye*, 59.

⁴¹² Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 66b.

çıkarcasına tekrara varan telaffuzdan uzak durulmalıdır.⁴¹³ Mekkî, râ (ر)‘nın tekrîrinin, bu harf müşedded vâki olduğunda belirgin hâle geldiğini, harf harekeli iken de bu belirginliğin kaybolduğunu zikretmiştir.⁴¹⁴

Muhammed b. Mustafa, tekrîri, lâfızın bu harfî okuması sırasında, ‘dilte tekerrürün ortaya çıkması ve dil ucunun titremesi’ şeklinde ifade etmiştir. O, Kur’ân kârîsine gerekenin, tilâvet esnasında bu harfin tekrîrini özellikle şeddeli olduğunda gizlemesi olduğunu söylemiştir. Ayrıca o, bu harfte tekrardan sakınılmadığı durumda iki veya üç râ (ر) sesinin ortaya çıkışının kaçınılmaz olacağını belirtmiştir.⁴¹⁵

Kettânîzâde, tekrîr sıfatı ile ilgili açıklamalar yaptıktan sonra şu latif nükteyi zikretmiştir: “Tekrîr râ (ر)‘nın zâtî sıfatı olduğu halde neden tekrîrden sakınılması gerekir diye sorulursa cevabı şudur: Bir şey başka bir şeyle vasıflanırsa yaygın hâle gelir. Bir şeyin bilfiil bulunmayıp bilkuvve bulunması bile yeterlidir. Râ (ر)‘nın bilfiil tekrarı lahndır. Lahn ise haramdır ve râ (ر) harfinin tekrîrini gizleyip Kur’ân’ı okuması kârînin üzerine vâciptir. Yani tekrîr her ne kadar râ (ر) harfinin lâzımî sıfatı olsa da onun bilfiil bulunması zarûrî değildir. Bu sıfatın bilkuvve bulunması da lâzımî olmasına aykırı değildir. Kârî bu harfî tilâvet ederken dilinin sırtını üst damağa bir seferde sakız gibi yapıştırırsa tekrîrden sakınmış olur. Başka yollarla tekrîrden sakınmak çok zordur.”⁴¹⁶

Ebû Tâhir, konuyla alâkalı bir nükte daha ifade etmiştir: “Madem ki tekrîrden sakınmak gereklidir; neden bu sıfatı meşhur sıfatlar içinde zikrettiler diye sorulacak olursa cevabı şudur: Önde gelen ulemânın tekrîr sıfatını diğerlerinin içinde zikretmelerinin nedeni, kârînin bu sıfatı iyice bilip ondan sakınmasının gerekli oluşudur. Nasıl ki sihir ilminin bilinmesi câizdir ancak onunla amel câiz değildir; işte tekrîr sıfatının sıfat-ı meşhûra içerisinde anılmasının nedeni de kârînin bunu bilmesi ve tekrardan sakınmasının gerekliliğidir.”⁴¹⁷

⁴¹³ Sarı, *Kur’ân-ı Kerîm’i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 66.

⁴¹⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 131; Cüreysî, *Nihâye*, 58; Hamza Hüdâî, *Tecvîd-i Edâiyye*, 41; Bayır, *Hamza Hüdaî ve Tecvîd-i Edâiyye*, 60.

⁴¹⁵ Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 66b.

⁴¹⁶ Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 66a.

⁴¹⁷ Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 67b.

3.15.2. Meşhur olmayan sıfatlar

Bu kısımda harflerin meşhur olmayan sıfatlarından (sıfât-ı ğayrı meşhûra) 21 tanesi zikredilecektir.

3.15.2.1. Zâide

İsim ve fiilin yapısında sadece zâid olarak bulunan harfler, ‘zevâid’ olarak bilinmektedirler. Sayısı 10 olmakla birlikte bunlar, (اليوم تتساه) ya da (سألتونيها) ifadelerindeki harflerdir. Bu ziyade harfler, (إِسْتَكْبَرَ)⁴¹⁸ fiilindeki hemze (إِ), sîn (س) ve tâ (ت) harfleri gibi fiillerde üç harfe kadar çıkabilir. Bunun yanı sıra, (إِسْتَكْبَارًا)⁴¹⁹ kelimesindeki hemze (إِ), sîn (س), tâ (ت) ve elif (ل) harfleri gibi mastarlarda da dört harfe kadar çıkabilir.⁴²⁰

Kettânîzâde, zâide harflerinin (آناه سليمان) ibaresindeki harfler olduğunu söylemiş, Arap kelâmında zâid olarak bu harfler dışında bir şey gelmemesi sebebiyle, bu harflere ‘zâide’ denildiğini ifade etmiştir.⁴²¹

3.15.2.2. Müzebzebe

Kelimelerde yerine göre zâid veya asıl olarak kullanılabilen elif (ل) haricindeki 9 zâid harfe ‘müzebzebe harfleri’ denmiştir. Elif (ل) ise ‘münkalib’ (başka harflerden dönüşmüş olan) zâid bir harftir.⁴²² Misal olarak, (إِسْتَفْتَحَ)⁴²³ fiilindeki tâ (ت) harfi bir müzebzebe harfidir.⁴²⁴ Mekkî, er-Ri‘âye’de zâid harfler bahsinin sonunda, zâid harflerle müzebzebe harflerinin aynı olduğunu söylemiştir.⁴²⁵

Müellif, Mekkî’nin görüşüne uymuş ve elif (ل) haricindeki 9 zâide harfte müzebzebe sıfatı bulunduğunu söylemiştir. O, bu harflere bazen aslî bazen de zâid olarak

⁴¹⁸ Sâd, 38/74.

⁴¹⁹ el-Fâtır, 35/43.

⁴²⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 120-121; Kurtubî, *el-Muvaddih*, 50; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 89; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 151.

⁴²¹ Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 67b.

⁴²² Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 121; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 89.

⁴²³ İbrâhîm, 14/15.

⁴²⁴ Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 151.

⁴²⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 121; Uzun, *Ca‘berî’nin Ukûdü’l-Cümân’ı*, 141.

kullanılmaları sebebiyle müzebzebe harfleri denildiğini, elif (ل)‘in ise başka harften dönüşmüş aslî bir harf olması sebebiyle daima zâid olarak geldiğini kaydetmiştir.⁴²⁶

3.15.2.3. Asliyye

Arap dilinde isimlerde ve fiillerde aslî olarak mevcut olan ve zâid harflerin dışında kalan 19 harfe ‘aslî harfler’ denilmektedir. Bunlar, kelimenin fâe‘l-fi‘linde, ‘ayne‘l-fi‘linde ve lâme‘l-fi‘linde bulunurlar.⁴²⁷ Ebû Tâhir, bu harflere asliyye denmesinin nedeninin, bunların Arap kelâmında daima aslî olarak gelmeleri olduğunu söylemiştir. O, bu harflerin kelimenin ya ilk ya orta ya da son harfinde bulunduğunu belirtmiştir.⁴²⁸

3.15.2.4. Mübdele

‘Bir şeyin başka şeyle değişimi’ mânâsına gelen ibdal,⁴²⁹ (طال يوم أنجده) ifadesindeki harflerde bulunmaktadır.⁴³⁰ Ca‘berî, bu sıfatın harflerinin on iki tane olduğunu söylemiş ve ibdalın sadece gerekli olduğunda yapıldığını belirtmiştir. Mekkî de bu hususta onunla aynı görüştedir.⁴³¹

Na‘îmî, ihtiyaç üzere başka bir harften dönüşmeleri sebebiyle bu harflere ‘mübdele’ harfleri dendiğini zikretmiştir. O, ‘emr-i lâzıb’ denecek yerde ‘emr-i lâzım’ denmesinde olduğu gibi⁴³² mîm (م) harfinin bâ (ب) harfinden bedel olmasını bu meseleye örnek göstermiştir.⁴³³

3.15.2.5. Meddiyye

Sözlükte med, ‘çekmek’, ‘uzatmak’ ve ‘artırmak’ anlamlarına gelmektedir.⁴³⁴ Kendisinde uzama sıfatı mevcut olan elif (ل), vâv (و) ve yâ (ي) harflerine meddiyye (med harfleri) denmektedir. Bunlar, sonrasında geldikleri harfi, o harfin harekesine

⁴²⁶ Na‘îmî, *Tezhibü‘t-tilâve*, vr. 67b.

⁴²⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 121-122; İbnü‘l-Cezerî, *et-Temhîd*, 89; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 150-151.

⁴²⁸ Na‘îmî, *Tezhibü‘t-tilâve*, vr. 67b.

⁴²⁹ Güneş, *el-Mu‘cem*, 60.

⁴³⁰ Ca‘berî, *Ukûdü‘l-cümân*, 46; Uzun, *Ca‘berî’nin Ukûdü‘l-Cümân’ı*, 142.

⁴³¹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 122; Uzun, *Ca‘berî’nin Ukûdü‘l-Cümân’ı*, 142.

⁴³² Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 122; İbnü‘l-Cezerî, *et-Temhîd*, 93.

⁴³³ Na‘îmî, *Tezhibü‘t-tilâve*, vr. 67b-67a.

⁴³⁴ Güneş, *el-Mu‘cem*, 1098.

uygun şekilde uzatırlar.⁴³⁵ Kettânîzâde, bu harflerin sakin geldiği, öncelerindeki harflerin (harflerin hareketlerinin) ise kendi cinslerinden olduğu durumlarda bunlarda meddiyye sıfatının aşikâr olacağını söylemiştir. O, bu harfler içinden elif (ل)‘in asıl, diğer ikisinin ise bu harfe müşâbih olduğunu belirtmiştir.⁴³⁶

3.15.2.6. Müleyyin

Lîn, sözlükte ‘yumuşaklık’ anlamına gelen ve sertlik sözcüğüne zıt olan bir kelimedir.⁴³⁷ Mekkî, lîn harflerinin, evveli fethalı olan vâv-ı sakin ve evveli fethalı olan yâ-i sakin olduğunu söylemiştir. Vâv (و) ve yâ (ي) harflerine ‘lîn harfleri’, ‘müleyyin’ veya ‘leyyiniyye’ isminin verilme nedeni, onların dile az zorluk veren ve yumuşak harfler olmalarıdır. Bunlar, evvellerindeki hareketler kendi cinslerinden olmadığı için elif (ل)‘e benzemezler.⁴³⁸ Ebû Tâhir, bu harflerin dile zorluğunun çok az olduğunu, bunların öncelerindeki hareketler kendi cinslerinden farklı olduğu için leyyiniyyenin bunlarda baki olduğunu, bu sebeple de bunların elif (ل)‘e benzerlikte noksan olduklarını ifade etmiştir.⁴³⁹

3.15.2.7. Hevâiyye (Cevfiyye)

Elif (ل), vâv (و), yâ (ي) ve hemze (ء)‘ye, boğaza ve ağız boşluğuna nispet edilmeleri ve herhangi bir mahrece dayanmamaları sebebiyle ‘hevâiyye’ ya da ‘cevfiyye’ denmiştir. İmam Halîl, daha önce geçtiği üzere, boğaz harfleri içinde hemzeyi zikretmediği için “cevfiyye”nin hemze (ء) ve med olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁰ Ca‘berî, hurûf-i meddin, cevfiyye ve cevviyye olduğunu zikretmiştir. Ona göre cevfiyye harfleri med harflerinden ibarettir.⁴⁴¹

⁴³⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 125; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 110.

⁴³⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 126; Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 67a.

⁴³⁷ Güneş, *el-Mu‘cem*, 1086.

⁴³⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 126; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 92.

⁴³⁹ Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 67a.

⁴⁴⁰ Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘Ayn*, 1/58; Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 141-142; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 85; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 98.

⁴⁴¹ Ca‘berî, *Ukûdü’l-cümân*, 47; Uzun, *Ca‘berî’nin Ukûdü’l-Cümân’ı*, 147.

Müellif, hevâiyye sıfatının med ve lîn harflerinde bulunduğunu, yine elif (ل)‘in diğerlerine göre daha ziyade ağız boşluğundan çıktığını zikretmiştir.⁴⁴²

3.15.2.8. Hafiyye

Hafâ kelimesi lügatte gizlenmek mânâsına gelen ‘istitâr’ sözcüğüyle açıklanmıştır. Istilahta ise harfin sesinin gizlenmesidir.⁴⁴³ Ca‘berî, hafiyye harflerinin elif (ل), vâv (و), yâ (ي) ve hâ (ه) olduğunu söylemiş,⁴⁴⁴ Kurtubî ise nûn-i muhfâtın da bunlar içinde yer aldığını belirtmiştir.⁴⁴⁵ Muhammed b. Mustafa, bazı ulemânın, bu harflerin başka bir harften sonra gelmeleri durumunda, hemzede dahi az miktarda hafiyye sıfatı bulunacağını söylediklerini ifade etmiştir.

3.15.2.9. ‘İlle

Arap dilinde elif (ل), vâv (و), yâ (ي) ve hemze (ء), sık olarak başka harflere dönüşmektedirler. Bu sebeple bunlara ‘illetli harfler’ denmektedir. Bazı âlimler (ماء) ve (ماه) örneğinde görüldüğü üzere bunlara hâ (ه) harfini de eklemişlerdir.⁴⁴⁶ Kettânîzâde, mezkûr harflere ‘ille isminin verilmesinin nedeninin, Arap kelâmında tağyîr, ta‘lîl ve inkılabın sadece bunlarla gerçekleşmesi olduğunu söylemiş, (قَالَ),⁴⁴⁷ (سَقَا)⁴⁴⁸ ve (رَأْسِهِ)⁴⁴⁹ kelimelerini buna misal göstermiştir.⁴⁵⁰

3.15.2.10. Cersiyye-Mehtûf

Mekkî, bu sıfatın hemze (ء)‘ye mahsus olduğunu söylemiştir. Ona göre böğürtü gibi göğüsten çıkan bir ses olması sebebiyle bu harfe ‘cersiyye’ ya da ‘mehtûf’ denmiştir. O, hetfîn ‘şiddetli ses’ anlamına geldiğini ve hemze (ء) harfinin de yüksek ve şiddetli

⁴⁴² Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 67a.

⁴⁴³ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 295.

⁴⁴⁴ Ca‘berî, *Ukûdü’l-cümân*, 44.

⁴⁴⁵ Kurtubî, *el-Muvaddah*, 53; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 142.

⁴⁴⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 128; Kurtubî, *el-Muvaddah*, 50; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhid*, 92; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 151.

⁴⁴⁷ el-Bakara, 2/126.

⁴⁴⁸ el-İnsân, 76/21.

⁴⁴⁹ Yûsuf, 12/41.

⁴⁵⁰ Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 68b.

bir sesle ortaya çıktığını ifade etmiştir.⁴⁵¹ Ebû Tâhir, hemze (ء)’nin kelâmda ağırlığının olması ve şiddetli bir sesle çıkması sebebiyle bu sığata cersiyye dendiğini, hâ (ه)’nin da bu harfle birlikte ortaya çıktığını söylemiştir. O, tahkîk, tahfîf, bedel, hazf, beyne beyne ve ilkâ-i hareke harfinin de hemze (ء) olduğunu burada belirtmiştir.⁴⁵²

3.15.2.11. Ğunne

Ca‘berî, ğunneyi ‘hayşûmdan hurûç eden bir ses’ olarak tarif etmiş ve mîm (م) ve nûn (ن)’da bu sıfatın bulunduğunu zikretmiştir. O, bu iki harfin sakin olduğu durumda ğunnenin tam yapılması gerektiğini de vurgulamıştır.⁴⁵³ Husarî, ğunnenin ölçüsünün aslî medde gibi olduğu gibi bir elif miktarı olduğunu kaydetmiştir.⁴⁵⁴

Müellif, ğunnenin iki harfte vaki olduğunu ve bunların sakin nûn ve sakin mîm olduğunu söylemiştir. O, ğunneyi, ‘telaffuz esnasında hayşûm’dan zuhûr eden bir ses’ olarak tanımlamış ve tenvinin de bunun gibi olduğunu belirtmiştir.⁴⁵⁵

3.15.2.12. Râci‘

Bu kelime lügatte ‘geri dönmek’ ve ‘rücû etmek’ mânâlarına gelmektedir.⁴⁵⁶ Râci‘ sıfatı, “Ğunnenin varlığı sebebiyle mîm (م) ve nûn (ن)’un sesinin mahreçlerinden hayşûma dönmesidir.” şeklinde tarif edilmiştir.⁴⁵⁷ Dâni ise yalnız mîm (م)’de bu sıfatın bulunduğunu söylemiştir.⁴⁵⁸ Kettânîzâde, bu sıfatla alâkalı olarak Dâni’nin görüşüne uymuştur.⁴⁵⁹

3.15.2.13. Mehtât

⁴⁵¹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 137; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 98; Mahmûd Halîl Husarî, *Ahkâmü kırâati’l-Kur‘âni’l-Kerîm* (Kahire: Mektebetü’s-Sünne, 2002), 76-77; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 122.

⁴⁵² Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 133; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 96; Husarî, *Ahkâmü kırâat*, 76-77; Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 68b.

⁴⁵³ Ca‘berî, *Ukûdü’l-cümân*, 45; Uzun, *Ca‘berî’nin Ukûdü’l-Cümân’ı*, 138-139.

⁴⁵⁴ Husarî, *Ahkâmü kırâat*, 78-79.

⁴⁵⁵ Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 68b.

⁴⁵⁶ Cevherî, *es-Sihâh tacü’l-lüga ve sihâhu’l-‘Arabiyye*, 3/1217.

⁴⁵⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 138; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 98-99; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 99.

⁴⁵⁸ Dâni, *et-Tahdîd fi’l-itkân ve’t-tecvîd*, 104; Kurtubî, *el-Muvaddah*, 97; Uzun, *Ca‘berî’nin Ukûdü’l-Cümân’ı*, 139.

⁴⁵⁹ Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 68b-68a.

‘Kırmak’, ‘şiddetli basmak’ gibi anlamlara gelen mehtût, hemze (ء) ve hâ (ه)‘nın sıfatıdır. Hett sıfatı zayıf bir sıfat olup, hâ (ه) harfi zayıflığı bulunduğu için, hemze (ء) harfi ise vâv (و) ve yâ (ي)‘ya meyli olduğu için zayıf bir harftir. İbn Cinnî ve Kurtubî bu sıfatın, zayıflık ve hafâ sıfatlarından dolayı hâ (ه) harfi için kullanıldığını iddia etmişlerdir.⁴⁶⁰ Ebû Tâhir de mehtût sıfatının hemze (ء) ile hâ (ه)‘da bulunduğunu, bu sıfata mehtût ismi verilmesinin sebebinin, bu iki harfte zâfiyet bulunması olduğunu söylemiştir.⁴⁶¹

3.15.2.14. Muttasıl

İttisâl, lügatte ‘bağlanmak’, ‘ilişki kurmak’ ve ‘bağlanmak’ anlamlarına gelmektedir.⁴⁶² Vâv (و)‘a, kendi mahrecinden lîn sıfatı vesilesiyle elif (ا) mahrecine ulaşması sebebiyle ‘harfî‘l-muttasıl’ denmiştir.⁴⁶³ İbnü‘l-Cezerî, yâ (ي)‘da da ittisâl sıfatı bulunduğunu söylemiştir.⁴⁶⁴ Muhammed b. Mustafa, bu sıfatla alâkalı olarak İbnü‘l-Cezerî‘nin görüşüne uymuştur. O, bu sıfata muttasıl ismi verilmesinin sebebinin bu iki harfin telaffuzu esnasında ağızda kendi mahreçlerinden yükselip elif (ا)‘e bitişmeleri olduğunu kaydetmiştir.⁴⁶⁵

3.15.2.15. Nefh

Sözlükte ‘üfleme’ ve ‘şişirme’ anlamlarına gelen nefh,⁴⁶⁶ zâl (ذ), zây (ز), dâd (ض) ve zâ (ظ)‘da bulunan bir sıfattır.⁴⁶⁷ Bu sıfatın başka bir tarifi ‘dâd (ض)’daki gibi göğüs bölgesinden çıkan sesin senâyâ dişleri arasından dışarı sızması sırasında ortaya çıkan ses’ şeklindedir.⁴⁶⁸ Bir diğer görüşe göre ise harfin telaffuzu esnasında ‘arı sesine benzer bir vızıltının ortaya çıkması’ nefh sıfatını tanımlamaktadır.⁴⁶⁹ Ca‘berî, bu

⁴⁶⁰ İbni Cinnî, *Sırru sinâ‘ati‘l-i‘râb*, 1/64; Kurtubî, *el-Muvaddah*, 52; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 122.

⁴⁶¹ Na‘îmî, *Tezhibü‘t-tilâve*, vr. 68a.

⁴⁶² Cevherî, *es-Sihâh tacü‘l-lüga ve sıhâhu‘l-‘Arabiyye*, 5/1842.

⁴⁶³ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 138.

⁴⁶⁴ İbnü‘l-Cezerî, *et-Temhîd*, 99.

⁴⁶⁵ Na‘îmî, *Tezhibü‘t-tilâve*, vr. 68a.

⁴⁶⁶ Güneş, *el-Mu‘cem*, 1194.

⁴⁶⁷ Ebü‘l-Asbağ Abdülazîz b. Alî es-Sümâtî el-İşbîlî İbnü‘t-Tahhân, *Mehâricü‘l-hurûf ve Sıfâtühâ* (Beyrut: y.y., 1984), 92; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 139.

⁴⁶⁸ İbnü‘t-Tahhân, *Mehâricü‘l-hurûf ve sıfâtühâ*, 96-97.

⁴⁶⁹ Hamed, *ed-Dirâsât*, 233.

harflerdeki nefh sıfatını, ‘kalkalede görülen baskı bulunmaksızın vakf halinde ortaya çıkan bir durum’ olarak ifade etmiştir.⁴⁷⁰

Müellif, dört harfte ortaya çıkan nefh sıfatını, şöyle tanımlar: “Tâlî, bu harfleri telaffuz ederken vakf anında ilaveten bir ses çıkar. İşte o sese nefh derler.” Na‘îmî, bu konuyla ilgili latif bir nüktayı şu şekilde zikretmiştir: “Nefh ile safıra sıfatının farkı nedir diye sorulacak olursa cevabı şudur: Safıra sıfatı iki halde yani vaslde ve vakfta bulunur. Nefh sıfatı ise yalnız vakfta ortaya çıkar.”⁴⁷¹

3.15.2.16. Mahzûfe

Hazf, lügatte ‘bir şeyin bir yanını kesmek’, ‘atmak’, ‘düşürmek’ gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁷² İstilahta ise ‘bir harfin yerine başka harf koymaksızın düşmesi’ anlamı taşımaktadır. Bu sıfatın harfleri (ابوا حنیفة) olup, bunların ‘mahzûfe harfleri’ olarak isimlendirilmesinin nedeni, bu harflerde bulunan noksanlıktır.⁴⁷³ Müellif, bu sıfatın zikredilen dokuz harfte bulunduğunu; yine hazfın, harfin düşürülmesi manasına geldiğini söylemiştir.⁴⁷⁴

3.15.2.17. Maklûbe

Kalb, lügatte ‘bir şeyi başka şeyle değiştirmek’, ‘bir şeyi dönüştürmek’ ve ‘altını üstüne getirmek’ gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁷⁵ Ca‘berî, elif (ل), vâv (و) ve yâ (ي)’da görülen kalb sıfatını, bu harflerin ‘birini diğerine çevirmek’ şeklinde açıklamıştır.⁴⁷⁶ Kettânîzâde, konuyla ilgili olarak, harfler içinde zikredilen bu üç harf dışında bir sebebe bağlı olarak kalb edilen başka harf olmadığını söylemiştir.⁴⁷⁷

3.15.2.18. Sutmiyye

⁴⁷⁰ Ca‘berî, *Ukûdü’l-cümân*, 44; Uzun, *Ca‘berî’nin Ukûdü’l-Cümân*’ı, 130.

⁴⁷¹ Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 68a.

⁴⁷² İsmail Durmuş, “Hazif”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/122.

⁴⁷³ Uzun, *Ca‘berî’nin Ukûdü’l-Cümân*’ı, 142.

⁴⁷⁴ Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 69b.

⁴⁷⁵ Süleyman Uludağ, “Kalb”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/229-230.

⁴⁷⁶ Ca‘berî, *Ukûdü’l-cümân*, 46.

⁴⁷⁷ Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 69b.

Lügatte, ‘kapamak’, ‘tıkamak’, ve ‘sağır olmak’ gibi anlamlara gelen *sutn*,⁴⁷⁸ elif (ل) ile beraber boğaz harfleri dışında kalan ve muhkem mahreçleri bulunan harflerin sıfatıdır.⁴⁷⁹ Ebû Tâhir’e göre *sutmiyye* sıfatı, boğaz harfleri dışındaki 22 harfte bulunur.⁴⁸⁰ O, kârînin bu harfleri edâsı esnasında bunların mahreçlerinde yerleşik olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸¹

3.15.2.19. Tefhîm

Tefhîm, sözlükte ‘tâzim’, ‘doyurmak’ ve ‘bir harfi’ kalın okumak’ gibi anlamlara gelmekte olup,⁴⁸² ıstılahta ise ‘harfi şişirip sesiyle ağzı doldurmak’ mânâsına gelmektedir.⁴⁸³ Mekkî, tefhîm hakkında ‘Kendisiyle lafzın kalınlaştığı şeydir’ demiş ve bunların itbâk harfleri olduğunu, bunların yanı sıra elif (ل), râ (ر) ve lâm (ل)’da da tefhîm sıfatı bulunduğunu zikretmiştir.⁴⁸⁴ Taşköprizâde ise ‘tefhîmü’l-mûstâ’lî’ tâbirini kullanmış ve bu sıfatı isti’lâ sıfatı içinde zikretmiştir.⁴⁸⁵

Muhammed b. Mustafa, bu sıfatın dört harfte zuhûr ettiğini ve bunların sâd (ص), dâd (ض), tâ (ط) ile zâ (ظ) olduğunu söylemiştir. Ona göre Verş kıraatine göre okunan (رَبِّكُمْ),⁴⁸⁶ (رَجِيمٌ),⁴⁸⁷ (وَاللَّهُ),⁴⁸⁸ (الصَّلَاةُ)⁴⁸⁹ ve (الطَّلَاقُ)⁴⁹⁰ kelimelerinde olduğu gibi bazı

⁴⁷⁸ Cevherî, *es-Sihâh tacü’l-lüga ve sıhâhu’l-‘Arabiyye*, 6/1967-1968; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 1/342-348.

⁴⁷⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 137; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 98; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 99.

⁴⁸⁰ Müellif, elif (ل)’i boğaz harflerinden saymadığı için burada zikretmemiştir.

⁴⁸¹ Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 69b.

⁴⁸² İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 12/449-450.

⁴⁸³ Ebü’l-Asbağ Abdülazîz b. Alî es-Sümâtî el-İşbîlî İbnü’t-Tahhân, *el-Enbâ fî usûli’l-edâ* (Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebetü’s-Sahâbe, 2007), 39; Uzun, *Ca‘berî’nin Ukûdü’l-Cümân’ı*, 126.

⁴⁸⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 128-129.

⁴⁸⁵ Ebü’l-Hayr ‘İsâmüddîn Ahmed er-Rûmî el-Hanefî Taşköprizâde, *Şerhu Mukaddimeti’l-Cezerî* (İstanbul: Âsitâne, ts.), 30.

⁴⁸⁶ el-Bakara, 2/21.

⁴⁸⁷ el-Bakara, 2/192.

⁴⁸⁸ el-Bakara, 2/96.

⁴⁸⁹ en-Nisâ, 4/142.

⁴⁹⁰ el-Bakara, 2/229.

harfle de tefhîm olunabilmektedir.⁴⁹¹ Müellif, elif (ل) ile birlikte yazılan tâ (ط)'nın (ط) tefhîminin diğerlerinden güçlü olduğunu kaydetmiştir.⁴⁹²

3.15.2.20. Mümâle

İmâle, sözlükte 'bir şeyi başka şeye meylettirmek' anlamında olup, ıstılahta ise fetha harekeyi kesre gibi, elif (ل)'i de yâ (ي) gibi okumaya denir.⁴⁹³ Mekkî, imâle harflerinin elif (ل), râ (ر) ve hâ-i te'niste (ة) olduğunu söylemiştir. Ona göre, elif (ل) ve te'nis hâsındaki (ة) imâle, bunlardan evvelki harf ileler. Mekkî, (ة) ile olan imâlenin sadece vakfta, elif (ل) ve râ (ر)'daki imâlenin ise vakf ve vaslta gerçekleştiğini zikretmiştir.⁴⁹⁴ Ca'berî ise imâlenin yalnız elif (ل) olduğunu, diğer harflerde imâle olmayacağını ifade etmiştir.⁴⁹⁵

Na'imî, konuyla alakalı olarak, tilâvet esnasında fethadan kesraya meylin her halde olmayacağını ve imâlenin gerçekleşmesi için imâle sebeplerinden birisinin bulunması gerektiğini söylemiştir. Ona göre imâlenin sebepleri yedidir. Bunlar; kesre, yâ (ي), kesradan ve yâ (ي)'dan kalb edilmiş elif (ل), yâ-i meftûhadan diğerlerine olan imâle, fevâsıl için olan imâle ve önceki harfin imâlesidir. Bu yedi sebebe (دَار),⁴⁹⁶ (نَار),⁴⁹⁷

⁴⁹¹ Ebû Amr Osmân b. Saîd el-Endülüsî ed-Dânî, *et-Teyisîr fi'l-kırââtî's-seb'* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2016), 283; Mehmet Ali Kaya, *Âsım Ravilerinden Hafs b. Süleyman ile Nâfi' Ravilerinden Verş Arasındaki İhtilaflı Okuyuşların Mukâyesesi* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 31.

⁴⁹² Husarî, *Ahkâmü kırâat*, 147-154; Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 69b; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 146.

⁴⁹³ Güneş, *el-Mu'cem*, 1140.

⁴⁹⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 129.

⁴⁹⁵ Ca'berî, *Ukûdü'l-cümân*, 45.

⁴⁹⁶ el-A'râf, 7/145.

⁴⁹⁷ en-Nisâ, 4/14.

(مُوسَى),⁴⁹⁸ (الْعَلَى),⁴⁹⁹ (الدُّنْيَا),⁵⁰⁰ (خَافَ),⁵⁰¹ (طَابَ),⁵⁰² (شَاءَ),⁵⁰³ (جَاءَ),⁵⁰⁴ (ذَكَرَى)⁵⁰⁵ ve (نَرَى)⁵⁰⁶ kelimeleri örnek gösterilebilir.⁵⁰⁷

3.15.2.21. Müşrabe ve Mühâlita

Müşrabe, bir harfin başka bir harfle iç içe girdirilmesidir. Muhâlita ise aslî harfi fer'îye karıştırmaya denir. Bu iki sıfat, aslîlerle fer'î harflerde bulunur.⁵⁰⁸ Kettânîzâde, bu harflerin 29 harfin dışında kalan harfler olduğunu söylemiştir. Ona göre, telaffuz olunduklarında lafızları başka lafız ile karıştığı için bunlara müşrabe ve mühâlita isimleri verilmiştir.⁵⁰⁹

Ebû Tâhir, buraya kadar zikredilen sıfatların iki çeşit olduğunu ifade etmiştir. Bunların ilkinde mûtezat (zıddı bulunan) sıfatlar dendiğini ve bunlardan iki sıfatın aynı harfte bulunamayacağını söyleyen müellif, hems ve cehri buna örnek göstermiştir.⁵¹⁰ O, diğerine ise gayrı mûtezat (zıddı bulunmayan) sıfatlar dendiğini, bunların içinden iki ya da üç sıfatın aynı harfte bulunmasının mümkün olduğunu kaydetmiş ve buna hems, safir ve tefeşşî sıfatlarını misal vermiştir.⁵¹¹

Muhammed b. Mustafa, sıfatların bir başka açıdan üç kısma ayrıldıklarını söylemiştir. Ona göre, sıfatların bir kısmı mutlak olarak güçlüdür. Cehr, şiddet, isti'lâ, itbâk, safir, tefeşşî, istitâle, kalkale ve ismat buna örnektir. Bir kısmı mutlak olarak zayıftır. Hems,

⁴⁹⁸ en-Neml, 27/7.

⁴⁹⁹ Tâhâ, 20/75.

⁵⁰⁰ el-Enfâl, 8/42.

⁵⁰¹ el-Bakara, 2/182.

⁵⁰² en-Nisâ, 4/3.

⁵⁰³ Yûnus, 10/49.

⁵⁰⁴ el-Hicr, 15/61.

⁵⁰⁵ Sâd, 38/46.

⁵⁰⁶ el-Bakara, 2/144.

⁵⁰⁷ Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 69b-69a.

⁵⁰⁸ Ca'berî, *Ukûdü'l-cümân*, 141.

⁵⁰⁹ Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 69a.

⁵¹⁰ Cüreysî, *Nihâye*, 44; Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, 43.

⁵¹¹ Müellif, sîn (س) ve sâd (ص)'de tefeşşî sıfatı olduğunu söyleyenlerin görüşüne göre bu misali vermiş olmalıdır. Bk. Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 69a.

rihve, istifâle, infitah ve hafâ buna misaldir. Bir kısmı ise biraz güçlü ve biraz zayıftır; beyniyye sıfatı harfleri olan (لِنْ عُمْرٍ) gibi.⁵¹²

3.16. Harflerin Müstakil Sıfatları

Kettânîzâde, bu bölümde, yukarda geçmiş olan sıfatları her bir harf için müstakil olarak zikretmiştir. Bu sayede hangi sıfatın hangi harfe mahsus olduğu aşikâr olacaktır. O, fer'î harfler bahsinde geçen nûn-i muhfât, elif-i mûmâle, lâm-ı müfehame, sâd-ı müşemm, hemze-i beyne beyne, tâ-i mehmûse, bâ-i müteeffife, kâf-ı mehmûse, dâd-ı müstehcene, cîm-i mehmûse, sîn-i müfehame, şîn-i ğayr-ı mütefeşşî, kâf-ı esamm ve zâ-yı müşemmin, farklı harflerden bir araya gelmeleri nedeniyle müşrabe ve muhâlita sıfatıyla vasıflandıklarını ifade etmiştir.⁵¹³

Hemze (ء) harfinin sıfatları mechûra, şedîde, cersiyye, münfetiha, müstefile, musmete, 'ille, mübeddele, mezîde, müzebzebe ve halkîdir. Hâ (هـ) harfinin sıfatları mehmûse, rihve, müstefile, münfetiha, hafiyye, musmete, estem, mezîde, müzebzebe, mübeddele, mahzûfe ve halkîdir. Elif (الف) harfinin sıfatları mechûra, rihve, münfetiha, müstefile, hafiyye, mümeddede, mûmâle, hâvî, 'ille, zâide, müzebzebe, musmete, mübeddele, mahzûfe ve cevfidir. 'Ayn (عين) harfinin sıfatları mechûra, beyniyye, münfetiha, müstefile, musmete, sahîha, asliyye ve halkîdir. Hâ (ح) harfinin sıfatları mehmûse, münfetiha, müstefile, rihve, musmete, asliyye, sahîha ve halkîdir. Ğayn (غين) harfinin sıfatları mechûra, münfetiha, müsta'liye, rihve, musmete, asliyye, mübeddele ve şecerîdir. Hâ (خ) harfinin sıfatları mehmûse, münfetiha, müsta'liye, rihve, musmete, asliyye ve halkîdir. Kâf (كاف) harfinin sıfatları mechûra, şedîde, müsta'liye, kalkale, münfetiha, musmete, estem, asliyye ve lehvîdir. Kâf (كاف) harfinin sıfatları mehmûse, münfetiha, müstefile, musmete, sutmiyye, asliyye ve lehvîdir. Cîm (جيم) harfinin sıfatları mechûra, şedîde, münfetiha, müstefile, musmete, kalkale, sutmiyye, asliyye, mübeddele ve şecerîdir. Şîn (شين) harfinin sıfatları mehmûse, şedîde, tefeşşî, münfetiha, müstefile, musmete, sutmiyye, asliyye ve şecerîdir.⁵¹⁴ Yâ (يا)

⁵¹² Na'îmî, *Tezhibü't-tilâve*, 69a-70b; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 198.

⁵¹³ Na'îmî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 71b.

⁵¹⁴ Na'îmî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 70b.

harfinin sıfatları meçhûra, münfetiha, musmete, müstefile, hafıyye, hâvî, memdûde, ‘alîle, zâide, müzebzebe, mübeddele ve şecerîdir.⁵¹⁵ Dâd (ضاد) harfinin sıfatları meçhûra, müsta‘liye, mütbeka, müfehame, müstedîle, rihve, musmete, nefhiyye, sutmiyye, asliyye ve şecerîdir. Lâm (لام) harfinin sıfatları meçhûra, münfetiha, mürakkaka, beyniyye, müstefile, münharife, sutmiyye, zâide, müzebzebe, mübeddele ve zekîdir. Nûn (نون) harfinin sıfatları meçhûra, beyniyye, gunne, münfetiha, müstefile, sutmiyye, zâide, müzebzebe, mübeddele ve zekîdir. Râ (را) harfinin sıfatları meçhûra, beyniyye, müstefile, müfehame, mûmâle, münharife, mükerrara, sutmiyye, asliyye ve zekîdir. Tâ (ط) harfinin sıfatları meçhûra, şedîde, mütbeka, müsta‘liye, müfehame, mükalkale, musmete, sutmiyye, asliyye, mübeddele ve nit‘îdir. Dâl (دال) harfinin sıfatları meçhûra, şedîde, münfetiha, müstefile, mükalkale, musmete, sutmiyye, asliyye, mübeddele ve nit‘îdir. Tâ (تا) harfinin sıfatları mehmûse, şedîde, müstefile, münfetiha, musmete, sutmiyye, zâide, müzebzebe, mübeddele ve nit‘îdir. Zâ (ظا) harfinin sıfatları meçhûra, mütbeka, müfehame, müsta‘liye, rihve, musmete, sutmiyye, asliyye ve lesvîdir. Zâl (ذال) harfinin sıfatları meçhûra, rihve, münfetiha, müstefile, musmete, sutmiyye, asliyye ve lesvîdir. Sâ (سا) harfinin sıfatları mehmûse, rihve, münfetiha, müstefile, mütefeşşî, musmete, sutmiyye, asliyye ve lesvîdir. Sâd (صاد) harfinin sıfatları mehmûse, rihve, mütbeka, müsta‘liye, müfehame, musmete, sutmiyye, asliyye, safıra ve eselîdir.⁵¹⁶ Sîn (سين) harfinin sıfatları mehmûse, rihve, münfetiha, müstefile, musmete, sutmiyye, zâide, müzebzebe, safıra ve eselîdir.⁵¹⁷ Zây (زاي) harfinin sıfatları meçhûra, rihve, münfetiha, müstefile, safıra, musmete, sutmiyye, asliyye ve eselîdir. Fâ (فا) harfinin sıfatları mehmûse, rihve, müstefile, münfetiha, müteeffif, musmete, sutmiyye, asliyye ve şefevîdir. Bâ (با) harfinin sıfatları meçhûra, şedîde, münfetiha, müstefile, müzleka, sutmiyye, asliyye ve şefevîdir. Mîm (ميم) harfinin sıfatları meçhûra, beyniyye, münfetiha, müstefile, gunne, müzleka, râci‘iyye, sutmiyye, zâide, müzebzebe, mübeddele ve şefevîdir. Vâv (واو) harfinin

⁵¹⁵ Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 70b-70a.

⁵¹⁶ Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 70a.

⁵¹⁷ Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 70a-71b.

sıfatları mechûra, rihve, münfetiha, müstefile, memdûde, müleyyine, ‘alîle, sutmiyye, musmete, hafıyye, muttasîle, zâide, mübeddele, müzebzebe, hevâî ve şefevîdir.⁵¹⁸

3.17. Harflerin Tecvidiyle Alâkalı Meseleler

Bu kısımda, müellifin Arap alfabesinde bulunan her bir harfin tecvidi ile ilgili alâkalı görüşleri açıklanacaktır. Ebû Tâhir’in bu bölümde Mekkî’nin er-Ri‘âye isimli eserinden faydalandığı gözlemlenmiştir.

Hemze (ء) harfi: Kur’ân metninin ilk defa yazıldığı Hatt-ı Osmânî’de hemze işareti (ء) bulunmamaktadır. Bunun nedeni, mezkûr mushafın, hemzelerin tahfif durumuna göre elif (ا), vâv (و) ya da yâ (ي) biçiminde görüldüğü Hicaz lehçesine göre yazılmasıdır.⁵¹⁹

Kettânîzâde, bu harfin Osman hattında sureti olmayan, tilâvet esnasında kendini gösteren, şekil ve müşâfehe yoluyla bilinen bir harf olduğunu söylemiştir. O, insanların bu harfî farklı okuduklarını, bazılarının onu teşdîd ile okuyup bununla tahkîk üzere okuyuşu kastettiklerini, bazılarının ise onu teshil ile okuduklarını ve bu okuyuşun da hemzenin teshil ile okunacağına dair rivayetler hariç câiz olmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Kur’ân kârîsinin, hemze sakın ya da harekeli olarak geldiğinde, o hemzeyi kolaylıkla ve mahreç sınırlarının dışına çıkmadan okuması gerektiğini belirten Na‘îmî, ehl-i femin uygun gördüğü ve tercih edilen vechin de bu olduğunu kaydetmiştir. O, her kârînin bu vecih üzere edâya muktedir olmadığını, bu harfin öğrenimi için ciddi bir eğitime ihtiyaç gerektiğini, Hamza hazretlerinin bu konuyla alâkalı “Hemze terbiyedir.” buyurduğunu söylemiştir. Ebû Tâhir, hemzeyle alâkalı bazı uygulamaları şu şekilde zikretmiştir: Kârî hemzeyi teshîl ile okumak isterse, hemze ile teshîl olunacak harfin arasından yani hâlis bir teshîl ile okumalıdır. Bunun örnekleri Kur’ân’da mevcuttur. Hemze, (وَالْأَرْضُ أَعْدَتْ)⁵²⁰ ve (وَالْحِجَارَةُ أَعْدَتْ)⁵²¹ ifadelerindeki gibi mazmûm veya meksûr gelip öncesindeki ya da sonrasındaki harf de mazmûm veya meksûr gelirse ihfâ edilmez. Her harf sakın olduğunda tahfif olunur. Hemzede ise bunun aksine bir durum vardır. Hemze sonda

⁵¹⁸ Na‘îmî, *Tezhîbü’l-tilâve*, vr. 71b.

⁵¹⁹ İsmail Durmuş, “Hemze”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/190.

⁵²⁰ Âl-i İmrân, 3/133.

⁵²¹ el-Bakara, 2/24.

⁵²² et-Tekvîr, 81/8.

gelip üzerine sükûn ile vakıf yapılmak istenirse o hemzeyi teskîl ile okumak gerekir. Özellikle hemzenin ma-kabli sakin olduğunda durum budur. (سَوَاءٌ),⁵²³ (هُوَ أَيْ),⁵²⁴ (مَاءٌ),⁵²⁵ (أَعْنَدَرْتَهُمْ),⁵²⁹ (أَلْحَبَّاءُ),⁵²⁶ (دِفْءٌ),⁵²⁷ ve (شَيْءٌ),⁵²⁸ kelimeleri buna misaldir. Eğer iki hemze (أَعْنَدَرْتَهُمْ),⁵²⁹ (أَوْ نَبِيُّكُمْ),⁵³¹ ve (أَعْنَدَرْتَهُمْ),⁵³⁰ misallerindeki gibi yan yana gelseler, ikinci hemzeyi teshîl ile zorlanmadan okumak kârînin üzerine vâciptir.⁵³² Hemze meksûr olup öncesindeki harf de şeddeli gelirse o hemzeyi (وَمَكْرَ السَّيِّئِ),⁵³³ örneğindeki gibi âşikâr bir şekilde okumak gerekir. Hemze mazmûm olup öncesindeki harf şeddeli lîn harfî olursa, o hemzeden sonra başka bir hemze gelse bile ilk hemzeyi beyan etmek gerekir. (وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ) (إِلَّا بِأَهْلِهِ),⁵³⁴ lafzı bunun misalidir. Hemzeden sonra elif (ا) gelse elif (ا) lafzını hemze lafzına katmaktan sakınmak gereklidir. (أَمِنْ),⁵³⁵ (أَتَى),⁵³⁶ ve (أَخْرَجَهُ),⁵³⁷ kelimeleri buna örnektir.⁵³⁸

Hâ (ها) harfi: Bu harften sonra (هَآ أَنتُمْ),⁵³⁹ ve (هُوَ لَآءُ),⁵⁴⁰ ifadelerindeki gibi sonrasında (ا) vâkî olursa, hâ (ها) harfini terkîk ile okumanın vâcip olduğunu, (إِنَّهُ هُوَ),⁵⁴¹ (يَأْفُوَاهُمْ),⁵⁴² ve (جِبَاهُهُمْ فِيهِ),⁵⁴³ örneklerindeki gibi iki hâ (ها)'nın bir kelime veya iki kelime

⁵²³ el-Bakara, 2/6.

⁵²⁴ İbrâhîm, 14/43.

⁵²⁵ el-Mâide, 5/6.

⁵²⁶ en-Neml, 27/25.

⁵²⁷ en-Nahl, 16/5.

⁵²⁸ el-Bakara, 2/20.

⁵²⁹ el-Bakara, 2/6.

⁵³⁰ es-Sâffât, 37/53.

⁵³¹ Âl-i İmrân, 3/15.

⁵³² Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 92.

⁵³³ el-Fâtır, 35/43.

⁵³⁴ el-Fâtır, 35/43.

⁵³⁵ el-Bakara, 2/13.

⁵³⁶ el-Bakara, 2/177.

⁵³⁷ Âl-i İmrân, 3/72.

⁵³⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 145-154; Na'imî, *Tezhîbü 't-tilâve*, vr. 71b-72a.

⁵³⁹ Âl-i İmrân, 3/119.

⁵⁴⁰ el-Hicr, 15/66.

⁵⁴¹ et-Tûr, 52/28.

⁵⁴² et-Tevbe, 9/32.

⁵⁴³ et-Tevbe, 9/35.

birlikte bulunmaları durumunda bu harfleri beyan etmenin tâlînin üzerine vâcîp olduğunu, yine (أَيْنَمَا يُوجَّهْهُ)⁵⁴⁴ kelimesindeki gibi iki hâ (ها) harfinin bir kelime de cem olup, bunların ilkinin sakin, ikincisinin harekeli olduğu ve öncelerinde de mechûra harflerinden birinin geldiği durumda, bu hâ (ها) harflerini de âşikâr etmenin gerekli olduğunu söylemiştir. O, (مَالِيَهُ هَٰلَكَ)⁵⁴⁵ gibi iki farklı kelime de bulunan hâ (ها) harflerinin ilkinin hâ-i sekte olması durumunda, hâ (ها) harfini idgamsız, kolay bir edâ ile kıraat etmenin vâcîp olduğunu, bazı kimselerin bu harfi idgam ve teşdîd ile kıraat ettiklerini fakat tercih edilen görüşün ilki olduğunu kaydetmiştir. (فَسَبِّحْهُ)⁵⁴⁶ ve (وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقًّا)⁵⁴⁷ misallerinde görüldüğü üzere, hâ (ها) harfinin hâ (حَا) harfinden önce ya da sonra gelmesi durumunda, onu izhar ile okumanın vâcîp olduğunu kaydeden Na'îmî, (ضَحَاها)⁵⁴⁸ ve (تَلَاهَا)⁵⁴⁹ lafızlarındaki gibi hâ (ها) harfinin iki elif (ا) arasında gelmesi durumunda, onu terkîk ile okumanın gerekli olduğunu, (مُنْنَاهَا)⁵⁵⁰ kelimesindeki gibi ilk elif (ا) harfinden önce yine hâ (ها) harfinin vâkî olması durumunda ise ziyade tekit ile okumanın gerekli olduğunu ifade etmiştir. Müellif son olarak, (فَبَايَعْنُ)⁵⁵¹ ve (كَالْعَيْنِ)⁵⁵² örneklerinde görüldüğü gibi, hâ (ها) harfinin öncesinde veya sonrasında 'ayn (ع) gelmesi durumunda o hâ (ها) harfini beyan etmenin gerekliliğine işaret etmiştir.⁵⁵³

Elif (الف) harfi: Bu harf daima sakin olup öncesindeki harf de meftûh olarak gelir. Bu harfle ibtidâ olunmaz ve bu harf her zaman harekeli harften sonra gelir. Zira elif (ا) harfi ölü ve sakin menzilindedir; bununla ibtidâ olunması imkansızdır. Hece harflerinin birer harfle, elif (ا)'ın ise iki harfle yazılmasının nedeni budur. Bunda nice ilâhî hikmet vardır ve ebedî olan Allah, tüm noksanlıklardan münezzehtir. Eğer elif (ا) bir başka harften kalp olunmamışsa zâit olarak vâkî olur. Eğer ki o, (قَالَ)⁵⁵⁴, (كَادَ)⁵⁵⁵,

⁵⁴⁴ en-Nahl, 16/76.

⁵⁴⁵ el-Hâkka, 69/28-29.

⁵⁴⁶ Kâf, 50/40.

⁵⁴⁷ ez-Zümer, 39/67.

⁵⁴⁸ en-Nâzi'ât, 79/29.

⁵⁴⁹ eş-Şems, 91/2.

⁵⁵⁰ en-Nâzi'ât, 79/44.

⁵⁵¹ el-Mümtehine, 60/12.

⁵⁵² el-Kâri'a, 101/5.

⁵⁵³ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 155-159; Na'îmî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 72a-73b.

⁵⁵⁴ el-Bakara, 2/33.

⁵⁵⁵ et-Tevbe, 9/117.

(جَاء)⁵⁵⁶ ve (شَاء)⁵⁵⁷ kelimelerindeki gibi bir başka harften kalp olunmuşsa aslî olur. Elif (ا) harfi, (عَلِيمًا)⁵⁵⁸ ve (حَلِيمًا)⁵⁵⁹ misallerindeki gibi mansûb tenvinden bedel olursa vakıf hâlinde tefhîmden sakınmak gerekir. (جَاء)⁵⁶¹, (شَاء)⁵⁶² ve (سَمَاء)⁵⁶³ kelimelerindeki gibi elif (ا) harfinden sonra hemze (ء) gelirse onun med ölçüsünü aşmamak lâzımdır. Zira bu kötü bir iştir.⁵⁶⁴

‘Ayn (عين) harfi: Bu harften sonra (عَالَمِينَ)⁵⁶⁵ ve (عَابِدُونَ)⁵⁶⁶ kelimelerinde olduğu gibi elif (ا) gelse ‘ayn (ع)’ı yumuşak bir şekilde, elif (ا)’ı de terkîk ile edâ etmek kârîye vâciptir. ‘Ayn (ع) harfi, (أَنْ تَقَعَ عَلَى)⁵⁶⁷ ve (فَرَّغَ عَنْ)⁵⁶⁸ örneklerindeki gibi tekerrür etse bu ‘ayn (ع)’ları beyan etmek vâciptir. ‘Ayn (ع) sakın olup sonrasında hâ (ها) gelirse ‘ayn (ع)’ı şeddeli hâ (حا) yapmaktan sakınmalıdır. (مَعَهُمْ)⁵⁶⁹ kelimesini (مَحَهُمْ) okumak gibi.⁵⁷⁰

Hâ (حا) harfi: Bu harften sonra (حَمَّ)⁵⁷¹ ve (الْحَاكِمِينَ)⁵⁷² misallerindeki gibi elif (ا) gelse onu terkîk ile edâ etmek kârîye vâciptir. Hâ (حا) harfinin sonrasında (رُحِزَ عَنِ النَّارِ)⁵⁷³ ve (فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا)⁵⁷⁴ lafızlarında olduğu gibi ‘ayn (ع) gelse hâ (حا)’yı âşikâr etmek

⁵⁵⁶ el-İsrâ, 17/104.

⁵⁵⁷ el-Bakara, 2/220.

⁵⁵⁸ el-Ahzâb, 33/54.

⁵⁵⁹ en-Nisâ, 4/111.

⁵⁶⁰ el-Fâtır, 35/41.

⁵⁶¹ et-Tevbe, 9/90.

⁵⁶² et-Tekvîr, 81/28.

⁵⁶³ el-Fussilet, 41/12.

⁵⁶⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 160-161; Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 73b.

⁵⁶⁵ el-Fâtiha, 1/2.

⁵⁶⁶ el-Kâfirûn, 109/3.

⁵⁶⁷ el-Hac, 22/65.

⁵⁶⁸ es-Sebe’, 34/23.

⁵⁶⁹ Sâd, 38/43.

⁵⁷⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 162-163; Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 73b-73a.

⁵⁷¹ el-Mü’mîn, 40/1.

⁵⁷² et-Tîn, 95/8.

⁵⁷³ Âl-i İmrân, 3/185.

⁵⁷⁴ el-Bakara, 2/230.

vâciptir. Hâ (حَا) harfi (لَا أَبْرَحُ حَتَّى) ⁵⁷⁵ ve (عُقْدَةُ النِّكَاحِ حَتَّى) ⁵⁷⁶ misallerindeki gibi tekerrüren gelse iki hâ (حَا) harfini de beyan etmek gereklidir. Hâ (حَا) harfi (فَسَجَّحْهُ) ⁵⁷⁷ kelimesindeki gibi hâ-i sakine'den önce gelirse hâ (حَا)'yı beyan etmek lâzımdır. ⁵⁷⁸

Hâ (خَا) harfi: Bu harften sonra (خَاسِرِينَ) ⁵⁷⁹, (خَالِقُ) ⁵⁸⁰ ve (خَائِفِينَ) ⁵⁸¹ kelimelerindeki gibi elif (ا) gelse hâ (خَا)'yı tefhîm ile edâ etmek kârîye gereklidir. Hâ (خَا) (تَحْشَى) ⁵⁸² ve (وَاخْتَارَ مُوسَى) ⁵⁸³ lafızlarındaki gibi sakın olarak gelirse onun lafzını beyan etmek gereklidir. Çünkü hâ (خَا) diğer harfe tebdîl olur. ⁵⁸⁴

Ğayn (غَيْن) harfi: Bu harften sonra (غَافِرِ الذَّنْبِ) ⁵⁸⁵ ve (وَالْغَارِمِينَ) ⁵⁸⁶ kelimelerindeki gibi elif (ا) gelse bunu tefhîm ile okumak vâciptir. Ğayn (غ) harfi (زَيْنًا أفرغ عَيْنًا) ⁵⁸⁷ örneğindeki gibi boğaz harflerinden biriyle bitişik olarak gelirse onu izhar etmek lâzımdır. Ğayn (غ) harfi (لَا تُزْعِ قُلُوبَنَا) ⁵⁸⁸ misalindeki gibi kâf (ق) ile karşılaşırsa ğayn (غ)'ı izhar etmek gereklidir. (غ) harfi (وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ) ⁵⁸⁹ lafzındaki gibi tekraren gelse onu âşikâre okumak gerekir. Sakin ğayn (غ) harfinden sonra (يُعْشِيهِمْ) ⁵⁹⁰ ve (يُعْشِي) ⁵⁹¹ örneklerinde olduğu gibi şîn (ش) gelirse ğayn (غ)'ı beyan etmek vâciptir. ⁵⁹²

⁵⁷⁵ el-Kehf, 18/60.

⁵⁷⁶ el-Bakara, 2/235.

⁵⁷⁷ et-Tûr, 52/49.

⁵⁷⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 164-167; Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 73a.

⁵⁷⁹ eş-Şûrâ, 42/45.

⁵⁸⁰ el-En'âm, 6/102.

⁵⁸¹ el-Bakara, 2/114.

⁵⁸² el-Mâide, 5/52.

⁵⁸³ el-A'râf, 7/155.

⁵⁸⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 168; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 127-129; Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 73a.

⁵⁸⁵ el-Mü'min, 40/3.

⁵⁸⁶ et-Tevbe, 9/60.

⁵⁸⁷ el-Bakara, 2/250.

⁵⁸⁸ Âl-i İmrân, 3/8.

⁵⁸⁹ Âl-i İmrân, 3/85.

⁵⁹⁰ el-Ankebût, 29/55.

⁵⁹¹ el-A'râf, 7/54.

⁵⁹² Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 169-170; Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 73a-74b.

Kâf (قاف) harfi: Bu harften sonra (قَالَ),⁵⁹³ (قَامَ),⁵⁹⁴ (قَالُوا)⁵⁹⁵ ve (قَامُوا)⁵⁹⁶ kelimelerindeki gibi elif (ا) gelse bunu tefhîmle okumak lâzımdır. Kâf (ق) harfi (قَالُوا)⁵⁹⁷ ve (قَالُوا)⁵⁹⁸ kelimelerindeki gibi münferit olarak mazmûm ya da meftûh gelirse onu yine tefhîmle edâ etmek vâciptir. Kâf (ق) harfinden sonra (أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ)⁵⁹⁹ örneğindeki gibi kâf (ك) harfi vâkî olursa o kâf (ق) 'ı kâf (ك) 'ta idgam etmek vâciptir. Burada kâf (ك) 'ı kâf (ق) kılıp tefhîm ile ya da kâf (ق) 'ı kâf (ك) kılıp terkîk ile edâ câizdir. Bunların her ikisi de sahihtir. Kâf (ق) harfi (وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ)⁶⁰⁰ ve (وَيَوْمَ تَسْقُطُ)⁶⁰¹ lafızlarındaki gibi tekrerrî etse onun izharı vâciptir.⁶⁰²

Müellif, bu harfle ilgili bazı uyarı ve nasihatlerde bulunmuştur: “Bil ki zamanımızda bazı kârîler kâf (ق) harfinin isti‘lâsını büsbütün giderip onu hems sıfatıyla okumaktadırlar. Hatta bu okuyuşları neticesinde gayr-ı meşhûra harfleri içinde yer alan bu harfi aslî ve meşhur harflerden saymaktadırlar. Oysa böyle bir harf Furkân-ı Hakîm’de zikredilmemiştir. Ey kârî! Büyük bir ihtimâm ve sürekli bir gayretle Kur’ân-ı ‘Azîm’in içinde olmayan bir harf ile edâ etmeyip Şâh-ı Rusûl’ün (s.a.v.) Ashâb-ı Kirâm hazerâtına tâlim buyurdıkları gibi okumaya çalış. Önceki üstatların tâlim eyledikleri gibi, onlardan alınan edâ ile Kur’ân’ı tilâvet etmek lâzımdır. Her ne kadar selefin edâları gibi kıraat etmek mümkün olmasa da taklit yoluyla onlara bu hususta tâbî olmak şarttır. Derin bir nazarla tedebbür eylersen Allah başarıyı sana kolaylaştırır.”⁶⁰³

⁵⁹³ el-Bakara, 2/133.

⁵⁹⁴ el-Cin, 72/19.

⁵⁹⁵ el-Bakara, 2/11.

⁵⁹⁶ en-Nisâ, 4/142.

⁵⁹⁷ el-Mâide, 5/13.

⁵⁹⁸ el-Bakara, 2/136.

⁵⁹⁹ el-Mürselât, 77/20.

⁶⁰⁰ en-Nisâ, 4/115.

⁶⁰¹ el-Furkân, 25/25.

⁶⁰² Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 171-172; Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 74b.

⁶⁰³ Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 74b-74a.

Kâf (كاف) harfi: Bu harften sonra (كَانُوا)⁶⁰⁴ ve (كَافِرٍ)⁶⁰⁵ kelimelerindeki gibi elif (ا) gelirse kâf (ك) ı terkîk ile edâ etmek lâzımdır. Kâf (ك) harfi (مَنَاسِكُكُمْ)⁶⁰⁶, (مَا سَأَلَكُمْ)⁶⁰⁷ ve (نُسَبِحُكَ)⁶⁰⁸ misallerindeki gibi tekraren gelse onu izhar ile okumak gerekir. İbn-i Mesud'un kıraatine göre (إِذَا السَّمَاءُ كُشِطَتْ)⁶⁰⁹ âyetindeki (كُشِطَتْ) kelimesi (فُشِطَتْ) olarak gelmiştir. Burada kâf (ك) harfinin kâf (ق) 'a tebdîli câizdir.⁶¹⁰

Müellif, kâf (ك) harfiyle ilgili bazı uyarılarda bulunmuştur: Ey tâlî! Bil ki, zamanımızda tilâvet olunan kâf (ك) harflerinin çoğu hatalıdır. Çünkü bu harfî şiddet sıfatını tamamen mahvedip edâ etmek, üstatlardan alınana muhaliftir. Bundan sakınmak ise vâciptir. Hakk Teâlâ'nın kelâmı belîğdir ve bu kelâmda kendinden harf peydâ etmek çok büyük hatadır. Bu durumda sevap alacağın yerde günahkar olursun.⁶¹¹

Şîn (شين) harfi: Bu harf, (اشْتَرَاهُ)⁶¹² ve (أَسَدُّ)⁶¹³ kelimelerindeki gibi sakın veya şeddeli olursa tefeşşisini göstermek gerekir. Şîn (ش) harfinden sonra (فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ)⁶¹⁴ ve (وَشَجَرَةً تَخْرُجُ)⁶¹⁵ lafızlarındaki gibi cîm (ج) gelirse şîn (ش) 'i beyan etmek gereklidir.⁶¹⁶

Cîm (جيم) harfi: Bu harften sonra (جَاءَ)⁶¹⁷ ve (جَاؤُا)⁶¹⁸ kelimelerindeki gibi elif (ا) gelirse cîm (ج) harfini terkîk ile edâ etmek gerekir. (وَلُجْزَى)⁶¹⁹, (رَجَزَا)⁶²⁰ ve (لَا تَجْزَى)⁶²¹

⁶⁰⁴ el-Bakara, 2/61.

⁶⁰⁵ el-Bakara, 2/41.

⁶⁰⁶ el-Bakara, 2/200.

⁶⁰⁷ el-Müddessir, 74/42.

⁶⁰⁸ Tâhâ, 20/33.

⁶⁰⁹ et-Tekvîr, 81/11.

⁶¹⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 173-174; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 74a.

⁶¹¹ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 74a-75b.

⁶¹² Yûsuf, 12/21.

⁶¹³ Tâhâ, 20/31.

⁶¹⁴ en-Nisâ, 4/65.

⁶¹⁵ el-Mü'minûn, 23/20.

⁶¹⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 175; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 75b.

⁶¹⁷ el-En'âm, 6/160.

⁶¹⁸ Âl-i İmrân, 3/184.

⁶¹⁹ el-Ankebût, 29/34.

⁶²⁰ el-Câsiye, 45/22.

⁶²¹ el-Bakara, 2/48.

ifadelerindeki gibi cîm (ج) sakin olup sonrasında zây (ز) gelirse cîm (ج)'i izhar ile okumak gerekir. ⁶²²(رَجَسًا) kelimesindeki gibi cîm (ج) harfinden sonra sîn (س) gelirse cîm (ج)'i beyan etmek gereklidir. ⁶²³(حَرَجْتُمْ) ve ⁶²⁴(حَرَجَتْ) örneklerindeki gibi sakin cîm (ج)'den sonra tâ (ت) gelse cîm (ج)'i hakkıyla beyan etmek lâzımdır. ⁶²⁵(الْأَجْدَاثِ) ve ⁶²⁶(وَجِدْكُمْ) misallerindeki gibi cîm (ج) harfinin sonrasında dâl (د) gelmesi durumunda cîm (ج)'i âşikâr etmek gerekir. Cîm (ج) harfi ⁶²⁷(حَاجَجْتُمْ) ve ⁶²⁸(وَحَاجَّهْ) kelimelerindeki gibi müşedded veya mükerrer vâkî olursa cîm (ج)'i beyan etmek kârînin üzerine vâciptir. ⁶²⁹(أَيْنَمَا يُوجِّهْهُ) örneğinde olduğu gibi cîm (ج) harfinden sonra hâ (ه) gelirse cîm (ج)'i izhar ile okumak gereklidir. ⁶³⁰

Yâ (ي) harfi: Bu harften sonra ⁶³¹(يَا أَيُّهَا) ve ⁶³²(شَيَاطِينِهِمْ) lafızlarındaki gibi elif (ا) vâkî olursa yâ (ي) harfini terkîk ile okumak gerekir. Yâ (ي) harfi, ⁶³³(إِيَّاكَ), ⁶³⁴(إِيَّاكُمْ) ve ⁶³⁵(إِيَّايَ) kelimelerindeki gibi şeddeli olup bir kelimenin sonunda ya da ortasında gelirse o yâ (ي)'yı ve teşdîdi ferden beyan etmek lâzımdır. Yâ (ي) harfi ⁶³⁶(مَنْ ذُرِّيَّتِهِ), ⁶³⁷(رَبِّيُونَ) ve ⁶³⁸(السَّيِّئَاتِ) ifadelerinde olduğu gibi müşedded gelip öncesindeki harf de müşedded gelirse o yâ (ي) harfini tekit ile beyan etmek gerekir. Yâ (ي) harfi ⁶³⁹(يُحْيِيكُمْ) ve ⁶⁴⁰(وَيُحْيِيْتُ) misallerindeki gibi tekerrüren gelirse ve ilk yâ (ي)'nın öncesi sakin olursa yâ

⁶²² et-Tevbe, 9/125.

⁶²³ el-Mümtehine, 60/1.

⁶²⁴ el-Bakara, 2/149.

⁶²⁵ Yâsîn, 36/51.

⁶²⁶ et-Talâk, 65/6.

⁶²⁷ Âl-i İmrân, 3/66.

⁶²⁸ el-En'âm, 6/80.

⁶²⁹ en-Nahl, 16/76.

⁶³⁰ Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 176-178; Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 75b.

⁶³¹ el-Bakara, 2/21.

⁶³² el-Bakara, 2/14.

⁶³³ el-Fâtiha, 1/5.

⁶³⁴ en-Nisâ, 4/131.

⁶³⁵ el-Ankebût, 29/56.

⁶³⁶ el-En'âm, 6/84.

⁶³⁷ Âl-i İmrân, 3/146.

⁶³⁸ el-A'râf, 7/153.

⁶³⁹ el-Câsiye, 45/26.

⁶⁴⁰ el-Bakara, 2/258.

(ي)'yı teşdîdsiz ve kolaylıkla beyan etmek vâciptir. Yâ (ي) harfi (إِنَّ وَلِيِّ اللَّهِ) ⁶⁴¹ ve (وَإِذَا حُيْتُمْ) ⁶⁴² lafızlarındaki gibi tekerrür ederse ve öncesi de müşedded ve meksûr olursa o yâ (ي)'yı beyan etmek vâciptir. ⁶⁴³

Dâd (ضاد) harfi: Bu harften sonra (وَلَا الضَّالِّينَ) ⁶⁴⁴ ve (بِضَارَيْنِ) ⁶⁴⁵ lafızlarında olduğu gibi elif (ل) gelirse dâd (ض)'ı tefhîm ile edâ etmek gereklidir. Dâd (ض) harfinden sonra (فَمَنْ) ⁶⁴⁶ ve (أَنْقَضَ ظَهْرَكَ) ⁶⁴⁷ örneklerindeki gibi itbak harflerinden biri gelirse dâd (ض)'ı izhar etmek gerekir. Dâd (ض) harfi (يَعِضُ الظَّالِمُ) ⁶⁴⁸ ve (يَوْمَ تَبْيَضُ) ⁶⁴⁹ misallerindeki gibi müşedded vâkî olursa onu tekit ile beyan etmek vâciptir. Dâd (ض) harfi (يَغْضُضُنَّ) ⁶⁵⁰ ve (وَإِغْضُضُنَّ) ⁶⁵¹ kelimelerinde olduğu gibi tekraren gelirse onu yine beyan etmek gerekir. Dâd (ض) harfinin öncesinde ya da sonrasında (تَرَضِيئُونَ) ⁶⁵² ve (أَفِيضُوا) ⁶⁵³ örneklerindeki gibi sakın yâ (ي) gelirse dâd (ض)'ı izhar ile okumak vâciptir. Sakın dâd (ض) harfinden sonra (عَرَضْتُمْ) ⁶⁵⁵ ve (فَرَضْتُمْ) ⁶⁵⁶ kelimelerindeki gibi tâ (ت) gelse dâd (ض)'ı beyan ile okumak vâciptir. ⁶⁵⁸

Müellif, bu harfle ilgili bazı tembih ve tavsiyelerde bulunmuştur: Ey kârî! Bil ki Kur'ân-ı Şerîf'in harfleri içinde dâd (ض) harfi kadar lisâna zorluğu âşikâr olan başka harf yoktur. Zamanımızda insanlar bu harfin edâsından gâfildirler. Şamlıların çoğu ve

⁶⁴¹ el-A'râf, 7/196.

⁶⁴² en-Nisâ, 4/86.

⁶⁴³ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 179-183; Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 75b-75a.

⁶⁴⁴ el-Fâtiha, 1/7.

⁶⁴⁵ el-Bakara, 2/102.

⁶⁴⁶ el-Bakara, 2/173.

⁶⁴⁷ el-Înşirâh, 94/3.

⁶⁴⁸ el-Furkân, 25/27.

⁶⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/106.

⁶⁵⁰ en-Nûr, 24/31.

⁶⁵¹ Lokmân, 31/19.

⁶⁵² en-Nisâ, 4/24.

⁶⁵³ el-Ahkâf, 46/8.

⁶⁵⁴ el-Bakara, 2/199.

⁶⁵⁵ el-Bakara, 2/235.

⁶⁵⁶ el-Bakara, 2/237.

⁶⁵⁷ et-Tevbe, 9/69.

⁶⁵⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 184-187; Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 75a-76b.

bazı şark ehli bu harfi mutlak olarak zâ (ظ) harfine benzer okumaktadırlar. Bu, mânânın değişmesinden ötürü haramdır. Mısırlıların çoğu ve bazı garb ehli de bu harfi mahrecine ulaştırmayıp tâ (ط) gibi okurlar. Bu da lahndır. Bazısı lââm-ı müfehhome gibi, bazısı ise dâl (د) harfi gibi okurlar. Hâsılı, bu harfin edâsı bireysel tâlim ile olmaz. Bu harf, kıraat ilmi ve tecvidden haberi olmayan bazı kürsü şeyhleri ile kendilerine şeyhlik yapmış kimselerden hiç öğrenilmez. Bu meseleleri rüyâsında dahî görmemiş kişilerden tâlim görmek câiz değildir. Bu husus ancak işin ehli ve kıraat ilmine vâkıf olan zât-ı mükerremelerden sahih isnatla almak ve talim etmekle, hatta onların edâsına yakın bir edâ ile tilâvet etmekle doğru öğrenilebilir. Yoksa boş lakırdı ile öğrenilemez. Zira Hakk Te‘âlâ Hazretleri, Kur’ân’ı Habîbine konuşma yoluyla inzal etmedi; onu Cibrîl-i Emin vasıtasıyla kırâaten ve tilâveten inzal eyledi. Bu hususlarda bilgisi olmayan ve kendi zanları üzere hareket edenler, düşünmemeleri sebebiyle akli kısıtlar için harf icat ederler. İlm-i Furkân ise aklen edâ olunmaz; naklen ve mütevâtîren edâ olunur. Dünya kadar malın da olsa onu kıyas edemezsin. Hazreti Allah’ın (c.c.) kelâmı tebdîl olunmaz. Hüdâ’dan korkmaz mısın ki ey adam, böyle hareket edersin! Bu, ne büyük fenalık ve ne büyük kabahattir. Allah Teâlâ’ya muhalefetten sakın!⁶⁵⁹

Lâm (لام) harfi: Bu harften sonra (لَا رَيْبَ فِيهِ)⁶⁶⁰ misalindeki gibi elif (ا) vâkî olursa lââm (ل)’ı terkîk ile edâ etmek gerekir. Lâm (ل) harfi (إِنَّا أَرْسَلْنَا)⁶⁶¹, (وَرَتَّلْنَا)⁶⁶² ve (وَجَعَلْنَا)⁶⁶³ örneklerindeki gibi sakın olup sonrasında nûn (ن) gelse lââm (ل)’ı beyan ile okumak gerekir. Lâm (ل)’dan sonra (قَالَ اللَّهُ)⁶⁶⁴ ve (اللَّهُ لَطِيفٌ)⁶⁶⁵ lafızlarındaki gibi bir lââm-ı müfehhome ya da itbak harfi gelirse ilk lââm (ل)’ı terkîk ile okumak vâciptir. Eğer lââm (ل) harfi (قَالَ لَهُمْ)⁶⁶⁶ misalinde olduğu gibi tekerrür ederse onu beyan ile okumak gerekir.

⁶⁵⁹ Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 76b-76a.

⁶⁶⁰ el-Bakara, 2/2.

⁶⁶¹ Hûd, 11/70.

⁶⁶² el-Furkân, 25/32.

⁶⁶³ el-Mâide, 5/13.

⁶⁶⁴ el-Mâide, 5/115.

⁶⁶⁵ eş-Şûrâ, 42/19.

⁶⁶⁶ Tâhâ, 20/61.

Lâm (ل) harfi, (عَلَّا لِلَّذِينَ)⁶⁶⁷, (فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ)⁶⁶⁸ ve (قُلْ لِلَّذِينَ)⁶⁶⁹ örneklerindeki olduğu gibi ikiden fazla tekrar ederse bu râ (ر) harflerinin hepsini terkîk ile okumak vâciptir.⁶⁷⁰

Müellif, bu harfle ilgili latif bir kâideyi eserinde zikretmiştir: Ey kârî! Bil ki lafzatullahın lâm (ل)ı ibtidâ hâlinde daima tefhîm ile edâ olunur. (اللَّهُ)⁶⁷¹ gibi. Ancak (قَالَ اللَّهُ)⁶⁷² lafzındaki gibi lâm (ل)ın öncesi vasıl hâlinde meftûh ya da mazmûm olursa tefhîm ile kıraat olunur. Lâm (ل) harfinin öncesi (يَعْلَمُ اللَّهُ)⁶⁷³ örneğindeki gibi meksûr olur ise terkîk ile tilâvet olunması gereklidir.⁶⁷⁴

Nûn (ن) harfi: Bu harfi, (إِنَّا)⁶⁷⁵ ve (لَنَّا)⁶⁷⁶ kelimelerindeki gibi sonrasında elif (ا) gelmesi durumunda terkîk ile okumak lâzımdır. Nûn (ن) harfi (وَنَحْنُ نُسَبِّحُ)⁶⁷⁷ ve (نَحْنُ)⁶⁷⁸ örneklerindeki gibi tekrar vâkî olursa onu izhar etmek vâciptir. Nûn (ن) harfi (أَتَعِدَّائِي)⁶⁷⁹ misalindeki gibi aynı kelimeye tekrar gelirse onu yine beyan etmek lâzımdır.⁶⁸⁰

Râ (ر) harfi: Bu harfin kalın okunuşuna ‘tefhîm’ denmektedir.⁶⁸¹ Âsım kıraatinin Hafs rivâyetine göre, râ (ر)ın beşi ince, dördü kalın, üçü hem kalın hem ince olmak üzere 12 hâli bulunmaktadır. Râ (ر), harekesi fetha ya da damme olduğunda, kendisi sakın olup, ondan evvelki harf fethalı ya da dammeli, kendisi ve öncesi sakın olup, daha öncesi fethalı ya da dammeli, kendisi sakın, öncesi kesreli ve sonrası fethalı isti‘lâ

⁶⁶⁷ el-Haşr, 59/10.

⁶⁶⁸ el-Bakara, 2/79.

⁶⁶⁹ Âl-i İmrân, 3/12.

⁶⁷⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 188-192; Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 76a.

⁶⁷¹ el-Bakara, 2/15.

⁶⁷² Yûsuf, 12/66.

⁶⁷³ Âl-i İmrân, 3/142.

⁶⁷⁴ Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 76a-77b.

⁶⁷⁵ el-Bakara, 2/119.

⁶⁷⁶ Tâhâ, 20/45.

⁶⁷⁷ el-Bakara, 2/30.

⁶⁷⁸ Kâf, 50/43.

⁶⁷⁹ el-Ahkâf, 46/17.

⁶⁸⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 193-194; Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 77b.

⁶⁸¹ İbn Bâziş, *Kitâbü’l-iknâ’ fi’l-kurâati’s-seb’*, 1/324; Ali el-Kârî, *el-Minehu’l-fikriyye*, 29; Dimyâtî, *el-İthâf*, 1/295; Cüreysi, *Nihâye*, 93; Ebû Rîme, *Hidâyetü’l-müstefid*, 29; Yahya Abdürrezzak el-Gavsânî, *‘İlmü’t-tecvîd* (Dimeşk: Dâru’l-Gavsânî, 2011), 101; Dağdeviren, *Kur’ân Okuma Sanatı Tecvid*, 117.

harfî, kendisi sakin olup öncesi kesreli bir hemze-i vasıl olursa kalın okunur. Bu harf, kesre harekeli olursa, kendisi sakin, öncesi kesreli ve sonrası isti‘lâ harfî olmazsa, kendisi ve öncesi sakin olup, daha öncesi kesreli, kendisi sakin olup öncesindeki harf lîn harflerinden yâ (ي) olursa ince okunur. Eğer râ (ر) harfî, kendisi sakin, öncesi kesreli ve sonrası kesreli bir isti‘lâ harfî olursa, kendisi sakin, öncesi sâd (ص) ya da tâ (ط) harflerinden biri olup daha öncesi de kesreli olursa, yine sonundaki yâ (ي) harfî hazfedilmiş olan (أَسْرَ)⁶⁸² ve (يَسْرَ)⁶⁸³ kelimelerindeki gibi kesreli gelirse hem ince hem de kalın okunabilir.⁶⁸⁴

Müellif, bu harften sonra (خَبِيرًا بَصِيرًا)⁶⁸⁵ örneğindeki gibi elif (ل) vâkî olduğunda, râ (ر)’yı tefhîmle edâ etmenin vacip olduğunu ifade etmiştir. O, râ (ر)’nın şeddeli olarak vukû ettiği durumlarda ise onun tekrîrini gizlemenin kârînin üzerine vacip olduğunu zikretmiş, (مَرَّةً),⁶⁸⁶ (كُرَّةً),⁶⁸⁷ (الرَّحْمَانُ)⁶⁸⁸ ve (الرَّكْعَيْنِ)⁶⁸⁹ kelimelerini buna örnek göstermiştir. Kettânîzâde, (شَهْرُ رَمَضَانَ)⁶⁹⁰ ve (مُحَرَّرًا)⁶⁹¹ misallerindeki gibi râ (ر)’nın tekerrür ettiği durumlarda, ilk râ (ر), müşedded yahut muhaffef gelirse onun izhar edilmesi gerektiğini söylemiştir. Muhammed b. Mustafa, bu harfin incelik-kalınlık durumuyla alakalı yukarıda zikredilen kaideler çerçevesinde bazı örnekler getirmiştir: Râ (ر), meftûh veya mazmûm olursa (رَبِّحْتَ)⁶⁹² örneğindeki gibi tefhimle; (وَالْفَجْرِ)⁶⁹³ ve (شَيْءٍ) (فَقْدُ قَيْرِ)⁶⁹⁶, (وَلَا نَاصِرٍ),⁶⁹⁵ (فِي الرَّقَابِ)⁶⁹⁴ misallerindeki gibi meksûr olursa terkîkle;

⁶⁸² ed-Duhân, 44/23.

⁶⁸³ el-Fecr, 89/4.

⁶⁸⁴ Pakdil, *Ta‘lim Tecvid ve Kiraat*, 202-204.

⁶⁸⁵ el-İsrâ, 17/17.

⁶⁸⁶ el-En‘âm, 6/94.

⁶⁸⁷ el-Bakara, 2/167.

⁶⁸⁸ er-Rahmân, 55/1.

⁶⁸⁹ el-Bakara, 2/43.

⁶⁹⁰ el-Bakara, 2/185.

⁶⁹¹ Âl-i İmrân, 3/35.

⁶⁹² el-Bakara, 2/16.

⁶⁹³ el-Fecr, 89/1.

⁶⁹⁴ et-Tevbe, 9/60.

⁶⁹⁵ et-Târık, 86/10.

⁶⁹⁶ el-Kamer, 54/12.

⁶⁹⁷(قَدِيرٌ) ve ⁶⁹⁸(بَصِيرٌ) örneklerindeki gibi öncesi meksûr ya da sakin olursa vakf hâlinde terkîkle; ⁶⁹⁹(شِرْعَةً), ⁷⁰⁰(مَرْيَّةً) ve ⁷⁰¹(فِرْعَوْنَ) kelimelerindeki gibi sakin olup sükûnu lâzım ya da ‘âriz olup, mâ-kabli kesre-i lâzıme ve mâ-ba‘dine de isti‘lâ harfi bitişmemiş olsa terkîkle; ⁷⁰²(أَمْ اِزْتَابُوا), ⁷⁰³(اِزْجَعُوا) ve ⁷⁰⁴(اِزْكَبُوا) misallerindeki gibi râ (ر), sakin olup mâ-kabli kesre-i âriz olursa tefhimle; ⁷⁰⁵(فِرْطَاسٍ) ve ⁷⁰⁶(مِرْصَادًا) lafızlarındaki gibi râ (ر) sakin olup mâ-ba‘dinde meftûh bir isti‘lâ harfi gelse tefhimle; bu isti‘lâ harfi ⁷⁰⁷(كُلُّ فِرْقٍ) ifadesinde geldiği üzere meksûr olursa câiz olan iki vecihle yani hem tefhîm hem de terkîkle; râ (ر), ⁷⁰⁸(نَهْرٍ), ⁷⁰⁹(دُسْرٍ) ve ⁷¹⁰(الْقَدْرِ) kelimelerindeki gibi meksûr olup öncesi meftûh, mazmûm ya da sakin olursa vakf hâlinde terkîkle; ⁷¹¹(خَيْرٍ) ve ⁷¹²(السَّيْرِ) kelimelerindeki gibi râ (ر)’nın öncesinde lîn harfi bulunursa, vakf hâlinde terkîkle tilâvet olunur.⁷¹³

Tâ (ط) harfi: Bu harften sonra ⁷¹⁴(طَالُوتَ) ve ⁷¹⁵(طَابَ لَكُمْ) kelimelerindeki gibi elif (ا) vâkî olursa tâ (ط)’yı tefhîm ile edâ etmek kârînin üzerine vaciptir. Eğer tâ (ط) harfi ⁷¹⁶(شَطَطًا) misalindeki gibi tekerrür etse onu tekit ile beyan etmek gerekir. Yine tâ (ط) harfi

⁶⁹⁷ el-Bakara, 2/20.

⁶⁹⁸ el-Enfâl, 8/39.

⁶⁹⁹ el-Mâide, 5/48.

⁷⁰⁰ Hûd, 11/17.

⁷⁰¹ el-Bakara, 2/50.

⁷⁰² en-Nûr, 24/50.

⁷⁰³ Yûsuf, 12/81.

⁷⁰⁴ Hûd, 11/41.

⁷⁰⁵ el-En‘âm, 6/7.

⁷⁰⁶ en-Nebe’, 78/21.

⁷⁰⁷ Şu‘arâ, 26/63.

⁷⁰⁸ el-Kamer, 54/54.

⁷⁰⁹ el-Kamer, 54/13.

⁷¹⁰ el-Kadir, 97/1.

⁷¹¹ el-Bakara, 2/110.

⁷¹² es-Sebe’, 34/18.

⁷¹³ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 195-197; Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 77b-78b.

⁷¹⁴ el-Bakara, 2/247.

⁷¹⁵ en-Nisâ, 4/3.

⁷¹⁶ el-Cin, 72/4.

(طَيْرُنَا)⁷¹⁷ ve (يَطُوتُ)⁷¹⁸ gibi müşedded gelirse onu yine beyan etmek lazımdır. Bunun yanı sıra tâ (ط)'dan sonra sâd (ص) veya dâd (ض) gelmesi halinde o tâ (ط)'yı hakkını vererek beyan etmek elzemdir. Tâ (ط)'nın (لَيْنُ بَسَطْتُ)⁷¹⁹, (أَحَطْتُ)⁷²⁰ ve (فَرَطْتُ)⁷²¹ örneklerindeki gibi tâ (ت)'ya idğamı durumunda ise tâ (ط)'yı beyan gereklidir.⁷²²

Dâl (دال) harfi: Bu harften sonra (دَائِيْنُ)⁷²³ ve (دَاوُدُ)⁷²⁴ kelimelerindeki gibi elif (ا) vâkî olursa dâl (د), terkîkle edâ olunur. Eğer dâl (د), sakın olup sonrasında (أَدْنَى)⁷²⁵ ve (وَوَاعَدْنَا)⁷²⁶ örneklerindeki gibi nûn (ن) gelirse dâl (د)'ı beyan etmek vâciptir. Yine dâl (د) (وَيُمِدُّكُمْ)⁷²⁷ misalindeki gibi tekerrüren gelirse onu tekit ile beyan etmek lâzımdır. Bununla beraber dâl (د), (مُزْدَجَرُ)⁷²⁸ ve (تَزْدَرَى)⁷²⁹ kelimelerindeki gibi tâ (ت)'dan bedel olursa o dâl (د)'ı izhâr ile beyan etmek gereklidir.⁷³⁰

Tâ (تا) harfi: Bu harften sonra (فَالْتَا)⁷³¹ ve (تَائِبَاتِ)⁷³² kelimelerinde olduğu gibi elif (ا) gelirse tâ (ت)'yı terkîk ile edâ etmek lâzımdır. Eğer tâ (ت) harfi (وَقَالَتْ طَائِفَةٌ)⁷³³ ve (وَدَّتْ)⁷³⁴ misallerindeki gibi tâ (ط)'da idğam olursa o tâ (ت)'nın idğamını beyan etmek

⁷¹⁷ en-Neml, 27/47.

⁷¹⁸ el-Bakara, 2/158.

⁷¹⁹ el-Mâide, 5/28.

⁷²⁰ en-Neml, 27/22.

⁷²¹ ez-Zümer, 39/56.

⁷²² Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 198-200; Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 78b.

⁷²³ İbrâhim, 14/33.

⁷²⁴ el-Bakara, 2/251.

⁷²⁵ el-Bakara, 2/61.

⁷²⁶ el-A'râf, 7/142.

⁷²⁷ Nûh, 71/12.

⁷²⁸ el-Kamer, 54/4.

⁷²⁹ Hûd, 11/31.

⁷³⁰ Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 201-203; Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 78b-78a.

⁷³¹ el-Fussilet, 41/11.

⁷³² et-Tahrîm, 66/5.

⁷³³ Âl-i İmrân, 3/72.

⁷³⁴ Âl-i İmrân, 3/69.

vâciptir. Bunun yanı sıra iki tâ (ت) harfi (رَبِّحْتَ تِجَارَتَهُمْ)⁷³⁵ ve (رَأَيْتَ تِلْكَ)⁷³⁶ örneklerindeki gibi birbirinde idğam olursa onları beyan etmek lâzımdır.

Tâ (ت) harfi (تَتَوَفَّاهُمْ)⁷³⁷ ve (تَتَجَافَى)⁷³⁸ lafızlarındaki gibi tekraren gelirse onu beyan ile okumak gereklidir. Üç tâ (ت) harfi, (الرَّاجِفَةُ تَتَّبِعُهَا الرَّادِفَةُ)⁷³⁹ misalindeki gibi mürâdif olursa bunların her birini hakkı üzere beyan etmek vaciptir. Eğer tâ (ت), (تَسْتَطِيعُ)⁷⁴⁰ ve (اسْتَطَاعَ)⁷⁴¹ lafızlarındaki gibi harekeli olup sonrasında da tâ (ط) gelirse tâ (ت)'yı izhâr ile telaffuz etmek gerekir. Şuna da değinmek gerekir ki tâ (ت) harfi (وَأَعْتَدْنَا)⁷⁴² ve (وَأَعْتَدْتُ)⁷⁴³ örneklerindeki gibi müteharrik olup öncesinde de dâl (د) gelirse tâ (ت)'nın beyanı elzemdir.⁷⁴⁴

Müellif, bu harfle ilgili bazı uyarı ve tavsiyelerde bulunmuştur: “Ey tâlî! Bil ki zamanımızda çoğu insan tâ (ت)'yı, hemsini ziyadeleştirip aşırıya kaçmak suretiyle sîn (س)'e yakın edâ ederler. Bu, lahn-ı hafîye dahildir. Kur'ân-ı ‘Azîm’de ifrat ve tefrit caiz değildir. Bazısı ise bu harfin hems sıfatını tamamen giderir ki bu da yasaklanmıştır. Velhâsıl bu iki durumdan da sakınmak gereklidir. Kârîye lââyık olan, tâ (ت)'yı üstadından aldığı şekliyle ve kolay bir edâ ile tilâvet etmesidir. Kârî, tilâvetine gösterdiği önem karşılığında, Allah’ın izniyle kendisine vad olunan sayısız nimetlere nâil olacaktır. Allah en iyi bilendir.”⁷⁴⁵

Zây (زای) harfi: Bu harften sonra (الرَّانِيَّةُ وَالزَّانِي)⁷⁴⁶ örneğindeki gibi elif (ا) vâkî olursa zây (ز)'ı terkikle edâ vaciptir. Eğer zây (ز), (فَعَزَّزْنَا)⁷⁴⁷ misalinde olduğu gibi tekerrüren gelirse sikletten dolayı onu beyan etmek gerekir. Bununla beraber zây (ز)'dan önce

⁷³⁵ el-Bakara, 2/16.

⁷³⁶ el-Enbiyâ, 21/15.

⁷³⁷ el-Nahl, 16/28.

⁷³⁸ es-Secde, 32/16.

⁷³⁹ en-Nâzi‘ât, 79/6-7.

⁷⁴⁰ el-Kehf, 18/41.

⁷⁴¹ Âl-i İmrân, 3/97.

⁷⁴² el-Mülk, 67/5.

⁷⁴³ Yûsuf, 12/31.

⁷⁴⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 204-208; Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 78a.

⁷⁴⁵ Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 78a-79b.

⁷⁴⁶ en-Nûr, 24/2.

⁷⁴⁷ Yâsîn, 36/14.

veya sonra (يُرْجَى)⁷⁴⁸, (مُرْجَاةً)⁷⁴⁹ ve (رُجْرَا)⁷⁵⁰ kelimelerindeki gibi cîm (ج) gelse iki harfi de ferden beyan etmek elzemdir. Yine sakın zây (ز)'dan sonra (مَا كُنْزُتُمْ)⁷⁵¹ ve (تَزْدَرَى)⁷⁵² lafzlarındaki gibi tâ (ت) veya dâl (د) gelirse zây (ز)'ı beyan etmek lâzımdır.⁷⁵³

Sîn (س) harfi: Bu harften sonra (سَاءَ)⁷⁵⁴ kelimesindeki gibi elif (ا) vâkî olursa sîn (س)'i terkîk ile okumak gerekir. Sîn (س)'den sonra (وَسَطًا)⁷⁵⁵ ve (بَاسِطًا)⁷⁵⁶ kelimelerindeki gibi itbâk harflerinden biri cari olursa sîn (س)'i izhâr ile beyan etmek vaciptir. Eğer sîn (س), (يَسْجُدُونَ)⁷⁵⁷ ve (الْمَسْجِدِ)⁷⁵⁸ lafızlarında olduğu gibi sakın olup sonrasında da cîm (ج) gelirse sîn (س)'i beyan etmek vacip olur. Sîn (س), (أَقَمْنَ أَسْنَ)⁷⁵⁹ örneğindeki gibi tekerrür ederse yine beyanı lâzımdır. Sîn (س), (وَأَسْرُوا، وَأَصْرُوا،)⁷⁶⁰, (يُسْحَبُونَ، يُصْحَبُونَ)⁷⁶¹, (تَسِيرُ، تَصِيرُ)⁷⁶² ve (فَسَمْنَا، فَصَمْنَا)⁷⁶³ misallerinde olduğu gibi sâd (ص)'a benzer olarak gelse bu iki harfin lafız benzerliğinden sakınmak elzemdir.⁷⁶⁴

Sâd (ص) harfi: Bu harften sonra (صَادِقِينَ)⁷⁶⁵ kelimesindeki gibi elif (ا) gelirse sâd (ص)'ı tefhîm ile edâ vâcib olur. Sâd (ص)'dan sonra (اصْطَفَى)⁷⁶⁶ örneğindeki gibi itbâk harflerinden biri gelirse o sâd (ص)'ı kolay bir şekilde beyan etmek lâzımdır. Eğer

⁷⁴⁸ en-Nûr, 24/43.

⁷⁴⁹ Yûsuf, 12/88.

⁷⁵⁰ el-A'râf, 7/162.

⁷⁵¹ et-Tevbe, 9/35.

⁷⁵² Hûd, 11/31.

⁷⁵³ Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 209-210; Na'îmî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 79b.

⁷⁵⁴ en-Nisâ, 4/38.

⁷⁵⁵ el-Bakara, 2/143.

⁷⁵⁶ el-Kehf, 18/18.

⁷⁵⁷ en-Neml, 27/24.

⁷⁵⁸ el-İsrâ, 17/1.

⁷⁵⁹ et-Tevbe, 9/109.

⁷⁶⁰ Yûnus, 10/54.

⁷⁶¹ el-Kamer, 54/48.

⁷⁶² ez-Zuhrûf, 43/32.

⁷⁶³ et-Tûr, 52/10.

⁷⁶⁴ Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 211-214; Na'îmî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 79b-79a.

⁷⁶⁵ el-Bakara, 2/23.

⁷⁶⁶ Âl-i İmrân, 3/33.

(يَصْدُرُ)⁷⁶⁷ ve (أَصْدُقُ)⁷⁶⁸ kelimelerindeki gibi sâd (ص), sakın olup sonrasında dâl (د) vaki olursa sâd (ص)'ı beyan etmek gerekir. Sâd (ص)'dan sonra (حَرَصْتُمْ)⁷⁶⁹ ve (حَرَصْتَ)⁷⁷⁰ misallerinde olduğu gibi tâ (ت) gelse sâd (ص)'ı izhâr ile okumak vâciptir.⁷⁷¹

Müellif eserinde bu harfe dair şu şekilde bazı uyarılarda bulunmuştur: “Ey kârî! Bil ki zamanımızda insanların bir kısmı zây (ز), sîn (س) ve sâd (ص) harflerinin safîra sıfatını gerektiği gibi edâ etmekten gafildirler. Onlar bu harfleri hakkını vermeksizin ne şekilde olursa olsun okumaktadırlar. Bu ise hatadır ve bundan sakınmak gerekir ve zikredilen harfleri, hakkını vererek, tam bir gayretle okumak gereklidir. Zira Hakk'ın kelâmı belîğdir. Ayrıca bu harfleri böyle önem vermeden okumak ağır bir kabahat ve büyük bir kötülüktür. Bunu iyice fehmet.”⁷⁷²

Zâ (ظ) harfi: Bu harften sonra (ظَالِمَةً)⁷⁷³ ve (ظَالِمِينَ)⁷⁷⁴ kelimelerindeki gibi elif (ا) vaki olursa zâ (ظ)'yı tefhîm ile edâ gerekir. Eğer zâ (ظ)'dan sonra (أَنْقَضَ ظَهْرَكَ)⁷⁷⁵ ve (يَعْضُ) ⁷⁷⁶ misallerindeki gibi dâd (ض) gelirse iki harfi de ferden beyan etmek gerekir. Zâ (ظ), (مَحْظُورًا)⁷⁷⁷ ve (مَحْذُورًا)⁷⁷⁸ örneklerinde olduğu gibi zâl (ذ) harfine müşâbih olarak gelirse o zâ (ظ)'yı tekit ile beyan etmek gerekli olur. Bunun aynı sıra sakın zâ (ظ)'dan sonra (أَوْعَظْتَ)⁷⁷⁹ kelimesindeki gibi tâ (ت) gelirse zâ (ظ)'yı beyan etmek kârînin üzerine vaciptir.⁷⁸⁰

Müellif, bu harfle ilgili bazı uyarı ve tavsiyelerde bulunmuştur: “Bil ki zamanımızda insanların çoğu (ظ)'nın hakkını verme hususunda acizdirler. Onlar, bu harfin cehr ve

⁷⁶⁷ ez-Zilzâl, 99/6.

⁷⁶⁸ en-Nisâ, 4/122.

⁷⁶⁹ en-Nisâ, 4/129.

⁷⁷⁰ Yûsuf, 12/103.

⁷⁷¹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 215-219; Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 79a.

⁷⁷² Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 79a-80b.

⁷⁷³ el-Hac, 22/48.

⁷⁷⁴ el-Bakara, 2/35.

⁷⁷⁵ el-Înşirâh, 94/3.

⁷⁷⁶ el-Furkân, 25/27.

⁷⁷⁷ el-Îsrâ, 17/20.

⁷⁷⁸ el-Îsrâ, 17/57.

⁷⁷⁹ eş-Şu'arâ, 26/136.

⁷⁸⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 220-222; Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 80b.

itbâk sıfatını vermede ihtimam göstermez ve çabalamazlar. Yine onlar, bu harfi ne şekilde olursa olsun tilâvet ederler. Özellikle de zanlarıyla hareket eden bilgisizlerin edâlarında olan zâ (ظ)'lar gibi okurlar. Bunların Vahy-i Belîğ'e yaptıkları şey büyük fenalıktır, bunun dille anlatılması da mümkün değildir. Kelâm-ı Bârî'ye böyle ezâ etmek hak mıdır? Allah'tan kork ve onun azabından sakın.”⁷⁸¹

Sâ (ثا) harfi: Bu harften sonra (ثَالِثَةً)⁷⁸², (ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ)⁷⁸³ örneklerindeki gibi elif (ا) vaki olursa sâ (ث)'yı terkîk ile edâ etmek kârînin üzerine vaciptir. Eğer sâ (ث), (حَيْثُ)⁷⁸⁴ misalindeki gibi tekraren gelirse sâ (ث)'yı beyan etmek lâzımdır.⁷⁸⁵ Müellife göre insanlar sâ (ث)'yı edâ etmekte ihtimam göstermezler. Onların çoğu bu harfi sîn (س) mahrecinden okurlar. Yine onlar, sâ (ث) harfinde bulunan mecâzî tefeşşîyi safıra sıfatıyla değiştirip bu harfi tamamıyla hece harfi olmaktan çıkarırlar. Oysa bu harfi özenle ve gerektiği şekilde okumak vaciptir. Hatta bu harfte lahna düşmekten de kaçınmak gerekir.⁷⁸⁶

Zâl (ذال) harfi: Bu harften sonra (ذَلِكَ)⁷⁸⁷ ve (ذَلِكَ)⁷⁸⁸ kelimelerindeki gibi elif (ا) vâkî olursa zâl (ذ) harfini terkîk ile edâ etmek lâzımdır. Zâl (ذ) harfinden sonra (إِلَى الْأَذْقَانِ)⁷⁸⁹ misalindeki gibi kâf (ق) gelirse zâl (ذ)'ı tekit ile beyan etmek gerekir. Zâl (ذ)'dan sonra (يَذُرُكُمْ)⁷⁹⁰, (ذَرَأَكُمْ)⁷⁹¹ ve (ذَرَأَكُمْ)⁷⁹² kelimelerindeki gibi kalın okunan bir harf gelirse zâl (ذ)'ı terkîk ile beyan etmek vacip olur. Eğer zâl (ذ), (ذِي الذِّكْرِ)⁷⁹³ örneğindeki gibi tekerrür ederse onu izhâr ile beyan etmelidir.⁷⁹⁴

⁷⁸¹ Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 80b.

⁷⁸² en-Necm, 53/20.

⁷⁸³ el-Mâide, 5/73.

⁷⁸⁴ el-Bakara, 2/191.

⁷⁸⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 223; Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 80b-80a.

⁷⁸⁶ Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 80a.

⁷⁸⁷ el-Bakara, 2/2.

⁷⁸⁸ en-Nisâ, 4/24.

⁷⁸⁹ Yâsîn, 36/8.

⁷⁹⁰ eş-Şûrâ, 42/11.

⁷⁹¹ el-Mülk, 67/24.

⁷⁹² en-Nahl, 16/13.

⁷⁹³ Sâd, 38/1.

⁷⁹⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 224-226; Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 80a.

Fâ (ف) harfi: Bu harften sonra (وَفَارَ النَّتُّورُ)⁷⁹⁵ örneğindeki gibi elif (ا) cârî olursa fâ (ف)'yı terkîk ile okumak lâzımdır. Fâ (ف) harfi (أَنْ يُخَفِّفَ)⁷⁹⁶ ve (فَلْيُسْتَغْفِرْ)⁷⁹⁷ lafızlarındaki gibi tekraren gelirse iki fâ (ف)'yı da ferden beyan etmek vâciptir.⁷⁹⁸

Bâ (ب) harfi: Bu harften sonra (بَارِنُكُمْ)⁷⁹⁹, (بَاسِطٌ)⁸⁰⁰ ve (بَالِغٌ)⁸⁰¹ kelimelerinde olduğu gibi elif (ا) vâkî olursa bâ (ب)'yı terkîk ile edâ etmek gerekir. Bâ (ب), (لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ)⁸⁰² ve (وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ)⁸⁰³ örneklerindeki gibi tekerrür etse onu beyan ile okumak vaciptir. Eğer bâ (ب), (رَبُّوهُ)⁸⁰⁴ ve (عِبْرَةٌ)⁸⁰⁵ kelimelerindeki gibi sakın olarak gelirse onu da terkîk ile okumak gerekir.⁸⁰⁶

Mîm (م) harfi: Bu harften sonra (مَاءٌ)⁸⁰⁷, (بِمَا)⁸⁰⁸ ve (وَمَا)⁸⁰⁹ kelimelerindeki gibi elif (ا) gelirse mîm (م)'i terkîk ile okumak gereklidir. Eğer mîm (م), (هُمْ بِرَبِّهِمْ)⁸¹⁰ ve (فَاحْكُمُ)⁸¹¹ misallerindeki gibi sakın olursa onu izhar ile beyan etmek vaciptir. Yine sakın mîm (م)'e (وَلَهُمْ مَا يَدْعُونَ)⁸¹² ve (وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ)⁸¹³ örneklerinde olduğu gibi bir başka mîm

⁷⁹⁵ Hûd, 11/40.

⁷⁹⁶ en-Nisâ, 4/28.

⁷⁹⁷ en-Nisâ, 4/6.

⁷⁹⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 227-228; Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 80a.

⁷⁹⁹ el-Bakara, 2/54.

⁸⁰⁰ el-Kehf, 18/18.

⁸⁰¹ el-Mâide, 5/95.

⁸⁰² el-Bakara, 2/20.

⁸⁰³ en-Nisâ, 4/36.

⁸⁰⁴ el-Mü'minûn, 23/50.

⁸⁰⁵ Yûsuf, 12/111.

⁸⁰⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 229-231; Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 80a-81b.

⁸⁰⁷ el-Bakara, 2/164.

⁸⁰⁸ el-Bakara, 2/59.

⁸⁰⁹ el-Bakara, 2/4.

⁸¹⁰ el-Mü'minûn, 23/59.

⁸¹¹ el-Mâide, 5/48.

⁸¹² Yâsîn, 36/57.

⁸¹³ Yûnus, 10/40.

(م) bitişirse idğamını beyan etmek lâzımdır. Mîm (م) harfi (أَظْلَمُ مِمَّنْ)⁸¹⁴ ve (وَاضْمُمْ)⁸¹⁵ kelimelerindeki gibi tekraren gelirse de bu mîm (م)'leri beyan etmek elzemdir.⁸¹⁶

Vâv (و) harfi: Bu harften sonra (وَاسِعٌ عَلِيمٌ)⁸¹⁷ misalindeki gibi elif (ل) gelirse vâv (و)'ı terkîk ile edâ gereklidir. Vâv (و)'ın mâ-kabli (مِنْ خَوْفٍ)⁸¹⁸ ve (وَلَا نَوْمٍ)⁸¹⁹ örneklerindeki gibi meftûh gelirse vâv (و), harf-i lîn olur. Eğer vâv (و)'ın öncesi (أَعُوذُ)⁸²⁰ ve (مِنْ دُونِي)⁸²¹ ifadelerindeki gibi mazmûm veya meksûr olursa vâv (و) harf-i med olur. Yine vâv (و), (عَصَوْا وَكَأَنُوا)⁸²² örneğindeki gibi sakın olup öncesi meftûh olsa ve sonrasında bir başka vâv (و) daha gelse idğamı tekit ile vaciptir. Bunun yanı sıra vâv (و), (لَهُوَ وَلِعْبًا)⁸²³ ve (لَوْوَا رُؤُسَهُمْ)⁸²⁴ misallerindeki gibi tekerrüren gelirse kârîye o harfî izhâr etmek vâcib elzemdir.⁸²⁵

Müellif, zikredilen son dört harfle ilgili şu şekilde bazı tembih ve tavsiyelerde bulunmuştur: “Ey tâlî! Bil ki zamanımızda insanlar fâ (ف), bâ (ب), mîm (م) ve vâv (و) harflerini gerektiği şekilde ve haklarını vererek edâ etmede ihtimam etmeyip onları ne yolla olursa olsun okurlar. Onlar, fâ (ف)'nın teeffûf sıfatını, bâ (ب)'nın cehr-i müşeddidesini, vâv (و)'ın ittisal sıfatını ve mîm (م)'in râci' sıfatını tamamıyla ortadan kaldırırlar. Onların bu yaptıkları şüphesiz lahndır. Üstatlarımızın tilâvetini muhafaza eyle ve kıraatlerine muhalefetten sakın. Allah sırları en iyi bilendir.”⁸²⁶

3.18. Sakin Nûn ve Tenvinin Hükümleri

⁸¹⁴ el-Bakara, 2/114.

⁸¹⁵ Tâhâ, 20/22.

⁸¹⁶ Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 232-234; Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 81b.

⁸¹⁷ el-Bakara, 2/115.

⁸¹⁸ el-Kureyş, 106/4.

⁸¹⁹ el-Bakara, 2/255.

⁸²⁰ el-Felak, 113/1.

⁸²¹ el-İsrâ, 17/2.

⁸²² el-Bakara, 2/61.

⁸²³ el-A'râf, 7/51.

⁸²⁴ el-Münâfikûn, 63/5.

⁸²⁵ Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 235-239; Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 81b-81a.

⁸²⁶ Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 81a.

Bu bölümde, sakın nûn ve tenvinin hükümlerinin neler olduğu zikredilecek, sonrasında bunlarla ilgili tecvid kuralları açıklanacaktır.

Lügatte ‘nûnlama’ mânâsına gelen tenvin, ıstılahta ise ‘iki üstün’, ‘iki esre’ ve ‘iki ötre’ olarak ifade edilen ve sadece isimlerin sonunda bulunan zâid nûn (نْ)’a denmektedir. Tenvin, sonrasında gelen harfle bağlanırsa okunup, üzerinde durulması halinde okunmaz. Sakin nûn ise harekeli olmayan cezmi almış nûn (نْ)’a denilmektedir. Sakin nûn ve tenvin, kendilerinden sonraki harfe göre izhâr, ihfâ, iklâb ve idğâm adı verilen şekillerin birisiyle okunmaktadır.⁸²⁷

Müellif, tenvin ve sakin nûnu yukarıdaki açıklamaya benzer şekilde tarif etmiştir. Ona göre tenvin, Furkân-ı Hakîm’de bulunan, ismin sonuna eklenen ve okuyuşta ortaya çıkıp, hatta görülmeyen sakin bir nûndur. Müellif, sakin nûnun ise tenvinden farklı olarak lafızda da âşikâr olup, kelimenin sonunda ve ortasında bulunabildiğini zikretmiştir. Muhammed b. Mustafa, hayşûmdan çıkan, ‘ğunne’ denilen ve genizden cereyan eden sesin, sakin nûn ve tenvine tabi olduğunu söylemiştir. Ğunnenin ne olduğunu bilmek isteyen kimsenin, tenvini veya sakin nûnu okuduğunda burnunu sıkmasını tavsiye eden müellif, bu şekilde ğunne sesinin çıkışının mümkün olamayacağını belirtmiş, meseleyi örnekendirerek, “Sen (بَلَدٌ طَيِّبَةٌ),⁸²⁸ (عَنَّا)⁸²⁹ ve (مِنْكَ)⁸³⁰ lafızlarını okurken burnunu sıkarsan, nûn ile tenvinin sesi bozuk bir şekilde çıkar.” demiştir. Na’îmî, 29 Arabî harfin, sakin nûn ve tenvin hususunda beş kısma ayrıldığını ve bu beş maddeye eserinde değindiğini ifade etmiştir.⁸³¹

3.18.1. İzhâr

Sözlük anlamı, ‘açıklamak’, ‘beyan etmek’ olan izhâr, ıstılahta ‘her bir harfî ğunnesiz bir şekilde mahrecine göre çıkarmak’, ‘iki harfî ayırmak, birbirinden uzak tutmak’ ya da ‘sakin nûn veya tenvini âşikâr edip, ğunne sıfatlarını belli etmeden okumak’ anlamlarına gelir. İzhâr harfleri elif (ا), hâ (ح), hâ (خ), ‘ayn (ع), ğayn (غ) ve hâ (ه)

⁸²⁷ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 161-162.

⁸²⁸ Sebe’, 34/15.

⁸²⁹ el-Bakara, 2/120.

⁸³⁰ el-Mâide, 5/114.

⁸³¹ Na’îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 81a-82b.

olmak üzere altı tanedir. Buna göre tenvin ya da sakın nûn, bu altı harften önce gelirse izhâr edilerek okunur.⁸³²

Müellif, tilâvet esnasında iki harfin arasını ayırıp onları birbirinden uzak kılan şeye izhâr denildiğini, izhârın altı harfte bulunduğunu ve bunların esmâ-i şerîfin yani (اللَّهُ مِنْ (مِنْ إِلَهٍ),⁸³³ (هَادٍ خَالِقًا (مِنْ خَالِقٍ),⁸³⁷ (مِنْ غُفُورٍ),⁸³⁶ (مِنْ عِنْدٍ),⁸³⁵ (مِنْ حَكِيمٍ),⁸³⁴ (جُرْفٍ هَارٍ),⁸³⁹ (غُنَّاءَ أَحْوَى),⁸³⁸ örneklerindeki gibi tenvin ile sakın nûnun bu harflerden birisiyle karşılaşması durumunda izhâr olacağını kaydetmiştir. İzhâr olunacak harflerin mahreçlerinin boğaz harflerinin mahrecinden uzak olduğunu, idğamın ise çoğu kelimada mahreçlerin yakınlaşmasıyla gerçekleştiğini belirten Ebû Tâhir, harflerin mahreçlerinin birbirinden uzaklaşması durumunda izhârın vâcib olacağını söylemiştir. O, bazı üstatların, ğunne sıfatının tenvin ve sakın nûnda bâki olduğunu söylediklerini, meşâyih'in ekseriyetle dil bilginlerinin ise böyle bir durumda ğunnenin düşeceğini ifade ettiklerini ve kabul edilen görüşün de bu olduğunu dile getirmiştir.⁸⁴⁵

3.18.2. İhfâ

⁸³² Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi*, 62.

⁸³³ el-Mâide, 5/73.

⁸³⁴ ez-Zümer, 39/23.

⁸³⁵ el-Fussilet, 41/42.

⁸³⁶ Âl-i İmrân, 3/7.

⁸³⁷ el-Fussilet, 41/32.

⁸³⁸ el-Fâtır, 35/3.

⁸³⁹ el-A'lâ, 87/5.

⁸⁴⁰ et-Tevbe, 9/109.

⁸⁴¹ el-Bakara, 2/225.

⁸⁴² el-Gâşiye, 88/10.

⁸⁴³ Muhammed, 47/15.

⁸⁴⁴ en-Nisâ, 4/35.

⁸⁴⁵ Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 82b-82a.

Lügatte ‘gizlemek’ anlamına gelen⁸⁴⁶ ihfâ, tecvid ıstılâhında ise ‘izhârla idğâmın arasında, ğunneli ama şeddesiz bir okuyuş’ şeklinde tarif edilmiştir. Şöyle ki ihfâ kuralının uygulamasında, izhâr ya da idğâm yapılmadığı gibi ğunneli okuyuşa dikkat edilir.⁸⁴⁷ tâ (ت), sâ (ث), cîm (ج), dâl (د), zâl (ذ), zây (ز), sîn (س), şîn (ش), sâd (ص), dâd (ض), tâ (ط), zâ (ظ), fâ (ف), kâf (ق) ve kâf (ك) harfleri ihfâ harfleridir ve sayıları 15’tir. Sakin nûn ya da tenvin, bu harflerden biriyle karşılaşırsa ihfâ gerçekleşir. Bununla beraber Eskicizâde, hâ (خ) ve ğayn (غ) harflerinde ihfânın câiz olduğunu söylemiştir.⁸⁴⁸

Muhammed b. Mustafa, tenvin ile sakin nûnun kendilerinde gizlendiği 15 harfe ihfâ harfleri dendiğini, bunların tam ve nâkıs olmak üzere iki kısım olduğunu ifade etmiştir. O, tenvin ya da sakin nûndan sonra gelen harfin mahrecinin bu harflere yakın olması durumunda tam ihfâ, uzak olması durumunda ise nâkıs ihfâ olacağını söylemiştir. İhfâyla alâkalı, (أَنْ صَدُوْكُمْ),⁸⁴⁹ (صَفَا صَفًا),⁸⁵⁰ (مِنْ ذَلِكَ),⁸⁵¹ (الْمُنْذِرِينَ),⁸⁵² (فَمَنْ تَقُلْتُ),⁸⁵³ (فَذِيَّةٌ طَعَامٌ),⁸⁵⁴ ve (مِنْ فَوَاقٍ)⁸⁵⁵ misallerini getiren Na’îmî, ihfâ yapılacak harfte kendi mahreci ve ğunnesi olmak üzere iki mahreç bulunduğunu ve ihfâ yapılırken mahreçte genişleme olması nedeniyle tüm ağız harflerinin kuşatıldığını kaydetmiştir.⁸⁵⁶

3.18.3. İklâb

İklâb, lügatte ‘çevirmek’ ve ‘değiştirmek’ gibi anlamlara gelirken, tecvid ıstılâhında ise tenvinin ya da sakin nûnun bâ (ب)’la karşılaştıklarında mîm (م)’e çevrilmelerine,

⁸⁴⁶ Râzî, *Muhtârû’s-Sihâh*, 183; Muhammed Arabî el-Kabbânî, *Kifâyetü’l-müstefîd fî ‘ilmi’l-kirâeti ve’t-tecvîd* (Beyrut: Dâru’l-Hayr, 1991), 37; Gavsânî, *‘İlmü’t-tecvîd*, 32; Dağdeviren, *Kur’ân Okuma Sanatı Tecvid*, 107.

⁸⁴⁷ Kaysî, *el-Keşf*, 1/166-167; Cüreysî, *Nihâye*, 124; Mehmed Zihni, *el-Kavlü’l-sedîd fî ‘ilmi’t-tecvîd* (İstanbul: Dâru’t-Tibâati’l-Âmire, 1898), 75.

⁸⁴⁸ Eskicizâde Seyyid Ali Mehdi b. Hüseyin Eskicizâde, *Terceme-i Dürr-i yetîm* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1837), 13; Ercan Çaylar, *Eskicizâde’nin Tecvit İlmine İlişkin Görüşleri ve Terceme-i Dürr-i Yetîm Adlı Eseri* (Eskişehir: Osman Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 39.

⁸⁴⁹ el-Mâide, 5/2.

⁸⁵⁰ el-Fecr, 89/22.

⁸⁵¹ el-Mâide, 5/60.

⁸⁵² eş-Şu‘arâ, 26/194.

⁸⁵³ el-Mü’minûn, 23/102.

⁸⁵⁴ el-Bakara, 2/184.

⁸⁵⁵ Sâd, 38/15.

⁸⁵⁶ Na’îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 82a-83b.

çevrilen bu harfin de ğunne ile okunmasına denir. (مِنْ بَقْلَهَا)⁸⁵⁷ ve (لِيُنْبَذَنَّ)⁸⁵⁸ lafızları bu kâideye örnek gösterilebilir. İklâbın hükmü, kıraat imamlarının ittifakıyla vaciptir.⁸⁵⁹

Müellif, eserinde yukarıda zikredilen tarifi yinelemiş; iklâba (أَنْ بُرِكَ)⁸⁶⁰, (مِنْ بَعْدِ)⁸⁶¹, (أَنْبِئُهُمْ)⁸⁶² ve (جُدُّ بَيْضٍ)⁸⁶³ ifadelerini örnek vermiştir. O, buna ek olarak mîm (م) ile nûn (ن)'un ğunne ve cehr sıfatları yönünden kardeş olduklarını, bâ (ب) ile de mahreçte ortaklıklarının bulunduğunu söylemiş, bu sebeple nûn (ن)'un bâ (ب)'dan evvel gelmesi halinde idğâmının mümkün olmayacağını ve mîm (م)'e kalb olunacağını ifade etmiştir.⁸⁶⁴

3.18.4. İdğâm-ı me‘a'l-ğunne

Tenvin ya da sakin nûn, (يمنو) harflerinden biriyle karşılaştığında idğâm-ı me‘a'l-ğunne olur. Bu idğâm çeşidinde ğunneli okuma gereklidir. Bu ğunne, mîm (م) ile nûn (ن)'da vacip iken, vâv (و) ile yâ (ي)'da ise caizdir. İdğâm-ı me‘a'l-ğunnede nâkıs idğâm vardır. Şöyle ki idğâm-ı nâkıs, müdğâmın zâtının yok olup, sıfatının bâkî kalmasına denir ki burada bu sıfat ğunnedir.⁸⁶⁵ Bu kurala, (مِنْ مَسَدٍ)⁸⁶⁶, (بِمَاءٍ مَعِينٍ)⁸⁶⁷, (أُمَّةً)⁸⁶⁸ ve (مِنْ يَوْمِهِمْ)⁸⁶⁹ lafızları örnek gösterilebilir.⁸⁷⁰

⁸⁵⁷ el-Bakara, 2/61.

⁸⁵⁸ el-Hümeze, 104/4.

⁸⁵⁹ Tuğral, *Kur‘ân Tecvidi*, 48-49.

⁸⁶⁰ en-Neml, 27/8.

⁸⁶¹ el-Bakara, 2/74.

⁸⁶² el-Bakara, 2/33.

⁸⁶³ el-Fâtır, 35/27.

⁸⁶⁴ Na‘îmî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 83b.

⁸⁶⁵ Müberra Cantürk, *Şaban b. Mustafa'nın (ö. 1097/1686) Kitabı Güzide fî İlmi't-Tecvîd Adlı Eserinin Tenkitli Neşri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 56-57.

⁸⁶⁶ et-Tebbet, 111/5.

⁸⁶⁷ el-Mülk, 67/30.

⁸⁶⁸ el-Bakara, 2/143.

⁸⁶⁹ ez-Zâriyât, 51/60.

⁸⁷⁰ Ramazan Öz, *Mehmed Zihni Efendi'nin İlmi Şahsiyeti, Kıraat İlmine Katkısı, Tecvid İlmi Açısından el-Kavlü's-Sedîd fî İlmi't-Tecvid Adlı Eserin Değerlendirilmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 144.

Müellif, bu kâidenin üstteki kalıptan farklı olarak (يومن) harflerinde bulunduğunu zikretmiş; ⁸⁷¹(مِنْ نَغْمَةٍ), ⁸⁷²(مِنْ مَاءٍ), ⁸⁷³(مَاءٌ مُبَارَكٌ), ⁸⁷⁴(فَمَنْ يَعْمَلْ) ve ⁸⁷⁵(مِنْ وَاقٍ) ifadelerini bu kurala örnek vermiştir. Zikredilen harflerin birbirlerine benzerliği olması sebebiyle idğâm olunduklarını kaydeden Na‘îmî, nûn (ن)’un idğâmının, misleynin bir araya gelmesinden, vâv (و) ile yâ (ي)’nın idğâmlarının benzerlikten yani tenvin ile sakın nûnda olan olan ğunnenin medd-i lîne benzer olmasından, mîm (م)’in idğâmının ise tenvin ile sakın nûnun ğunnesine yakınlığından kaynaklandığını söylemiştir. O, sakın nûn ile vâv (و) ya da yâ (ي)’nın, ⁸⁷⁶(الدُّنْيَا), ⁸⁷⁷(صِنُونٍ), ⁸⁷⁸(قِنُونٍ) ve ⁸⁷⁹(بُنْيَانٍ) kelimelerinde olduğu üzere aynı kelimede bulunması durumunda idğâmın câiz olmayacağını,⁸⁸⁰ çünkü bu durumda onların muzâ‘afa benzer olacaklarını belirtmiştir. Kettânîzâde, (يُسِنِ) ⁸⁸¹(وَالْقُرْآنِ) ve ⁸⁸²(نَ وَالْقَلَمِ) misallerindeki gibi sakın nûn ile vâv (و)’ın ayrı kelimelerde bulunması halinde ise izhârın da idğâmın da caiz olduğunu fakat Hafs için izhârın sahîh olduğunu ifade etmiştir.⁸⁸³ Ebû Tâhir, eserinde bu son kuralla ilgili zarif bir nükte paylaşmıştır: “Sakin nûn ile vâv (و) ayrı kelimede bitişirlerse kurala göre idğâm olunmaları gereklidir, Hafs neden burada izhârı tercih etti diye sorulacak olursa cevabı şudur: Hecâ harflerine (hurûf-i mukattaa)⁸⁸⁴ hak olan üzerlerine vakftır. Bir birleşme

⁸⁷¹ el-Leyl, 92/19.

⁸⁷² el-Bakara, 2/164.

⁸⁷³ Kâf, 50/9.

⁸⁷⁴ ez-Zilzâl, 99/7.

⁸⁷⁵ er-Ra‘d, 13/34.

⁸⁷⁶ el-Bakara, 2/85.

⁸⁷⁷ er-Ra‘d, 13/4.

⁸⁷⁸ el-En‘âm, 6/99.

⁸⁷⁹ es-Saff, 61/4.

⁸⁸⁰ Mekî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 265; Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 199; Dokgöz, *el-Mar‘aşî ve Cühdü’l-Mukill*, 81.

⁸⁸¹ Yâsîn, 36/1-2.

⁸⁸² el-Kalem, 68/1.

⁸⁸³ Bu lafızları İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, Hafs, Hamza ve Kalûn izhârla okumuşlar, diğer imamlar ise ğunneyle idğâm etmişlerdir. Bk. Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukill*, 322; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 240.

⁸⁸⁴ Hecâ harflerine ‘hurûf-i mukattaa’ denilmesiyle alakalı bk. M. Zeki Duman - Mustafa Altundağ, “Hurûf-i Mukattaa”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/402.

olmamasından dolayı bu harflerin vaslı dahi vakf niyetiyledir. Burada da vakf hükmünü verip izhâr etmişlerdir.”⁸⁸⁵

Muhammed b. Mustafa’ya göre kurrâlar vâv (و) ile yâ (ي)’da bulunan ğunnenin, müdğâmın ğunnesi olması hususunda ittifak etmişlerdir. Burada nûn (ن)’da olan ğunne müdğâmün fihin (idğâm olunanın) ğunnesidir. Ancak mîm (م)’deki ğunnede ihtilâf vardır. Bazısı buna nûn (ن)’un ğunnesidir bazısı da mîm (م)’in ğunnesidir, demişlerdir. Doğru olan ikincisidir.”⁸⁸⁶

3.18.5. İdğâm-ı bilâ-ğunne

Sakin nûn ve tenvinin ardından (مِنْ رَبِّكَ)⁸⁸⁷ ve (وَبِئْ لِكُلِّ)⁸⁸⁸ misallerindeki gibi râ (ر) ve lâ (ل)’dan biri gelecek olursa idğâm-ı bilâ ğunne olur. Tenvin ya da sakın nûn, sonralarında gelen bu iki harften birine katılarak ğunnesiz olarak okunur. Bu idğâm, tam idğâma örnektir.⁸⁸⁹ Ebû Tâhir, kendisinde ğunne bulunmadığı için bu idğâma ‘idğâm-ı kâmil’ isimlendirilmesi yapıldığını kaydetmiştir. Na‘îmî, bu kurala (مِنْ رَبِّكَ),⁸⁹⁰ (مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ)⁸⁹¹ ve (هُدًى لِلنَّاسِ)⁸⁹² lafızlarını örnek vermiştir.⁸⁹³

3.19. İdğâm

Lügatte ‘katmak’ anlamına gelen idğâm, ıstılahta ise ‘birbirinin misli olan, mahreçleri bir olup sıfatları farklı olan ya da mahreç veya sıfat yönünden yakınlığı bulunan iki harfî birbirine katmak’ şeklinde tarif edilmiştir.⁸⁹⁴ Burada ilk ve sakın olan harfe ‘müdğâm’, ikinci ve harekeli harfe ise ‘müdğâmün fih’ denmektedir. Bu iki harf, aynı kelimedede birleşirlerse şeddeli biçimde yazılırlar.⁸⁹⁵

⁸⁸⁵ Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 83b-83a.

⁸⁸⁶ Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 83a-84b.

⁸⁸⁷ el-Bakara, 2/147.

⁸⁸⁸ el-Hümeze, 104/1.

⁸⁸⁹ Sarı, *Kur’ân-ı Kerîm’i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 91.

⁸⁹⁰ el-Hadîd, 57/21.

⁸⁹¹ el-Fetih, 48/29.

⁸⁹² el-Bakara, 2/185.

⁸⁹³ Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 84b.

⁸⁹⁴ Pakdil, *Ta‘lim Tecvid ve Kıraat*, 175.

⁸⁹⁵ Mehmed Zihni, *el-Kavlü’l-sedîd*, 57-58.

İdğâm, idğâm-ı kâmil ve idğâm-ı nâkıs olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlardan idğâm-ı kâmil, (وَدَّتْ طَائِفَةٌ)⁸⁹⁶ lafzındaki gibi idğâm sırasında sadece müdğamün fihi ses ve sıfatını belirginleştirmek suretiyle yapılan idğâmdır. İdğâm-ı nâkıs ise (أَحَطَّتْ)⁸⁹⁷ kelimesindeki gibi müdğamı sıfat cihetiyle değil, yalnız zatı yönünden müdğamün fihi dercetmek yani müdğamın sesini az da olsa belirgin olarak okumaktır.⁸⁹⁸

Kettânîzâde, idgamın üç kısım olduğunu ve bunların inceleneceğini ifade etmiştir.⁸⁹⁹

3.19.1. İdğâm-ı misleyn

Arap alfabesindeki harflerden birisi, (رَبِحَتْ تَجَارَتُهُمْ)⁹⁰⁰ ve (مِنْ نَارٍ)⁹⁰¹ misallerinde olduğu gibi sakin iken müteharrik olan misline uğrarsa buna ‘idğâm-ı misleyn’ denir.⁹⁰² Birbirine uğrayan aynı harfler, mîm (م) ya da (ن)’dan biri olursa ‘idğâm-ı misleyn me‘a’l-ğunne’, bu ikisinin dışındaki harfler olursa ‘idğâm-ı misleyn bilâ-ğunne’ şeklinde isimlendirilir.⁹⁰³

Na‘îmî, (رَبِحَتْ تَجَارَتُهُمْ)⁹⁰⁴ ve (لَوْ أَوْ نَصَرُوا)⁹⁰⁵ lafızlarını idğâm-ı misleyne örnek vermiş, mîm-i sakînin üç durumundan burada bahsetmiştir. O, mîm-i sakînin mîm (م)’e uğraması durumunda ‘idğâm-ı misleyn me‘a’l-ğunne’, (عَلَيْهِمْ بِكَاسٍ)⁹⁰⁶ örneğindeki gibi bâ (ب) harfine bitişmesi halinde ihfâ ve (هُمْ فِيهِ)⁹⁰⁷ ifadesindeki gibi, bâ (ب) ve mîm (م) dışındaki harflere uğraması durumunda ise izhar olacağını söylemiştir.⁹⁰⁸

3.19.2. İdgam-ı mütecâniseyn

⁸⁹⁶ Âl-i İmrân, 3/69.

⁸⁹⁷ en-Neml, 27/22.

⁸⁹⁸ Ünlü, *Kur’ân-ı Kerîm’in Tecvidi*, 67.

⁸⁹⁹ Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 84b. İdğâm-ı me‘a’l-ğunne ve idğâm-ı bilâ-ğunne kuralları, tenvin ve sakin nûn ile ilgili olduğundan idğâm bahsinde değil, ‘Sakin nûn ve Tenvinin Hükümleri’ başlığı altında incelenmiştir.

⁹⁰⁰ el-Bakara, 3/16.

⁹⁰¹ er-Rahmân, 55/15.

⁹⁰² Cantürk, *Şaban b. Mustafa’nın Güzide’si*, 57.

⁹⁰³ Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 236-237.

⁹⁰⁴ el-Bakara, 3/16.

⁹⁰⁵ el-Enfâl, 8/74.

⁹⁰⁶ es-Sâffât, 37/45.

⁹⁰⁷ el-A‘râf, 7/139.

⁹⁰⁸ Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 84b; Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 182.

Mahreçleri bir, sıfatları farklı iki harften birinci ve sakin olanın, ikinci ve müteharrik olana katılarak okunmasına denir.⁹⁰⁹ Bu idğâmın üç çeşidi bulunmaktadır ki bunlar aşağıda incelenecektir.

Müellif, yukarıda zikredildiği üzere idğâm-ı mütecâniseyni üçe ayırmış, tâ (ت), dâl (د) ve tâ (ط) için (قَدْ تَبَيَّنَ)⁹¹⁸ ve (وَقَالَتْ طَائِفَةٌ)⁹¹⁹ örneklerini, sâ (ث), zâl (ذ) ve zâ (ظ) için (يُنْهَى)

⁹⁰⁹ Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-sedid*, 61; Gavsânî, *‘İlmü’t-tecvîd*, 104; Dağdeviren, *Kur’ân Okuma Sanatı Tecvid*, 100.

⁹¹⁰ el-A‘râf, 7/189.

⁹¹¹ et-Tevbe, 9/117.

⁹¹² Âl-i İmrân, 3/69.

⁹¹³ en-Neml, 27/22.

⁹¹⁴ el-A‘râf, 7/176.

⁹¹⁵ ez-Zuhrûf, 43/39.

⁹¹⁶ Hûd, 11/42.

⁹¹⁷ Tuğral, *Kur'ân Tecvidi*, 56-57.

⁹¹⁸ el-Bakara, 3/256.

⁹¹⁹ Âl-i İmrân, 3/72.

⁹²⁰(ذَلِكَ) ve ⁹²¹(إِذْ طَلَّمْتُمْ) ifadelerini ve bâ (ب) ve mîm (م) için de ⁹²²(ارْكَبْ مَعَنَا) misallerini zikretmiştir.⁹²³

3.19.3. İdğâm-ı mütekâribeyn

Mahreç ve sıfatları birbirine yakın olan iki harften, sakın durumunda olan birinci harfin müteharrik olan ikinci harfe katılmasına denir. Bu idğâmın iki çeşidi bulunmaktadır. İlki, ⁹²⁴(قُلْ رَبِّ) lafzındaki gibi sakın lâm (ل) 'ın harekeli râ (ر) 'ya bitişmesiyle oluşan idğâmdır. İkincisi ise ⁹²⁵(أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ) ifadesinde görüldüğü üzere, sakın kâf (ق) 'ın müteharrik kâf (ك) 'a idğâmıdır.⁹²⁶ Kettânîzâde, bu bilgilere ilâveten, lâm (ل) ve râ (ر) 'nın idğâmına ⁹²⁷(بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ) lafzını örnek göstermiştir.⁹²⁸

3.20. Lâm-ı Ta'rîf

İsimlerin başında bulunan, nekre (belirsiz) bir kelimeyi mârife (belirli) kılan, elif (ل) ve lâm (ل) dan mürekkep takıya denir. Bu (ل) takısındaki lâm (ل), sonrasında gelen şemsî ya da kamerî denilen harflere göre izhâr veya idğâm edilerek okunur.⁹²⁹ Ebû Tâhir, eserinin bu bölümünde lâm-ı ta'rîf ile idğâm ve izhâr olunan harflerin açıklanacağını ifade etmiştir.⁹³⁰

3.20.1. İdğâm-ı Şemsiyye

Lâm-ı tariftaki lâm (ل) 'ın, kendisinden sonra gelen ve ⁹³¹(ثُمَّ دَغَ ذَنْبًا رَمَى زِدْ سُمْعَةً) ifadesinde yer alan 14 harften birisiyle idğâm edilmesine denmektedir. Bu 14 harf, lâm (ل) ile idğâm edildiğinde ⁹³¹(وَالشَّمْسِ) misalinde görüldüğü üzere şeddeli olarak okunur.

⁹²⁰ el-A'râf, 7/176.

⁹²¹ ez-Zuhrûf, 43/39.

⁹²² Hûd, 11/42.

⁹²³ Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 84b-84a.

⁹²⁴ el-Mü'minûn, 23/93.

⁹²⁵ el-Mürselât, 77/20.

⁹²⁶ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 242.

⁹²⁷ en-Nisâ, 4/158.

⁹²⁸ Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 84a.

⁹²⁹ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 243.

⁹³⁰ Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 84a.

⁹³¹ eş-Şems, 91/1.

Lâm-ı tariftten sonraki harf nûn (ن) olursa idğâm-ı şemsiyye me‘a‘l-ğunne, kalan 13 harf olursa idğâm-ı şemsiyye bilâ-ğunne söz konusu olur.⁹³²

Kettânîzâde, bu kuralın (تَوَابَ دَاءٍ زَانَهُ ذُو شَفَا رَمَاهُ سَهْمٌ صَائِبٌ لَحْظُهُ نَائِيَةٌ ظِلْمٌ طَيِّبٌ ضِفَا) kelimelerinin ilk harfleri olan on üç harfle⁹³³ alakalı olduğunu söylemiş ve idğâm-ı şemsiyyeye (الشَّرَابِ)⁹⁴⁰ ve (الذَّاكِرِينَ)⁹³⁹, (الرَّانِي)⁹³⁸, (النَّاسِ)⁹³⁶, (الدَّارِ)⁹³⁵, (التَّوَابِ)⁹³⁴, (التَّرَابِ)⁹³⁴ lafızlarını örnek göstermiştir. O, lâm-ı ta‘rîfin, öncesinde geldiği bu harflerin yanında, güneşin doğuşunda yıldızların kaybolduğu gibi kaybolduğunu ifade etmiştir.⁹⁴¹

3.20.2. İzhar-ı Kameriyye

Arap alfabesindeki 14 harf, kamerî harfleri ifade etmektedir. (اِبْعَ حَجَّكَ وَ خَفَّ عَقِيمَهُ) ifadesinde⁹⁴² yer alan bu harflerden biri, (الْفُرْقَانِ)⁹⁴³ kelimesindeki gibi lâm-ı ta‘rîften sonra gelirse lâm (ل), sakin ve açık bir şekilde okunur. Buna da izhâr-ı kameriyye (kamerî izhâr) denir.⁹⁴⁴

Muhammed b. Mustafa, üstteki bilgilere ek olarak izhâr-ı kameriyyeye dair (وَالْفُرَانِ)⁹⁴⁵, (وَالْقَمَرِ)⁹⁴⁶ ve (وَالْعَصْرِ)⁹⁴⁷ örneklerini vermiş, lâm-ı ta‘rîfin bu harflere bitişmesi

⁹³² Pakdil, *Ta‘lim Tecvid ve Kıraat*, 193-194.

⁹³³ Bazı ulemâ, ل’ı şemsî harflerden saymamış, idğâm-ı şemsiyye harflerinin sayısının 13 olduğunu söylemişlerdir. Bk. Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/457; Ebü’l-‘Alâ’ el-Hasen b. Ahmed el-Attâr el-Hemedânî, *et-Temhîd fî ma‘rifeti’t-tecvîd* (Amman: Dâr-u Ammâr, 2000), 299; Kurtubî, *el-Muvaddah*, 98; Eskicizâde, *Terceme-i Dürr-i yetîm*, 12; Çetin, *Kur‘ân Okuma Esasları*, 245.

⁹³⁴ en-Nahl, 16/59.

⁹³⁵ el-Kehf, 18/31.

⁹³⁶ er-Ra‘d, 13/24.

⁹³⁷ en-Nâs, 114/1.

⁹³⁸ en-Nûr, 24/3.

⁹³⁹ el-Ahzâb, 33/35.

⁹⁴⁰ el-Kehf, 18/29.

⁹⁴¹ Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 84a.

⁹⁴² Kabbânî, *Kifâyetü’l-müstefîd*, 47.

⁹⁴³ el-Enbiyâ, 21/48.

⁹⁴⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/222; Kabbânî, *Kifâyetü’l-müstefîd*, 46; Gavsânî, *‘İlmü’t-tecvîd*, 103; Dağdeviren, *Kur‘ân Okuma Sanatı Tecvid*, 90.

⁹⁴⁵ el-Hicr, 15/87.

⁹⁴⁶ İbrâhîm, 14/33.

⁹⁴⁷ el-‘Asr, 103/1.

durumunda ayın ortaya çıkışında yıldızların kaybolduğu gibi âşikâre okunacağını belirtmiştir.⁹⁴⁸

3.21. Med ve Kasrın Hükümleri

Med kelimesi sözlükte ‘uzatmak’, ‘çekmek’ ve ‘ziyade etmek’ gibi anlamlara gelirken, kasr ise ‘kısa yapmak’, ‘hapsetmek’, ‘men etmek’ mânâlarını taşır. İstilahta ise hurûf-i med ya da hurûf-i linden birisiyle sesi uzatmaya med denirken, med harfîni ziyadesiz şekilde tabî meddi üzere bırakmaya kasr denir. Hurûf-i med (med harfleri), elif (ا), vâv (و) ve yâ (ي) harfleri olmak üzere üçtür.⁹⁴⁹ Sebeb-i med (med sebepleri) ise ‘sükûn’ ve ‘hemze’ olmak üzere ikidir. Bunlar, aslî medden (medd-i tabî‘î) daha fazla uzatmayı gerektiren sebeplerdir.⁹⁵⁰

Bu bölümde med ve kasrın hükümlerinin beyan edileceğini ifade eden Na‘îmî, meddin, tabî‘î ve ‘ârızî olmak üzere iki kısım olduğunu, bunlara aslî med ve fer‘î med de dendiğini kaydetmiştir. Kettânîzâde, med harfleri ve sebepleri ile ilgili yukarıda beyan edilenlerin aynısını eserinde zikretmiştir.⁹⁵¹

3.21.1. Medd-i Aslî (Medd-i Tabî‘î)

Med harfleri olarak bilinen elif (ا), vâv (و) ve yâ (ي) harflerinin, doğal halleri ile okunmasına ‘aslî med’ denir. Bu üç harf, sonrasında geldikleri harfî bir elif yani iki hareke miktarı uzatırlar.⁹⁵²

Muhammed b. Mustafa, (أَعُوذُ),⁹⁵³ (فِي),⁹⁵⁴ (دِينِي),⁹⁵⁵ (مَالًا)⁹⁵⁶ ve (أَبَدًا)⁹⁵⁷ misallerindeki gibi bir kelimedede sadece harf-i med bulunması durumunda buna medd-i tabî‘î denildiğini ifade etmiştir. O, Araplar’ın fitratı ile alakalı olduğu için buna tabî‘î med dendiğini,

⁹⁴⁸ Na‘îmî, *Tezhîbü ‘t-tilâve*, vr. 84a-85b.

⁹⁴⁹ Karaçam, *Kur’ân Tilâvetinin Esasları*, 247-248.

⁹⁵⁰ Kaysî, *el-Keşf*, 1/45; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/302; Dimyâtî, *el-İthâf*, 1/157; Dağdeviren, *Kur’ân Okuma Sanatı Tecvid*, 67.

⁹⁵¹ Na‘îmî, *Tezhîbü ‘t-tilâve*, vr. 85b.

⁹⁵² İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 54; Alataş, *Mustafa b. Ali ve Risâle-i Tecvîd*, 94.

⁹⁵³ el-Mü‘minûn, 23/97.

⁹⁵⁴ el-Bakara, 2/10.

⁹⁵⁵ ez-Zümer, 39/14.

⁹⁵⁶ Hûd, 11/29.

⁹⁵⁷ el-Kehf, 18/3.

medd-i aslînin bir elif miktarı med olduğunu ve ıstılahta buna ‘kasr’ adı verildiğini⁹⁵⁸ kaydetmiştir.⁹⁵⁹

3.21.2. Medd-i Fer‘î

Bu başlık altında zikredilecek meseleleri bilmek için öncelikle yukarıda zikredilmiş olan med sebeplerini (hemze ve sükûn) bilmek gerekmektedir. Müellif, iki ya da üç elif miktarı medde fer‘î med dendiğini zikretmiştir.⁹⁶⁰

3.21.2.1. Medd-i Muttasıl

Bir kelimedede med harflerinden birinin ardından med sebeplerinden hemze gelirse buna medd-i muttasıl denir. ‘Bitişik med’ anlamına gelen bu kural, hükmünden dolayı ‘vacip med’ ismiyle de zikredilmektedir. Kurrâların görüş farklılıkları sebebiyle 2, 3, 4 veya 5 elif miktarı uzattıkları bu meddi, vacip oluşu sebebiyle 1 elif miktarı uzatan olmamıştır. Medd-i muttasıl, kıraat-i Âsım ve rivâyet-i Hafs’a göre en az 2, en fazla 4 elif miktarı uzatılmaktadır.⁹⁶¹

Ebû Tâhir, medd-i muttasıla alakalı üstte geçen tarifi zikrettikten sonra (السَّمَاءُ),⁹⁶² (هَوَاءُ)⁹⁶³ ve (سَوَاءُ)⁹⁶⁴ kelimelerini bu kurala örnek göstermiş, medd-i muttasılda kasrın caiz olmadığını ve kasrın lahn olduğunu belirtmiştir.⁹⁶⁵

3.21.2.2. Medd-i Munfasıl

Med harflerinden birinin ardından başka kelimedede med sebeplerinden hemze gelirse buna medd-i munfasıl denir. Kurrâ, bu meddin ziyadesi hususunda ihtilaf ettiğinden,

⁹⁵⁸ Mehmed Zihni, *el-Kavlü 'l-sedîd*, 43; Öz, Mehmed Zihni, 113.

⁹⁵⁹ Na‘îmî, *Tezhibü 't-tilâve*, vr. 85b.

⁹⁶⁰ Na‘îmî, *Tezhibü 't-tilâve*, vr. 85b; Mustafa Atilla Akdemir, “Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2018), 23.

⁹⁶¹ Pakdil, *Ta‘îm Tecvid ve Kıraat*, 143-144.

⁹⁶² er-Rûm, 30/25.

⁹⁶³ İbrâhîm, 14/43.

⁹⁶⁴ el-Bakara, 2/6.

⁹⁶⁵ Na‘îmî, *Tezhibü 't-tilâve*, vr. 85b-85a.

medd-i munfasılın hükmü caiz kabul edilmiştir.⁹⁶⁶ Âsım hazretleri, bu meddi 4 elif miktarı uzatarak okumuştur.⁹⁶⁷

Müellif, bir kelimedede harf-i med ve sonrasında sebep-i medden hemze gelirse buna medd-i munfasıl denileceğini, burada harf-i meddin takdiren ya da zâhiren gelmesinin durumu değiştirmeyeceğini ifade etmiştir. O, (يَا أَيُّهَا) ⁹⁶⁹, (مَنْ عِلْمِهِ إِلَّا) ⁹⁶⁸, (بِمَا أُنْزِلَ) ⁹⁶⁸, (إِنِّي) ⁹⁷⁰ ve (أَخَافُ) ⁹⁷¹ lafızlarını bu kurala örnek göstermiştir. Hafs'ın bu meddi ve medd-i muttasıl iki buçuk elif uzattığını ⁹⁷² kaydeden Na'imî, bazı kimselerin ise medd-i munfasılı dört elif miktarı med ettiğini söylemiştir. Bu meddin daha fazla uzatılmaması gerektiğini belirten müellif, kabul edilen görüşün ilk görüş olduğunu ifade etmiştir.⁹⁷³

3.21.2.3. Medd-i Lâzım (Meddü'l-Hacz)

Harf-i medden sonra med sebeplerinden sükûn-i lâzımın gelmesiyle ortaya çıkan meddir. Kıraat imamlarının tamamı, vacip olan bu meddin dört elif miktarı uzatılması hususunda aynı görüştedirler. Şuna da değinmek gerekir ki medd-i lâzım, kendi içinde dört kısımda incelenmiştir.⁹⁷⁴

Kettânîzâde, medd-i lâzımın üstte bahsedilen dört çeşidini eserinde örnekleriyle kısaca açıklamıştır. O, (كَافَّةً) ⁹⁷⁵, (دَابَّةً) ⁹⁷⁶ ve (الضَّالِّينَ) ⁹⁷⁷ örneklerini vererek bunların ilkinde kelime-i müsekkal, (الَّنَ) ⁹⁷⁸ misalindeki gibi ikincisine kelime-i muhaffef, (الْمَ)'in ⁹⁷⁹

⁹⁶⁶ Hamza Hüdâî, *Tecvîd-i Edâiyye*, 50; Bayır, *Hamza Hüdâî ve Tecvid-i Edâiyye*, 81.

⁹⁶⁷ Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 79.

⁹⁶⁸ el-Bakara, 2/285.

⁹⁶⁹ el-Bakara, 2/255.

⁹⁷⁰ Âl-i İmrân, 3/149.

⁹⁷¹ el-En'âm, 6/15.

⁹⁷² Cüreysî, *Nihâye*, 177-180.

⁹⁷³ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 85a. Müellifin görüşünün aksine, medd-i munfasılın Verş ve Hamza kıraatlerinde 4 elif miktarından fazla ve 5 elif (6 hareke) uzatılması gerektiğine dair görüşler vardır. Bk. Akdemir, "Med Mertebeleri", 34-35; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 260.

⁹⁷⁴ Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi*, 50-51.

⁹⁷⁵ et-Tevbe, 9/36.

⁹⁷⁶ en-Neml, 27/82.

⁹⁷⁷ el-Vâkı'a, 56/92.

⁹⁷⁸ Yûnus, 10/91.

⁹⁷⁹ el-Bakara, 2/1.

lâm (ل) 'ında olduğu gibi üçüncüsüne harf-i müsekkal ve (ن),⁹⁸⁰ (يَسَن) ⁹⁸¹ ve (أَلَم) 'in mîm (م) 'inde görüldüğü üzere dördüncüsüne de harf-i muhaffef dendiğini söylemiştir. Müellif, medd-i muttasıl ve medd-i munfasılda zikrettiklerine benzer şekilde medd-i lâzım konusunda da Mekkî' nin görüşünü esas alarak kurrâların tamamının bunu üç elif miktarı med ettiklerini kaydetmiştir.⁹⁸²

3.21.2.4. Medd-i 'Ârız

Bir harf-i medden sonra sebab-i medden sükûn-i ârız gelmesi durumunda 'medd-i ârız' olur.⁹⁸³ Sükûn-i ârız, bir kelimedeki son harfte durulunca var olan, bu harfin vasledilmesi halinde ise ortadan kalan sükûna denir. Bu sükûn-i ârızın bulunduğu harfteki hareke üstünse 3 (tûl, tevassut, kasr), esreyse 4 (tûl, tevassut, kasr, kasr ile revm), ötreysse 7 vecihten (tûl, tevassut, kasr, tûl ile işmâm, tevassut ile işmâm, kasr ile işmâm, kasr ile revm) biriyle okumak caiz olur ki buna göre medd-i ârızın hükmü caizdir.⁹⁸⁴

Müellif, medd-i ârızın tarifini yaptıktan sonra sonra yukarıda zikredilen vecihleri örnekleriyle şu şekilde açıklamıştır: Eğer kelimenin sonu (صَادِقِينَ)⁹⁸⁵ kelimesindeki gibi meftûh olursa üç vecih caiz olur: Tûl, tevassut ve kasr. Eğer kelimenin sonu (وَلَا يَنْقُودُونَ)⁹⁸⁶ örneğindeki gibi meksûr olursa dört vecih caizdir: Tûl, tevassut, kasr ve revm. Eğer kelimenin sonu (وَلَا يَكَاذِبِينَ)⁹⁸⁷ ifadesindeki gibi mazmûm olursa yedi vecih câiz olur: Tûl, tevassut, kasr, tûl ile işmâm, tevassut ile işmâm, kasr ile işmâm ve revm. Tûl, üç; tevassut, iki ve kasr bir eliften ibarettir.⁹⁸⁸ Burada zikri geçen işmâm, sükûndan sonra dudakları yummaya denir ve sadece zamme harekede cârîdir.⁹⁸⁹ Revm

⁹⁸⁰ el-Kalem, 68/1.

⁹⁸¹ Yâsîn, 36/1.

⁹⁸² Cüreysî, *Nihâye*, 182; Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 85a; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 200-201.

⁹⁸³ Mehmed Zihni, *el-Kavlü'l-sedîd*, 52; Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*, 79.

⁹⁸⁴ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 219-220.

⁹⁸⁵ el-Bakara, 2/23.

⁹⁸⁶ Yâsîn, 36/23.

⁹⁸⁷ ez-Zuhrûf, 43/52.

⁹⁸⁸ Ahmed b. Ahmed Muhammed Abdullah et-Tavîl, *Teysîru 'ilmi't-tecvîd* (Riyad: Dâru İbni Huzeyme, 2000), 109; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 204.

⁹⁸⁹ Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi*, 54.

ise harekenin ihtilâsına yani gizli bir sesle harekeyi belirtmeye denir.⁹⁹⁰ Bu, zamme ve kesrada bulunur.⁹⁹¹

3.21.2.5. Medd-i Lîn

(و) ⁹⁹²(نَوْمٌ) ve ⁹⁹³(خَوْفٍ) kelimelerindeki gibi mâ-kablindeki harf fethalı olan sakin vâv (و) ve yâ (ي) harflerine lîn harfleri denir. Bu harflerden sonra sükûn gelmesi durumunda ise medd-i lîn olur. Meryem sûresinin başındaki ⁹⁹⁴(كَلِّمْنَا) ve Şûrâ'daki ⁹⁹⁵(عَسَى) âyetlerindeki 'ayn (ع) harfleri bu kurala örnektir. Sükûn-i lâzım ile var olan bu medllerde tûl ve tevassut olmak üzere iki vecih caizdir. Medd-i lîn, ⁹⁹⁶(وَجَعَلَ اللَّيْلَ), ⁹⁹⁷(وَالصَّيْفَ) ve ⁹⁹⁸(وَلَا نَوْمٌ) örneklerinde görüldüğü üzere sükûn-i ârız ile meydana gelirse, medd-i ârız kuralında olduğu gibi son harfin harekesine göre 3 şekilde okunması câiz olur.⁹⁹⁹

Kettânîzâde, bu kaideyle ilgili üstte verilen açıklamaların aynısını zikretmiş, sükûn-i ârız ile meydana gelen medd-i lîne üstte geçen kelimelere ilaveten ¹⁰⁰⁰(الطَّيْرُ) kelimesini örnek göstermiştir.¹⁰⁰¹

3.22. Harf ve Harekenin Öncelik Bahsi

Kur'ân harflerinin tamamı sessizdir. Bu harflerin seslendirilmesine yarayan, Tükçe'deki sesli harflere benzeyen işaretlere hareke denmektedir. Hülâsa hareke, harfin ortaya çıktığı mahrecin hareketi anlamına gelmektedir. Hareke ve harfin her ikisi de belirli bir mahreçten doğduğu için bunların önceliği ya da sonralığı hususunda

⁹⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/121.

⁹⁹¹ Dâni, *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*, 171; Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 85a-86b; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 222.

⁹⁹² el-Bakara, 2/255.

⁹⁹³ el-Kureyş, 106/4.

⁹⁹⁴ Meryem, 19/1.

⁹⁹⁵ eş-Şûrâ, 42/2.

⁹⁹⁶ el-En'âm, 6/96.

⁹⁹⁷ el-Kureyş, 106/2.

⁹⁹⁸ el-Bakara, 2/255.

⁹⁹⁹ Tuğral, *Kur'ân Tecvidi*, 36-37.

¹⁰⁰⁰ el-Mâide, 5/110.

¹⁰⁰¹ Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 86b.

dilbilimciler muhtelif görüşler ortaya atmışlardır. Onların bir bölümü, mahreçte harfin harekeden önce ortaya çıktığını savunmuş, bir kısmı ise harekenin gelişmesi vesilesiyle harflerin vücut bulduğunu, fethadan elif (ل)'in, kesradan yâ (ي)'nın ve zammeden de vâv (و)'ın doğduğunu ileri sürmüşlerdir. Pratikte fazlaca kıymeti olmayan bu görüşlerin her biri, doğru görünüyorsa bile öncelik bakımından harfin harekeden evvel gelmesi daha makul görünmektedir. Misal olarak, dudak harflerinden olan bâ (ب)'yı çıkarmak için dudakların birbirine bastırılması ve böylece kısa bir ses çıkarılması gerekmektedir. Mahreçte vuku bulan bu sesin içinde harf ve hareke mevcuttur. Ancak bâ (ب) ya da herhangi bir alfabe harfini çıkarma amacı olmadan harfin mahreci de teşekkül etmeyeceği için harekenin önceliğinden söz edilmesi mümkün olamaz. Bu sebeple harekeyle birlikte ortaya çıksa da harfin önceliğinin bulunması tabîidir. Arap dilbilimcilerinden bazıları harfin hareke zorunluluğu olmadan sakın olarak okunabildiği, harekenin ise ancak harfle var olabildiğini öne sürerek harfin öncelikli olduğunu vurgulamışlardır.¹⁰⁰²

Ca'berî, bu konuyla alakalı “Harf hakeresinden öncedir.”, “Hareke harfinden öncedir.” ve “İkisi de birbirinin aynısıdır ve birbirlerine tekaddüm etmezler.” şeklinde üç farklı görüş zikretmiş ve ilk iki görüşün zayıf olduğunu, doğru olanın üçüncü görüş olduğunu söylemiştir.¹⁰⁰³

Ebû Tâhir, ulemânın ihtilâf ettiği bu konuyla alakalı üç farklı görüş olduğunu zikrettikten sonra bunları sırasıyla açıklamıştır: Bir grup, “Harfler harekelerden mukaddemdir.” demiş, buna sebep olarak da harflerin sakın olup harekesiz gelmelerini göstermişlerdir. Onlara göre, harf sakın olduktan sonra harekelenir ve bu sebeple mukaddemdir. Ayrıca onlar, harflerin kendi zâtlarıyla var olduğu, harekenin ise buna muhâlif olduğu görüşündedirler. Onlar, “Harfler içinde elif (ل) hareke kabul etmez, bu sebeple yine hurûf önceliklidir.” diyerek görüşlerini delillendirmişlerdir. İkinci grup ise “Harekeler harflerden mukaddemdir.” demişlerdir. Onlara göre hareke işba‘ olursa zammeden vâv (و)'a, kesreden yâ (ي)'ya ve fethadan elif (ل)'e dönüştüğü gibi harfe dönüşür. Bu da delâlet eder ki harf asıdır. Üçüncü grup ise “Hareke ve harf kullanımda

¹⁰⁰² Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 103; Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 55.

¹⁰⁰³ Ca'berî, *Ukûdü'l-cümân*, 48; Uzun, *Ca'berî'nin Ukûdü'l-Cümân'ı*, 157.

cisim ve ‘araz gibi birbirine mukaddem olmaz hatta ikisi birlikte isti‘mâl olunur.” demişlerdir. Lâkin bu görüş yerilmiştir.¹⁰⁰⁴

Müellife göre ulemâ, üç harekenin med harflerinden alınıp alınmadığı noktasında da ihtilâf etmişlerdir. Buna göre nahivcilerin çoğu üç hareke “Üç med harfinden alınmıştır.” demişlerdir.¹⁰⁰⁵ Bunlar, bu konunun başında zikredilen hususta yer alan ilk grubun görüşüyle istidlâl etmişlerdir. Bazıları ise “Med harfleri üç harekeden alınmıştır.” şeklinde görüş beyan etmişler ve buna delil olarak da “Harekeler harflerden mukaddemdir.” diyenlerin görüşünü öne sürmüşlerdir.¹⁰⁰⁶

3.23. Şeddeler Bahsi

İlk dönem kıraat âlimlerinin bir kısmı idğâmı ön planda tutmuş, bazıları da teşdîd kavramını öne çıkarmışlardır. Kıraat eserlerinde ise idğâm kavramının kullanıldığı görülmektedir.¹⁰⁰⁷ Misal olarak Mekkî, idğâmı müşeddedât bahsi içinde değerlendirmiş,¹⁰⁰⁸ Kurtubî ise teşdîd başlığı altında idğâm konularını incelemeyi tercih etmiştir.¹⁰⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, şeddeli harfleri ‘şeddesi süratli olanlar’, ‘şeddesi ağır olanlar’ ve ‘şeddesi çok ağır olanlar’ şeklinde üç kısma ayırmıştır.¹⁰¹⁰ Günümüz müelliflerinden İsmail Karaçam da şeddeli harfleri kuvvet yönünden incelemiş ve onları ‘şeddesi en kuvvetli olanlar’, ‘şeddesi orta kuvvette olanlar’ ve ‘şeddesinin kuvveti noksan olanlar’ şeklinde bir sınıflandırmaya tâbi tutmuştur.¹⁰¹¹

Mekkî, *er-Ri‘âye*’sinde idğâmı, kemâlât derecesine göre üç bölüme ayırmış ve şu şekilde işlemiştir: Birincisi, kendisinde fazlalık bulunan idğâmdır ki bu, müşedded râ (ر) da olur. İkincisi, (لَجِي) ¹⁰¹² misalindeki gibi, kendisinde ğunnenin izhârı, tekrîrin ihfâsı, isti‘lâ ya da itbâk gibi bir fazlalık bulunmayan idğâmdır. Üçüncüsü ise (مَنْ)

¹⁰⁰⁴ Na‘îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 86a.

¹⁰⁰⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/242.

¹⁰⁰⁶ Ca‘berî, *‘Ukûdü'l-cümân*, 48; Na‘îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 86a-87b; Uzun, *Ca‘berî’nin Ukûdü'l-Cümân’ı*, 157.

¹⁰⁰⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, 81; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/278; Dimyâtî, *el-İthâf*, 1/115; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 232.

¹⁰⁰⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 245-258, 263-265.

¹⁰⁰⁹ Kurtubî, *el-Muvaddah*, 76.

¹⁰¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 217-218.

¹⁰¹¹ Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, 232-233.

¹⁰¹² en-Nûr, 24/40.

¹⁰¹³(يُؤْمِنُ) ve ¹⁰¹⁴(أَحَطُّ) lafızlarındaki gibi, kendisinde ğunne, isti‘lâ ve itbâk yönünden bir noksanlığın bulunduğu idğâmdır. O, ‘Bâbü’l-Müşeddedât’ bahsinde teşdîdi nicelik yönünden yine üç kısma ayırarak şöylece açıklamıştır: Teşdîdin ilki, ¹⁰¹⁵(عَلَّمَ) ve ¹⁰¹⁶(مَيِّتَ) kelimelerindeki gibi öncesinde veya sonrasında şeddeli harfin bulunmadığı müfred müşedded harftir. İkincisi, ¹⁰¹⁷(قُلْ لِلَّذِينَ) misalindeki gibi iki müşedded harfin art arda gelmesidir. Üçüncüsü ise ¹⁰¹⁸(دُرِّيُّ يُوَفِّدُ), ¹⁰¹⁹(لَجِيٍّ يَعْشِيهِ) ve ¹⁰²⁰(وَعَلَى أُمِّ مِمَّنْ مَعَكَ) lafızlarındaki gibi üç müşedded harfin arka arkaya gelmesidir.¹⁰²¹

Muhammed b. Mustafa, Furkân-ı Hakîm’de şeddeli harflerin çok sayıda bulunduğunu söylemiş, tâlînin nerede gelirse gelsin bu şeddeleri beyan etmesi gerektiğini ifade etmiştir. O, üstte belirtildiği gibi müşeddedâtı üç kısma ayırmış ve bu hususta Mekki’nin çizgisini takip etmiştir. Müellif, müşeddedâtın ilkinin râ-i müşeddede gibi idğâm ile ziyade olunan müdğam, ikincisinin ¹⁰²²(دُرِّيَّةٌ) kelimesinin yâ (ي) harfi gibi ziyade noksanlığı olmayan bir idğâm olup, zatında ihfâ, izhâr, itbâk ve isti‘lâ bulunmadığını ve bunun idğâmının evvelden nâkıs olduğunu, üçüncüsünün ise (مِنْ) ¹⁰²³(يَوْمَ), ¹⁰²⁴(أَحَطُّ) ve ¹⁰²⁵(أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ) örneklerindeki gibi kendisinde itbâk ve isti‘lânın zâhir olduğu bir idğâm-ı nâkıs olduğunu zikretmiştir. Ebû Tâhir, ¹⁰²⁶(وَإِزَّيْنَتْ), ¹⁰²⁷(يَصْعَدُ) ve ¹⁰²⁸(دُرِّيَّةٌ) gibi şeddeli iki harfin bir veya iki kelimeye vâkî olması durumunda bu

¹⁰¹³ Yûnus, 10/40.

¹⁰¹⁴ en-Neml, 27/22.

¹⁰¹⁵ ‘Alak, 96/5.

¹⁰¹⁶ el-A‘râf, 7/57.

¹⁰¹⁷ el-Enfâl, 8/38.

¹⁰¹⁸ en-Nûr, 24/35.

¹⁰¹⁹ en-Nûr, 24/40.

¹⁰²⁰ Hûd, 11/48.

¹⁰²¹ Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 245-258; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 204-207; Önder, *Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 232-233.

¹⁰²² el-Bakara, 2/266.

¹⁰²³ el-Cum‘a, 62/9.

¹⁰²⁴ en-Neml, 27/22.

¹⁰²⁵ el-Mürselât, 77/20.

¹⁰²⁶ Yûnus, 10/24.

¹⁰²⁷ el-En‘âm, 6/125.

¹⁰²⁸ el-Bakara, 2/266.

şeddeleri lafızda beyan etmenin kârîye vâcib olduğunu belirtmiştir. O, (أَمِّ مِمَّنْ مَعَكَ)¹⁰²⁹ lafzındaki gibi üç müşedded harfin iki kelimeye birleşmesi durumunda ise bu şeddelerin beyan edilmesi gerektiğini kaydetmiştir. Müellif, bu bölümü şu şekilde bir tembihle nihayete erdirmiştir: “Bil ki (مِنْ وَلِيٍّ),¹⁰³⁰ (وَالنَّبِيِّ)¹⁰³¹ ve (خَفَى)¹⁰³² kelimelerinde olduğu gibi şeddeli harf üzerine vakfedilmek istenirse, lafızda teşeddüdü beyan vâcib olur.¹⁰³³ Zira vakfta lisan üzere zorluk bulunur.”¹⁰³⁴

3.24. Vakf ve İbtidâ¹⁰³⁵

Vakf kelimesi lügatte ‘durmak’, ‘durdurmak’, ‘kelimeyi harekeden kesmek’ ve ‘kelimeyi sonrasındaki kelimedenden ayırmak’ gibi anlamlara gelmekte olup tecvid ıstılahında ise kıraate yeniden başlama niyetiyle, nefes alacak bir müddet kadar sesi kesmeye denir.¹⁰³⁶ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) kıraatiyle ilgili Ümmü Seleme şunu söylemiştir: “O, Kur’ân okuduğu sırada kıraatini âyet âyet keserdi.”¹⁰³⁷

Eserde vakf meselesi, ‘vakf-ı tam’, ‘vakf-ı kâfî’, ‘vakf-ı hasen’ ve ‘vakf-ı kabîh’ olmak üzere dört başlıkta incelenmiştir.¹⁰³⁸ Ayrıca Kettânîzâde, ulemânın vakfın kısımlarında ihtilaf ettiklerini belirtmiş, muhtar olanın tâm, kâfî, hasen ve kabîh olmak üzere dört kısım olduğunu ifade etmiş ve bunları sırasıyla açıklamıştır. O, her yerde durmak uygun olmadığı için vakflara riayet etmenin gerekli olduğunu söylemiştir.¹⁰³⁹

3.24.1. Vakf-ı Tâm

¹⁰²⁹ Hûd, 11/48.

¹⁰³⁰ el-Bakara, 2/107.

¹⁰³¹ el-Mâide, 5/81.

¹⁰³² eş-Şûrâ, 42/45.

¹⁰³³ Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 264.

¹⁰³⁴ Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 87b-87a.

¹⁰³⁵ Müellif bu konuyu ‘Vakf ve İbtidâ’ başlığıyla ele almış ancak ibtidâ meselelerinden ayrıca bahsetmemiştir. Bu sebeple konu başlığı altında vakf ve vakfın çeşitleri bölümleri anlatılmıştır.

¹⁰³⁶ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 259.

¹⁰³⁷ Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/350; Nihat Temel, *Kur’ân Kıraatında Vakf ve İbtidâ* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2009), 46; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metodları*, 89.

¹⁰³⁸ Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 251.

¹⁰³⁹ Na’îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 87a.

Sonrasıyla lafzen ve manen ilgisi bulunmayan yerde yapılan vakftır. Bu vakf türüne ¹⁰⁴⁰(وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ) ve ¹⁰⁴¹(وَجَعَلُوا أَعْرَٰةَ أَهْلِهَا آذَنًا) lafızlarının sonunda yapılan vakf örnek gösterilebilir. Bu vakfa uygun olan yerlerde durulursa okumaya kalınan yerden başlamak gerekir.¹⁰⁴² Müellif, vakf-ı tam ile ilgili aynı tarifi yapmış ve örnek olarak ¹⁰⁴³(وَأَنَّهُمُ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ) ve ¹⁰⁴⁴(لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي) lafızlarını göstermiştir. O, vakf-ı tām'da vakfin öncelikli olduğunu kaydetmiştir.¹⁰⁴⁵

3.24.2. Vakf-ı Kâfi

Mana yönüyle sonrasıyla tealluku olan yerde yapılan vakftır. Buna ¹⁰⁴⁶(قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ) ve ¹⁰⁴⁷(قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ) elfâzı misal gösterilebilir. Buna benzer yerlerde vakfedilirse, sonraki âyetle tilâvete devam edilir.¹⁰⁴⁸

Na'imî, vakf-ı kâfi için ¹⁰⁴⁹(وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ) ve ¹⁰⁵⁰(رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا) lafzını örnek göstermiştir. Ona göre vakf-ı kâfi'de vakfetme noktasında öncelik şartı bulunmamaktadır.¹⁰⁵¹

3.24.3. Vakf-ı Hasen

Kelam tamam olmasına rağmen sonrasıyla lafız ve mana yönünden alaka bulunan yerde yapılan vakftır. ¹⁰⁵²(الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) âyetindeki (الْحَمْدُ لِلَّهِ) lafzının sonunda durmak bu vakfa örnektir. (الْحَمْدُ لِلَّهِ) lafzında durulacak olursa, âyetin başından tekrar almak icap eder.¹⁰⁵³ Kettânîzâde, bu vakfa zikri geçen âyeti misal getirmiş, devamında

¹⁰⁴⁰ el-Bakara, 2/5.

¹⁰⁴¹ en-Neml, 27/34.

¹⁰⁴² Hamza Hüdâi, *Tecvîd-i Edâiyye*, 70-71; Bayır, *Hamza Hüdâi ve Tecvid-i Edâiyye*, 104.

¹⁰⁴³ el-Bakara, 2/46.

¹⁰⁴⁴ el-Furkân, 25/29.

¹⁰⁴⁵ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 87a.

¹⁰⁴⁶ el-Bakara, 2/11.

¹⁰⁴⁷ el-Bakara, 2/13.

¹⁰⁴⁸ Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 109.

¹⁰⁴⁹ el-Bakara, 2/93.

¹⁰⁵⁰ el-Bakara, 2/127.

¹⁰⁵¹ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 87a.

¹⁰⁵² el-Fâtiha, 1/2.

¹⁰⁵³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/228-229; Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvidi*, 91.

vakf-ı hasen’de durmanın câiz olduğunu ancak geçilmesinin daha evlâ olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁵⁴

3.24.4. Vakf-ı Kabîh

Lafız ve mana açısından kelamın tamam olmadığı, bunun yanı sıra kelamın sonrasıyla önemli bir bağının olduğu yerde yapılan vakftır. (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ)¹⁰⁵⁵ âyetinde (الْحَمْدُ) deyip durmak böyledir. Böyle yerlerde durulacak olursa kastedilen mananın anlaşılması mümkün olmaz ki bu sebeple bu vakfa kabîh (çirkin) isimlendirmesi uygun görülmüştür.¹⁰⁵⁶

Ebû Tâhir, bu vakf türüne (بِسْمِ)¹⁰⁵⁷, (فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ)¹⁰⁵⁸, (إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي)¹⁰⁵⁹, (إِنَّ اللَّهَ لَا)¹⁰⁶⁰, (يَسْتَحْيِي)¹⁰⁶¹ ve (إِنِّي كَفَرْتُ)¹⁰⁶² lafızlarında durulmasını örnek göstermiş; vakf-ı kabîh’te vakfın câiz olmayışının kesin olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁶³

3.25. Aded İlmine Dair Meseleler¹⁰⁶⁴

Kur’ân-ı Kerîm’in harfleri, kelimeleri ya da âyetlerinin sayılması meselesi sahâbe devrinde başlamış, tâbiîn döneminde devam ettirilmiştir. Sonraki dönemlerde ise edinilmiş olan birikimle birlikte bir ilim dalı ortaya çıkmıştır. Böylelikle söz konusu ilim dalı, sayı i‘câzı, hakkında çok sayıda eserin yazıldığı Kur’ânî ilimlerden biri haline gelmiştir.¹⁰⁶⁵ Kur’ân’ın sûre, âyet, kelime ve harf sayısını ele alan çalışmaların bir kısmı ‘ilmü’l-aded’, bir kısmı ise ‘addü’l-ây’ başlığı altında zikredile gelmiştir.¹⁰⁶⁶

¹⁰⁵⁴ Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 87a.

¹⁰⁵⁵ el-Fâtiha, 1/2.

¹⁰⁵⁶ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/229; Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 270.

¹⁰⁵⁷ el-Fâtiha, 1/1.

¹⁰⁵⁸ el-Mâ‘ûn, 107/4.

¹⁰⁵⁹ el-En‘âm, 6/144.

¹⁰⁶⁰ el-Bakara, 2/26.

¹⁰⁶¹ Sâd, 38/65.

¹⁰⁶² İbrâhîm, 14/22.

¹⁰⁶³ Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 87a-88b.

¹⁰⁶⁴ Bu konu eserin 88. sayfasından 91. sayfa sonuna kadar devam etmektedir. Ancak baştan ve sondan sayfaları eksiktir. Bu eksik konular ilave bilgilerle tamamlanmıştır.

¹⁰⁶⁵ Gânim Kaddûrî el-Hamed, “Kur’ân-ı Kerîm’in Sayı İ‘câzı Tevehhüm mü Gerçek mi?”, çev. Halil Sağlamoğlu, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2015), 150.

¹⁰⁶⁶ Ömer b. Muhammed b. ‘Abdi’l-Kâfi Ebü’l-Kâsım, *‘Adedü’s-süveri’l-Kur’ân ve âyâtihî ve kelimâtihî ve hurûfihî*, thk. Hâlid Hasen Ebü’l-Cûd (Kahire: Dâru’l-Küttübi’l-Mısriyye, 2010), 1/13; Yasin Bedir,

Bu bölümde sırasıyla, Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan harf, kelime, âyet ve sûre sayıları ve bunlarla ilgili ihtilâflar kısaca zikredilecektir.

3.25.1. Kur'ân'da Bulunan Toplam Harf Sayısı

Kur'ân'da yer alan harf sayısı hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bu miktar, Mücâhid'e (ö. 103/721) göre 323671, Atâ'ya (ö. 114/732) göre 323015, Yahyâ ez-Zimârî'ye (ö. 145/672) göre 320250, İbn Mes'ûd'a (ö. 32/652-53) göre 323690, Himmânî'ye (ö. ?) göre 360023, Hamza'ya (ö. 156/773) göre 321250, İbn Kesîr'e (ö. 120/738) göre 321138, Ebû Hayve'ye (ö. 158/775 [?]) göre 323695 ve Kisâî'ye (ö. 189/805) göre 325250'dir.¹⁰⁶⁷ Harf sayısı ile alakalı ihtilâfların sebepleri içerisinde şunları zikretmek mümkündür: Bazı âlimlerin şeddeli harfleri tek harf sayarken bazısının iki harf sayması; (مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ)¹⁰⁶⁸ âyetinde mîm (م)'in bazı mushaflarda elif (ل) ile bazılarında ise (ل) olmadan yazılmasında olduğu gibi ferşü'l-hurûfa dair farklılıkların bulunması.¹⁰⁶⁹

Kettânîzâde, Kur'ân'daki harf sayısının Mücâhid rivayetine göre 321188, Hişâm b. Ammâr'a (ö. 245/859 [?]) göre 321250, Atâ'ya göre 323015, Yahyâ'ya göre 321530 ve Sa'îd b. Cübeyr'e (ö. 94/713 [?]) göre 323675 olduğunu belirtmiştir. O, Haccâc'ın (ö. 95/714) kurrâyı ve huffâzı bir araya getirip onlara toplattığı tüm kitaplar vasıtasıyla Kur'ân'ı Şerîf'in harflerinin sayısını belirlemelerini emrettiğini ve onların da sayım yaparak Kur'ân harflerinin sayısının 325743 olduğu hususunda icmâ ettiklerini kaydetmiştir.¹⁰⁷⁰

Ebû Tâhir, harflerin sayısındaki ihtilâflara dair şunları söylemiştir: Ulemânın bazısı şeddeli harfleri bir harf saymış, bazısı ise iki harf saymıştır. Kelimelerde de durum aynıdır. Misal olarak, (الْأَرْضِ)¹⁰⁷¹ ve (الْأَبْرَارِ)¹⁰⁷² kelimelerinde lââm-ı tarifi bir kelime ve

İbrahim b. Halil el-Ca'berî (ö. 732/1332'nin Hayatı ve el-Meded fî Marîfeti'l-Aded İsimli Eserinin Değerlendirilmesi (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 30.

¹⁰⁶⁷ Burhânüddîn Ebû Muhammed İbrâhîm el-Ca'berî, *Husnû'l-meded fî me'rîfeti fenni'l-'aded*, thk. Beşîr b. Hasen el-Hımyerî (Medine: Kral Fahd Kur'ân-ı Kerîm Basım Kompleksi, 2011), 168-170.

¹⁰⁶⁸ el-Fâtiha, 1/4.

¹⁰⁶⁹ Bedir, *Ca'berî ve el-Meded*, 33.

¹⁰⁷⁰ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 92a.

¹⁰⁷¹ el-Bakara, 2/116.

¹⁰⁷² el-Mutaffîfîn, 83/22.

sonrasını ayrı bir sözcük sayanlar olmuştur. Bazıları ise elif ve lâmi ayrı birer kelime addetmişlerdir.¹⁰⁷³

3.25.2. Kur'ân'daki Her Bir Harfin Sayısı

Bu kısımda, Arap alfabesinde bulunan 29 harfin her birinin Kur'ân-ı Kerîm'deki adedi ve Kur'ân'daki nokta adedi zikredilecektir. Ca'berî'ye göre Kur'ân'da elif (الف) 'in sayısı 4709 ve hemze (ء) adedi 48872'dir. Yine bâ (ب) 'nın adedi 11408, tâ (ت) 'nunki 10477, sâ (ث) 'nunki 1440, cîm (جيم) 'nunki 3322, hâ (ح) 'nunki 4130, hâ (خاء) 'nunki 2503, dâl (دال) 'nunki 5798, zâl (ذال) 'nunki 5698, râ (ر) 'nunki 12240, zây (زى) 'nunki 1508, sîn (سين) 'nunki 11999, şîn (شين) 'nunki 2125, sâd (صاد) 'nunki 2087, dâd (ضاد) 'nunki 1682, tâ (طاء) 'nunki 1264, zâ (ظاء) 'nunki, 'ayn (عين) 'nunki 9419, ğayn (غين) 'nunki 1219, fâ (فاء) 'nunki 8499, kâf (قاف) 'nunki 6813, kâf (كاف) 'nunki 10522, lâm (لام) 'nunki 33522, mîm (ميم) 'nunki 26922, nûn (نون) 'nunki 45190, hâ (هـ) 'nunki 1790, vâv (واو) 'nunki 25085, yâ (ياء) 'nunki 25729'dur.¹⁰⁷⁴

Muhammed b. Mustafa da bu bölümde Kur'ân-ı Azîm'deki her bir harfin sayısını sırasıyla şu şekilde zikretmiştir: Kur'ân'da الف 48772, bâ (ب) 11428, tâ (ت) 3105, sâ (ث) 2404, cîm (جيم) 4322, hâ (ح) 4130, hâ (خاء) 2105, dâl (دال) 5978, zâl (ذال) 4930, râ (ر) 12246, zây (زى) 1680, sîn (سين) 5996, şîn (شين) 2115, sâd (صاد) 2037, dâd (ضاد) 1682, tâ (طاء) 80274, zâ (ظاء) 842, 'ayn (عين) 9417, ğayn (غين) 1217, fâ (فاء) 8419, kâf (قاف) 6613, kâf (كاف) 10522', lâm (لام) 33520, mîm (ميم) 26955, nûn (نون) 45190, hâ (هـ) 25586, vâv (واو) 16070, lâmelif (لام الف) 33022 ve yâ (ياء) 4919 adet mevcuttur. Kur'ân'daki nokta sayısı ise 1000025'tir.¹⁰⁷⁵

3.25.3. Kur'ân'da Bulunan Kelime Sayısı¹⁰⁷⁶

Kur'ân kelimelerinin sayısı ile ilgili 77934, 77437 ve 77277 gibi farklı yorumlar yapılmıştır. Bu konuda ihtilaf içerisinde olan âlimlerden her biri, kelimenin hakikat, mecaz, yazı ya da lafız şeklini dikkate alarak görüşlerini beyan etmişlerdir.¹⁰⁷⁷

¹⁰⁷³ Na'îmî, *Tezhîbü't-tîlâve*, vr. 92a.

¹⁰⁷⁴ Ca'berî, *Husnû'l-meded*, 175-178; Bedir, *Ca'berî ve el-meded*, 103-104.

¹⁰⁷⁵ Na'îmî, *Tezhîbü't-tîlâve*, vr. 92a-93a.

¹⁰⁷⁶ Bu başlık, müellifin eserinde bulunmamakta olup konu bütünlüğünün sağlanması amacıyla 'Aded İlmine Dair Meseleler' başlığı altında zikredilmiştir.

¹⁰⁷⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/164.

3.25.4. Kur'ân'ın Âyet Sayısıyla İlgili İhtilaflar

Ebû Amr ed-Dânî, sayılarla alakalı nakledilen eski veya yeni altı görüş yani altı sayım olduğunu söylemiş ve bunların Medine ehlinin birinci sayımı, Medine ehlinin ikinci sayımı, Mekke, Kûfe, Basra ve Şam ehlinin sayımları olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁷⁸ Dânî, bu sayımları şöylece özetlemiştir: Bunlardan birincisi Medenî sayıma dair olup, Nâfi' b. Ebî Abdірrahmân'ın (ö. 169/785), Ebû Ca'fer Yezîd b. Ka'ka' (ö. 130/747-48) ve Şeybe b. Nesâh'tan (ö. h. 130) rivâyetidir. Buna göre Kur'ân âyetlerinin adedi 6217'dir. İkinci Medenî sayımla alakalı bilgi ise İsmail b. Ca'fer el-Medenî'nin (ö. 180/796), Süleyman b. Müslim b. Cemmâz'dan (ö. 170/786'dan sonra) onun da Ebû Ca'fer Yezid b. Ka'ka'dan rivâyetidir. Buna göre Kur'ân âyetlerinin adedi 6214'tür. Abdullah b. Kesîr el-Mekkî'nin Mücahid b. Cebr'den, onun da Abdullah b. Abbas'tan rivâyetine göre Mekkîler'e göre Kur'ân âyetlerinin adedi 6219'dur. Kûfiler'e gelince Hamza b. Habîb ez-Zeyyâd'ın (ö. 156/773) Ebû Abdірrahmân es-Sülemî (ö. 73/692 [?])'den, onun da Ali b. Ebî Tâlib'den (ö. 40/661) rivâyetine göre Kur'ân âyetlerinin adedi 6236'dır. Basrîler'in bu konudaki dayanağı İbni 'Îsâ el-Verrâk'ın (ö. h. 2.yy) Âsım el-Cahderî'den (ö. 128/746) gelen rivâyettir. Buna göre Kur'ân âyetlerinin adedi 6204'tür. Şamîler, bu hususta, Eyyûb b. Temîm el-Kârî'nin (ö. ?) Yahyâ ez-Zimârî'den rivâyeti dikkate alırlar. Buna göre Kur'ân âyetlerinin adedi 6226'dır.¹⁰⁷⁹ Ca'berî ile bazı âlimler bunlara yedinci olarak Hımslılar'ın görüşünü de eklerler. Böylece ulemâ arasında kabul gören adedler yediyle sınırlanmıştır.¹⁰⁸⁰ Hımsî mushafı, bugün Humus ismiyle bilinen şehrin geçmişte kurrâsı olan, Şurayh b. Yezîd el-Hımsî el-Hadramî'ye izafe edilmektedir ve buna göre Kur'ân âyetlerinin adedi 6232'dir.¹⁰⁸¹

Kettânîzâde, Kur'ân-ı Şerîf'in âyetlerinin sayısının Medenî evvel, Medenî âhir, Mekkî, Basrî, Kûfî, Şâmî, Haremî, Hicâzî ve Irâkî olmak üzere dokuz kısımda incelendiğini ifade etmiş ve konuyu şöyle detaylandırmıştır: Medenî evvel, Nâfi'dir. O, Yezîd b. Ka'ka' ile Şeybe'den rivâyet etmiştir. Medenî âhir, İsmâil b. Ca'fer'dir. O da

¹⁰⁷⁸ Ebû Amr Osmân b. Saîd el-Endülüsî ed-Dânî, *el-Beyân fî 'addi-âyi'l-Kur'ân*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Kuveyt: Merkezü'l-Mahtûtat ve't-Türâs ve'l-Vesâik, 1994), 67; Hamed, "Kur'ân-ı Kerîm'in Sayı İ'câzı", 151.

¹⁰⁷⁹ Dânî, *el-Beyân*, 67-70; Ca'berî, *Husnû'l-meded*, 236-237.

¹⁰⁸⁰ Dânî, *el-Beyân*, 70; Bedir, *Ca'berî ve el-meded*, 54-55.

¹⁰⁸¹ Mustafa Atilla Akdemir, *Ebû 'Amr ed-Dânî'nin Kitâbü'l-Beyân fî 'Addi-Âyi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Tanıtımı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992), 51-53.

Süleyman ile Şeybe'den almıştır. Mekkî, İbn Kesîr'dir. Basrî, 'Âsım ibni Meymûn'dur. Kûfî, Hamza b. Habîb'dir. Şâmî, Yahya b. ez-Zemârî'dir. Haremî ile Hicâzî, Mekkî ile Medenî'dir. Irâkî, Basrî ile Kûfî aynıdır. Kur'ân âyetlerinin adedi Medenî evvel için 6217, Medenî âhir için 6214, Mekkî için 6225, Basrî için 6204 âyettir.¹⁰⁸²

3.25.5. Sûrelerin Âyet Sayılarıyla Alâkalı İhtilâflar¹⁰⁸³

Âyetlerdeki son kelimeye, sonraki âyeti öncekinden ayırdığı için fâsıla (çoğulu fevâsıl) denmiştir. Bu kelimedeki son harf ise 'harfû'l-fâsıla' olarak isimlendirilmiştir.¹⁰⁸⁴ Hz. Peygamber (s.a.v.), Kur'ân'ı tilavet ederken âyetlerin başlangıç ve sonlarını belirtme amacıyla bazen her âyet sonunda durmuştur. O, bazı zamanlar da anlam yönünden irtibatlı olan âyetlerde durmayıp sonraki âyete geçiş yapmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) okuyuşuna şahit olanlardan bazısı, onun geçiş yaptığı yeri fâsıla olarak değerlendirmeyip tek âyet olarak algılarken, bazısı da onun durduğu yeri fâsıla addetmiştir. Böylece sûrelerin âyet sayıları hususunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır.¹⁰⁸⁵ Bu bölümde mevzubahis farklılıklar zikredilecektir.

3.25.5.1. Enfâl Sûresi

Enfâl sûresinde 3 yerde ihtilâf vardır. (ثُمَّ يُغْلَبُونَ)¹⁰⁸⁶ Basrî ve Şâmî'ye göre fâsıladır. (أَمْراً كَانَ مَفْعُولاً)¹⁰⁸⁷ Kûfî dışındakilere göre fâsıladır. (بَنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ)¹⁰⁸⁸ Basrî

¹⁰⁸² Eserin 88b sayfası burada sona ermektedir. Bu sayfadan diğerine geçişte eserin sayfalarında eksiklikler bulunduğu ve konu bütünlüğünün bozulduğu tespit edilmiştir. Bunun sağlanması açısından farklı kaynaklardan ilâveler yapılarak bu bölüm tamamlanmıştır. Bk. Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 88b.

¹⁰⁸³ Eserin 88a ve 90b varakları arasında yer alan bu kısımda baştan ve sondan sayfalar eksiktir. Mevcut nüshada âyet sayılarıyla alâkalı ihtilâflar, Enfâl sûresinden Rûm'a kadar ele alındığı için inceleme metninde de bu aralıkta bulunan sûrelerdeki ihtilâflar anlatılmıştır. Bk. Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 88a-90b.

¹⁰⁸⁴ M. Tayyib Okiç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri* (İstanbul: Nun Yayıncılık, 1995), 48; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 53; Hikmet Koçyiğit, "Kur'ân'ın Bölümlenmesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2013), 371.

¹⁰⁸⁵ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metodları*, 91.

¹⁰⁸⁶ el-Enfâl, 8/36.

¹⁰⁸⁷ el-Enfâl, 8/44.

¹⁰⁸⁸ el-Enfâl, 8/62.

haricindekilere göre fâsıladır. Bu sûre, Kûfi'ye göre 75, Haremî ve Basrî'ye göre 76, Şâmî'ye göre 77 âyettir.¹⁰⁸⁹

3.25.5.2. Tevbe Sûresi

Tevbe sûresinde 3 yerde ihtilâf vardır. (أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ)¹⁰⁹⁰ Basrî'ye göre, (أَلَا) Şâmî'ye göre,¹⁰⁹¹ (تَتَفَرَّغُوا يُعَذِّبُكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا)¹⁰⁹² ise Medeniyyân ile Mekkî'ye göre fâsıladır. Bu sûre, Kûfi'ye göre 129, kalanlara göre 130 âyettir.¹⁰⁹³

3.25.5.3. Yûnus Sûresi

Yûnus sûresinde 3 yerde ihtilâf vardır. (مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ)¹⁰⁹⁴ Şâmî'ye göre, (لَنَكُونَنَّ مِنْ) Şâmî dışındakilere göre,¹⁰⁹⁵ (وَشِفَاءٌ لِّمَا فِي الصُّدُورِ)¹⁰⁹⁶ Şâmî'ye göre fâsıladır. Bu sûre Şâmî'ye göre 110, kalanlara göre 109 âyettir.¹⁰⁹⁷

3.25.5.4. Hûd Sûresi

Hûd sûresinde yedi yerde ihtilâf mevcuttur. (أَنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ)¹⁰⁹⁸ Kûfi'ye göre, (يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ)¹⁰⁹⁹ Basrî dışındakilere göre, (مِنْ سَجِيلٍ)¹¹⁰⁰ Medeniyyü'l-âhir ile Mekkî'ye göre, (مَنْضُودٍ)¹¹⁰¹ Medeniyyü'l-âhir ile Mekkî haricindekilere göre, (أَنْ كُنْتُمْ) Medeniyyân ile Mekkî'ye göre,¹¹⁰² (وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ)¹¹⁰³ Medeniyyân ile Mekkî haricindekilere göre, (إِنَّا عَامِلُونَ)¹¹⁰⁴ ise Medeniyyü'l-âhir ile Mekkî dışındakilere göre

¹⁰⁸⁹ Ca'berî, *Husnû'l-meded*, 327; Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 88a.

¹⁰⁹⁰ et-Tevbe, 9/3.

¹⁰⁹¹ et-Tevbe, 9/39.

¹⁰⁹² et-Tevbe, 9/70.

¹⁰⁹³ Dâni, *el-Beyân*, 160; Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 88a.

¹⁰⁹⁴ Yûnus, 10/22.

¹⁰⁹⁵ Yûnus, 10/22.

¹⁰⁹⁶ Yûnus, 10/57.

¹⁰⁹⁷ Dâni, *el-Beyân*, 163; Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 88a.

¹⁰⁹⁸ Hûd, 11/54.

¹⁰⁹⁹ Hûd, 11/74.

¹¹⁰⁰ Hûd, 11/82.

¹¹⁰¹ Hûd, 11/82.

¹¹⁰² Hûd, 11/86.

¹¹⁰³ Hûd, 11/118.

¹¹⁰⁴ Hûd, 11/121.

fâsıladır. Bu sûre, Medeniyyü'l-âhir, Basrî ve Mekkî'ye göre 121, Medeniyyü'l-evvel ve Şâmî'ye göre 122, Kûfî'ye göre ise 123 âyettir.¹¹⁰⁵

3.25.5.5. Yûsuf Sûresi

Yûsuf sûresinde ihtilâf yoktur. Bu sûre 111 âyettir.¹¹⁰⁶

3.25.5.6. Ra'd Sûresi

Ra'd sûresinde altı yerde ihtilâf mevcuttur. (خُلِقَ جَدِيدٌ)¹¹⁰⁷ ve (الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ)¹¹⁰⁸ Kûfî dışındakilere göre, (الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ)¹¹⁰⁹ Şâmî'ye göre, (الْحَقُّ وَالْبَاطِلُ)¹¹¹⁰ Hımsî'ye göre, (لَهُمْ سُوءُ الْحِسَابِ)¹¹¹¹ Şâmî'ye göre, (مِنْ كُلِّ بَابٍ)¹¹¹² ise Irâkî ve Şâmî'ye göre fâsıladır. Bu sûre, Kûfî'ye göre 43, Haremî'ye göre 44, Basrî'ye göre 45, Şâmî'ye göre 47 âyettir.¹¹¹³

3.25.5.7. İbrâhîm Sûresi

İbrâhîm sûresinde yedi yerde ihtilâf mevcuttur. (لِخُرْجِ النَّاسِ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ)¹¹¹⁴ ve (وَعَادٍ وَنَعْمٍ)¹¹¹⁵ Kûfî ve Basrî dışındakilere göre, (أَنْ أَخْرَجَ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ)¹¹¹⁶ Şâmî dışındakilere göre, (بِخُلُقٍ جَدِيدٍ)¹¹¹⁷ Medeniyyü'l-evvel, Kûfî ve Şâmî'ye göre,

¹¹⁰⁵ Dâni, *el-Beyân*, 165. Müellif, bu sûrede ihtilâfın yedi âyet olduğunu belirtmiş ancak (وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ) ile ilgili ihtilâfı muhtemelen unutarak yazmamıştır. O, bunun yanı sıra Kûfî'ye göre ise 123 olan âyet adedini 126 olarak zikretmiştir. Bk. Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 88a.

¹¹⁰⁶ Dâni, *el-Beyân*, 167; Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 88a.

¹¹⁰⁷ er-Ra'd, 13/5.

¹¹⁰⁸ er-Ra'd, 13/16.

¹¹⁰⁹ er-Ra'd, 13/16.

¹¹¹⁰ er-Ra'd, 13/17.

¹¹¹¹ er-Ra'd, 13/18.

¹¹¹² er-Ra'd, 13/23.

¹¹¹³ Ca'berî, *Husnû'l-meded*, 344-345. Kettânîzâde, Ra'd'da dört yerde ihtilâf bulunduğunu söylemiş, bunlar arasında (لَهُمْ سُوءُ الْحِسَابِ) ile (الْحَقُّ وَالْبَاطِلُ) fâsıllarını zikretmemiştir. O, bu sûredeki âyet sayısını Kûfî için 43, Medeniyyân ile Mekkî için 44, Basrî için 45 ve Şâmî için 46 olarak kaydetmiştir. Bk. Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 88a-89b.

¹¹¹⁴ İbrâhîm, 14/1.

¹¹¹⁵ İbrâhîm, 14/5.

¹¹¹⁶ İbrâhîm, 14/9.

¹¹¹⁷ İbrâhîm, 14/19.

¹¹¹⁸ (وَفَرَّعُهَا فِي السَّمَاءِ) Medeniyyü'l-evvel dışındakilere göre, ¹¹¹⁹ (وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ) Basrî haricindekilere göre, ¹¹²⁰ (عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ) ise Şâmî'ye göre fâsıladır. Bu sûre, Basrî'ye göre 51, Kûfî'ye göre 52, Medeniyyân ile Mekkî'ye göre 54 ve Şâmî'ye göre 55 âyettir.¹¹²¹

3.25.5.8. Hicr Sûresi

Hicr sûresinde ihtilâf yoktur. Bu sûre 99 âyettir.¹¹²²

3.25.5.9. Nahl Sûresi

Nahl sûresinde ihtilâf yoktur. Bu sûre 128 âyettir.¹¹²³

3.25.5.10. İsrâ Sûresi

İsrâ sûresinde bir yerde ihtilâf vardır. ¹¹²⁴ (لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا) Kûfî'ye göre fâsıladır. Bu sûre, Kûfî'ye göre 111, kalanlara göre ise 110 âyettir.¹¹²⁵

3.25.5.11. Kehf Sûresi

Kehf sûresinde on bir yerde ihtilâf bulunmaktadır. ¹¹²⁶ (وَرَزَقْنَاهُمْ هُدًى) Şâmî dışındakilere göre, ¹¹²⁷ (مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ) Medeniyyü'l-âhir'e göre, ¹¹²⁸ (عَدَاً) Medeniyyü'l-âhir dışındakilere göre, ¹¹²⁹ (يَبْنِيهِمَا زُرْعًا) ve ¹¹³⁰ (مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا) Medeniyyü'l-âhir, Irâkî ve

¹¹¹⁸ İbrâhîm, 14/24.

¹¹¹⁹ İbrâhîm, 14/33.

¹¹²⁰ İbrâhîm, 14/42.

¹¹²¹ Dâni, *el-Beyân*, 171. Ebû Tâhir, bu sûredeki ihtilaf adedini yedi olarak belirtmiş, fâsılalarla ilgili (وَعَادٍ وَتَمُودٍ) Hicâzî ile Basrî'dir demiştir. Bk. Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 89b.

¹¹²² Dâni, *el-Beyân*, 173; Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 89b.

¹¹²³ Dâni, *el-Beyân*, 175; Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 89b.

¹¹²⁴ el-İsrâ, 17/107.

¹¹²⁵ Ca'berî, *Husnû'l-meded*, 355; Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 89b.

¹¹²⁶ el-Kehf, 18/13.

¹¹²⁷ el-Kehf, 18/22.

¹¹²⁸ el-Kehf, 18/23.

¹¹²⁹ el-Kehf, 18/32.

¹¹³⁰ el-Kehf, 18/84.

Şâmi'ye göre, (هَذِهِ أَوَّلُ) ¹¹³¹ Medeniyyü'l-evvel, Mekkî ve Irâkî'ye göre, (فَاتَّبَعَ سَبَبًا) ¹¹³² ve (ثُمَّ اتَّبَعَ سَبَبًا) ¹¹³³ Irâkîler'e göre, (عِنْدَهَا قَوْمًا) ¹¹³⁴ Medeniyyü'l-âhir ve Kûfî dışındakilere göre, (بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا) ¹¹³⁵ ise Irâkî ve Şâmi'ye göre fâsıladır. Bu sûre Haremî'ye göre 105, Şâmi'ye göre 106, Kûfî'ye göre 110 ve Basrî'ye göre 111 âyettir. ¹¹³⁶

3.25.5.12. Meryem Sûresi

Meryem sûresinde üç yerde ihtilâf bulunmaktadır. (كَهَيْعَصَ) ¹¹³⁷ Kûfî'ye göre, (فِي الْكِتَابِ) ¹¹³⁸ Medeniyyü'l-âhir ve Mekkî'ye göre, (فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ مَدًّا) ¹¹³⁹ Kûfî dışındakilere göre fâsıladır. Bu sûre, Medeniyyü'l-âhir ve Mekkî'ye göre 99, diğerlerine göre ise 98 âyettir. ¹¹⁴⁰

3.25.5.13. Tâhâ Sûresi

Tâhâ sûresinde yirmi bir yerde ihtilâf bulunmaktadır. (طِهْ) ¹¹⁴¹ Kûfî'ye göre, (نُسَبِّحُكَ) ¹¹⁴² ve (وَنَذْكُرُكَ كَثِيرًا) ¹¹⁴³ Basrî dışındakilere göre, (مَحَبَّةً مِّنِّي) ¹¹⁴⁴ Kûfî ve Basrî dışındakilere göre, (كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ) ¹¹⁴⁵ Şâmi'ye göre, (وَقَفَّاتِكَ فُتُونًا) ¹¹⁴⁶ Basrî ve

¹¹³¹ el-Kehf, 18/35.

¹¹³² el-Kehf, 18/85.

¹¹³³ el-Kehf, 18/89, 92.

¹¹³⁴ el-Kehf, 18/86.

¹¹³⁵ el-Kehf, 18/103.

¹¹³⁶ Ca'berî, *Husnû'l-meded*, 358-359. Muhammed b. Mustafa, bu sûredeki fâsılalarla alâkalı (ذَلِكَ عَدَا) Medeniyyü'l-evvel, Kûfî, Basrî, Mekkî ve Şâmi'ye göre, (هَذِهِ أَوَّلُ) Medeniyyü'l-âhir ve Şâmi'ye göre, (مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا) Medeniyyü'l-evvel ile Mekkî dışındakilere göre, (بَيْنَهُمَا زَرْعًا) Medeniyyü'l-evvel ve Mekkî dışındakilere göre, (ثُمَّ اتَّبَعَ سَبَبًا) lafızlarının üçünün de Kûfî ve Basrî'ye göre, (بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا) Medeniyyân ile Mekkî dışındakilere göre fâsıladır demiştir. Bk. Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 89b-89a.

¹¹³⁷ Meryem, 19/1.

¹¹³⁸ Meryem, 19/41.

¹¹³⁹ Meryem, 19/75.

¹¹⁴⁰ Dâni, *el-Beyân*, 181; Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 89a.

¹¹⁴¹ Tâhâ, 20/1.

¹¹⁴² Tâhâ, 20/33.

¹¹⁴³ Tâhâ, 20/34.

¹¹⁴⁴ Tâhâ, 20/39.

¹¹⁴⁵ Tâhâ, 20/40.

¹¹⁴⁶ Tâhâ, 20/40.

Şâmî'ye göre, ¹¹⁴⁷(فِي أَهْلِ مَدْيَنَ) Şâmî'ye göre, ¹¹⁴⁸(وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي) Kûfi ve Şâmî'ye göre, ¹¹⁵¹(مَا غَشِيَهُمْ) Kûfi'ye göre, ¹¹⁵⁰(وَلَقَدْ أَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى) ile ¹¹⁴⁹(فَارْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَآءِلَ) Şâmî'ye göre, ¹¹⁵³(وَعُدًّا حَسَنًا) Medeniyyü'l-evvel ve Mekkî'ye göre, ¹¹⁵²(عَضْبَانَ أَسِفًا) Medeniyyü'l-âhir'e göre, ¹¹⁵⁴(الْقَى السَّامِرِيُّ) Medeniyyü'l-âhir dışındakilere göre, ¹¹⁵⁷(وَالَهُ مُوسَى) ve ¹¹⁵⁶(يَا سَامِرِيُّ) ¹¹⁵⁵(وَأَضْلَهُمُ السَّامِرِيُّ) Medeniyyü'l-evvel ve Mekkî'ye göre, ¹¹⁵⁹(الْيَوْمَ قَوْلًا) Medeniyyü'l-evvel ve Mekkî dışındakilere göre, ¹¹⁶¹(صَفْصَفًا) Kûfi, Basrî ve Şâmî'ye göre, ¹¹⁶⁰(إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا) Kûfi'ye göre, ¹¹⁶³(رَهْرَهَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا) Kûfi dışındakilere göre fâsıladır. Bu sûre, Basrî'ye göre 132, Medeniyyân ve Mekkî'ye göre 134, Kûfi'ye göre 135 ve Şâmî'ye göre 140 âyettir.¹¹⁶⁴

3.25.5.14. Enbiyâ Sûresi

Enbiyâ sûresinde bir yerde ihtilâf vardır. ¹¹⁶⁵(وَلَا يَضُرُّكُمْ) Kûfi'ye göre fâsıladır. Bu sûre, Kûfi'ye göre 112, kalanlara göre ise 111 âyettir.¹¹⁶⁶

¹¹⁴⁷ Tâhâ, 20/40.

¹¹⁴⁸ Tâhâ, 20/41.

¹¹⁴⁹ Tâhâ, 20/47.

¹¹⁵⁰ Tâhâ, 20/77.

¹¹⁵¹ Tâhâ, 20/78.

¹¹⁵² Tâhâ, 20/86.

¹¹⁵³ Tâhâ, 20/86.

¹¹⁵⁴ Tâhâ, 20/87.

¹¹⁵⁵ Tâhâ, 20/85.

¹¹⁵⁶ Tâhâ, 20/95.

¹¹⁵⁷ Tâhâ, 20/88.

¹¹⁵⁸ Tâhâ, 20/88.

¹¹⁵⁹ Tâhâ, 20/89.

¹¹⁶⁰ Tâhâ, 20/92.

¹¹⁶¹ Tâhâ, 20/106.

¹¹⁶² Tâhâ, 20/123.

¹¹⁶³ Tâhâ, 20/131.

¹¹⁶⁴ Dâni, *el-Beyân*, 183. Na'imî, bu sûredeki âyet sayısının Kûfi'ye göre 135, Basrî, Mekkî ve Medeniyyân'a göre 132, Şâmî'ye göre ise 134 olduğunu söylemiştir. Bk. Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 89a.

¹¹⁶⁵ el-Enbiyâ, 21/66.

¹¹⁶⁶ Ca'berî, *Husnü'l-meded*, 370; Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 89a.

3.25.5.15. Hac Sûresi

Hac sûresinde beş yerde ihtilâf bulunmaktadır. (مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِيمِ)¹¹⁶⁷ ve (وَالْجُلُودِ)¹¹⁶⁸ Kûfi'ye göre, (وَعَادٌ وَثَمُودٌ)¹¹⁶⁹ Şâmî haricindekilere göre, (وَقَوْمٌ لُوطٍ)¹¹⁷⁰ Basrî ve Şâmî dışındakilere göre, (هُوَ سَمِيُّكُمُ الْمُسْلِمِينَ)¹¹⁷¹ Mekkî'ye göre fâsıladır. Bu sûre, Şâmî'ye göre 74, Basrî'ye göre 75, Medeniyyân'a göre 76, Mekkî'ye göre 77 ve Kûfi'ye göre 78 âyettir.¹¹⁷²

3.25.5.16. Mü'minûn Sûresi

Mü'minûn sûresinde bir yerde ihtilâf vardır. (وَأَخَاهُ هَارُونَ)¹¹⁷³ Kûfi dışındakilere göre fâsıladır. Bu sûre, Kûfi'ye göre 118, kalanlara göre ise 119 âyettir.¹¹⁷⁴

3.25.5.17. Nûr Sûresi

Nûr sûresinde üç yerde ihtilâf vardır. (بِالْغُدُوِّ وَالْأَصَالِ)¹¹⁷⁵ ve (يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ)¹¹⁷⁶ Irâkî ve Şâmî'ye göre, (لِأُولِي الْأَبْصَارِ)¹¹⁷⁷ Hımsî dışındakilere göre fâsıladır. Bu sûre, Haremî'ye göre 62, Hımsî'ye göre 63, Irâkî ve Şâmî'ye göre 64 âyettir.¹¹⁷⁸

3.25.5.18. Furkân Sûresi

Furkân sûresinde ihtilâf yoktur. Bu sûre 77 âyettir.¹¹⁷⁹

3.25.5.19. Şu'arâ Sûresi

¹¹⁶⁷ el-Hac, 22/19.

¹¹⁶⁸ el-Hac, 22/20.

¹¹⁶⁹ el-Hac, 22/42.

¹¹⁷⁰ el-Hac, 22/43.

¹¹⁷¹ el-Hac, 22/78.

¹¹⁷² Dâni, *el-Beyân*, 189-190. Kettânîzâde, bu sûredeki âyet sayısının Kûfi'ye göre 78, Mekkî'ye göre 77, Medeniyyân'a göre 76, Basrî ve Şâmî'ye göre ise 75 âyet olduğunu kaydetmiştir. Bk. Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 90b.

¹¹⁷³ el-Mü'minûn, 23/45.

¹¹⁷⁴ Dâni, *el-Beyân*, 189-191; Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 90b.

¹¹⁷⁵ en-Nûr, 24/36.

¹¹⁷⁶ en-Nûr, 24/43.

¹¹⁷⁷ en-Nûr, 24/44.

¹¹⁷⁸ Ca'berî, *Husnü'l-meded*, 379. Muhammed b. Mustafa, bu sûrenin Medeniyyân ile Mekkî'ye göre 62 âyet olduğunu kaydetmiştir. Bk. Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 90b.

¹¹⁷⁹ Dâni, *el-Beyân*, 194; Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 90b.

Şu‘arâ sûresinde üç yerde ihtilâf vardır. ¹¹⁸⁰(طَسَمَ) Kûfi’ye göre, ¹¹⁸¹(فَلَسَوْفَ تَعْلَمُونَ) Kûfi haricindekilere göre, ¹¹⁸²(أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ) Basrî haricindekilere göre, ¹¹⁸³(الشَّيَاطِينُ) Medeniyyü’l-âhir ve Mekkî dışındakilere göre fâsıladır. Bu sûre, Medeniyyü’l-âhir, Mekkî ve Basrî’ye göre 226, Kûfi ve Şâmî’ye göre 227 âyettir. ¹¹⁸⁴

3.25.5.20. Neml Sûresi

Neml sûresinde iki yerde ihtilâf vardır. ¹¹⁸⁵(بَاسٍ شَدِيدٍ) Medeniyyân ile Mekkî’ye göre, ¹¹⁸⁶(مِنْ قَوَارِيرَ) Kûfi haricindekilere göre fâsıladır. Bu sûre, Kûfi’ye göre 93, Basrî ve Şâmî’ye göre 94, Medeniyyân ve Mekkî’ye göre 95 âyettir. ¹¹⁸⁷

3.25.5.21. Kasas Sûresi

Kasas sûresinde iki yerde ihtilâf mevcuttur. ¹¹⁸⁸(طَسَمَ) Kûfi’ye göre, ¹¹⁸⁹(مَنْ النَّاسِ يَسْفُونَ) Kûfi haricindekilere göre fâsıladır. Bu sûre 88 âyettir. Bu konuda ihtilâf yoktur. ¹¹⁹⁰

3.25.5.22. Ankebût Sûresi

Ankebût sûresinde üç yerde ihtilâf mevcuttur. ¹¹⁹¹(الْمَ) Kûfi’ye göre, ¹¹⁹²(وَتَقَطَّعُونَ السَّبِيلَ) Medeniyyân ve Mekkî’ye göre, ¹¹⁹³(مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ) Basrî ve Şâmî’ye göre fâsıladır. Bu sûre ittifakla 69 âyettir. ¹¹⁹⁴

¹¹⁸⁰ eŞ-Şu‘arâ, 26/1.

¹¹⁸¹ eŞ-Şu‘arâ, 26/49.

¹¹⁸² eŞ-Şu‘arâ, 26/92.

¹¹⁸³ eŞ-Şu‘arâ, 26/210.

¹¹⁸⁴ Ca‘berî, *Husnû’l-meded*, 384. Kettânîzâde, bu sûrenin Kûfi, Medeniyyü’l-evvel ve Şâmî’ye göre 227 âyet olduğunu söylemiştir. Bk. Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 90b.

¹¹⁸⁵ en-Neml, 27/33.

¹¹⁸⁶ en-Neml, 27/44.

¹¹⁸⁷ Dâni, *el-Beyân*, 199; Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 90b.

¹¹⁸⁸ el-Kasas, 28/1.

¹¹⁸⁹ el-Kasas, 28/23.

¹¹⁹⁰ Dâni, *el-Beyân*, 210; Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 90b.

¹¹⁹¹ el-Ankebût, 29/1.

¹¹⁹² el-Ankebût, 29/29.

¹¹⁹³ el-Ankebût, 29/65.

¹¹⁹⁴ Dâni, *el-Beyân*, 203. Eserde âyet sayısı 67 olarak yazılmıştır. Muhtemelen, Na‘îmî ya da müstensihin bir hatası söz konusudur. Bk. Na‘îmî, *Tezhibü’t-tilâve*, vr. 90b.

3.25.5.23. Rûm Sûresi

Rûm sûresinde dört yerde ihtilâf vardır. (الْمَ)¹¹⁹⁵ Kûfî'ye göre, (غُلِبَتِ الرُّومُ)¹¹⁹⁶ Medeniyyü'l-âhir ve Mekki dışındakilere göre, (فِي بَضْعِ سِنِينَ)¹¹⁹⁷ Medeniyyü'l-evvel ve Kûfî dışındakilere göre, (يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ)¹¹⁹⁸ Medeniyyü'l-evvel haricindekilere göre fâsıladır. Bu sûre, Medeniyyü'l-âhir ve Mekki'ye göre 59, kalanlara göre 60 âyettir.¹¹⁹⁹

3.25.6. Kur'ân'ın Kesirli Bölümleri¹²⁰⁰

Kur'ân-ı Kerîm'de, sayfa ve âyet sayıları baz alınarak, bunların yanı sıra mana da gözetilerek üçte bir, beşte bir, onda bir gibi bölümler yapılmıştır. Bu işlemin icrasında, bir cüzün dörtte birini ifade eden ve beşer sayfadan oluşan hiziplerin,¹²⁰¹ Kur'ân'ın yarısının ve kesirli bölümlerinin her birinin 'vakf-ı tâm' olması önem arz etmiştir. Bu bölümde, Kur'ân'ın yarısından onda birlik bölümlerine kadar tüm kesirli bölümleri zikredilecektir.¹²⁰²

3.25.6.1. Nısf

Bu kavram 'yarı' anlamına gelmekte olup, burada Kur'ân'ın ikiye ayrıldığı yerleri ifade etmektedir. Kehf sûresindeki (نُفْرًا)¹²⁰³ kelimesi, Kur'ân'ın ikiye ayrıldığı kelimedir. Bu kelimenin ilk iki harfi Kur'ân'ın ilk yarısının sonunu ifade ederken, son iki harfi ise Kur'ân'ın ikinci yarısının başlangıcını ifade etmektedir.¹²⁰⁴

¹¹⁹⁵ er-Rûm, 30/1.

¹¹⁹⁶ er-Rûm, 30/2.

¹¹⁹⁷ er-Rûm, 30/4.

¹¹⁹⁸ er-Rûm, 30/55.

¹¹⁹⁹ Dâni, *el-Beyân*, 205. Müellifin eserinde bu bölüm sondan eksiktir. Bk. Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 90b.

¹²⁰⁰ Müellifin eserinde bu bölüm sondan eksiktir. Kur'ân'ın dokuzda birlik bölümlerinin bir kısmı ve onda birlik bölümlerinin tamamı mevcut nüshada bulunmamaktadır. Bu sebeple zikredilen eksiklikler tamamlanıp konu bütünlüğü sağlanmıştır. Bk. Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 94b.

¹²⁰¹ Mehmet Emin Maşalı, "Mushaf", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/245.

¹²⁰² Koçyiğit, "Kur'ân'ın Bölümlenmesi", 384.

¹²⁰³ el-Kehf, 18/74.

¹²⁰⁴ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *Fünûnü'l-efnân fî 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987), 253; Koçyiğit, "Kur'ân'ın Bölümlenmesi", 385.

Kettânîzâde, Kur'ân-ı Kerîm'in dört yerde ikiye ayrıldığını ifade etmiştir. Ona göre Kur'ân'ın ilk yarısı harflerde Kehf sûresindeki (وَلْيَتَلَطَّفْ)¹²⁰⁵ kelimesinin tâ (ت) harfinde nihayet bulmakta olup, Kur'ân'ın ikinci yarısı ise tâ (ت)'dan sonraki lâm (ل)'la başlamaktadır. Müellif, Kur'ân'ın kelimedede Kehf sûresinin, âyette (مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ) lafzının sonunda, sûrede ise (قَدْ سَمِعَ اللَّهُ)¹²⁰⁷ ifadesinde ikiye ayrıldığını kaydetmiştir.¹²⁰⁸

3.25.6.2. Sülûs

Bu kavram, Kur'ân'ın üçte birlik parçalara bölünmesine denmektedir. Kur'ân'ın üçte birlik kısımlarının ilki Tevbe sûresindeki (سَيُصِيبُ)¹²⁰⁹ kelimesinde nihayet bulur. Bu kelimedden sonra ikinci üçte birlik kısım başlar ve bu da Ankebût sûresindeki (إِلَّا بِأَلَّتِي) lafzıyla sona erer. Bu ifadenin ardından gelen son üçte birlik kısım ise Kur'ân'ın sonuna dek devam eder.¹²¹¹

Ebû Tâhir, üstte verilen bilgilere ek olarak, Kur'ân'ın üçte birlik kısımlarının ilkinin Berâe sûresindeki (سَيُصِيبُ)¹²¹² kelimesinin yâ (ي) harfinde sona erdiğini ifade etmiştir.¹²¹³

3.25.6.3. Rubû'

Bu kavram, Kur'ân-ı Kerîm'in dörtte birlik parçalara bölünmesine denir. Kur'ân'ın dörtte birlik kısımlarının ilki A'râf sûresinin 4. âyetinin, ikincisi Kehf sûresinin 74. âyetinin, üçüncüsü Sâffât sûresinin 144. âyetinin ve dördüncüsü de Kur'ân'ın sonunda nihayete ermektedir.¹²¹⁴

¹²⁰⁵ el-Kehf, 19.

¹²⁰⁶ el-Kehf, 78.

¹²⁰⁷ el-Mücâdele, 58/1.

¹²⁰⁸ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 93a.

¹²⁰⁹ et-Tevbe, 9/90.

¹²¹⁰ el-Ankebût, 29/46.

¹²¹¹ Ebû Bekr Abdullah b. Süleyman es-Sicistanî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, thk. Muhibbiddîn Abdü's-Sübân Vâ'iz (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002), 2/484; Koçyiğit, "Kur'ân'ın Bölümlenmesi", 385.

¹²¹² et-Tevbe, 9/90.

¹²¹³ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 93a.

¹²¹⁴ İbnü'l-Cevzî, *Fünûnü'l-efnân*, 254.

Muhammed b. Mustafa, Kur'ân'ın dörtte birlik bölümlerinin ilkinin A'râf sûresinde yer alan (وَذَكِّرْ لِلْمُؤْمِنِينَ)¹²¹⁵ lafzında, ikincisinin Kehf sûresindeki (لَنْ تَسْتَطِيعَ)¹²¹⁶ ifadesinde, üçüncüsünün Sâffât sûresindeki (فَمَتَّعْنَاهُمْ)¹²¹⁷ kelimesinde ve dördüncüsünün de âhir-i Kur'ân'da sona erdiğini ifade etmiştir.¹²¹⁸

3.25.6.4. Humûs

Bu kavram, Kur'ân-ı Kerîm'in beşte birlik parçalara bölünmesine denir. İbnü'l-Cevzî'ye göre Kur'ân'ın beşte birlik kısımlarının ilki Mâide sûresinin 81. âyetinin, ikincisi Yûsuf sûresinin 52. âyetinin, üçüncüsü Furkân sûresinin 20. âyetinin, dördüncüsü Fussilet sûresinin 46. âyetinin ve beşincisi de Kur'ân'ın sonunda nihayete ermektedir.¹²¹⁹

Na'imî, Furkân-ı Hakîm'in beşte birlik bölümlerinin ilkinin Mâide'deki (أَنْ سَخِطَ اللَّهُ) (أَوْ نَرَى) (أَرْجِعْ إِلَى النَّاسِ),¹²²⁰ ikincisinin Yûsuf'daki (أَوْ نَرَى),¹²²¹ üçüncüsünün Furkân'daki (أَوْ نَرَى),¹²²² dördüncüsünün Secde'deki (فُضِّلَتْ) (فُضِّلَتْ),¹²²³ lafzında ve beşincisinin de Kur'ân'ın sonunda nihayete erdiğini kaydetmiştir.¹²²⁴

3.25.6.5. Südüs

Bu kavram, Kur'ân-ı Kerîm'in altıda birlik parçalara bölünmesine denir. Kur'ân'ın altıda birlik kısımlarının ilki Nisâ sûresinin 147. âyetinin, ikincisi Tevbe sûresinin 92. âyetinin, üçüncüsü Kehf sûresinin 74. âyetinin, dördüncüsü Ankebût sûresinin 45. âyetinin, beşincisi Câsiye sûresinin 32. âyetinin ve altıncısı da Kur'ân'ın sonuna kadardır.¹²²⁵

¹²¹⁵ el-A'râf, 7/2.

¹²¹⁶ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 93a.

¹²¹⁷ es-Sâffât, 37/148.

¹²¹⁸ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 93a.

¹²¹⁹ İbnü'l-Cevzî, *Fünûnü'l-efnân*, 255.

¹²²⁰ el-Mâide, 5/80.

¹²²¹ Yûsuf, 12/46.

¹²²² el-Furkân, 25/21.

¹²²³ el-Fussilet, 41/46.

¹²²⁴ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 93a.

¹²²⁵ İbnü'l-Cevzî, *Fünûnü'l-efnân*, 255; Koçyiğit, "Kur'ân'ın Bölümlenmesi", 387.

Ebû Tâhir, Kur'ân-ı Kerîm'in altıda birlik kısımlarının ilkinin Nisâ'da bulunan (وَإِذَا)¹²²⁶ ikincisinin Berâe'deki (سَيُصِيبُ),¹²²⁷ üçüncüsünün Kehf'teki (لَنْ تَسْتَطِيعَ) ¹²²⁸ dördüncüsünün Ankebût'taki (هِيَ أَحْسَنُ),¹²²⁹ beşincisinin Câsiye'deki (فَالْيَوْمَ) ¹²³⁰ ifadeleri ve altıncısının da Kur'ân'ın sonu olduğunu ifade etmiştir.¹²³¹

3.25.6.6. Sübü'

Bu kavram, Kur'ân-ı Kerîm'in yedide birlik parçalara bölünmesine denir. Katâde'den gelen bilgiye göre Kur'ân-ı Kerîm'in yedide birlik kısımlarının ilki Nisâ'nın 76. âyetinde, ikincisi Enfâl'in 36. âyetinde, üçüncüsü Hicr'in 49. âyetinde, dördüncüsü Mü'minûn'un sonunda, beşincisi Sebe'nin sonunda, altıncısı Hucurât'ın sonunda ve yedincisi de Kur'ân'ın sonunda nihayete ermektedir.¹²³²

Kettânîzâde, Furkân-ı Şerîf'in yedide birlik bölümlerinin ilkinin Nisâ'daki (أَرْوَاحُ) ¹²³³ ikincisinin A'râf'taki (سَوَاءَ الْعَذَابِ) ¹²³⁴ lafzının (سَوَاءَ الْإِنِّ) kısmında, üçüncüsünün İbrâhîm'deki (وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ) ¹²³⁵ ifadesinin (وَمَا كَانَ لِي عَلَيْ) bölümünde, dördüncüsü Mü'minûn'deki (وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ) ¹²³⁶ beşincisinin Sebe'deki (وَأَنْتُمْ لَا) ¹²³⁷ kelimesinin (وَقَدَرْنَا) kısmında, altıncısının Hucurât sûresindeki (وَقَدَرْنَا) kısmında,

¹²²⁶ en-Nisâ, 4/142.

¹²²⁷ et-Tevbe, 9/90.

¹²²⁸ Kehf sûresinin 67, 72 ve 75. âyetlerinde (لَنْ تَسْتَطِيعَ) lafzı geçmektedir. Müellif, Kur'ân'ın altıda birlik bölümlerinin üçüncüsünün sona erdiği yer olan (لَنْ تَسْتَطِيعَ) lafzının hangi âyette geçtiğini zikretmemiş, bu sebeple âyet numarası verilememiştir. Bk. Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 94b.

¹²²⁹ el-Ankebût, 29/46.

¹²³⁰ el-Câsiye, 45/35.

¹²³¹ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 93a-94b.

¹²³² Sicistanî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, 1/466.

¹²³³ en-Nisâ, 4/57.

¹²³⁴ A'râf sûresinin 141 ve 167. âyetlerinde (سَوَاءَ الْعَذَابِ) lafzı geçmektedir. Müellif, Kur'ân'ın yedide birlik bölümlerinin ikincisinin sona erdiği yer olan (سَوَاءَ الْعَذَابِ) lafzının hangi âyette geçtiğini zikretmemiş, bu sebeple âyet numarası verilememiştir. Bk. Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 94b.

¹²³⁵ İbrâhîm, 14/22.

¹²³⁶ el-Mü'minûn, 23/49.

¹²³⁷ es-Sebe', 34/18.

¹²³⁸ (تَشْعُرُونَ) lafzında ve yedincisinin Kur'ân'ın sonunda nihayete erdiğini söylemiştir.¹²³⁹

3.25.6.7. Sümün

Bu kavram, Kur'ân-ı Kerîm'in sekizde birlik parçalara bölünmesine denir. Kur'ân'ın sekizde birlik kısımlarının ilki Âl-i İmrân'ın sonunda, ikincisi A'râf sûresinin 4. âyetinin başındaki (أَوْ هُمْ قَائِلُونَ) lafzında, üçüncüsü Hûd sûresinin 44. âyetinin sonunda yer alan (وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ) lafzında, dördüncüsü Kehf sûresindeki ¹²⁴⁰ (شَيْئًا نُكْرًا) lafzının sonunda, beşincisi Şu'arâ'nın 220. âyetinde, altıncısı Sâffât sûresi 144. âyetinde, yedincisi Tûr'un sonunda ve sekizincisi de Kur'ân'ın sonunda nihayete ermektedir.¹²⁴¹

Ebû Tâhir, Kur'ân-ı Azîm'in sekizde birlik kısımlarının ilkinin Âl-i İmrân'ın (مَتَاعٌ قَلِيلٌ) ¹²⁴² lafzının (مَتَاعٌ قَلِيلٌ ثُمَّ مَأْ) ¹²⁴³ bölümünde, ikincisinin A'râf'taki (وَذِكْرًا لِلْمُؤْمِنِينَ) ¹²⁴⁴ lafzında, üçüncüsünün Hûd'daki (وَفَارَ التَّنُورُ) ¹²⁴⁵ ifadesinin (وَفَارَ) kısmında, dördüncüsünün Kehf'teki (لَنْ تَسْتَطِيعَ) ¹²⁴⁶ lafzında, beşincisinin Şu'arâ'nın sonundaki (يَقْلُبُونَ) ¹²⁴⁷ kelimesinin yâ (ي) harfinde, altıncısının Sâffât'taki (فَمَنْعَهُمْ) ¹²⁴⁸ kelimesinde, yedincisinin Necm'deki (مَا أَوْحَى) lafzında ve sekizincisinin de Kur'ân'ın sonunda nihayete erdiğini kaydetmiştir.

3.25.6.8. Tüsû'

Bu kavram, Kur'ân-ı Kerîm'in dokuzda birlik parçalara bölünmesine denir. Kur'ân'ın dokuzda birlik kısımlarının ilki Âl-i İmrân'ın 150. âyetinin, ikincisi En'âm'ın 60. âyetinin, üçüncüsü Tevbe'nin sûresinin 92. âyetinin, dördüncüsü Nahl'in 20. âyetinin,

¹²³⁸ el-Hucurât, 49/2.

¹²³⁹ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 94b.

¹²⁴⁰ el-Kehf, 18/74.

¹²⁴¹ İbnü'l-Cevzî, *Fünûnü'l-efnân*, 256-257.

¹²⁴² Âl-i İmrân, 3/197.

¹²⁴³ el-A'râf, 7/2.

¹²⁴⁴ Hûd, 11/40.

¹²⁴⁵ Kehf sûresinin 67, 72 ve 75. âyetlerinde (لَنْ تَسْتَطِيعَ) lafzı geçmektedir. Müellif, Kur'ân'ın sekizde birlik bölümlerinin dördüncüsünün sona erdiği yer olan (لَنْ تَسْتَطِيعَ) lafzının hangi âyetinde geçtiğini zikretmemiş, bu sebeple âyet numarası verilememiştir. Bk. Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 94b.

¹²⁴⁶ eş-Şu'arâ, 26/227.

¹²⁴⁷ es-Sâffât, 37/148.

¹²⁴⁸ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 94b.

beşincisi Hac'ın 22. âyetinin, altıncısı Ankebût'un 45. âyetinin, yedincisi Mü'min'in 11. âyetinin, sekizincisi Rahmân'ın sûresinin sonunda ve dokuzuncusu da Kur'ân'ın sonunda nihayete ermektedir.¹²⁴⁹

Muhammed b. Mustafa en-Na'imî, Kur'ân'ın dokuzda birlik bölümlerinin ilkinin Âl-i İmrân'ın (فَقَدْ رَأَيْنَاهُ وَأَنْتُمْ) ¹²⁵⁰ lafzının (فَقَدْ رَأَيْنَاهُ وَأَ) kısmında, ikincisinin En'âm'ın (عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا) ¹²⁵¹ lafzında, üçüncüsünün Berâe'nin (سَيُصِيبُ) ¹²⁵² kelimesinin yâ (ي) harfinde, dördüncüsünün Nahl sûresindeki (إِنَّ فِي) ¹²⁵³ lafzının yâ (ي) harfinde sona erdiğini ifade etmiştir.¹²⁵⁴

3.25.6.9. 'Uşûr

Bu kavram, Kur'ân-ı Kerîm'in onda birlik parçalara bölünmesine denmektedir. Kur'ân'ın onda birlik kısımlarının ilki Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinden 100 âyetle, ikincisi Mâide'nin, üçüncüsü Enfâl'in, dördüncüsü Yûsuf'un, beşincisi Kehf'in, altıncısı Furkân'ın, yedincisi Ahzâb'ın, sekizincisi Hâ-Mîm/Secde'nin (Fussilet), dokuzuncusu Vâkıa'nın ve onuncusu da Kur'ân'ın sonunda nihayete ermektedir.¹²⁵⁵

3.26. Resmü'l-Mushaf Kuralları

Hiz. Osman'ın (r.a.), Kur'ân harflerinin ve kelimelerinin yazımında rıza gösterdiği yazı tarzına 'Resmü'l-Mushaf' denir. Yazıda aslolan, yazılan şeyin bütünüyle söylenene mutâbık olması, herhangi bir eksiklik ya da fazlalığının bulunmaması ve en ufak değişiklikten uzak olmasıdır. Hiz. Osman (r.a.) devrinde çoğaltılmış olan Mushaflarda bazı önemli gayelerden dolayı bu esaslara riayet edilmemiştir. Zikredilen bu Mushaflarda telaffuz-yazım uyumu olmayan pek çok harf bulunmaktadır. Ulemâ, resmü'l-Kur'ân konusu üzerinde önemle durmuş, yazısı lafzından farklı olan

¹²⁴⁹ İbnü'l-Cevzî, *Fünûnü'l-efnân*, 257; Koçyiğit, "Kur'ân'ın Bölümlenmesi", 389.

¹²⁵⁰ Âl-i İmrân, 3/143.

¹²⁵¹ el-En'âm, 6/53.

¹²⁵² et-Tevbe, 9/90.

¹²⁵³ Nahl sûresinin 11, 12, 13, 65, 67, 69 ve 79. âyetlerinde (إِنَّ فِي) lafzı geçmektedir. Müellif, Kur'ân'ın dokuzda birlik bölümlerinin dördüncüsünün sona erdiği yer olan (إِنَّ فِي) lafzının hangi âyette geçtiğini zikretmemiş, bu sebeple âyet numarası verilememiştir. Bk. Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 94b.

¹²⁵⁴ Müellifin eserindeki 94b numaralı sayfadan sonra eksiklik bulunmasından dolayı 'Kur'ân'ın Kesirli Bölümleri' konusunun kalan kısmı farklı kaynaklardan alıntılarla tamamlanmıştır. Bk. Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 94b.

¹²⁵⁵ Sicistanî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, 1/472.

kelimeleri belirlemiş ve bu hususta birçok müstakil eser kaleme almıştır. Hz. Osman Mushafının yazımı ile alakalı kaideler, bu alanda uzmanlaşmış âlimler tarafından altı başlık altında zikredilmiştir.¹²⁵⁶ Bunlar, aşağıda müellifin konuya dair görüşleriyle birlikte başlıklar halinde açıklanacaktır.

3.26.1. Hazif Kuralı

Bu bölümde, bazı harflerin Hz. Osman Mushafı'nda hazfine dair kurallar başlıklar halinde zikredilecektir.

3.26.1.1. Elif (ا) Harfinin Hazfi

Hz. Osman Mushafı'nda, istisnaları olmakla birlikte, elif (ا) harfinin hazfedildiği çok sayıda örnek bulunmaktadır. Burada bu konuyla ilgili bazı misaller zikredilecektir.

- a. Nidâ harfi olan yâ (يَا)'nın sonundaki elif (ا), (يَايَهَا النَّاسُ)¹²⁵⁷ misalindeki gibi hazfedilmiştir.
- b. Tembîh manasındaki hâ (هَ)'nın sonundaki elif (ا), (هَآنْتُمْ)¹²⁵⁸ örneğinde olduğu gibi hazfedilmiştir.
- c. Kendisine başka bir zamir bitişen (نَا) zamirinin sonundaki elif (ا), (أَنْجَيْنَكُمْ)¹²⁵⁹ misalinde görüldüğü üzere hazfedilmiştir.
- d. Lafzatullâhın (اللَّهُ)¹²⁶⁰ elif (ا)'i hazfedilmiştir.
- e. İlah lafzındaki elif (ا), (إِلَهَ)¹²⁶¹ örneğindeki gibi hazfedilmiştir.
- f. Sübhân ve Rahmân kelimelerinde bulunan elif (ا), (الرَّحْمَنُ)¹²⁶² ve (سُبْحَنَ)¹²⁶³ misallerindeki gibi hazfedilmiştir.

¹²⁵⁶ Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, *Kur'ân İlimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi*, ed. Faik Akcaoğlu, çev. Halil Aldemir (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015), 507-508.

¹²⁵⁷ el-Hucurât, 59/13.

¹²⁵⁸ Âl-i İmrân, 3/119.

¹²⁵⁹ Tâhâ, 20-80.

¹²⁶⁰ Sâffât, 37/126.

¹²⁶¹ Âl-i İmrân, 3/18.

¹²⁶² er-Rahmân, 55/1.

¹²⁶³ el-İsrâ, 17/93.

- g. Lâm'dan sonraki elif (ل), (خَلِيفَ)¹²⁶⁴ örneğindeki gibi hazfedilmiştir.
- h. İki lâm arasındaki elif (ل), (الْكَلَّة)¹²⁶⁵ misalindeki gibi hazfedilmiştir.
- i. Tesniyelerde bulunan elif (ل)'lerin tamamı (رَجُلَيْنِ)¹²⁶⁶ örneğindeki gibi hazfedilmiştir.
- j. Cem-'i müzekker ve cem-'i müennes sâlimlerde bulunan elif (ل), (سَمْعُونِ)¹²⁶⁷ ve (وَالْمُؤْمِنَاتِ)¹²⁶⁸ misallerindeki gibi hazfedilmiştir.
- k. Mefâ'il kalıbında gelen cemî kelimelerle bunların müşâbihi olanlarda mevcut elif (ل), (النَّصْرَى)¹²⁷⁰ ve (مَسْجِدِ)¹²⁶⁹ örneklerindeki gibi hazfedilmiştir.
- l. (ثَلَاثِ)¹²⁷¹ misalindeki gibi tüm sayılardaki elif (ل) hazfedilmiştir.
- m. Besmelede bulunan elif (ل), (بِسْمِ اللَّهِ)¹²⁷² örneğindeki gibi hazfedilmiştir.
- n. (سَأَلَ) fiilinin emr-i hâzırının başında bulunan elif (ل), (سَلِّ)¹²⁷³ misalindeki gibi hazfedilmiştir.
- o. (مَلِكِ)¹²⁷⁴ kelimesindeki elif (ل) hazfedilir.¹²⁷⁵
- Kettânîzâde, eserinde elif (ل)'in hazfiyle alâkalı şunları zikretmiştir:
- a. (ثُرْبًا) kelimesindeki elif (ل): Râ'd, Neml ve Nebe' sûrelerinde¹²⁷⁶ mahzûf olup diğerlerinde değildir.

¹²⁶⁴ el-En'âm, 6/165.

¹²⁶⁵ en-Nisâ, 4/176.

¹²⁶⁶ el-Mâide, 5/23.

¹²⁶⁷ el-Mâide, 5/42.

¹²⁶⁸ et-Tevbe, 9/72.

¹²⁶⁹ el-Bakara, 2/114.

¹²⁷⁰ el-Bakara, 2/113.

¹²⁷¹ el-Kehf, 18/25.

¹²⁷² el-Fâtiha, 1/1.

¹²⁷³ el-Bakara, 2/211.

¹²⁷⁴ el-Fâtiha, 1/4.

¹²⁷⁵ Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân Tercümesi*, 508-509.

¹²⁷⁶ er-Râ'd, 13/5; en-Neml, 27/67; en-Nebe', 78/40.

b. (أَيُّهَا) kelimesindeki elif (ل): Bu kelimenin elifi üç yerde mahzûftur. Bunlar (أَيُّهُ), (أَيُّهُ التَّقْلَانِ)¹²⁷⁷ ve (أَيُّهُ السَّاحِرُ)¹²⁷⁹ kelimeleridir.

c. (وَكِتَابٍ مُبِينٍ)¹²⁸¹, (وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ)¹²⁸⁰, (لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ)¹²⁸⁰ ve (مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ)¹²⁸³ kelimeleri haricinde mahzûftur.

d. (أَيُّهَا، أَيْنَا، أَيْنَا، أَيْنَا) lafızlarındaki elif (ل): Yûnus sûresindeki iki yer dışında mahzûftur. Bunlar (مَكْرٌ فِي آيَاتِنَا)¹²⁸⁵ ve (آيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ)¹²⁸⁴ kelimeleridir.

e. (إِنَّا جَعَلْنَاهُ) Zührûf'taki (إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْءَانًا)¹²⁸⁶ ve Yûsuf sûresindeki (قُرْءَانًا)¹²⁸⁷ kelimelerinde mahzûftur. Bazı kimseler Irâkiyyûna göre bunların elif (ل)'leri sâbittir derken bazıları ise Kur'ân'ın tamamındaki (قُرْءَانًا) kelimesi için elif (ل) harfi mahzûftur demişlerdir.

f. (إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ)¹²⁸⁹ kelimesi hariç Nûsyer,¹²⁸⁸ Zâriyât'taki (سَاحِرٌ) lafzındaki elif (ل): Nusyer,¹²⁸⁸ Zâriyât'taki (إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ)¹²⁸⁹ kelimesi hariç mahzûf olduğunu söylemiştir. Nâfi' ise bu kelimenin Şu'arâ'daki (يَكْلِي سَحَابٍ)¹²⁹⁰ dışında hâ (ح)'dan evvel elif (ل) ile yazıldığını söylemiştir.

g. Nâfi', (إِبْرَاهِيمَ، إِسْمَاعِيلَ، إِسْحَاقَ، هَارُونَ، مُوسَى، عِيسَى، لُقْمَانَ) gibi Acem isimlerinde bulunan elif (ل)'lerin mahzûf olduğunu beyan etmiştir. Lakin (طَالُوتَ، جَالُوتَ، يَاجُوجَ، مَاجُوجَ)¹²⁹²

¹²⁷⁷ en-Nûr, 24/31.

¹²⁷⁸ er-Rahmân, 55/31.

¹²⁷⁹ ez-Zührûf, 43/49.

¹²⁸⁰ er-Ra'd, 13/38.

¹²⁸¹ el-Hicr, 15/4.

¹²⁸² en-Neml, 27/1.

¹²⁸³ el-Kehf, 18/27.

¹²⁸⁴ Yûnus, 10/15.

¹²⁸⁵ Yûnus, 10/21.

¹²⁸⁶ Yûsuf, 12/2.

¹²⁸⁷ ez-Zührûf, 43/3.

¹²⁸⁸ Kimliğiyle alâkalı mâlûmat bulunamamıştır.

¹²⁸⁹ ez-Zâriyât, 51/52.

¹²⁹⁰ eş-Şu'arâ, 26/37.

¹²⁹¹ el-Bakara, 2/124; el-Bakara, 2/133; Meryem, 19/49; el-Bakara, 2/248; Hûd, 11/84; et-Tahrîm, 66/12; Lokmân, 31/12.

¹²⁹² el-Bakara, 2/247; el-Bakara, 2/251; el-Kehf, 18/94; el-Enbiyâ, 21/96.

isimlerinde elif (ل) sâbittir. (دُودٌ، هُرُوتٌ، مَارُوتٌ، قَارُونٌ، هَمَانٌ، إِسْرَائِيلُ) ¹²⁹³ isimlerinin eliflerinde ihtilâf olunmuştur. Bunlar bazı mushaflarda mahzûf, bazılarında ise sâbittir ki tercih edilen görüş de budur.

h. (الظَّالِمِينَ، الْعَلَمِينَ، الْغَرَمِينَ) ¹²⁹⁴ gibi (فاعل) vezni üzere sîgalanan cem-'i müzekker sâlimlerin elif (ل)'i mahzûftur. (الضَّالِّينَ، الْعَادِينَ، الصَّائِمِينَ، السَّائِلِينَ) ¹²⁹⁵ gibi mehmûz ve müşedded olanlarda ise ihtilâf olunmuştur. Bunların elif (ل)'leri çoğu mushafta sabittir. Az sayıda mushafta ise bunların elif (ل)'leri mahzûftur.

i. (الصَّلَاحَاتِ، الْحَفِظَاتِ، قَبِيحَاتِ، سَخَاتِ) ¹²⁹⁶ gibi (فاعل) vezninde gelen cem-'i müenneslerin elif (ل)'leri mushafların çoğuna göre mahzûftur. Az sayıda mushafa göre ise ilk elif (ل) mahzûf olup ikincisi sâbittir. (الصَّلَاحَاتِ، الْحَفِظَاتِ، قَبِيحَاتِ، سَخَاتِ) gibi. Lâkin (سَيِّئَاتُ) ¹²⁹⁷ lafzının elifi ittifakla sabittir. Çünkü bu, müfredine benzer.

j. (الْأَيْكَةُ) kelimesindeki elif (ل): Ulemâ, bu lafızdaki elif (ل)'lerin Hicr ve Kâf sûresindekiler ¹²⁹⁸ hariç mahzûf olduğunda ittifak etmişlerdir.

k. (تَرَأَ الْجُمُعَانَ) ¹²⁹⁹ lafzındaki (تَرَأَ) kelimesi gibi son harfi hemze (ء) olan kelimeler, (دُعَاً) ¹³⁰⁰ örneklerinde görüldüğü üzere bir elif (ل)'le yazılırlar. Sübhân ve Fussilet sûrelerindeki son harfi hemze (ء) olan kelimeler de bir elif (ل)'le yazılırlar. ¹³⁰¹

l. (أَنْذَرْتَهُمْ، أَنْتُمْ، قُلَّ اللَّهُ، أَوْ نُزِّلَ، أَلْقَى، أَمِنْتُمْ، أَلْهَتُنَا) ¹³⁰² misallerindeki gibi evvelinde iki elif (ل) bulunan kelimeler bir elif (ل)'le yani (أَنْذَرْتَهُمْ، أَنْتُمْ، قُلَّ اللَّهُ، أَوْ نُزِّلَ، أَلْقَى، أَمِنْتُمْ، أَلْهَتُنَا) şeklinde yazılır.

¹²⁹³ es-Sebe', 34/10; el-Bakara, 2/102; el-Bakara, 2/102; el-Ankebût, 29/39; el-Kasas, 28/6; el-Bakara, 2/40.

¹²⁹⁴ el-Bakara, 2/35; el-Bakara, 2/131; et-Tevbe, 9/60.

¹²⁹⁵ el-En'âm, 6/77; el-Mü'minûn, 23/113; el-Ahzâb, 33/35; el-Bakara, 2/177.

¹²⁹⁶ en-Nisâ, 4/57; el-Ahzâb, 33/35; en-Nisâ, 4/34; et-Tahrîm, 66/5.

¹²⁹⁷ ez-Zümer, 39/48.

¹²⁹⁸ el-Hicr, 15/78; Kâf, 50/14.

¹²⁹⁹ eş-Şu'arâ, 26/61.

¹³⁰⁰ el-Bakara, 2/171; el-Bakara, 2/19.

¹³⁰¹ Müellif, bunlarla alakalı örnek zikretmemiştir.

¹³⁰² el-Bakara, 2/6; el-Bakara, 2/140; Yûnus, 10/59; Sâd, 38/8; Kamer, 54/25; el-Mülk, 67/16; ez-Zuhrûf, 43/58.

m. Çoğu mushafta (حَطِيئًا، حَطِيئًا، حَطِيئًا)¹³⁰³ gibi cem-'i teksîrlerin elif (ل) 'lerinin mahzûf olduğunda ittifak vardır. Ancak az sayıda mushafa göre ilk elif (ل) mahzûftur.

n. 1304 (وَجَاؤُ)، 1305 (وَبَاؤُ) Sebe'de (وَسَعَوْ فِي آيَتِنَا)، 1306 Furkân'da (وَعَتَوْ عُنُوًّا) 1307 ve Haşr'da (تَبَوُّو الدَّارَ) 1308 gibi bazı yerlerde cemî vâv (و) 'ından sonra gelen elif (ل) mahzûf olur.

o. Müfred vâvından sonra gelen elif (ل) Nisâ'daki (عَسَى اللَّهُ أَنْ يَغْفُو عَنْهُمْ) 1309 kelimesinde mahzûftur.¹³¹⁰

3.26.1.2. Yâ (ي) Harfinin Hazfi

Hiz. Osman Mushafı'nda (ي) harfi, istisnaları olmakla beraber aşağıdaki durumlarda hazfedilmiştir:

a. Ref ve cer durumundaki tenvinli nâkıs isimlerin sonunda bulunan yâ (ي), (غَيْرَ بَاغٍ) 1311 ve misallerindeki gibi hazfedilmiştir.

b. 1312 (فَارْسُلُونِ)، 1313 (فَارْهَبُونِ)، 1314 (وَخَافُونَ)، 1315 (وَأَتَّقُونَ)، 1316 (وَأَطِيعُونَ) ve 1317 (فَاعْبُدُونِ) kelimelerinin sonunda bulunan yâ (ي), hazfedilmiştir.

c. Bakara sûresi 128. âyetteki (إِبْرَاهِيمَ) kelimesinde bulunan yâ (ي), hazfedilmiştir. Bu kelimenin geçtiği diğer yerlerde yâ (ي) hazfedilmemiş, sadece elif (ل) hazfedilmiştir.¹³¹⁸

¹³⁰³ el-Bakara, 2/28; Tâhâ, 20/73; el-Ankebût, 29/12.

¹³⁰⁴ Yûsuf, 12/16.

¹³⁰⁵ el-Bakara, 2/61.

¹³⁰⁶ es-Sebe', 34/5.

¹³⁰⁷ el-Furkân, 25/21.

¹³⁰⁸ el-Haşr, 59/9.

¹³⁰⁹ en-Nisâ, 4/99.

¹³¹⁰ Müellifin eserinde bu bölüm baştan eksiktir. Bk. Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 94a-95a.

¹³¹¹ el-Bakara, 2/173; el-En'âm, 6/145; en-Nahl, 16/115.

¹³¹² Yûsuf, 12/45.

¹³¹³ en-Nahl, 16/51.

¹³¹⁴ Âl-i İmrân, 3/175.

¹³¹⁵ el-Bakara, 2/197.

¹³¹⁶ eş-Şu'arâ, 26/126.

¹³¹⁷ el-Enbiyâ, 21/25, 92; el-Ankebût, 29/56.

¹³¹⁸ Zûrkânî, *Menâhilu'l-İrfân Tercümesi*, 509-510.

Ebû Tâhir eserinde yâ (ي) 'nın hazfiyle alakalı şunları zikretmiştir:

- a. Yâ-i vâhid, (فَاتَّقُونِي، وَلَا تَكْفُرُونِي، فَارْهَبُونِي)¹³¹⁹ misallerinde olduğu gibi kelimenin sonunda kesralı harfle gelirse mahzûftur. Bazı kimseler Ankebût'taki (يَا عِبَادِي الَّذِينَ) ¹³²⁰ ve Zümer'deki (يَا عِبَادِي الَّذِينَ أَسْرَفُوا) ¹³²¹ lafızlarında yâ (ي) 'yı isbât etmişlerdir. Zührûf sûresindeki (يَا عِبَاد) ¹³²² lafzında ise ihtilaf olunmuş; yâ (ي) harfi Medine mushaflarında isbât edilirken Irak mushaflarında hazfedilmiştir.
- b. İki yâ (ي) harfi, (الْحَوَارِيْنَ، وَالْأُمِّيْنَ، خَطِيْن، سَيِّئَاتِكُمْ، وَبَحِي، أَنْتَ وَلِي) ¹³²³ örneklerindeki gibi kelime sonunda ya da ortasında bulunup aslî veya zâid olsa ya da biri aslî veya zâid olarak tekerrür etse, bu iki yâ (ي) 'dan birini hazfetmek lâzımdır. Mahzûf olan yâ (ي) 'nın ilki mi, ikincisi mi olduğu hususunda Ca'berî ilki demiştir. (هَيِّ، يُهَيِّ، شَيْئًا) ¹³²⁴ gibi hemze suretinde olanlar, yâ (ي) 'nın hazfinden istisna edilmişlerdir.
- c. (الْعَالِيَيْنِ) ¹³²⁵ gibi mu'reb olan kelimeler haziften müstesnadır.
- d. Cem'î, muhâtab ve gâib zamirleri muttasıl olduklarında (يُحْيِيكُمْ، حَيِّتُمْ، أَفْعَيْتُمْ) ¹³²⁶ misallerindeki gibi iki yâ (ي) ile yazılırlar.
- e. Irak mushaflarında (بَيِّنَاتٍ) ¹³²⁷ gibi mecrûr olan âyet lafızları iki yâ (ي), kalanlara göre ise tek yâ (ي) ile yazılır. ¹³²⁸

3.26.1.3. Vâv (و) Harfinin Hazfi

Hiz. Osman Mushafi'nda vâv (و), aşağıdaki durumlarda hazfedilmiştir:

¹³¹⁹ en-Nahl, 16/2; el-Bakara, 2/152; el-Bakara, 2/40.

¹³²⁰ el-Ankebût, 29/56.

¹³²¹ ez-Zümer, 39/53.

¹³²² ez-Zührûf, 43/68.

¹³²³ el-Mâide, 5/111; Âl-i İmrân, 3/20; el-Kasas, 28/8; el-Bakara, 2/271; el-Enfâl, 8/42; Yûsuf, 12/101.

¹³²⁴ el-Kehf, 18/10; el-Kehf, 18/16; el-Bakara, 2/229.

¹³²⁵ el-A'râf, 7/113.

¹³²⁶ el-Câsiye, 45/26; en-Nisâ, 4/86; Kâf, 50/15.

¹³²⁷ el-Mâide, 5/10.

¹³²⁸ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 95a-96b.

a. Bu harf başka bir vâv (و) 'la yan yana gelmesi durumunda (يَسْتَوْنَ)¹³²⁹ ve (فَأُولَا)¹³³⁰ kelimelerindeki gibi hazfedilir.

b. (وَيْدُغُ)¹³³¹, (وَيْمُحُ)¹³³², (يَدُغُ)¹³³³ ve (سَدُغُ)¹³³⁴ fiillerindeki vâv (و) 'lar hazfedilmiştir.¹³³⁵

Muhammed b. Mustafa, vâv (و) 'ın hazfiyle alakalı şunları zikretmiştir:

a. (دَاوُدَ، لَا يَسْتَوْنَ، يَدْرُونَ، الْعَاوَنَ)¹³³⁶ örneklerindeki gibi iki vâv (و) harfi birbirine bitişik olsa, bunların öncesi de mazmûm ya da meftûh olsa, bu vâv (و) 'dan biri hazfedilir.

b. Vâv (و), dört yerde mahzûftur. Bunlar, (يَدُغُ الدَّاعِ، سَدُغُ الزَّبَانِيَةِ، يَدُغُ الْإِنْسَانُ، وَيَمُحُ اللَّهُ)¹³³⁷ kelimeleridir.¹³³⁸

3.26.1.4. Lâm (ل) Harfinin Hazfi

Hiz. Osman Mushafı 'nda lââm (ل) harfi başka bir lââm (ل) 'a idğâm edilirse (وَاللَّيْلِ)¹³³⁹ ve (الَّذِي)¹³⁴⁰ kelimelerinde olduğu gibi hazfedilir lâkin bunun istisnaları mevcuttur.¹³⁴¹

3.26.2. Ziyade Kuralı

Hiz. Osman Mushafı 'nda aşağıdaki durumlarda, elif (إ), vâv (و) veya yâ (ي), kelimeye ilâve edilmiştir:

¹³²⁹ es-Secde, 32/18.

¹³³⁰ el-Kehf, 18/16.

¹³³¹ el-İsrâ, 17/11.

¹³³² eş-Şûrâ, 42/24.

¹³³³ el-Kamer, 54/6.

¹³³⁴ el-'Alak, 96/18.

¹³³⁵ Zûrkânî, *Menâhilu 'l- 'İrfân Tercümesi*, 509-510.

¹³³⁶ en-Nisâ, 4/163; el-A'râf, 7/163; el-Kasas, 28/54; eş-Şu'arâ, 26/224.

¹³³⁷ el-Kamer, 54/6; el-'Alak, 96/18; el-İsrâ, 17/11; eş-Şûrâ, 42/24.

¹³³⁸ Na'imî, *Tezhîbü 't-tilâve*, vr. 96b-96a.

¹³³⁹ el-Müddessir, 74/33.

¹³⁴⁰ el-Bakara, 2/17.

¹³⁴¹ Zûrkânî, *Menâhilu 'l- 'İrfân Tercümesi*, 509.

- a. ¹³⁴²(أُولُوا الْأَبَابِ), ¹³⁴³(يُنُوا إِسْرَائِيلَ) ve ¹³⁴⁴(مَلَفُوا رِيْهِمْ) misallerindeki gibi cem‘î veya cemî hükümünde olan isimlerin sonundaki vâv (و)‘dan sonra gelen elif (ل) ziyade edilmiştir.
- b. ¹³⁴⁵(تَاللهِ تَفْتُوا) örneğindeki gibi vâv (و) şeklinde yazılan hemze (ء)‘den sonraki elif (ل) ziyade edilmiştir.
- c. ¹³⁴⁶(السَّيْلَا), ¹³⁴⁷(الرَّسُولَا), ¹³⁴⁸(الظُّنُونَا) sözcüklerinin sonunda ve ¹³⁴⁹(مَائِنَيْنِ), ¹³⁵⁰(مَائِنَةٍ) kelimelerindeki mîm (م)‘den sonra gelen elif (ل) ziyade edilmiştir.
- d. ¹³⁵¹(نَبَايِ), ¹³⁵²(أَنَاءِ), ¹³⁵³(تَلْقَايِ), ¹³⁵⁴(بَايِكُمْ) ve ¹³⁵⁵(بَايِدِ) kelimeleri yâ (ي), ziyadesiyle ¹³⁵⁶(أُولُو), ¹³⁵⁷(أُولَئِكَ), ¹³⁵⁸(أُولَاءِ) ve ¹³⁵⁹(أُولَاتِ) kelimelerindeki vâv (و), ziyade edilmiştir.¹³⁶⁰

3.26.3. Hemze (ء) Kuralı

Her birinin istisnaları olmakla birlikte hemze (ء)‘nin Hz. Osman Mushafı‘ndaki yazımına dair meseleler şunlardır:

¹³⁴² el-Bakara, 2/269.

¹³⁴³ Yûnus, 10/90.

¹³⁴⁴ el-Bakara, 2/46.

¹³⁴⁵ Yûsuf, 12/85.

¹³⁴⁶ el-Ahzâb, 33/67.

¹³⁴⁷ el-Ahzâb, 33/66.

¹³⁴⁸ el-Ahzâb, 33/10.

¹³⁴⁹ el-Enfâl, 8/66.

¹³⁵⁰ el-Enfâl, 8/65.

¹³⁵¹ el-En‘âm, 6/34.

¹³⁵² ez-Zümer, 39/9.

¹³⁵³ Yûnus, 10/15.

¹³⁵⁴ el-Kalem, 68/6.

¹³⁵⁵ ‘Abese, 80/15.

¹³⁵⁶ Âl-i İmrân, 3/7.

¹³⁵⁷ el-Bakara, 2/5.

¹³⁵⁸ Âl-i İmrân, 3/119.

¹³⁵⁹ et-Talâk, 65/6.

¹³⁶⁰ Zûrkânî, *Menâhilu’l-‘İrfân Tercümesi*, 510.

a. Hemze (ء) sakin olarak gelirse, (الَّذِينَ)¹³⁶¹ (اَوْثَمِينَ)¹³⁶² ve (يَا أَيُّهَا)¹³⁶³ misallerindeki gibi öncesinde bulunan harfin harekesine uyan bir harf ile yazılır.

b. Hemze (ء) harekeli olarak geldiğinde, durumuna ve harekesine bakılarak değerlendirilir. Hemze (ء), (سَأَصْرَفُ)¹³⁶⁴ ve (أُولُو)¹³⁶⁵ gibi kendisine zaid bir harfin bitişmiş olduğu bir kelimenin başında bulunması durumunda her zaman elif (ا)'le yazılır.

c. Hemze (ء), (سَأَلُ)¹³⁶⁶ (سُئِلَ)¹³⁶⁷ ve (لِتَقْرَأَهُ)¹³⁶⁸ gibi bir kelimenin ortasında gelirse kendi harekesinin cinsine uyan bir harfle yazılır.

d. Hemze (ء), (سَيِّئًا)¹³⁶⁹ (شَاطِئًا)¹³⁷⁰ ve (لَوْلَا)¹³⁷¹ gibi kelimenin sonunda gelirse kendinden evvelki harfin harekesine uyan bir harfle yazılır.

e. Hemze (ء), (مِلْءُ الْأَرْضِ)¹³⁷² ve (يُخْرِجُ الْخَبَاءَ)¹³⁷³ örneklerindeki gibi öncesindeki harfin sakin olması durumunda herhangi bir harf üzerine yazılmayıp müstakil olarak yazılır.¹³⁷⁴

Na'imî, Hz. Osman Mushafı'nda bulunan hemze (ء) harfleriyle alakalı şunları kaydetmiştir:

a. Hemze (ء) sakin olarak gelip öncesi mazmûm olursa bu hemze (ء), (يُؤْمِنُونَ، يَوْسُ،) (مُسْتَهْزِؤُونَ)¹³⁷⁵ kelimelerindeki gibi (ؤ) suretinde yazılır.

¹³⁶¹ et-Tevbe, 9/49.

¹³⁶² el-Bakara, 2/283.

¹³⁶³ el-En'âm, 6/42.

¹³⁶⁴ el-A'râf, 7/146.

¹³⁶⁵ et-Tevbe, 9/86.

¹³⁶⁶ el-Me'âric, 70/1.

¹³⁶⁷ el-Bakara, 2/108.

¹³⁶⁸ el-İsrâ, 17/106.

¹³⁶⁹ en-Neml, 27/22.

¹³⁷⁰ el-Kasas, 28/30.

¹³⁷¹ et-Tûr, 52/24.

¹³⁷² Âl-i İmrân, 3/91.

¹³⁷³ en-Neml, 27/25.

¹³⁷⁴ Zürkânî, *Menâhilu'l-İrfân Tercümesi*, 510-511.

¹³⁷⁵ Meryem, 19/39; el-Fussilet, 41/49; el-Bakara, 2/14.

b. Hemze (ء) sakin, öncesi meksûr gelirse bu hemze (ء), (لَيْلًا، وَلَيْلًا)¹³⁷⁶ kelimelerindeki gibi (ئ) suretinde yazılır.

c. Hemze (ء) sakin, öncesi meftûh olursa bu hemze (ء), (الرَّأْيِ، اسْمَاءُ، امْتَلَأْتُ)¹³⁷⁷ kelimelerindeki gibi (أ) suretinde resmedilir.

d. Ulemâ, (لِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى، بِاللَّهِ، وَتَاللَّهِ)¹³⁷⁸ lafızlarındaki gibi vasl hemzesinin üzerine bir edat dahil olsa da olmasa da bu hemze (ء)'nin elif (ل) suretinde yazılacağı hususunda ittifak etmişlerdir.

e. Hemze (ء)'nin yazıda beş yerde sureti olmaz. Birincisi lâm-ı tarifi hemze (ء)'sidir. Bu hemze (ء), (وَلَدَارُ الْآخِرَةِ)¹³⁷⁹ örneğindeki gibi üzerine lâm-ı ibtidâ gelmesi halinde surette yazılmaz. İkincisi, (وَأَمْرُوا، وَأَنْتُوا الْيُتُونَ)¹³⁸⁰ misallerinde olduğu üzere kelimenin ilk harfinde bulunduğu halde öncesine atıf vâv (و)'ı gelen hemzedir. Üçüncüsü, (وَأَسْأَلُوا اللَّهَ، وَسَلْ)¹³⁸¹ ifadelerindeki gibi atıf vâv (و)'ndan sonra emrin üzerine dahil olan hemzedir. Dördüncüsü (الذَّكْرَيْنِ)¹³⁸² kelimesinde görüleceği gibi istifhâm hemzesidir.¹³⁸³

3.26.4. Bedel Kuralı

a. (وَالصَّلَاةِ)¹³⁸⁴ ve (وَالزَّكَاةِ)¹³⁸⁵ kelimelerindeki gibi tefhîm için gelen elif (ل), vâv (و) harfiyle yazılır.

b. Elif (ل), (يَحْسُرْتَنِي)¹³⁸⁶ ve (يَأْسَفِي)¹³⁸⁷ misallerindeki gibi yâ (ي) harfinden kalb olduğu zaman yâ (ي) ile yazılır.

¹³⁷⁶ el-Bakara, 2/58; en-Nisâ, 4/165; Hûd, 11/8.

¹³⁷⁷ Hûd, 11/27; ez-Zümer, 39/45; Kâf, 50/30.

¹³⁷⁸ el-A'râf, 7/180; el-Bakara, 2/177; el-Enbiyâ, 21/57.

¹³⁷⁹ el-En'âm, 6/32.

¹³⁸⁰ et-Talâk, 65/6; el-Bakara, 2/189.

¹³⁸¹ en-Nisâ, 4/32; ez-Zührûf, 43/45.

¹³⁸² el-En'âm, 6/143, 144.

¹³⁸³ Buradan sonra eksik sayfalar bulunması sebebiyle konu bütünlüğü bulunmamaktadır. Sonraki sayfada Kur'an harflerinin sayıları konusuna geçiş yapılmıştır. Bk. Na'imî, *Tezhibü't-tilâve*, vr. 92b.

¹³⁸⁴ el-Bakara, 2/45.

¹³⁸⁵ Meryem, 19/31.

¹³⁸⁶ ez-Zümer, 39/56.

¹³⁸⁷ Yûsuf, 12/84.

- c. ¹³⁸⁸(لَدَى) kelimesi, Yûsuf sûresindeki ¹³⁸⁹(لَدَا) haricinde yâ (ي) ile yazılır.
- d. Elif (ا), ¹³⁹⁰(أَلَى), ¹³⁹¹(أَلَى), ¹³⁹²(أَلَى), ¹³⁹³(أَلَى) ve ¹³⁹⁴(أَلَى) ¹³⁹⁵(أَلَى) kelimelerinde yâ (ي) ile yazılır.
- e. Muhaffef tekit nûnları elif (ا)'le yazılır. ¹³⁹⁶(إِذْنٌ) kelimesinin (إِذًا) şeklinde yazılması da böyledir.
- f. Müenneslik alâmeti olan tâ (ة), ¹³⁹⁷(رَحْمَتٌ), ¹³⁹⁸(نِعْمَتٌ) ve ¹³⁹⁹(أَعْنَتٌ) kelimelerinde bazen açık tâ (ت) ile yazılır.
- g. Müenneslik alâmeti olan tâ (ة), şu âyetlerde açık tâ (ت) ile yazılır: ¹⁴⁰⁰(إِنَّ شَجَرَتَ الرَّقُومِ), ¹⁴⁰¹(فَرَّتْ عَيْنٌ), ¹⁴⁰²(وَجَنَّتٌ نَعِيمٌ) ve ¹⁴⁰³(بَقِيَّتُ اللَّهِ).
- h. Kadın mânâsına gelen (إِمْرَأَةً) kelimesi, ¹⁴⁰⁴(أَمْرَأَتْ فِرْعَوْنَ) örneğindeki gibi kocaya muzâf olduğunda son harf açık tâ (ت) ile yazılır. ¹⁴⁰⁵

Kettânîzâde, bedel bahsiyle alâkalı şunları söylemiştir:

Hâ-i te'nîs, (أَلَا رَحْمَتٌ) lafzı hariç her yerde tâ (ة) ile yazılır. Bakara, A'râf, Hûd, Meryem, Rûm ve Zuhrûf sûrelerinde ¹⁴⁰⁶uzun tâ (ت) ile mersûmdür. (نِعْمَتٌ) kelimesi

¹³⁸⁸ el-Mü'min, 40/18.

¹³⁸⁹ Yûsuf, 12/25.

¹³⁹⁰ el-Bakara, 2/14.

¹³⁹¹ el-Bakara, 2/102.

¹³⁹² el-Bakara, 2/223.

¹³⁹³ el-Bakara, 2/214.

¹³⁹⁴ Âl-i İmrân, 3/76.

¹³⁹⁵ Muhammed, 47/16.

¹³⁹⁶ Yûnus, 10/106.

¹³⁹⁷ Hûd, 11/73.

¹³⁹⁸ İbrâhîm, 14/28, 34.

¹³⁹⁹ Âl-i İmrân, 3/61.

¹⁴⁰⁰ ed-Duhân, 44/43.

¹⁴⁰¹ el-Kasas, 28/9.

¹⁴⁰² el-Vâkı'a, 56/89.

¹⁴⁰³ Hûd, 11/86.

¹⁴⁰⁴ et-Tahrîm, 66/11.

¹⁴⁰⁵ Zürkânî, *Menâhilu'l-İrfân Tercümesi*, 511-512.

¹⁴⁰⁶ el-Bakara, 2/218; A'râf, 7/56; Hûd, 11/73; Meryem, 19/2; er-Rûm, 30/50; ez-Zuhrûf, 43/32.

Bakara, Âl-i İmrân, Mâide, İbrâhîm, Nahl, Lokmân, Fâtır ve Tûr¹⁴⁰⁷ sûrelerinde aynı şekilde uzun tâ (ت) ile resmedilir. (سَنَّتْ) kelimesi Enfâl, Fâtır ve Gâfir sûrelerinde¹⁴⁰⁸ uzun tâ (ت) ile yazılmıştır. Kur'ân'da geçen (فَنَجْعَلُ لَعْنَتَ اللَّهِ، وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَى، فَأَمْرًا، وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ، وَمَعْصِيَتِ، شَجَرَتِ الزُّفُومِ، قُرْتُ غَيْنٍ، وَجَنَّتْ نَعِيمٍ، بَقِيَّتُ اللَّهِ، يَا بَتِ، مَرْضَاتِ، هَيْهَاتِ، ذَاتِ، ابْنَتْ، فِطْرَتْ¹⁴⁰⁹) kelimelerinin hepsi uzun tâ (ت) ile ketbolunur.¹⁴¹⁰

3.26.5. Vasl ve fasl kuralı

- a. (أَنَّ) harfi, kendinden sonra gelen (لَا)'ya bitişir. Bunun, (أَنَّ لَا تَعْبُدُوا)¹⁴¹¹ ve (أَنَّ لَا يَفْعَلُوا)¹⁴¹² lafızlarının da içinde bulunduğu on yerde istisnası bulunmaktadır.
- b. (أَنَّ) harfi, kendinden sonra gelen (مَا)'ya istisnasız olarak bitişir.
- c. (إِنَّ) harfi, (وَإِنْ مَا تُرِيدُكَ)¹⁴¹³ lafzı hariç kendinden sonra gelen (مَا)'ya bitişir.
- d. (مِنْ) harfi, içinde (فَمِنْ مَا مَلَكَتْ)¹⁴¹⁴ lafzının da bulunduğu üç yer hariç kendinden sonra gelen (مَا)'ya bitişir.
- e. (مِنْ) harfi, kendinden sonra gelen (مَنْ) kelimesine her zaman bitişir.
- f. (عَنْ) harfi, (عَنْ مَا تُهْوَا)¹⁴¹⁵ lafzı hariç, kendinden sonraki (مَا)'ya bitişir.
- g. (كُلِّ) kelimesi, (كُلِّ مَا رُدُّوا)¹⁴¹⁶ ve (وَالَّذِينَ مِنْ كُلِّ مَا)¹⁴¹⁷ lafızları hariç, sonrasında gelen (مَا)'ya bitişir.

¹⁴⁰⁷ el-Bakara, 2/231; Âl-i İmrân, 3/103; el-Mâide, 5/11; İbrâhîm, 14/28, 34; en-Nahl, 16/72, 83, 114; el-Lokmân, 31/31; el-Fâtır, 35/3; et-Tûr, 52/29.

¹⁴⁰⁸ el-Enfâl, 8/38; el-Fâtır, 35/43; el-Mü'min, 40/85.

¹⁴⁰⁹ Yûsuf, 12/51; el-En'âm, 6/115; Âl-i İmrân, 3/61; en-Nûr, 24/7; el-Mücâdele, 58/8; ed-Duhân, 44/43; el-Kasas, 28/9; el-Vâkı'a, 56/89; Hûd, 11/86; Meryem, 19/43; et-Tahrîm, 66/1; el-Mü'minûn, 23/36; el-Enfâl, 8/1; et-Tahrîm, 66/12; er-Rûm, 30/30.

¹⁴¹⁰ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 90a.

¹⁴¹¹ Hûd, 11/26.

¹⁴¹² el-A'râf, 7/169.

¹⁴¹³ er-Ra'd, 13/40.

¹⁴¹⁴ en-Nisâ, 4/25.

¹⁴¹⁵ el-A'râf, 7/166.

¹⁴¹⁶ en-Nisâ, 4/91.

¹⁴¹⁷ İbrâhîm, 14/34.

h. (مَا) harfî, kendinden önce gelen (رُبَّمَا),¹⁴¹⁸ (نِعَمًا)¹⁴¹⁹ ve (كَأَنَّمَا)¹⁴²⁰ kelimelerine bitişir.¹⁴²¹

Ebû Tâhir, vasl ve fasl konusuyla alakalı şunları zikretmiştir:

a. (أَنْ لَا يَقُولُوا) lafzı: On yerde ayrı yazılır. Bunlar; Â'râf'ta (أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ)¹⁴²² ve (أَنْ لَا يَقُولُوا)¹⁴²³ Tevbe'de (أَنْ لَا مَلْجَأَ),¹⁴²⁴ Hûd'da (أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ)¹⁴²⁵ ve (أَنْ لَا تَعْبُدُوا)¹⁴²⁶ Hac'da (وَأَنْ لَا تَعْلُوا)¹⁴²⁷ Duhân'da (أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ)¹⁴²⁸ Yâsîn'de (أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا)¹⁴²⁹ Mümtehine'de (أَنْ لَا يُشْرِكُنَ)¹⁴³⁰ ve Nûn'da (أَنْ لَا يَدْخُلْنَهَا الْيَوْمَ)¹⁴³¹ şeklindedir. Enbiyâ sûresindeki (أَنْ لَا) lafzının ayrı yazılıp yazılmayacağı hususu ihtilâflıdır.

b. (أَنْ مَا) lafzı: Hac ve Lokman sûrelerinde¹⁴³³ gelen (أَنْ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ) kelimelerinde ayrı yazılır. Ancak Enfâl sûresinde gelen (أَنَّمَا غَنِمْتُمْ)¹⁴³⁴ kelimesinde ihtilaf olunmuştur.

c. (إِنْ مَا) lafzı: Râd sûresindeki (وَإِنْ مَا تُرِيدُكَ)¹⁴³⁵ kelimesinde ayrı yazılır.

¹⁴¹⁸ el-Hicr, 15/2.

¹⁴¹⁹ en-Nisâ, 4/58.

¹⁴²⁰ Yûnus, 10/27.

¹⁴²¹ Zûrkânî, *Menâhilu'l-İrfân Tercümesi*, 512.

¹⁴²² el-A'râf, 7/105.

¹⁴²³ el-A'râf, 7/169.

¹⁴²⁴ et-Tevbe, 9/118.

¹⁴²⁵ Hûd, 11/14.

¹⁴²⁶ Hûd, 11/26.

¹⁴²⁷ el-Hac, 22/26.

¹⁴²⁸ Yâsîn, 36/60.

¹⁴²⁹ ed-Duhân, 44/19.

¹⁴³⁰ el-Mümtehine, 60/12.

¹⁴³¹ el-Kalem, 68/24.

¹⁴³² el-Enbiyâ, 21/87.

¹⁴³³ el-Hac, 22/62; Lokmân, 31/30.

¹⁴³⁴ el-Enfâl, 8/41.

¹⁴³⁵ er-Ra'd, 13/40.

d. (أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ) ¹⁴³⁶ ve (أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تُشْرِكُونَ) ¹⁴³⁷ kelimelerinde ayrı yazılır. Bakara'da geçen (فَإَيْنَمَا تُولُوا) ¹⁴³⁸ ile Nahl'deki (أَيْنَمَا يُوجِّهُهُ) ¹⁴³⁹ kelimeleri birleşik yazılır. Nisâ'daki (أَيْنَ مَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ) ¹⁴⁴⁰, Şu'arâ'daki (أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ) ¹⁴⁴¹ ve Ahzâb'daki (أَيْنَ مَا تُقِفُوا) ¹⁴⁴² kelimeleri ihtilâflıdır.

e. (أَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ) ¹⁴⁴³ gibi.

f. (إِنْ لَمْ) lafzı: Hûd sûresindeki (فَالَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ) ¹⁴⁴⁴ kelimesi hariç ayrı yazılır.

g. (أَنْ لَنْ) lafzı: Kehf'teki (أَلَنْ نَجْعَلَ لَكُم) ¹⁴⁴⁵ ve Kiyâme'de geçen (أَلَنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ) ¹⁴⁴⁶ kelimeleri haricinde ayrı yazılır.

h. (عَنْ مَا) lafzı: Â'râf sûresindeki (عَنْ مَا هُوَ) ¹⁴⁴⁷ kelimesinde ayrı yazılır.

i. (مِنْ مَا) lafzı: Nisâ'daki (فَمِنْ مَا مَلَكَتْ) ¹⁴⁴⁸ ve Rûm'daki (هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ) ¹⁴⁴⁹ kelimelerinde ayrı yazılır. Münâfikûn sûresindeki (وَأَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ) ¹⁴⁵⁰ kelimesinde ihtilâf olunmuştur.

j. (أَمْ مَنْ) lafzı: Nisâ'da (أَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ) ¹⁴⁵¹, Tevbe'de (أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ) ¹⁴⁵², Sâffât'ta (أَمْ مَنْ خَلَقْنَا) ¹⁴⁵³ ve Fussilet'teki (أَمْ مَنْ يَأْتِي آمِنًا) ¹⁴⁵⁴ kelimelerinde ayrı yazılır.

¹⁴³⁶ eş-Şu'arâ, 26/92.

¹⁴³⁷ el-Mü'min, 40/73.

¹⁴³⁸ el-Bakara, 2/115.

¹⁴³⁹ en-Nahl, 16/76.

¹⁴⁴⁰ en-Nisâ, 4/78.

¹⁴⁴¹ eş-Şu'arâ, 26/92.

¹⁴⁴² el-Ahzâb, 33/61.

¹⁴⁴³ el-En'âm, 6/131.

¹⁴⁴⁴ Hûd, 11/14.

¹⁴⁴⁵ el-Kehf, 18/48.

¹⁴⁴⁶ el-Kiyâme, 75/3.

¹⁴⁴⁷ el-A'râf, 7/166.

¹⁴⁴⁸ en-Nisâ, 4/25.

¹⁴⁴⁹ er-Rûm, 30/28.

¹⁴⁵⁰ el-Münâfikûn, 63/10.

¹⁴⁵¹ en-Nisâ, 4/109.

¹⁴⁵² et-Tevbe, 9/109.

¹⁴⁵³ es-Sâffât, 37/11.

¹⁴⁵⁴ el-Fussilet, 41/40.

k. (عَنْ مَنْ) lafzı: Nûr'da (عَنْ مَنْ يَشَاءُ)¹⁴⁵⁵ ve Necm'de (عَنْ مَنْ تَوَلَّى)¹⁴⁵⁶ kelimelerinde ayrı yazılır.

l. (حَيْثُ مَا) lafzı: Her yerde ayrı yazılır.

m. (كُلِّ مَا) lafzı: İbrâhîm'deki (وَأَتِيكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ)¹⁴⁵⁷ ifadesinde ayrı yazılır. Nisâ'da yer alan (كُلَّمَا رُزُّوا إِلَى الْفِتْنَةِ)¹⁴⁵⁸ de ihtilaf olunmuştur.

n. (بِئْسَ مَا) lafzı: (بِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ)¹⁴⁵⁹ ve (وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا)¹⁴⁶⁰ ve (عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا) ve (قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ) ¹⁴⁶² ifadesinde ihtilâf olunmuştur.

o. (فِي مَا) lafzı: Şu'arâ'daki (فِي مَا هَهُنَا)¹⁴⁶³ kelimesinde ayrı yazılır. Bakara'daki ikinci (فِي مَا) (فِي مَا أَتَيْكُمْ)¹⁴⁶⁵ de, En'âm'daki (فِي مَا) (فِي مَا أَفْضَنْتُمْ)¹⁴⁶⁸ Rûm'daki (فِي مَا أَفْضَنْتُمْ)¹⁴⁶⁸ Nûr'daki (فِي مَا أَفْضَنْتُمْ)¹⁴⁶⁷, Enbiyâ'daki (فِي مَا أَفْضَنْتُمْ)¹⁴⁶⁶, (أَوْحِيَ إِلَيَّ) ¹⁴⁶⁹ ifadelerinde, Zümer'deki (أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِيمَا كَانُوا)¹⁴⁷⁰ ve Vâkıa'daki (فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ)¹⁴⁷¹ ifadelerinde ihtilaf mevcuttur.

¹⁴⁵⁵ en-Nûr, 24/43.

¹⁴⁵⁶ en-Necm, 53/29.

¹⁴⁵⁷ İbrâhîm, 14/34.

¹⁴⁵⁸ en-Nisâ, 4/91.

¹⁴⁵⁹ el-Mâide, 5/80.

¹⁴⁶⁰ el-Mâide, 5/62.

¹⁴⁶¹ el-Mâide, 5/79.

¹⁴⁶² el-Bakara, 2/93.

¹⁴⁶³ eş-Şu'arâ, 26/146.

¹⁴⁶⁴ el-Bakara, 2/240.

¹⁴⁶⁵ el-Mâide, 5/48; el-En'âm, 6/165.

¹⁴⁶⁶ el-En'âm, 6/145.

¹⁴⁶⁷ el-Enbiyâ, 21/102.

¹⁴⁶⁸ en-Nûr, 24/14.

¹⁴⁶⁹ er-Rûm, 30/28.

¹⁴⁷⁰ ez-Zümer, 39/46.

¹⁴⁷¹ el-Vâkıa, 56/61.

p. مَالِكِ يَوْمَ (كَى لَ) lafzı: Âl-i İmrân,¹⁴⁷² Hac,¹⁴⁷³ Ahzâb¹⁴⁷⁴ ve Hadîd¹⁴⁷⁵ sûrelerindekiler hariç her yerde ayrı yazılır.

r. (يَوْمَ هُمْ) lafzı: Gâfir (Mü'min)¹⁴⁷⁶ ile Zâriyât¹⁴⁷⁷ sûreleri dışında her yerde birleşik yazılır.¹⁴⁷⁸

3.26.6. Farklı Okunuşları Olan Kelimelerin Yazım Kuralı

İki farklı okuyuşu bulunan kelimeler, bu okuyuşlardan biriyle yazılır. Bununla alâkalı Kur'ân'da çok sayıda misal bulunmakla beraber, burada iki başlık altında bir kısım örnekler verilecektir.

a. Elifsiz yazılmak suretiyle iki kıraate işaret eden kelimelere dair misaller: (مَالِكِ يَوْمَ) âyetindeki (مَالِكِ) kelimesi (مَلِك) şeklinde, (يُخَادِعُونَ)¹⁴⁸⁰ kelimesi (يُخَدَعُونَ) şeklinde, (وَوَاعَدْنَا)¹⁴⁸¹ kelimesi (وَوَعَدْنَا) şeklinde (ikinci vâv elifsiz olarak) ve (تَقَادُّوهُمْ)¹⁴⁸² kelimesi de (تَقْدُوهُمْ) şeklinde yazılmıştır.

b. Açık (ت) ile yazılmak suretiyle iki kıraate işaret eden, müfret ya da cem'î okunabilen kelimelere dair örnekler: (غَيْبَاتِ)¹⁴⁸³ kelimesi (غَيْبَاتِ), (لَوْلَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ آيَاتٍ)¹⁴⁸⁴ lafzındaki (آيَاتِ) sözcüğü (آيَاتِ), (تَمَرَاتِ)¹⁴⁸⁵ ifadesi (ثمرت) ve (الْغُرَفَاتِ),¹⁴⁸⁶ (الْغُرَفَاتِ) şeklinde yazılmıştır.¹⁴⁸⁷

¹⁴⁷² Âl-i İmrân, 3/153.

¹⁴⁷³ el-Hac, 22/5.

¹⁴⁷⁴ el-Ahzâb, 33/50.

¹⁴⁷⁵ el-Hadîd, 57/23.

¹⁴⁷⁶ el-Mü'min, 40/16.

¹⁴⁷⁷ ez-Zâriyât, 51/13.

¹⁴⁷⁸ Na'imî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 90a-92b.

¹⁴⁷⁹ el-Fâtiha, 1/4.

¹⁴⁸⁰ el-Bakara, 2/9; en-Nisâ, 4/142.

¹⁴⁸¹ el-A'râf, 7/142; Tâhâ, 20/80.

¹⁴⁸² el-Bakara, 2/85.

¹⁴⁸³ Yûsuf, 12/10, 15.

¹⁴⁸⁴ el-Ankebût, 29/50.

¹⁴⁸⁵ el-Fâtır, 35/27.

¹⁴⁸⁶ es-Sebe', 34/37.

¹⁴⁸⁷ Zûrkânî, *Menâhilu'l-İrfân Tercümesi*, 512-513.

3.27. Hafs Rivâyeti

Yedi kıraat imamlarından biri olan Âsım b. Behdele'nin (ö. 127/745) üvey oğlu ve ikinci râvisi olan ve 90/709 senesinde dünyaya gelen Hafs hazretlerinin tam adı Ebû Ömer Hafs b. Süleymân b. el-Muğîre el-Esedî'dir. Hafs'ın, Kûfe'ye bağlı olan Gâdiriye köyünde doğmuş olma ihtimalinden dolayı 'Gâdirî' nisbesiyle, kumaş ticaretiyle uğraşması sebebiyle de 'Bezzâz' lakabıyla anıldığı söylenmektedir. Hafs, bunların yanı sıra 'Hufays' ve 'İbn Ebû Dâvûd' isimleriyle de tanınmıştır. O, İbnü'l-Cezerî'nin görüşüne göre 180/796 senesinde vefat etmiştir.¹⁴⁸⁸

Hafs b. Süleyman, Âsım hazretlerinin terbiyesinde yetişmiş, Kur'ân'ı ve kıraat ilmini evvela ondan tahsil etmiştir. Hafs'ın kıraat senedi, hocası Âsım, Ebû Abdîrrahmân es-Sülemî, Hz. Ali (r.a.) yoluyla Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kadar ulaşır. Hafs hazretleri, Mekke ve Bağdat'ta kıraat okutmuştur. O, kıraat ilminin yanında hadislerle de meşgul olmuş ve rivayet ettiği hadislerden pek çok kimse istifade etmiştir. Hafs'ın, Âsım'ın ilk râvisi olan Ebû Bekir Şu'be ile 520 yerde, hocası Âsım'la ise yalnız 1 yerde kıraat ihtilafının bulunması sebebiyle, rivâyeti ön plana çıkmıştır. Bugün dünyanın muhtelif yerlerinde bulunan mushafların çok büyük kısmı Hafs'ın rivâyetine göre yazılmıştır. Kıraat öğrenimi ve öğretiminde de onun tercihleri okunmakta ve okutulmaktadır.¹⁴⁸⁹

Hafs'ın, rivâyetini nakleden meşhur iki tariki bulunmaktadır. Bunlar Ubeyd b. Sabbâh ve Amr b. Sabbâh'tır. Âsım kıraatinin Hafs rivayeti, bu iki zat ve bunlardan sonraki muhtelif tarikler vesilesiyle bugüne dek ulaşmıştır.¹⁴⁹⁰

Kettânîzâde, eserinde Hafs'ın tam adını Ebû 'Amr Hafs b. Ebî Dâvûd Süleyman b. el-Muğîre el-Bezzâr el-Gâdirî el-Esedî el-Kûfî olarak zikretmiştir. O, üstte yer alan bilgilere ek olarak; Hafs'ın hicrî 94 yılında doğduğunu söyleyenlerin de bulunduğunu, Hafs'ın Ebû Hanîfe'nin çağdaşı olduğunu, ilk olarak Kûfe'de imamlık yaptığını ve insanların onun etrafında toplandığını, Hafs'ın buradan sonraki durağının Mekke olduğunu ve onun Mekke'de birçok eser neşrettiğini söylemiştir.¹⁴⁹¹

¹⁴⁸⁸ Tayyar Altıkulaç, "Hafs b. Süleyman", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/118.

¹⁴⁸⁹ Abdulhamit Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, 2018), 128-129.

¹⁴⁹⁰ Fatih Çollak, *Hafs Rivayetiyle Gelen Muhtelif Vecihler ve Huccetleriyle Âsım Kıraati* (İstanbul: Üsküdar Yayınevi, 2006), 27.

¹⁴⁹¹ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 96a.

Ebû Tâhir, Hafs rivâyetinin senediyle alâkalı şunları kaydetmiştir: “Âsım hazretleri kıraati Abdîrrahmân b. Abdullah b. Habîb es-Sülemî’den almıştır. es-Sülemî de Abdullah İbni Mes‘ûd, Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib, Übey b. Kâ‘b, ve Zeyd b. Sâbit (r.a.) hazerâtından almıştır. Bunlar da Sürûr-i enbiyâ ‘aleyhi salavâtü’l-kibriyâ hazretlerinden almış, O da Cibrîl-i Emîn (as)’dan almıştır. Cibrîl ise levh-i mahfûz’dan veya bizzat mekândan münezzeh olan Hakk Te‘âlâ’dan almıştır.”¹⁴⁹²

Muhammed b. Mustafa, Hafs rivâyeti bahsini şu dua ile (meâlen) nihayete erdirmiştir: “Allahım! Bizi onlardan eyle! Büyük korku gününde bizi onlarla haşret ve bizi onlarla birlikte cennetine koy! Âmin, ey yarattıklarına merhamet eden! Peygamberlerin efendisi hürmetine duamızı kabul eyle Allahım!”¹⁴⁹³

3.28. Hâtîme

Kettânizâde, eserini, hatim duası ve hâtîme ile sona erdirmektedir. Burada öncelikle hatim duasının meâli, sonrasında ise hâtîme kısmı zikredilecektir.

Hatim Duası: Allahım! Hamd ve senâ Sanadır. Aded ile sayılamayacak salât ve selâm, peygamberlerin en özeline ve onun âline olsun. Allahım! Ey Rabbimiz! Bize dünyada iyilik ve güzellik ver, âhirette de iyilik ve güzellik ver ve bizi cehennem azabından koru. Allahım! Bizler senin kullarınız ve kullarının çocuklarıyız. Perçemlerimiz senin elindedir. Bizde hükmün geçerlidir ve Sen bize verdiğin hükümde âdil olansın. Allahım! Kendini isimlendirdiğin isimler, kitaplarınla indirdiğin şeyler, yarattıklarından birine öğrettiğin şeyler, katında bulunan gayb ilminde tercih ettiğin şeyler hatırına Kur’ân-ı Azîm’i kalplerimizin baharı, gönüllerimizin şifası, parçalarımızın cilâsı, kederlerimizin ve gamlarımızın yokluğu kılmanı senden istiyoruz. Allahım! Kur’ân-ı Kerîm’i bizler için Naîm Cennetleri ve senin esenlik yurdun için rehberimiz kılmanı ve kendilerine nimet vermiş olduğun nebîler, sıddıklar, şehitler ve sâlihlerle beraber olmayı senden istiyoruz. Onlar ne güzel arkadaşlırlar! Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur. Allahım! Kur’ân’ı bizler için bir şifa, hidâyet, rehber ve rahmet kıl. Onun tilâvetiyle bizi ve içimizden seni razı edecek kimseyi rızıklandır. Kur’ân tilâveti sebebiyle bizde bağışlamadığın hiçbir günah, kurtarmadığın bir keder, ödetmediğin bir borç, şifa vermediğin bir hasta, galip

¹⁴⁹² Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 96a.

¹⁴⁹³ Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 96a-97b.

getirmediğin bir düşman, döndürmediğin bir kayıp, engel olmadığın bir âsi, düzeltmediğin bir bozukluk, rahmet etmediğin bir ölü, örtmediğin bir ayıp, kolaylaştırmadığın bir zorluk, dünya ve âhiret ihtiyaçlarından bir ihtiyaç bırakma. Duamızı rahmetinle kabul eyle ey cömertlerin en cömerti! Allahım! Kabirlemizde yalnızlığımızı gider. Allahım! Kur'ân'ı bizden davacı, sıratı bizi kayıcı yapma. Bizi, Muhammed'in (s.a.v.) kıyamette dost olmadığı kimselerden kılma. Allahım! Bizi helâli helâl, haramı haram bilenlerden ve bunlara hakkıyla riayet edenlerden eyle. Allahım! Kur'ân'ı taşımada bedbahtlıktan, onunla amel hususunda kör olmaktan, onun hakkını eksik vermekten sana sığınırız. Allahım! Kur'ân'ın kalplerimizde bulunmamasından, dillerimizle onun tilâvetini terk etmekten, onu boynumuz altında yastık yapmaktan ve sırtımızın ardına atmaktan, onunla bize öğüt verdiği halde kalplerimizin katılaşmasından sana sığınırız. Allahım! Bize Kur'ân'ın tilâvetinde lezzet, onu okumada canlılık ve onu tekrarlama hususunda bize korku ver. Allahım! Sana ve kullarına olan borcumuzu ödemeyi nasip eyle. Geçmiş günahlarımızı bağışla. Salih kullarını muhafaza ettiğin gibi kalan ömrümüzde bizleri de muhafaza eyle. Allahım! Bizi, beyt-i haramını hacceden ve peygamberinin kabrini ziyaret eden kimseleri selâmete kavuştur. Onlara selâmet ve âfiyet ver. Allahım! Sultanımıza ve hâkimlerimize yardım eyle. Müslüman askerlere büyük bir yardımla yardım eyle. Onlara apaçık bir fetih ihsan eyle. Allahım! Bizi, öğrettiğin şeylerle faydalandır ve fayda verecek şeyleri bize öğret. Allahım! Hayırla açmayı ve hayırla kapamayı bize nasip eyle. Ömürlerimizin sonunu, âkıbetimizi hayreyle. Allahım! Şer başlangıçların ve şer sonların evvelinden ve âhirinden, zâhirinden ve bâtınından sana sığınırız. Allahım! Bize, senden başkasından rızık istetme. Bize, tuğyâna düşürmeyen zenginlik ver. Bize, nefislerimizi boş şeylere sevk etmeyecek sıhhat ver. Bize, ihtiyaç sahibi kimselerin ihtiyaçlarını kolayca karşılamayı nasip eyle. Ana babamızı, üstatlarımızı, hocalarımızı, talebelerimizi, sevdiklerimizi, akrabalarımızı, bize iyilik eden kimseleri ve bu mecliste hazır olan kimseleri bağışla. Son sözümüzü "Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed (s.a.v.) onun elçisidir." kıl. Bize öfkeli olmayıp bizden razı olduğun halde canımızı al. Kıyamet durağında bizi üzerlerine korku olmayan ve üzülmeyenlerden kıl. Allahım! Nebîlerin ve resûllerin en şereflişine, onun âl ve ashâbına, en şerefli yola çağırın münâdîlere salât ve selâm eyle. Onları şerefli, keremli

ve azîm eyle. Sana yakın olan imamlarımızdan ve bütün Müslüman kullarından razı ol. Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur.¹⁴⁹⁴

Kettânîzâde, hatim duasından sonra şunları zikretmiştir: “Efendimizden (s.a.v.) gelen bu dua, önceki üstatlarımızdan rivâyet edilmiştir. Onlar bu duayı Kur’ân hatminden sonra okumuşlardır. Ben de bu küçük hacimli eseri aynı dua ile nihayete erdirdim. Selefe tâbi olarak, Cenâb-ı Hakk’tan (c.c.), Habîb-i Muhterem’in (s.a.v.) yüzü suyu hürmetine bu fakîri de meşâyih-ı ‘ızâmın arasında kılıp, nimetleri sayılamayacak kadar çok olan âlî cennetlere sokmasını niyaz ederim. Sonrası keşf-i cemâldir.”¹⁴⁹⁵

Eserin sonunda müstensihin kaleme aldığı muhtemel olan şu ifadeler yer almaktadır: “Hamd ve senâ, ister varlık zamanında ve nimetler içerisindeyken, isterse yoklukta, tazim maksadıyla güzel olanı övmektir. Allah’a hamd ve senânın sözle olanı, dilin hamdidir. Allah’ın, kendisini peygamberlerin lisânı üzere övmesi işte böyledir. Fiili hamd ise emri yerine getirmektir.”¹⁴⁹⁶ Bu metnin alt kısmında ise 1330 tarihli vakıf mührü ve temellük kaydı yer almaktadır.¹⁴⁹⁷

¹⁴⁹⁴ Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 97b-98b.

¹⁴⁹⁵ Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 98b.

¹⁴⁹⁶ Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 98a.

¹⁴⁹⁷ Vakıf mühründe Farsça (فرخنده بادي با هموازه أحمد نجيب) ismi yazılıdır. Temellük kaydında bulunan (من كتاب الفقير السيد محمد مراد) ifadesinden eserin mülkiyetinin Seyyid Muhammed Murad’a ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu metnin hemen altında ise eserin kıymeti 130 olarak belirtilmiştir. Bk. Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 98a.

4. EBŪ TĀHİR MUḤAMMED B. MUSTĀFA EN-NA‘İMÎ’NİN *TEZHĪBŪ’T-TİLĀVE FĪ ‘İLMÎ’T-TECVĪD VE’L-KIRĀ’E* İSİMLİ ESERİNİN TRANSKRİPSİYONU

4.1. Eserin İsmi

Eserin ismi, mevcut nüshanın ilk sayfasında müellif ismiyle (Na‘îmî) birlikte *Tecvîd-i tezhîbü’t-tilâve* olarak geçmekte olup,¹⁴⁹⁸ dördüncü sayfanın başında ise *Tezhîbü’t-tilâve fî ‘ilmi’t-tecvîd ve’l-kirâe*¹⁴⁹⁹ ismiyle zikredilmiştir.¹⁵⁰⁰

4.2. Eserin Nüshası

Eserin yapılan araştırmalara göre tek nüshası, Ankara Milli Kütüphane’deki Yazmalar Koleksiyonu’nda, İslâm Dini-Nüzûl Sebepleri konu başlığı içerisinde, 06 Mil Yz A 3405/5 yer ve 182 DVD numarası ile kayıtlı bulunmaktadır. Burada yer alan kayda göre eserin müellifi Nâ‘îmî, müstensihisi ise Seyyid Mehmed Murad’dır.¹⁵⁰¹

Mevzubahis nüsha, bir mecmua içerisinde, 1a-98a varakları arasında bulunan dört kitaptan müteşekkildir. İlk kitap,¹⁵⁰² 1a-28b varakları arasında yer alan, baştan eksik sayfaları bulunan ve son sayfasında eş-Şeyh el-İmâmü’l-Kâdî Zekerîyyâ el-Ensârî’ye ait olduğu yazılı olan İbnü’l-Cezerî’nin Arapça *Mukaddime* şerhidir.¹⁵⁰³ Nüshadaki ikinci kitap, 35b-43b numaralı varaklar arasında bulunan, baş kısmında Muhammed İbni Muhammed İbnü’l-Hâfız el-Buhârî¹⁵⁰⁴ isminin geçtiği, dolayısıyla bu zata ait olması muhtemel olan, Arapça ve Osmanlı Türkçesi ile yazılmış *Kavâid-i Kur’ân*’dır. 44a-47a numaralı yapraklar arasında bulunan, harflerin mahreç ve sıfatlarından bahseden, sonunda harflerin mahreç tablosunun yer aldığı Osmanlı Türkçesi ile

¹⁴⁹⁸ Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 49b.

¹⁴⁹⁹ Bu ifade, ‘Tecvid ve Kıraat İlminde Tilavetin Süsü’ anlamına gelmektedir.

¹⁵⁰⁰ Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 50a.

¹⁵⁰¹ Bu kayıt muhtemelen hatalıdır. Zira eserin son sayfasında yer alan temellük kaydına (من كتاب الفقير (السيد محمد مراد) göre Seyyid Muhammed Murad eserin müstensihisi değil, sahibidir. Bk. Na‘îmî, *Tezhîbü’t-tilâve*, vr. 98a.

¹⁵⁰² Kâdî Zekerîyyâ el-Ensârî, *Şerhu Kasîdeti’l-Cezerîyye* (Milli Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, nr. 3405), vr. 1a-29b.

¹⁵⁰³ Ahmet Özel-Cengiz Kallek, “Zekerîyyâ el-Ensârî”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/212-215.

¹⁵⁰⁴ Bu zatın kimliğiyle ilgili bilgi bulunmamaktadır.

yazılmış üçüncü eserin yazarıyla alakalı malumat bulunmamaktadır. Son bölümde ise teze konu olan eser yer almaktadır.¹⁵⁰⁵

4.3. Eserin Fiziksel Yapısı

Eser, bahsi geçen nüshaya göre 49b-98a varakları arasında bulunmakta, 50 varaktan oluşmaktadır. Eserde bazı sayfalar eksiktir. Bunlar eserin inceleme kısmında yeri geldikçe zikredilecektir. Ciltsiz olan eserin ölçüleri 150x92-102x50 mm olup satır sayısı 21'dir. Eserin yazı türü nesih, kağıt türü ise su yolu filigranlıdır. Eserde söz başları ve söz üstleri kırmızı renkli olup, eserin yapraklarında rutubet lekeleri mevcuttur. Çoğunluğu Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olan eserde Arapça metinler de yer almaktadır.

Çalışmaya konu olan mezkûr eserin transkripti yapılırken aşağıdaki tabloda gösterilen Türkiye Diyanet Vakfı Çeviri Yazı Alfabesi kullanılmıştır.

ء	'	ض	Žž
ا	Aa, Ee	ط	Tt
ب	Bb	ظ	Zz
پ	Pp	ع	'
ت	Tt	غ	Ğğ
ث	Æş	ف	Ff
ج	Cc	ق	Kk
ح	Hh	ك، گ، گ، گ	Kk, Gg, Ññ
خ	Hh	ل	Ll
د	Dd	م	Mm
ذ	Zz	ن	Nn
ر	Rr	و	Vv
ز	Zz	ه	Hh
س	Ss	ي	Yy
ش	Şş	چ، ژ	Çç, Jj
ص	Şş	ل، ل، و	Āā, Īī, Ūū

Tablo 4.1. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Çeviri Yazı Alfabesi

¹⁵⁰⁵ Na'îmî, *Tezhîbü't-tilâve*, vr. 48b-98a.

[48b] هذا تجويد تذهيب التلاوة للنعمي

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي شرف الإنسان بالحفظ والمعرفة وأكرمهم بتلاوة آيات كلامه المنزلة والصلاة والسلام على أشرف نطقه سيدنا محمد القائل أفضل أمته من أهل القرآن الحملة وعلى آله وصحبه ذوى العرفان بالآيات الملهمة اما بعد

Ma' lūmuñ olsun taḥkīk her mü 'min ve mü 'minātın üzerine farz-ı ' ayndır. İmān ve İslām'ı ve ferāiz-i vācibātı ve sâ'ir erkân-ı dīni bilüp ve añla ' amel etmek ba' dehū Furqān-ı Ḥakīm'in ' ilmine şurū' etmek daḥi farz-ı kifāye ve mükteżāsı ile ' amel farz-ı ' ayn olduğu bī-raybdır. Zīrā ' ulūmūñ ecille ve e' lāsı ve eşref ve aḥrāsı ve aḳdem ve evlāsı olan ma' rife ' -i tecvīd-i Qur'an ve iḳāmet-i elfāz-ı Furqān'dır ki ḥaḳḳında nice āyāt-ı kerīme ve eḥādīs-i nebeviyye vārid olmuştur. Nitekim Ḥaḳḳ celle ve ' alā ḥazretleri vahy-i belīginde buyurur: وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا Bu āyet-i kerīmeniñ ma' nā-yı laṭīfnde iḥtilāf olundu. [49a] Ḥazret-i ' Alī kerramellāhü vecchē ḥazretlerinden su'āl etdiler. Cevābında buyurdu: الترتيل تجويد الحروف ومعرفة الوقوف Ya' nī tertil tecvīd-i ḥurūf ve ma' rifet-i vuḳūfdur. İbni ' Abbās raḳıyallāhü ' anḥ ḥazretleri ای تبينه تبيينا ile tefsīr etdi. Ya' nī ḥabībim kelām-ı münzelimizi tilāvet etdikde ḥurūflarına faşl vir. İsti' cālden ḥazr eyle ki ḥurūfuñ ba' zısı ba' zısına dāḥil olmasın āşikāre ve ' ayān olsun. Mücāhid raḳıyallahü ' anḥ ای تَرْسُلُ فِيهِ تَرْسِيلًا dimekdir deyü zāhib oldu. Ya' nī mekş etmek ile mekş et ki aceleniñ zıddıdır. Pes. İmdi ma' lūm ola ki bu āyet-i kerīmeniñ mevrīd-i ḥāşşı ma' nā-yı şerīf-i ' āmdır. Bu ecilden her ḳārī' -i Qur'āna lāyık olan budur ki Furqān-ı Ḥakīmi tilāvet etdikde ḥarfleriñ her birini ferden ferden beyān etmek zīrā Ḥaḳḳ celle ve ' alā ḥazretleri emri üzere bi'l-fi'l iḳtişār etmedi. Ḥattā maşdar ile te' kīd etdi. Şān-ı kelāmını ta' zimen ve şevāb-ı münzelini terğiben buyurdu: وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا ای وَفَرَأْنَا فَرَقْنَاهُ لِنَقْرَأَهُ عَلَىٰ تَرْسُلٍ Ya' nī biz ' aẓīmü'ş-şān Qur'an-ı Şerīfimizi teressül üzere inzāl etdik. Nitekim āyet-i uḥrā bu kelām-ı münīfi müfessirdir. وَفَرَأْنَا فَرَقْنَاهُ لِنَقْرَأَهُ عَلَىٰ تَرْسُلٍ ای عَلَىٰ تَرْسُلٍ dimekdir. İmdi Qur'an-ı Kerīm'in ḳıra'eti tecvīd ile her mükellefiñ üzerine bu āyet-i şerīfeleriñ mā' nā-yı [49b] belīgleriyle farziyyeti şābit oldu. Lākin fi zemāninā nās elfāz-ı Qur'an-ı Kerīm'i tecvīd ile tilāvet etmeden gāfil ve kederinden

teğarrup eylemekdir. Hadīs-i āharda vārid oldu ki Hāzreti ‘Oṣmān raḥīyallāhü ‘anh sürür-i enbiyā-i ‘aleyhi salevātü’l-kibriyā ḥazretlerinden rivāyet eyler ki se‘ādetle buyurdılar: **تَعْلَمُ الْقُرْآنَ فَانْه نِعْمَ الشَّفِيعُ** Ya‘nī ümmetim siziñ efzaliñiz Kur‘ān-ı Şerīf’i öğrenüp ve nāsa ta‘līm edeniñizdir. Bu ḥadīs-i şerīfin ma‘nā-yı laṭīfinde işāret vārid ki ‘ākıl olan kimseler bundan feyzyāb olup dāimen kıra‘et-i şerīfesinden münfek olmayup okıyer. Zīrā şāh-ı rusul ḥazretleri ümmetine cümleden ziyāde şefkatleri mübīndir. Ve anlarıñ cemī‘ sine ta‘līm olduğı ‘iyāndır. Yine ḥadīs-i āharda Hasenü’l-Baṣrī raḥīyallāhü ‘anh rivāyeti ile gelür. Rasūl-ü Ekrem ve Nebiyyi Muḥterem şallellāhü te‘ālā ‘aleyhi ve sellem ḥazretleri leṭāfet ile buyururlar: **تَعْلَمُ الْقُرْآنَ فَانْه نِعْمَ الشَّفِيعُ** Ya‘nī aşḥābım Furḳān-ı Hākīm’i te‘allüm idin. Ve ümmetimiñ e‘azzi olun. Zīrā Qurān-ı Kerīm rüz-i cezāda şāhibine şefā‘ati muḥarrerdir. Ve bir ḥadīs-i āharda Ebū Ümāme raḥīyallāhü ‘anh rivāyetiyle gelür. Melce’i maṣnū‘āt ‘aleyhi efzālūs şalevāt ḥazretleri se‘ādetle buyurdılar: **مَنْ قَرَأَ رُبْعَ الْقُرْآنِ فَقَدْ أُوتِيَ رُبْعَ النَّبِيِّ وَمَنْ قَرَأَ ثُلُثَ الْقُرْآنِ فَقَدْ أُوتِيَ ثُلُثَ النَّبِيِّ وَمَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ فَقَدْ أُوتِيَ النَّبِيَّ** ya‘nī her kim [51a] Qurān-ı Kerīm’in rub‘unı okursa rub‘-ı nübüvvet virilür. Şülüşüni okursa şülüş-ü nübüvvet virilür. İki şülüşüni okursa kezālik iki şülüş-ü nübüvvet virilür. Ve eger bit-temām okursa temām-ı nübüvvet virilür. Bu faḳīriñ fehminiñ müntehāsı budur ki ya‘nī faẓl-ü şevābı ve ecr-i cezāsı ‘indellāhi mezīd olur dimekdir. Yoḥsa nübüvvetiñ delāleti üzerine vaḥy-i belīg inzāl olan zāt-ı muḥtereme maḥşūşdur. Bu ma‘nā-yı mübīn ḥadīs-i āharda Enes raḥīyallahü ‘anh rivāyetiyle gelür. Şāhib-i se‘ādet efendimiz belāğat ile buyururlar: **يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى لِحَمَلَةِ الْقُرْآنِ تَقَرَّبُوا إِلَيَّ بَنُورِ كِتَابِي أَزِيدُكُمْ** Ya‘nī Hudā-yı Mütē‘āl ‘Azze ismuhū ḥazretleri ḥamele-i Qurān olan ḳullarına buyurur: **يَا مَادِحُ الْفُرْقَانِ** Baña kelām-ı belīgīn nūru ile teğarrup idin. Siziñ ḥayātiniñizi ziyāde ve muḥabbetiñizi ḳulüb-ü ‘ibādimde mezīd idem. **بِحَمْدِ اللَّهِ تَعَالَى عَلَى** Yine ḥadīs-i āharda İbn-i Mes‘ūd raḥīyallahü ‘anh’dan mervīdir ki: Şāh-ı Kevneyn ḥazretlerinin dürd-i bārından şādır oldu ki **تَعْلَمُوا الْقُرْآنَ فَانْه يَكْتُبُ بِكُلِّ حَرْفٍ عَشْرَ** Ya‘nī ḥsnaat ve yikfer ene eṣṣiṭāt ama anı la aḳul m ḥarf v lkn aḳul f eṣṣr v lām eṣṣr v mīm eṣṣr siz Furḳān-ı Hākīm’i te‘allüm idin. Her ḥarf-i muḳābilinde on ḥasene [51b] virilüp ve on seyyiātı tekfır olur. Ümmetim āgāh olun ki ḥarfden murādım elif lām mīm ḥarfi

degildir. Bil ki elif için on ve lām için on ve mīm için on hasene virilür dimekdir. Yine haberde vārid oldu ki her kim Qurān-ı ‘Azīm’i gündüz hatm ederse Haḫḫ celle ve ‘alā ḫazretleri aña yetmiş biñ melā’ike müvekkil kılüb aḫşama dek ana istiğfār ederler. Ve eger gice hatm ederse kezālik yetmiş biñ melā’ike gönderüp şabāḫa dek istiğfār ederler. İmdi bunun ḫaḫḫında eḫādīs-i keşīra çoḫdur. Bu ḫadar ile iktifā olundu. Zīrā bu taḫrīriñ vūs’i anı teḫammülde ‘ācizdir. Pes. İmdi ‘āḫil fāḫim olan kimseler bunun tilāvetinden münfek olur mu? Böyle devlet ve se‘ādet ele mi girür? Bir şey ki hem dünyāda se‘ādet ola ve hem āḫiretde merātib-i ‘āliyāta rafī’ ide. Ānı bıraḡup āḫir şey’e şurū’ eden aḫmak ve eblehdir. Bilā-şekk evvelā bunu taḫşīl it de ba’dehū ne oḫursañ oḫu. Zīrā her ne oḫursañ bunun içindir. Sen ise ey tālib lafzını öğrenmeden ma‘nāsına sa’y edersen ne ḫamāḫatdır ve ne ḫabāḫatdır. Ve’l-ḫāşıl tevḫīḫ Ḥudāya mazḫar olmaḡa muḫtācdır ki bu naşḫi fehm edüp bunun ile ‘amel ide. Tedebbür edüp ‘amel edenler se‘ādet-i kübrāya vāşıl oldular. Sen ise andan ḫabīr degilsin. والله موفق
على القارئین

فصل فی بیان ما ینبغی لحامل القرآن

Bu faşl ḫāmil-i Qurān’a [52a] lāyık olan şeyler beyānındadır. Pes. İmdi ma‘lūmun olsun taḫḫīḫ ḫāri’-i Qurān olan zātlara lāyıḫdır ki ānā-yı leylede ve eṫrāf-ı nehārda şalātde ve ḡayrı yerlerde tilāvet-i şerīfesinden ḫālī olmaya. Zīrā eşerde vārid olmuştur ki şol racül ki vaḫy-i belīḡi ḫıfz edüp gicesiniñ küllisini ḫarāb ile güzār eylese ol kimse Haḫḫ celle ve ‘alā ḫazretlerinden ba’id olup ‘adem-i raḫmetine müsteḫaḫ oldu ne‘ūzū billāḫ. Yine ḫāmil-i Qurān’a elzemdir ki Furḫān-ı Şerīf ile ‘avām-ı nāsdan bir şey’i tālep etmemek şeref menzil ve me’kel melbes ve bunlarıñ emşālī şeyler gibi hemān melce’-i mülizzī’-i bāb-ı Mevlā olup dāimā ḫırā’etinde iḫlāş ide. Ve tilāveti daḡı rızayı bāri ‘azze ismuhū için ola. Zīrā eşerde vārid oldu ki ehl-i Qurān’ıñ olduḡı mevzı’ıñ fevḫine incüden bir ḫayme vaż’ olunur. Melāik-i ‘izām andan bilürler ki ol mekānda mādiḫ-i Furḫān olduḡun. Ne zaman ki ḫāmil-i Qurān cām-ı ecelden şerbet-i mevt-i nūş edüp dār-ı beḫāya ‘āzim olursa ol vaḫt ḫayme’-i ma’ḫūd ref’ olunur. Dünyada olan ikrām uḫrāya teveccüh edüp cinān-i ‘āliyātde ni‘am mā lā yuḫşī ile mütelezziz olur.

rūyu hürmetine ol ‘īd-ü vişāl ile mesrūrīn olan kulları zümresine idhāl eyleye. Āmīn
انت ربی وهو خير الراحمين. yā mu‘īn.

فصل فی بیان طریق اخذ القرآن

Bu faşl Qurān-ı Kerīmīn aḥziniñ ṭarīķi beyānındadır. Pes. İmdi ma‘lūm ola ki evvelā Ḥazret-i Qurān’a şurū‘ eden kimseye erkān-ı kırae’ti bilmek lāzımdır ki üçdür. Birisi resm-i meşāḥif-i Osmāniyye’ye muvāfık ve birisi vech-i ‘arabiyyeye muṭābık ve birisi üstād-ı ḥazıkdan isnād-ı şaḥīḥ ile aḥz etmektir. Zīrā Kelām-ı Bārī ‘azze şānuhū ḥazretleri sāir şey’e kıyās olunmaz. Ve olur olmaz efrād-ı insāndan okunmaz. Ve şeyḥ olan kimselerde bu şartlarıñ vūcūdī lā büddür. Evvelā şıka zāhid ve müḥakḳık müdaḳḳık ve naḳlinde müteḥaffız ve ihlāş-ı nefsinde şāyi‘ ve menāḥī şubuhātın müctenib ve aḥlāk-ı Muḥammediyye ile müteḥallik ve ekser evḳāt-ı mecālīs-i Furḳān ile müzayyi‘ ve ḥilm vaḳārı mezīd ve kibr ‘acebden muḥazzir ve ehl-i dünyādan cāfi ve mekārim-i aḥlāk ile müzeyyen ve esbāb-ı fışkdan ḥālī ve ‘indinde medḥ ve zemmi müsāvi ola. Şāniyen ‘ilm-i Furḳān-ı Ḥakīm’i kemā yenbeḡi ‘ālim ola. [54a] Sālisen aḥkām-ı Qurān’ı bile. Nāsiḥ ile mensūḥu bile. İhtilāf-ı āyātı bile. Resm-i muvāfıkı bile. Ḥattā imāmet kendüye itlāk olup üzerine kıra’et şaḥīḥ ola. Ve ṭalibiñ üzerine daḡi lāzımdır ki her kaçan bir şeyḥ-i üstāda ‘add etdikde ana bir vech ile muḥālefet etmeyüp ve dā’im anın rızāsını gözede ve anı her ḥālde ta‘zīm eyleye. Ve her ne kadar okutursa ana ḳanā‘at eyleye. Zīrā üstād senden e‘lemdir. Eger bir ḥarfı beş sene ta‘līm ederse anıñla iktifā eyleye. Velḥāşıl ḥazret-i Qurān’a ve üstāda ve şürekāya ta‘zīmden münfek olmaya. Zīrā birāder kişi her neye nā’il olursa tevḳir ile nā’il olur. Nerde ḳaldı ki bir üstāddan bir kaç zemān telemmüz itsin de ba‘deḥü bir āḡirine daḡi gitsin anıñ izni olmasın. Okumamana delāletdir. Şaḡın hiç zaḡmet çeküp sa‘y etme. Bir daḡi saña ḥazret-i Qurān nasīb olmaz. Her an tecrübe olunmuşdur. İmdi ‘āḳıl zeki olanlar bu naşḥ ile ‘āmil olup dünyā ve āḡiretde murād-ı maḳşūdlarına vuşul etdiler. والله خير الميسرين

فصل فی بیان اداء القرآن

Bu faşl Kûrân-ı Şerîf'in edâsı beyânındadır. Pes. İmdi mâ'lûm ola ki edâ deyü meşâyih'dan femmen bi-femmin aḥḫe dirler. Kâri'e lâıyık olan budur ki aḥḫinde [54b] ihtimâm edüp şaḥihce tilâvet ile kıra'et eylemek. Zîrâ Kûrân-ı 'Azîmîn kıra'eti beyâz menziledir. Eger ifrâṭ olunur ise beraş olur. Ve eger tefrîṭ olunursa esmer olur. Bunlardan ḥazır edüp ḥâliş meşe beyâzı olarak edâ etmek lâzımdır. Nutukda teklîf ve tü'assire ḥâcet yokdur. Her ne kadar ihtimâm ederseñ ḥaḫḫını ve müsteḥaḫḫını virmege ol kadar şevâbı mezîd olup 'indellâhi maḫbûl maḫbûb olursun. Zîrâ haberde vârid oldu ki ehlü'l-Kur'an hem ehlüllâh ya'nî ehl-i Kur'an Allah'ın muḫarreb kullarıdır. Nitekim bu ma'nâ-yı mü'ekked Aḥmed bin Ḥanbel raḥimehullâh ḥazretlerinden maḫkîdir. Ben Ḥudâ-yı Müt'eâl 'Azze şanı ḥazretlerini ru'yâda bilâ-keyf müşâhede eyledim. Münâcât edüp ya Rabbi cenâb-ı 'izzetine ne 'amel ile teḫarrup olunur didim. فقال بكلامی یا احمد بلا حرف ولا صوت Kelâmım ile yâ Aḥmed deyü buyurdi. Tekrâr yine münâcât edüp su'âl etdim: Ya Rabbi ma'nâsını fehm ile yohşa fehmsiz mi? فقال بفهم ام بغير فهم Ya'nî benim nûr-i münezzelimi tecvîd ile ḥaḫḫını edâ ederek tilâvet eden 'ibâdimdir. Gerek ma'nâsını fehm eylesün ve gerek etmesün. Efzâl-i müteḫarrib budur. Ḥadîs-i âḥarda mevrûd ki حملة القرآن Ya'nî ümmetimin eşref evlâsı ḥamele-i Kur'andır ki ḥaḫḫını edâda kuşûr etmeyüp mûcib-i [55a] mûḫtezâsı ile 'âmil olanlardır. İmdi kâri'lere edâsını kemâ yenbeḡi şeyḫinden aḥḫ etdiği gibi zabṭ etmek vâcibdir. Zîrâ Allâh Ḥaḫḫ celle ve 'alâ ḥazretlerinin kelâm-ı şerîfidir. Sâ'ir şey'e kıyâs degildir. Ziyâde ihtimâm ve zabṭa muḫtâcdır. Ba'zı kimseler kendü zu'munca ve 'aḫl-ı kâşırın mûcibince okurlar. Meşâyih-i ḥuzzâḫın edâlarına muḫâlif ve 'Arab 'Urebânın elfâzına münâfî kendülerinden ḥarfler icâd edüp ḥazret-i Kur'an'a işler ederler ki ضيعك الله كما ضيعتني beddu'âsına münîl olurlar. Ve ḥadîs-i şerîfin mâ-şıdkında mev'ûd olan va'de mütteḥik olurlar. رب تال القرآن والقرآن Ya'nî çok kâri vârdır ki ḥazret-i Kur'an'ı okur lâkin Kur'an-ı 'Azîm âña adem-i raḥmet ile du'â eder. Hoş imdi dünyâda cezâsın bulup her birisi bir derde giriftâr olurlar. Âḫiretde ise ancak cezâsın Bârî te'âlâ bilür neler gelse gerekdir başına. Ey ḡarîb insan. Gel imdi bu işden fâriḡ ol. Ḥaḫḫ'a tâbî olup peygamber-i zîşândan bu âña gelence me'hûz olan kıra'etiş aḥḫ et. Eger saña bir zarar işâbet ederse ki fakîre ne ṭarîḫ

ile beddu‘ā ederseñ et recā ederim ki [55b] Hakk sübhāne ve te‘ālā hazretleri takşirātını ‘afv edüp mağfūrinden olman bilā-şekkdir Hakkā tābi‘ olmanın sebebiyle.
العبد معثير والله غفير

فصل فى بيان اشتراك اللغات فى الحروف وانفراد بعضها ببعض

Bu faşl hürüfda luğatın iştiraki ve ba‘ zısı ba‘ zısından münferid olması beyânındadır. Pes. İmdi ma‘ lûmuñ olsun taḥkîk-i hürûf-i hecā ‘-i ‘ Arabiyye ‘-i evşaliyye ve meşhûra yigirmi toköz harfdır. Lüğât-ı ‘ Arab ile lüğât-ı ‘ Acemde isti‘ mâli müşterekdir. Lâkin ba‘ zı harf ancak kelâm-ı ‘ Araba maḥşûşdur. Zebân-ı ‘ acemde müsta‘ mel değildir. Harf-i zâ gibi. Zîrâ harf-i zâ ile Arab münferid olmuştur. Ba‘ zılar lüğât-ı ‘ acemde hâ harfi daḥi yokdur deyü taşriḥi mübeyyendir. İmâm Aşma‘ i lisân-ı Rûm ‘da ve zebân-ı Fars ‘da harf-i tā ve selîka ‘-i Süryānî ‘de dāl harfi ma‘ dūm olduḡı zâhirdir didi. Bu harfleriñ zebân-ı Fârside ‘ adem gibi altı harf daḥi lisân-ı ‘ Arabda isti‘ māl-i keşir ve lüğât-ı ‘ Acemde cerayân-ı kalîl bil ki sâir luğatlarda daḥi ‘ adem-i isti‘ māl-i aḡleb olduḡı ‘ ayandır. Ġayn şād zād kâf zâ şâ harfleridir. Velḥâşıl luğatlarda müşterek ve ġayr-ı müşterek olan yigirmi toköz harf-i hürûf [56a] hürûf-i aşliyye ve meşhûradır. Ammâ beş harf daḥi vardır ki ancak kelâm-ı ‘ Arabda müsta‘ meldir. Bunlarıñ üzerine zâ ‘iddir. Evvelkisi nûn-i ḥafîfedir. Mişâl tenvîn daḥi şol nûn-i ḥafife ki kâf cîm daḥi bunlarıñ emşâli şeyler ‘ indinde ihfâ olur. Ve daḥi şol nûn-i ḥafife ki ef‘ âl anıñla te‘ kîdlenür. Zîrâ bunlarıñ maḥrecleri nûn-i müteḥarrik ve nûn-i şaḥîḥ-i sâkiniñ maḥrecinden değildir. İnşâallâhü te‘ ālā qarîben bahşı gelür. İkincisi elif-i mümâledir. Ya‘ nî şol elifdir ki elif ile yâ beyninde bir harfdır. Ne elif-i ḥâliş ve ne yâ ‘-i ḥâlişdir. Hemân lafz-ı yâya qarîb bir elifdir. Aşḥâb-ı imâleniñ kırā ‘etleri gibi. Mişâl الهدى والعلى Daḥi bunlarıñ nazîrî kelimelerde Furkân-ı Hâkîm ‘de bisyârdır. Üçincisi elif-i müfehḥamedir. Ya‘ nî şol elifdir ki lafz-ı muḥâliṭ olur. Teḡarrub-i müfehḥamîne lafz-ı vâvdan nitekim elif-i mümâleniñ lafz-ı teḡarrub-i mürakḡḡîne lafz-ı yâdan muḥâliṭ olduḡı gibi. Mişâl صلاة ومصلی وطلاق gibi ki Verş ‘iñ kırā ‘etidir ve lüğât-ı ehl-i Hicâz ‘dır. Nitekim ba‘ zı naḥviyyîn صلاة lafzınıñ vâv ile kitâbet olunduḡını elifini tefḥîm edenleriñ luğatı üzerinedir deyü naşşları zâhirdir. Dördincisi şād-ı

müşemmedir. Ya‘ nî şol şâddir ki lafz-ı zây lafzı ile [56b] muhâliṭ olur. Mişāl الزراط ve emşâlleri gibi. Bu daḥi ne sād-ı ḥālîş ve ne zā-yı ḥālîşdir. Hemen ikisiniñ beyninde bir ḥarfdır. Zîrâ maḥrecde ve şafıra şıfatında iştirâkleri nümâyândır. Bu ecilden ikisiniñ beyninde bir ḥarf vaz‘ olundu. Lâkin edāsından ekşer nās ğāfillerdir. Ekşeri zā okurlar. Ve ba‘ zısı zā-yı ḥālîş ve ba‘ zısı zād-ı za‘ ife ile telaffuz ederler. Pek ḳalîldir ki işmām-ı şaḥîḥ ile tilâvet eder. Zîrâ işmām tam budur ki nev‘ ammā şād nev‘ ammā zây ola. Ya‘ nî şād ile zây ḳarışık ola. Yoḥsa biriñ vücdü ve biriñ ‘ademî degil ikisinden de bulunmak lâ-büddür. Ve ḳâri’iñ üzerine daḥi vâcibdir ki bunun edāsında ğāyet ihtimām edüp üstād-ı ḥazîḳdan ‘ale’l-eşahḥ aḥz ve zabd etmek. Yoḥsa olur olmaz eşḥāşîñ işi degildir. Zîrâ bu ‘ulūm-i Ḳur’āniyye ise ancak meşāyiḡ-i ‘izāmından ṭab‘-i selīm ve ḥālî zihni ve şaḥîb-i ver‘ ve şıḳa’-i müḥaḳḳıḳ ve zāhid-i müdaḳḳıḳ olan zātdan aḥz ve riyāzata muḥtâcdır. Beşincisi hemze’-i beyne beynedir ki ne hemze’-i ḥālîş ve ne ḥarf-i āḥari ḥālîşdir. Hemzeden ğayrı hemân iki ḥarf beyninde bir ḥâldir. İmdi bunun daḥi üç [57a] ḥâlî vardır. Eger meftûḥda olursa hemze ile elif beyninde ḳılınur. Mişāl رای gibi. Ve eger maẓmûmda olursa hemze ile vāv beyninde ḳılınur. Mişāl موسى gibi. Ve eger meksûrda olursa yâ ile hemze beyninde ḳılınur. Mişāl شتم gibi. Velḥāşıl bu beş ḥarfe ḥurûf-i fer‘iyye’-i meşhûra tesmiye olundu. Zîrâ bunlarıñ ḳirā’ât-i şaḥîḥada ve rivāyât-ı şariḥada vuḳu‘i zāhirdir. Ammā ba‘ zı Arab ‘iztirāb ‘indinde yedi ḥarf daḥi isti‘māl ederler lâkin kelām-ı faşîḥde cereyân-ı ḳalîl ve Furḳân-ı Ḥakīm’de ‘adem-i vuḳû‘i bî-raybdır ve hem şāz ve nâdir. Evvelkisi ṭāl ile tā beyninde bir ḥarfdır. Mişāl طالت تالت gibi. İkincisi bā ile fā beyninde bir ḥarfdır. Mişāl بور فور gibi. Üçüncüsü ḳāf ile kāf beyninde bir ḥarfdır. Mişāl قوم كوم gibi. Dördüncüsü zād-ı za‘ ifedir. Mişāl ṭāif-i ma‘ ḥüdeniñ ḳirā’etleri gibi. Beşincisi cīm ile kāf beynindedir. Mişāl صبع سبع gibi. Altıncısı sîn ile şād beynindedir. Mişāl صبع سبع gibi. Yedincisi şîn ile kāf beyninde bir ḥarfdır. Mişāl غلامك غلامش gibi. Ammā dört ḥarf daḥi vardır ki zebân-ı ‘acemde isti‘mālî keşir ve luġāt-ı ‘Arabda mevcûdiyyeti ḳalîl ve luġat-ı Ḳur’āniyyede [57b] ma‘dûmiyyeti mübîndir. Her ne ḳadar ba‘ zı Mışriyye ve Yemân’iñ luġatlarında cārî olduysa bile cīm ğāf jā pā ḥarfleridir. Velḥāşıl bu ḥurûflara fer‘iyye ve ğayrı meşhûra dindi. Zîrâ Kelām-ı Bārî azze şânı ḥazretlerinde

hiç vāki‘ olmamıştır. İşte hurūf-i hecā’-i ‘Arabiyyeniñ aşliyye ve fer‘iyyesi kırk beş harfe bâliğ oldu. فافهم جدًا والله اعلم با لصواب واليه المرجع والمآب

فصل فى بيان مخارج الحروف والقابها

Bu faşl meḥārici ḥurūf ve elḳāb-i ḥurūf beyānındadır. Pes. İmdi ma‘lūmun olsun müteḥaḳḳıḳ meḥāric-i ḥurūfda e’imme-i muḳri’ın raḥimehullahu teālā hażarātı ihtilāf etdiler. İmām Ferrā ve ittibā’-i meḥāric on dört addedüp ḥurūf-i zelḳiyye’i maḥrec-i vāḥidden kıldılar. Sībeveyh ve aşḥāb ḥurūf-i cevfiyye’i isḳād edüp on altı deyü naşş etdiler. Şeyḥ Ebü’l-Ḳāsım veliyyullāh ḥazretleri daḥi ḳavl-i şāniyi ihtiyār edüp ana zāhib oldu. İmām Ḥalīl raḥimehullāh kitāb-ı ‘aynınıñ evvelinde meḥāric-i ḥurūf on yedi ve ilḳāsı ondur deyü zıkr-i mübındır. Ve Şeyḥ Şemsü’d-dīn İbnü’l-Cezeri bu ḳavli ihtiyār edüp mezḥeb-i muḥtār deyü naşşı şābitdir. İmdi meḥāric daḥi üç şey’e münḥasırdır. Ḥalḳa lisāna şefeye [58a] ammā femiñ ise bunlara ‘umūmiyyet-i eḳhardır. Evvelki maḥrec elif ve uḥteyn ki vāv ve yā’-i sākinelerin maḥrecidir ki cevfdendir. Ya’nī hevā’-i femden ḥurūc edüp āḥir-i ḥalḳa muttaşıl olurlar. Bunlara cevfiyye ve hevāiyye tesmiye etdiler. İmām Ḥalīl’in ğayrısı bunlar ile böyle hemzeyi daḥi cevfdan add etdi. Zīrā hemzenin maḥreci daḥi şadra ḳarīb mevzi’den zuhūr edüp cevfe muttaşıl olduğundan nāşī. Lākin mezḥeb-i muḥtār evvelkisidir. İkincisi hemze ile hā maḥrecidir ki aḳşā-yı ḥalḳdır. Lākin e’imme beyninde ihtilāf olundu. Hā mı muḳaddem ḥurūc eder yohsa hemze mi? Mezḥeb-i Sībeveyh budur ki elifi hānıñ üzerine taḳdīmdir. Nitekim Cezeri’niñ kelāmından fehm olan budur. Ammā ba’zılar hemze ile hā’i mertebe’-i vāḥideden add etdiler. Ve ba’zılar daḥi hemze muḳaddemdir deyü zāhib oldular. Tefekkür olunsa aḳvālin şıḥḥati nümāyān olur. تامل Üçincisi ‘ayn ile hā maḥrecidir. Vasaṭ-ı ḥalḳdandır. Yine bu mevzi’de daḥi ihtilāf-ı e’imme zāhirdir. Kelām-ı Sībeveyh ‘ayn’ı hā üzerine taḳdīmi mübındır. Ve Mekkī’niñ naşşı da budur. Ammā Mehdevī hā’i ‘ayn üzerine teḳaddüm ihtiyār etdi. Tedebbür ile ḳavliniñ eşaḥḥi [58b] yine ‘ayān olur. فافهم جدًا Dördincisi ğayn ile hā maḥrecidir ki ednā-yı ḥalḳdır. Yine bālāda güzār idin bu zeylde daḥi ihtilāf-ı eimmeniñ zuhūri bī-raybdır. Muḥtār-ı Sībeveyh ğaynı hānıñ üzerine tercīḥdir. Ve şeyḥānıñ merzīleri de budur. İmām Mekkī

hā'i ğayn üzerine taqđīmi tecvīz etdi. Bu dağı naẓar-ı 'amīg ile mübeyyen olur. تدبر

Bu altı harfe ḥalkī tesmiye olundu. Beşincisi kāf maḥrecidir. Altıncısı kāf maḥrecidir. İkisi de aḫṣā-yı lisāndan ve müḥāzisi ḥanek-i e' lādandır. Lākin kāf harfi lehāt tarafına düşer. Kāf ise andan aṣağısına fem tarafına vuḫū' eder. Bu iki harfe lehvī dirler. Lehāt deyü fem ile ḥalk beyninde olan laḥm-i ṣağīra dirler ki kelām-ı nāsda aña küçük dil ta' bīr ederler. Yedincisi cīm ṣīn yā maḥrecidir. Vasaṭ-ı lisān ile ḥanek-i e' lāniñ vasaṭı muḳābilinden ḥurūc ederler. Bu ḥurūflara ṣecerī deyü laḳabladılar. Ṣecer deyü İmām Ḥalīl 'inde müferriḥ fem'e dirler. Ammā ğayrılarıysa ağzıñ iki cānibinde olan liḥyelere dirler ki aña 'anfeḳa ta' bīr ederler. İmdi bu zeylde dağı rāyiḥa'-i iḥtilāf müşemmdir. Muḥtār Mehdevī cīm ile yā'yı taqđīm ve ṣīn'i anlara velīdir. [59a]

Nitekim Şeyḥ İbnü'l-Cezeri'niñ merziyyesi de budur. Sekizincisi zād maḥrecidir. Ḥāfe'-i lisāndan cānibinden azrās-ı velī ederek ḥurūc eder. Lākin sol taraftan zuḥūrī ṣa' bdir. Sağdan ḥurūci es' abdır. Zīrā ḥurūflar içinde bu harf ḳadar lisāna te' assūr virür bir harf yokdur. Şimdi ekşer-i nās soldan ḥurūc etdürürler. Sağdan şudūr etdürür pek ḳalīldir. Ammā cānibinden me'an zuḥūr etdürmesi ancaḳ ḫazret-i 'Ömer raḫıyallahu teālā 'anh ḫazretlerine maḫşūşdur. Pes. İmdi ma' lūmuñ olsun taḫḳıḳan esnān dađı dört ḳısmā munḳasemdir. Bir nev'i ṣenāyādır ki dört dıřdır. İkisi fevḳada ve ikisi taḫtededir. Birine ṣenāyā-yı 'ulyā ve birine ṣenāyā-yı süfliye dirler. Bundan şonra dört dıř dađı vardır ki ṣenāyāyı velī eder. Her cānibde birerdir rubā'ıyyāt dirler. Ba' dehū dört dađı bunun gibidir. Anlara enyāb dirler. Yine bundan şonra bāḳīsine ezrās dirler. Bu ezrāsın da dördüne zavāḥik ve on ikisine zavāḥin ve dört evāḫirde olan dıřlere nevāciḫ dirler. Lākin bu nevāciḫ her efrād-ı insanda bulunmaz. Zīrā bu dıř insan kemāl-i 'aḳle bāliḡ olduḳdan şonra neş'et eder. Anıñçün zırs 'aḳl ve ḫilm tesmiye etdiler. فانظر الى حكم الله عز وجل

Doğuzinci [59b] lām maḥrecidir. Ḥāfe'-i lisāniñ evvelinde enyāba vāşıl olduḳı ḫālde ve meḫāzisi ḥanek-i e' lā ve lişeden ḥurūc eder. Lākin zāḫikin semtine meyillidir. Yoḫsa ṣeniyye tarafına degil. Sībeveyh ise bunuñ ḫilāfına zāhibdir. İmdi ma' lūmun olsun ki meḫāric içinde lām maḥreci ḳadar vūs'atli maḥrec yokdur. Anıñçün evse'-i maḥrec tesmiye olundu. Oninci nūn maḥrecidir. Ra's-i lisāndan yine lişe'i velīdūp lāmniñ altına bir miḳdār meyl ederek şudūr eder. Ba' zılar fevḳinden

zuhûrini tecvîz etdi. Bu ise ezyâkıdır. Lâkin mezheb-i muhtâr evvelkisidir. On birinci râ mahrecidir. Bu daği nûn mahrecine karîbdir. Lâkin zahr-i lisâna edhaledeñdir. Mezheb-i huzẓāk ve ehl-i tedkîkîniñ muhtârları da budur. İmam Ferrâ'nıñ üçini bir mahrecden 'add etmesi teferruddur. İmdi bu hurûflara zelkiyye tesmiye etdiler. Bunlar taraf-ı lisândan hurûc etdikleriçün. Zîrâ tarafa kayarlar zelğ daği dirler. فافهم On ikinci tâ dâl tâ mahrecidir. Ra's-i lisânıñ beyniyle ve uşûl-i şenâyâ-yı 'ulyânıñ beyninden hanek-i e' lāya muşa' aden hurûc ederler. Bunlara daği niğ' iyye tesmiye etdiler. Zîrâ bunlar niğ' ı gâr-ı e' lādan zuhûr ederler. Gâr deyü dāhil-i halka dirler. Pes. İmdi bunda [60a] bir nükte'-i laṭife vardır. Eger su'âl edersen ey kārî niçün bunlara niğ' iyye tesmiye olundu. Zāhıran bunlar dāhil-i hanekden şudûr etmezler. Bil ki ra's-i lisân ile şenâyâ beyninden hurûc ederler. Nice niğ' tesmiyesi şahîl olur. Galaṭdır dersin cevâb virilür ki bunlara niğ' iyye tesmiyesi kendüleri bundan hurûc etdüğü için degildir. Bil ki mahrecleri buña mücāvır olduğıçündür. Yoḥsa sâ'irleri gibi haḳîkatine nazar ve kıyâs olunmaz. Zîrâ bu 'ulûm 'ulûm-i 'aḳliyye ve kıyâsiyye degildir. Bil ki naḳliyye ve aḥziyyedir. فتامل يظهر لك وجه الخال On üçüncüsü sîn şād zây mahrecidir. Taraf-ı lisân ile şenâyâyı süfliyenin eṭrâfındadır. Bu hurûflara esliyye deyü laḳabladılar. Zîrâ bunlara esel-i lisândan ya' nî dilin keskininden şudûr ederler. On dördüncüsü zāl zā şa mahrecidir. Taraf-ı lisân ile şenâyâ-yı 'ulyânın eṭrâfındandır. Bunlara daği lişeviiyye tesmiye etdiler. Zîrâ bunların mevzi'-i hurûcları lişeden ya' nî menbit-i esnândandır. On beşincüsü fâ mahrecidir. Bâtın-ı şefe'-i süfliñden ve şenâyâ-yı 'ulyânın eṭrâfındandır mevzi' i zuhûrları. On altıncüsü vāv bā mîm mahrecidir. Şefeteyndendir. Ya' nî iki tuṭaḳın beyninden tevellüd ederler. [60b] İmdi bu dört harfe şefeviiyye tesmiye etdiler. Zîrâ bunların mevzi' i hurûcları şefedendir. On yedincüsü ğunne mahrecidir. Ḥayşūm denür ki dāhil-i enfdır. Bundan şudûr eder. Ḥattâ vaḳt-i tilâvetde burnini tuṭsuñ hurûc mümkün olmaz. Zîrâ sedd-i enfdır. Nükte'-i laṭife eger su'âl olunursa ki ğunne didikleri şey' bir şıfatdır yoḥsa harf degildir. Şıfatının ise zikri bu maḳâmda lâyıḳ degildir. Bil ki mevzi' i beyânı bahş-i şıfatdadır dinilürse cevâb virilür ki ğunnenin bu hinde zikri nûn-i muḥfâtıdan 'ivâzdır. Yoḥsa lafzı murâd degildir. Zîrâ nûn-i muḥfâtın mahreci ḥayşūmdur. Ğunne ise anın şıfatıdır. Çünkü nûn-i muḥfât zāhıran hatda

bulunmaz. Bil ki h̄in-i tilāvetde bulunur. İsmi mevcūd cismi nā-mevcūd kabīlindendir. عفا gibi. Andan nāṣī şıfatını anıñ menzilini tenzīl eyleyüp ğunneniñ zıkrını meḥāriciñ silkine muntazam eyirlirler. Bu ecildendir ancak. Velḥāşıl yigirmi toḳuz ḥarf-i meşhūru 'aşliyye ve bir de fer' iyyeniñ on yedi maḥreci ve on na' tı bu maḳāmda nihāyet bulup temāmı nümāyān oldu. فافهم جدا İmdi ḥurūf-i meşhūra fer' iyye ile ğayr-ı meşhūranıñ meḥārici ḳaldı. Ānı daḫi [61a] bilmek ḳāri 'i Ḳur'ān'ıñ üzerine lāzımdır. Her ne ḳadar Furḳān-ı Ḥakīm'de ba' zının zıkrı cārī olmadıysa bile gene beyāna muḥtācdır. Anlarıñ daḫi te' dādini bālāda mūrūr idin meḥāriciñ vefḳine serd edelim. On sekizinci elif-i mümāle maḥrecidir ki elif-i ḥāliş ile yā-i ḥālişanıñ maḥrecleriniñ beynindendir. Ya' nī elifiñ maḥreci cevfden ve yāniñ vasaṭ-ı lisāndandır. Bu ise ikisiniñ beyninden şudūr eder. On toḳuzuncisi lām-ı müfehḥame maḥrecidir. Lām-ı merḳıḳ beyniyle elif-i ḥāliş beynindendir. Ya' nī lāmın ṭaraf-ı lisāndan ve elifiñ gene cevfdendir. Bu daḫi ikisiniñ meyānından ḥurūc eder. Yigirminci şād-ı müşemme maḥrecidir. Zāy ile şād-ı ḥāliş beynindendir. Yigirmi ikincisi hemze beyne beyne maḥrecidir. Hemze 'i ḥāliş ile ḥarf-i āḥar beynindendir. Ya' nī elif ise elifiyle vāv ise vāviyle yā ise yā ile hemze beyninden tevellūd eder. Yigirmi üçüncisi ṭā-i mehmūse maḥrecidir. Ṭā'-i ḥāliş ile tā beynindendir. Ya' nī tā ḥarfiniñ hemsini ṭāya virüp ve ṭānın itbāḳını daḫi za' if edüp ikisiniñ beyninde bir ḥarf zuḥūr eder. El-ān ba' zı lisān-ı nāsda okunan ṭalar gibi. Yigirmi dördüncisi bā'-i mūte'effife maḥrecidir. Bā'-i şaḥīḥ ile [61b] fā'-i ḥāliş beynindendir. Ya' nī fā'nıñ te'effüf şıfatını bā'ya virüp ve bā'nıñ cehr şıfatını maḥf edüp ikisinin beyninden bir ḥarf şudūr eder. Şimdi ṭa'if-i 'acemiñ bāları gibi. Yigirmi beşincisi ḳāf-ı mehmūse maḥrecidir. Ḳāf ile kāf beynindendir. Ya' nī kāfiñ hemsini ḳāfa virüp ve ḳāfiñ isti' lāsını giydürüp ikisiniñ beyninden bir ḥarf çıkar. El-ān cūhhāliñ ḳāfları gibi. Yigirmi altıncısı zād-ı müstehcene maḥrecidir. Zād-ı faşīḥ ile zā-yı ḥāliş beynindendir. Ya' nī zā şavtine müşābih bir ḥarfdır. Ṭāif-i me' hūdeniñ zu' mları gibi. Yigirmi yedincisi cīm-i mehmūse maḥrecidir. Cīm-i şaḥīḥ ile kāf-ı ḥāliş beynindendir. Ya' nī kāfa müşābihdir. Ṭāife'-i Boşnāḳlarıñ kāfleri ve 'acem ṭāifesiniñ cimleri gibi. Yigirmi sekizincisi sīn-i müfehḥame maḥrecidir. Sīn ile şād beynindendir. Ya' nī sīniñ müstefile şıfatını müsta' liye şıfatına tebdil edüp ve şādınıñ müsta' liyesini za' ifce edā

edüp ikisiniñ beyninden bir harf ħurūc eder. El-ān ba‘zı kimselerin ħırā’etleri gibi. Yigirmi toközuncisi ūn-i ġayr-ı mütefeūū maħrecidir. ūn-i ħāliū ile kāf beynindendir. Ya‘nī ūn-ıñ tefeūūsini neū edüp kāfa ūbīh ederek bir harfdır. Otuzinci [62a] kāf-ı eūamm maħrecidir. Nūn ile kāf beynindendir. Ya‘nī kāf-ıñ hemsini zā’ıl edüp ve nūnuñ ġunnesini kāfa virüp ikisiniñ beyninden bir harf zūhūr eder. ‘Acemlerin kāfı gibi. Otuz birinci zā-yı müūemm maħrecidir. Cīm ile zā-yı ħāliū beynindendir. Ya‘nī cīm-ıñ ūdīde ūfat-ıñı maħv edüp ve zāya daħı tefeūū ūfat-ı virmekdir. Yine tā’ife’-i ‘acemiñ zāl-ı gibi. Velħāūıl kırk beū harf-ıñ otuz bir maħreci takrīb ve taħmīnen ‘ale’l-ecmāl zıkr olundu. Ve illā ħaķīķine naẓar olunursa her harf-ıñ maħrecleri ‘ale’l-infirād baūkadır. Pes. İmdi ma‘lūmuñ olsun ħurūfuñ maħreclerini bilmek murād olursa bilmesiniñ tarīķi iki dūrlüdür. Eger maħreci murād olunan harf-ıñ ismi iki harfli olup da sākīn olursa ba ta ta gibi evveline bir hemze’-i vaūl getürüp okıyler. ūavt her nerede munķatı’ olursa evvel harf-ıñ maħreci anda zāhir olur. Miūāl ab at at gibi. Ve eger evvel harf-ıñ ismi üç harfli olup da müteħarrik olursa ħīm ħīm ħīm gibi ol zemān āħirine bir hā’-i sekte getürüp telaffuz olunursa mevķi’-i ūdūri nūmāyān olur. Miūāl ħe ħe ħe gibi. Nitekim İmam Ĥalīl’in aūhābına ce‘al-ıñ cīmden su’āl edüp anlar daħı ismiyle telaffuz edüp cīm didiler. [62b] İmam daħı anlarıñ ħavillerini redd edüp siz zā ismiyle tekellūm etdūñüz müsemmasıyla telaffuz idūñüz ki ħe dir deyü emirleri bu tevcīhe mübeyyendir. Zīrā ħurūflarıñ ismiyle müsemması baūkadır. İsimleri ħīm ba ta ta gibi mersūmdır. Müsemmalarıysa ab t t ħ gibi merķūmdır. فتفكر بالنظر الرقيق والله المستعان وعليه التكلان

فصل فى بيان صفات الحروف

Bu faūl sıfāt-ı ħurūf beyānındadır. Pes. İmdi ma‘lūm ola ki sıfāt-ı ħurūf daħı iki kısmdır. Bir nev‘i meūhūra ve biri ġayr-ı meūhūradır. Lākin meūhūra olan on yedi miķdārı mevcūtdur. Mā ‘adāsı kırk dōrt ūfata varınca ġayr-ı meūhūradır. Evvelkisi hems ūfatıdır ki on harfde vūcūdi mübeyyendir. Bu kelimelerde cem‘ olmuūdur. فحثه harfleridir. Ba‘zı müteahħir-ıñ kāf ile tāy-ı iħrāc edüp ve bu harfleri anlara idħāl etdi. عغيص ظب harfleridir lākin mezheb-i eūaħħ cumhūr mezhebidir. Ma‘nā-yı

hems kaçan harfler telaffuz olundukda nefesiñ harf ile me‘an cereyân etmesidir. Zîrâ bunların hurûc ‘indinde mahreclerine za‘f ile ittikâ’ ederler. Anıñ çün hems tesmiye olundu. فافهم İkincisi cehr şıfatıdır. [63a] Bu dañi on toköz harfdır. Bâlâda güzâr eden bu lafızlarda derc olmuştur. ظل قيد بطعم رز ضا واذ نفع harfleridir. Hemsîñ zıddıdır. İkisi bir harfde bulunmaz. Ma‘nâ-yı cehr kaçan kârî bu harfleri kırâ’et etdikde nefesini habs-i kavîyle men‘ eder. Zîrâ kavîdir ve mevzi‘i hurûcuna dañi i‘timâd-ı kavîyle i‘timâd etdügiçün mechûra tesmiye olundu. Üçüncisi şedîde şıfatıdır. Bu dañi sekiz harfededir ki bu ‘ibâretde mecmû‘dur. اجدت كقطب harfleridir. Ma‘nâ-yı şedide kaçan tâlî bu harfleri okusa nuṭṭa ‘indinde şavt-ı gâyet habs olur. Anıñçün şedîde tesmiye etdiler. Nükte‘-i laṭîfe eger su‘âl olunursa ki cehr ile şedîde beyninde fark nedir ki başka şıfat ‘add olundu. İkisi de kavîlînde birdir. Cevâb virilür ki cehrde nefes habs olup şavtda bir miḳdâr cereyân sehl bulunur. Ammâ şedîde ise inḥişâr-ı tām ile münḥaşır olup anda hiç cereyân bulunmaz. Ya‘nî hem nefesi ve hem şavtı me‘an habs eder. Andan nâşî başka şıfat ‘add olunup fark bulundu. Şâhib-i kıyâset olanlar farkını fehm ederler. Tevcîhe ḥâcet yokdur. فتدبر Dördüncüsü riḥve şıfatıdır. On altı harfdır ki bu lafızlarda cem‘ olmuştur. حث خط شص هز [63b] ضغت فذ وای harfleridir. Ma‘nâ-yı rehâvet bir harf-i za‘îfdir ki kaçan telaffuz olunsâ şavt-ı nuṭṭa ile böyle cereyân eder. Zîrâ mahrecine za‘îf ile i‘timâd etdügiçün. Yine sâbıkda mürûr eden nükte‘-i laṭîfîñ bu maḳâmda zuhûri bî-raybdır. İmdi hemsde za‘îf riḥvede za‘îf ikisinde de za‘îfiyyet mevcûd fark nedir. Fark zâhir budur ki hemsde nefes cereyân eder. Yalnız ammâ riḥvede ise ikisi me‘an cereyân etmesi muḳarrerdir. Her ne kadar ba‘zı mehmûse harflerinde bulunmasâ dañi bulunanlarda mevcûdiyyeti mübeyyendir. Andan nâşî râḥy-i iḥtilâfî müşemm oldu. فتفكر Beşincisi beyniyye şıfatıdır ki beş harfdır. لن عمر harfleridir. Ba‘zıları لم يرونا harfleridir didiler. Vâvı ve yâyı ve elifi beyniyyeden ‘add etdiler. Şeyḥ Ebû el-Kâsım eş-Şâtıbî raḥimehullah bu üçüni riḥveden serd etdi. Mezheb-i muḥtâr budur. Ma‘nâ-yı beyniyye kaçan kârî bu harfleri tilâvet etdikde nev‘ân-mâ şiddet şıfatı ve nev‘ân-mâ riḥve virmelüdü. Ya‘nî şavtıñ bir miḳdârını habs ve bir miḳdârını cereyân-ı sehl ile cery etdirmelüdü ki ḥattâ beyniyye tesmiye oluna. Altıncısı ḳalḳale şıfatıdır ki beş harfdır. Bu ḳavilde cem‘ olmuştur. قطب جد [64a]

harfleridir. Ma‘nā-yı kâlkâle kaçan tâlî bu harfleri edâ etdikde nuṭṭunda bir şavṭ zâhir olur ki nireye müşâbih olur. Ya‘nî harf mahrecinden ḥurûc etdikde ‘alâ ḥâl-i karârda da olmaz. Nev‘ân-mâ bir hareket-i za‘ife bulunur. Gerek vakıfda olsun ve gerek vaşılâda lâkin vakıfda zuhûri ebyendir. Laḳlaḳa daḥi dirler. Yedincisi isti‘lâ şıfatıdır ki yedi harfde zuhûri bî-raybdır. خص ضغط قظ harfleridir. Ma‘nā-yı isti‘lâ kaçan kârî bunları kırâ’et etdikde lisân ḥanek-i e‘lâya şu‘ûd eder ancak. Sekizincisi müsteflâ şıfatıdır ki isti‘lânî mâ-‘adâsı yigirmi iki harfdir. Ma‘nā-yı istifâle kaçan lâfız yine bu harfleri telaffuz eylese lisân ḥanek-i su‘ûd etmez aşağıda kalur. Andan nâşî müsteflâ tesmiye olundu. Tokuzuncisi muṭbeḳa şıfatıdır. Dört harfde vücûdi ma‘lûmdur. صضطط harfleridir. Ma‘nā-yı itbâḳ kaçan nâṭıḳ bunları nuṭṭ murâd itse lafzı ‘inde lisân-ı riḥiñ ‘adem-i ḥurûciyle me‘an ḥanek-i e‘lâya munṭabıḳ olmasıdır. Nükte-i laṭife eger su‘âl olunursa ki şıfat-ı isti‘lâ ile şıfat-ı itbâḳıñ farkı nedir. İkisi de me‘an ḥanek-i e‘lâya şu‘ûd ederler. Cevab virülür ki şıfat-ı itbâḳ ile isti‘lânî [64b] fark-ı zâhiri budur ki kaçan itbâḳ harfleri telaffuz olunduḳda lisân ḥanek-i e‘lâya kâlkâr. Velâkin lisân ile femiñ arasından riḥ ḥurûc etmez. Ammâ ḥurûf-i şelâse ki خا غين قاف bunlar daḥi edâ olunduḳda lisân ḥanek-i su‘ûd eder. Velâkin riḥiñ ḥurûciyle böyle olduḳ mübeyyendir. Zîrâ bu üç harfde inṭitâḥ şıfatının vücûdi ‘ayândır. Harf-i itbâḳ ise bunun ḥilâfına mülâbesedir. لا يجتمعان kabîlindendir. Onuncisi inṭitâḥ şıfatıdır ki muṭbeḳanıñ mâ-‘adâsı yigirmi beş harfde mevcûdiyeti nümâyândır. Ma‘nā-yı inṭitâḥ kaçan tâlî bu harfleri tilâvet etdikde lisân ile ḥanek beyninde riḥ munḥaşır olmayup harfiyle böyle ḥurûc etmesidir. On birincisi müzleḳa şıfatıdır ki altı harfdir. فر من لب harfleridir. Ma‘nā-yı müzleḳa kaçan lâfız bunları telaffuz eylese lisândan ve şefeteynden harfiñ zilkine ya‘nî kaymasına dirler. Velḥâşıl üç harfdir ki لام را نون taraf-ı lisândan vâv bâ mîm şefeteynden kayar. Anıñçün müzleḳa tesmiye etdiler. On ikincisi muşmete şıfatıdır ki müzleḳanıñ ve elif harfiñ mâ-‘adâsı yigirmi iki harfdir. Ma‘nā-yı muşmete kaçan nâṭıḳ bu harfleri nuṭṭ etdikde nefesi [65a] kelâmdan men‘ etmesidir. Müzleḳanıñ zıddıdır. Ammâ elif ise bu iki nev‘den ḥâricdir. Zîrâ hevâ’iyyedir. Bir yerde istikrârı yokdur ki şıfatıñ birisiyle muttaşıl ola. تأمل On üçuncisi şafîra şıfatıdır ki üç harfdir. سزز harfleridir. Ma‘nā-yı şafîr kaçan kârî bunları tilâvet etdikde bir şavṭ

zāhir olur ki yaban hayvanlarından biriniñ şavtına müşābih olduğı halde ḥarfıyle böyle ḥurūc eder. Ol şavtda dirler. On dördinci tefeşşī şıfatıdır ki ش ḥarfıdır. Mezheb-i eṣaḥḥa göre ba‘zılar ḥurūf-i tefeşşī sekiz ḥarfdir deyü taṣrīḥ etdiler. م ش ف ر ث س ص ḥarfleri didiler ve ba‘zılar یا ḥarfinde daḥi rāyiḥa’-i tefeşşī müşemmdir didiler. Şems ed-Dīn İbnü’l-Cezerī raḥimehullāh te‘ālīniñ vāvda daḥi tefeşşīniñ mevcūdini mübeyyen deyü naşşı daḥi sābitdir. Lākin faḳīr bu aḳvālī tevciḥ edüp der ki şīn ḥarfiniñ tefeşşisi ḥaḳīkī sāirleriniñ mecāzıdır zīrā şinde tefeşşī muḥaḳḳaḳdır bilā-şekk. Ammā sā’ir ḥarflerde tefeşşī dinilen her biri bir şıfāt-ı i‘tibāriyladır. Cümleden biri mīmniñ tefeşşisi ğunnesi ve fāniñ te’effūfi ve rāniñ tekrīri ve sīn ile şādīñ şafīrleri ve sāniñ hemsı ve zādīñ istiṭālesi ve vāv ile yāniñ meddiyyesidir tefeşşīleri. Güyā bunlarda [65b] nev‘an-mā intişār-ı ḥafıyye bulunduğundan nāşī tefeşşī didiler. İmdi eger sīn ile şādīñ şafīralarını tefeşşiden ‘add olunca zāyda daḥi tefeşşī bulunması zāhirdir ‘ayānen. Anda daḥi şafıra şıfatı mevcūddur bilā-şekk. Ma‘nā-yı tefeşşī kaçan ḳārī bu ḥarfī edā etdikde telaffuz ‘indinde şavt münteşir olur ḥattā zā maḥrecine ittişālī ‘ayāndır. On beşincisi istiṭāle şıfatıdır ki ض ḥarfine maḥşūşdur. Ma‘nā-yı istiṭāle kaçan tālī bu ḥarfī telaffuz eylese nuṭḳi ḳatında femde müsteṭil olur ḥattā lām maḥrecine muttaşıl olması mübeyyendir. On altıncısı inḥirāf şıfatıdır ki iki ḥarfde zuhūr-i ebyendir. ل ḥarfıdır. Ma‘nā-yı inḥirāf kaçan ḳārī bunları tilāvet etdikde bu ḥarfler maḥreclerinden meyl edüp āḥir ḥarfniñ maḥrecine muttaşıl olurlar. Ve şıfatlarından daḥi ḥurūc edüp ğayrınıñ şıfatıyla muttaşıl olmaları nümāyāndır. On yedincisi tekrar şıfatıdır ki ḥarf-i ر ya maḥşūşdur. Ma‘nā-yı tekrīr kaçan lāfız buni nuṭḳ eylese nuṭḳi ‘indinde lisānı üzre tekerrür etmesi mübeyyendir. Güyā ṭaraf-ı lisān irti‘ādlenür. İmdi ḳārī’-i furḳāna lābüddür ki ḥīn-i tilāvetinde bunuñ tekrīrini ihfā ile ḥazr etmek bā-ḥuşūş rā müşedded olduğı vaḳtde pek eḫhardır. Ve eger ḥazr olunmasa iki veya üç ر niñ zuhūri [66a] ‘ayāndır. Nükte’-i laṭife eger su’āl olunursa ki tekrīr ر ḥarfniñ şıfatı zātiyyesidir niye ihfā olup ḥazr olunur. Cevab virilür ki kaçan bir şey şey’i āḥar ile muttaşıl olursa e‘amdır. Bi’l-fi‘l veyāḥūd bi’l-ḳuvve olmaḳlığla bi’l-fi‘l olması lāzım degildir. Bil ki bi’l-ḳuvve bulunursa yine iktifā olunur. Zīrā ر ḥarfniñ bi’l-fi‘l tekrārı laḥndir bilā-şekk. Laḥn ise ḥarāmdır ve ḳārīniñ üzerine tekrīrini ihfā ile ḥıfz vācibdir. Her ne ḳadar şıfat-

ı lâzimesinden bile olursa bi'l-fi'l bulunması lâbüd degildir. Bi'l-kuvve bulunur ne lâzime olmasına münâfi degildir. İmdi bundan ħalâş olmasının ħarîki budur ki kaçan tâlî bu ħarfi tilâvet etdikde lisânının zâhrini eger ħanek-i e' lāya merra'-i vâhidede leşak-ı muħkem ile yapıştırur ise tekrîrden ħalâş bulur. Yoħsa ġayrı ħarîkiyle ħazır pek şa' bdir. Nükte'-i âħar eger su'âl olunursa ki ħünkü bundan ħazır lâzımdır niħün bu şıfat-ı meşhûraların silkine muntazam etdiler. Bundan vehm olunur. Bunda da anlar gibi 'amel câ'iz ola. Cevab virülür ki meşâyiħ-ı selef raħimallāhü teālâ ħazretleri tekrîr şıfatını âħar şıfatların zeylinde zıkr etmeleri li-ħikmetin'dir ki anı daħi ħârî bile de andan ħazır eyleye. Nitekim 'ilm-i siħri bilmesi câiz [66b] olup da 'ameli câ'iz olmaduğı gibi bunu da bilüp ħârî ħazır üzerine olsun deyü digerleri mübeyyendir. فافهم جدا On sekizincisi zâ'ide şıfatıdır ki on ħarfdır. اناه سليمان ħarfleridir. Ma' nâ-yı zâ'ide bu ħarflere zâ'id tesmiye olunması şu ecildendir ki kelâm-ı 'Arabda zâ'id vâki' olmaz. İllâ bu ħarflerden vâki' olur. Andan nâşî ħurûf-i zâ'ide dindi. On toħuzuncisi müzebzebe şıfatıdır ki yine zâ'ide ħarfleridir. Elifden mâ-'adâ toħuz ħarfdır. Ma' nâ-yı müzebzebe bunlara müzebzeb tesmiye olunduğı şu ecildendir ki bunlar yerde ħarârda da olmaz. Kâh aşlî ve kâh zâ'id olurlar. Ammâ elif dâ'imâ mâ-dâme zâ'id olur. Meger ki ħarf-i âħarden munħalip ola da ol ħinde aşlî ola. Yigirminci aşliyye şıfatıdır ki ħurûf-i zâ'idenin mâ-'adâsı on toħuz ħarfdır. Ma' nâ-yı aşliyye bu ħarflere aşliyye tesmiye olunması şu ecildendir ki bunlar kelâm-ı Arabda dâimâ aşlî vâki' olur. Ve kelimenin de ya fâ'e'l-fi'linde ya 'ayne'l-fi'linde ya lāme'l-fi'linde mevcûd olmaları nümâyân olduğı bî-raybdır. Yigirmi birinci mübdele şıfatıdır ki on iki ħarfdır ve bu elfâzda derc olmuştur. طال يوم انجذته ħarfleridir. Ma' nâ-yı mübdele bunlara mübdele tesmiyesi şundandır ki [67a] bunlar iktizâ ħatında âħar ħarfdan ibdâl olurlar. Nitekim mîm bâdan bedel olduğı gibi ki emr-i lâzıb diyecek yerde emr-i lâzım dirler. İbdâl deyü bir ħarfin mekânına bir ħarf-i âħari vaz' edüp ve muħâbiline 'ivaż virmege dirler. Yigirmi ikincisi meddiyye şıfatıdır ki üç ħarfdır. وای ħarfleridir. Ma' nâ-yı meddiyye kaçan bunlar sâkin olup da mâ-ħablleri kendüleri cinsinden olursa ol zemân bunlarda meddiyye mevcuddur. Zîrâ sâmi' in istimâ' ħatında şavt bunlar ile mümettid olur. Lâkin elif-i meddiyye aşıldır âħarleri buña müşâbihdir. فافهم Yigirmi üçüncisi

müleyyin şıfatıdır ki وى harfleridir. Ma' nâ-yı müleyyin kaçan yine bunlar sâkin olup da mâ-ğablleri meftûh olursa leyyiniyye nümâyandır. Zîrâ bunların lisân üzerine külfet-i qalîldir lâkin bunlar elife müşâbehetde nokşan oldular. Mâ-ğablleri hâreketleri kendi cinslerinden müteğayyir olduklarından nâşî leyyiniyye bunlarda bâkî kaldı. Yigirmi dördüncüsü hevâ'ıyye şıfatıdır ki yine ħurûf-i med ve lîn harfleridir. Ma' nâ-yı hevâıyye bu harflere hevâ'ıyye tesmiyesi şu ecildendir ki bunlar hevâ'e mensûblardır. Zîrâ bunlar qârî'in telaffuzı 'indeinde femde hevâ olunurlar. Lâkin elif ħurûc katında hevâ'-i femde emkendir واو ile يا dan. فتبر Yigirmi beşinci hafıyye şıfatıdır ki dört harfdır. [67b] يا و ه harfleridir. Ma' nâ-yı hafıyye kaçan bunlar tilâvet olursa tâlîniñ nuṭkı katında bunlar gizlenürler. Mâ-ğablleri olan harfden sonra münderic olursalar ba' zı 'ulemânîñ hemzede daḥi hafâ'-i yesîr şâibesi vardır deyü zühûbetleri ezhardır. Yigirmi altıncısı 'alîle şıfatıdır ki وا ء ى harfleridir. Ma' nâ-yı 'alîle bunlara 'alîle tesmiyesi şu ecildendir ki kelâm-ı Arabda tağyîr ve ta' lîl ve inḳilâb olmaz. İllâ bunların birisiyle olur. قال سقا رأس gibi. Ba' zılar bu ħurûflara ها yı daḥi idḥâl etdiler. ماء ماء gibi. Yigirmi yedinci cersıyye şıfatıdır ki hemze harfidir. Ma' nâ-yı cersî bir şavt-ı şediddir ki hâ bu harfîñ nuṭkı 'indeinde zâhir olur. Zîrâ bu harf kelâmda şekîldir. Andan nâşî taḥkîk taḥfîf bedel ḥazf beyne beyne ilkâ'-i hareke bunda cârî olur. Yigirmi sekizinci ğunne şıfatıdır ki iki harfdır. Nûn-i sâkine ile mîm-i sâkinedir. Ma' nâ-yı ğunne bir şavtdır ki ḥayşûmdan zuhûr eder. Nuṭkı 'indeinde kaçan bu harfler telaffuz olunsalar ğeñizden bir şadâ şudûr eder. Ol avâza dirler. Tenvîn kezâlik bunlar gibidir. Yigirmi toḳuzuncüsü râcî' şıfatıdır ki ancak mîm harfidir. Ma' nâ-yı râcî' budur ki kaçan qârî bu harfi kırâ'et etdikde maḥrecinden [68a] ḥayâşime rucû' eder ğunnesinden nâşî. فافهم Otuzuncüsü mehtût şıfatıdır ki hemze ile ها harfidir. Ma' nâ-yı mehtût kaçan qârî bunları tilâvet eylese bunlarda za' fiyyet bulunur. ها da hafîlik hemzede eḥavâtine mâlinden za' iflik bulunduğundan nâşî hett tesmiye etdiler. Otuz birinci muttaşıl şıfatıdır ki iki harfdır. وى harfleridir. Ma' nâ-yı ittişâl kaçan qârî bu harfleri telaffuz etdikde bunlar femde maḥreclerinden havalanup elif maḥrecine muttaşıl olurlar. Anıñcün muttaşıl tesmiye etdiler. Otuz ikinci nefḥ şıfatıdır ki dört harfdır. ض ظ ذ ز harfleridir. Ma' nâ-yı nefḥ kaçan tâlî bunları telaffuz eyledikde vaḳf

eyledikde bir şavt lâhiķ olur. Ol şavta dirler. Nükte 'i laṭife eger su 'āl olunursa ki nefḥ şıfatıyla şafıra şıfatının farkı nedir? Cevab virülür ki şafıra şıfatı ḥāleynde bulunur. Ya' nī vaşılde ve vaķıfda. Ammā nefḥ şıfatı ise vaķıfda peydā olur. [68b] Otuz üçincisi maḥzūfe şıfatıdır ki ṭokuz ḥarfdır. ابو حنیفة ḥarfleridir. Vech-i tesmiye 'i ḥazf budur ki kelām-ı ' Arabda ḥazf bunlara ' āriz olur. Ḥazf deyü ḥarfı bilā-ḥilāf isķāṭa dirler. Otuz dördincisi maḥlūbe şıfatıdır ki üç ḥarfdır. وای ḥarfleridir. Vech tesmiye 'i maḥlūbe oldur ki ḥurūflar içinde ḳalb olunmaz. İllā sebeḅ ' indinde ğayrılardan bu üç ḥarf ḳalb olur. Otuz beşincisi şummiyye şıfatıdır ki yigirmi iki ḥarfdır. Ḥurūf-i ḥalkıñ mā- ' adāsıdır. Vech tesmiye 'i şumm budur ki ḳaçan ḳārī bunları edā etdikde bunlar femde ḥurūcları ḳatında mütemekkin olurlar. Ve istiḥkāmı daḥi anda olduğı zāhirdir ' ayānen. Otuz altıncısı tefḥīm şıfatıdır ki dört ḥarfde cārīdir. صضطظ ḥarfleridir. Kāhce ba' zı ḥurūf ba' zısıyla daḥi tefḥīm olunur. Mişāl ربيكم رحيم والله وصلاة وطلاق gibi ki Verş' iñ ḳirātına ğöre. Lākin ط da tefḥīm cümlesinden ekvādir. Otuz yedincisi mümāle şıfatıdır ki üç ḥarfdır. راة ḥarfleridir. Ma' nā-yı imāle ḳaçan ḳārī bu ḥarfleri tilāvet murād eylese bunlar fethadan kesraya meyl etmelerine dirler. Lākin bunlarıñ her ḥālde degildir. Eger sebeḅ-i imāleden birisi muḳārin olursa ol [69a] ḥinde imāleleri muḳarrardır. İmdī sebeḅ-i daḥi yedidir. Biri kesra ve biri yā 'dır. Yāḥūd elif kesradan ve yādan munḳalibe ola. Veyāḥūd yā 'i meftūḥadan şāire ola ya fevāşıl içün ola ya mā-ḳabliñ imālesinden ötüri ola. Mişāl نرى حمار موسى العلى الدنيا خاف طاب شاء جاء ذكرى نرى gibi. Lākin elif ile rā hem vaķıfda ve hem vaşılde imāle olurlar. Ammā ḥā 'i te 'nīş ise ancaḳ vaķfda olur. Otuz sekizincisi müşrabe ve müḥālīṭa şıfatıdır ki yigirmi ṭokuz ḥarfıñ mā- ' adası olan ḥarflerdir. Vech tesmiye budur ki ḳaçan bunlar telaffuz olunsalar lafzları āḥar lafz ile müḥālīṭ olurlar. Andan nāşī müşrabe dindi. والله اعلم Pes. İmdī ma' lūmuñ olsun taḥḳīķ-i zikr olunan şıfat daḥi iki nev' dır. Birine şıfat-ı mütezād de dirler ki ikisi bir yerde cem' olmazlar. Hems ile cehr gibi. Birine ğayr-ı mütezād de dirler ki ikisi ve üçü bir yerde cem' olması mümkündür. Hems ile şafıra tefeşşī gibi. Bu tevcḥ-i i' tibār ile üç ḳısma munḳasem oldular. Bir ḳısmı muṭlaḳan ḳaviyydir ki cehr şiddet isti' lā iṭbāķ şafıra tefeşşī istiṭāle ḳalkāle nefḥ tefḥīm cers şatm gibi ve bir ḳısmı muṭlaḳan

za‘ ifdir hems riḥve tesseffül infitāḥ ḥafā gibi ve bir kısmı nev‘ an-mā [69b] za‘ fiyyet ve والله الموفق للعباد واليه المصير والمعاد. هـ harfleri gibi. عمر

فصل فى بيان توازي صفات الحروف

Bu faşl ḥurūfuñ şıfatınıñ tevzi‘ i beyânındadır. همزه mechûra şedide cersiyye münfetiḥa müstefile muşmete ‘alîle mübeddele mezide müzebzebe ḥalkī ها mehmûse riḥve müstefile münfetiḥa ḥafiyye muşmete eştem mezide müzebzebe mübeddele maḥzûfe ḥalkī ا mechûra riḥve münfetiḥa müstefile ḥafiyye mümeddede mümâle hâvî ‘alîle zâ’ide müzebzebe muşmete mübeddele maḥzûfe cevfi عين mechûra beyniyye münfetiḥa müstefile muşmete şaḥîḥa aşliyye ḥalkī حا mehmûse münfetiḥa müstefile riḥve muşmete aşliyye şaḥîḥa ḥalkī غين mechûra münfetiḥa müsta‘ liye riḥve muşmete aşliyye mübeddele şecerî خا mehmûse münfetiḥa müsta‘ liye riḥve muşmete aşliyye ḥalkī قاف mechûra şedide müsta‘ liye kâlkale münfetiḥa muşmete eştem aşliyye lehvî كاف mehmûse münfetiḥa müstefile muşmete şummiyye aşliyye lehvî جيم mechûra şedide münfetiḥa müstefile muşmete kâlkale şummiyye aşliyye mübeddele şecerî شين mehmûse riḥve tefeşşî münfetiḥa müstefile muşmete şummiyye aşliyye şecerî يا mechûra [70a] münfetiḥa muşmete müstefile ḥafiyye hâvî memdûde ‘alîle zâ’ide müzebzebe mübeddele şecerî ضاد mechûra müsta‘ liye müṭbeḳa müfehḥame müstezîle riḥve muşmete nefḥiyye şummiyye aşliyye şecerî لام mechûra münfetiḥa mürakḳaḳa beyniyye müstefile münḥarife şummiyye zâ’ide müzebzebe mübeddele zelkî نون mechûra beyniyye eḡann münfetiḥa müstefile şummiyye zâ’ide müzebzebe mübeddele zelkî را mechûra beyniyye müstefile müfehḥame mümâle münḥarife mükerrara şummiyye aşliyye zelkî طا mechûra şedide müṭbeḳa müsta‘ liye müfehḥame mükâlkale muşmete şummiyye aşliyye mübeddele niṭ‘î دال mechûra şedide münfetiḥa müstefile mükâlkale muşmete şummiyye aşliyye mübeddele niṭ‘î تا mehmûse şedide müstefile münfetiḥa muşmete şummiyye zâ’ide müzebzebe mübeddele niṭ‘î ظا mechûra müṭbeḳa müfehḥame müsta‘ liye riḥve muşmete şummiyye aşliyye leşvî ذال mechûra riḥve münfetiḥa müstefile muşmete şummiyye aşliyye leşvî ثا mehmûse riḥve münfetiḥa müstefile mütefeşşî muşmete şummiyye aşliyye leşvî صاد mehmûse riḥve

mütbeḳa müsta‘liye müfehḥame muşmete şummiyye aşliyye şafıra eseliyye سين
mehmûse [70b] riḥve münfetiḥa müstefile muşmete şummiyye zâ’ide müzebzebe
şafıra eseliyye زای meḥûra riḥve münfetiḥa müstefile şafıra muşmete şummiyye
aşliyye eseliyye فا mehmûse riḥve müstefile münfetiḥa müte’effif muşmete şummiyye
aşliyye şefevî با meḥûra şedîde münfetiḥa müstefile müzleḳa şummiyye aşliyye şefevî
ميم meḥûra beyniyye münfetiḥa müstefile eḡann müzleḳa râci’iyye şummiyye zâ’ide
müzebzebe mübeddele şefevî واو meḥûra riḥve münfetiḥa müstefile memdûde
müleyyine ‘alîle şummiyye muşmete ḥafıyye mütteşile zâ’ide mübeddele müzebzebe
hevâ’î şefevî. Nûn-i muḥfât elif-i mûmâle lâm-ı müfehḥame şâd-ı müşemm hemze’-i
beyne beyne tâ’-i mehmûse bâ’-i müte’effif kâf-ı mehmûse zâd-ı müstehcene cîm-i
mehmûse sîn-i müfehḥame şîn-i ġayr-ı mütefeşşî kâf-i eşamm zâ-yı müşemm müşrabe
ve muḥâlîṭa şıfatıyla müttaşiflerdir. والله الموفق والمرشد

فصل فى بيان ما يتعلق بكل حرف من التجويد

Bu faşl her ḥarfîñ tecvîdine müte‘allik mesâ’il beyânındadır. evvelkisi
hemze ḥarfıdır ki maḥreci ve laḳabı ve şıfatınıñ zıkrı üzere kelâm teḳaddüm etdi.
Tekrâra ḥâcet yokdur. Pes. İmdi ma‘lûm ola ki şaḥḥ hemze ḥarfı zâtında bir ḥarfıdır ki
ḥaṭṭ-ı ‘Oşmâniye’de [71a] şûreti ma‘dûmdü. Hîn tilâvetde vücûdi mübeyyendir. Ve bu
ḥarfle bilinmez. İllâ şekl ve müşâfehet ile bilinür. Nâs bunıñ nuṭḳunda tefâzul ederler.
Ṭibâ’ larınıñ ġalaṭ-ı miḳdârı ba‘zıları tilâveti ḳatında teşdîd ile edâ idülüp anıñla taḥḳîḳ
ḳast ederler. Ve ba‘zısı lafz-ı müsehhil ile okurlar. Bunıñ ise tecvîzi mümkün degildir.
Meger ki teshîl rivâyet olunan maḳâmlarda olursa ol ḥinde tecvîz-i nümâyân olduğı
bî-raybdır. Velḥâşıl ḳârî’-i Furḳân’a lâyıḳ olan budur ki ḳaçan hemze vâḳi’ olduğı
mevzi’de ol hemzeyi nuṭḳ-u silsile ve zevḳ-i sehl ile intihârsız ve ḥaddinden ḥurûc
etdürmeksiziniñ edâ etmek lâzımdır. Gerek ise ol hemze sâkin ve gerek müteḥarrik
olsun. Zîrâ her ferdiñ ṭab’ı aña meyl eder. Ve ehl-i femiñ istiḥsânı olan ḳırâ’et ve
muḥtâr olan vech budur. Lâkin fî zemâninâ her ḳârî bu vech üzere edâya ḳâdir olmaz.
Zîrâ ġâyet ile bu ḥarfîñ ta‘lîmi riyâzat-i şedîde muḥtâcdır. Nitekim Ḥamza
ḥâzretleriniñ انما الهمز رياضة buyurduḳları kelâm-ı laṭîf bu tevcîhi şâhiddir bilâ-rayb.

Yine kārî'-i Qur'an'a lâzımdır ki kaçan hemze'-i teshîl ile tilâvet [71b] murâd etdikde hemzeniñ beyni ile teshîl olacak harfîñ beyninden kılup teshîl-i hâliş ile edâ vâcibdir. Mişâlleri kütüb-ü Qur'an'da mevcûddur. Bu maqâmda zikri lâbüd degildir. Yine hâmil-i Furkân'a lâyıkdır ki kaçan hemze maẓmûm veya meksûr olup mâ-ğabli veyâhûd mâ-ba' di daḥi maẓmûm ya meksûr olsa ol hemze'i ihfa etmekden hazır vâcibdir. Mişâl بنى وسئل بنى والحجارة اعدت والارض اعدت ve eger hemze tarafda vâki' olup üzerine sükûn ile vaḳf murâd olunursa anı teşkîl ile edâ etmekden hazır lâzımdır. Zîrâ her harf sâkin olduḡı hinde taḥfîf olur. Hemze ise bunuñ hilâfına mülâbisdir. Her ne zemân vaḳf olursa teşkîli nümâyândır. Bâ-ḥuşuş mâ-ğabli sâkin ola. Mişâl سواء هواء ماء الخبء دفء شىء gibi. Ve eger iki hemze bir mevzi' de ictimâ' eylese hemze'-i evvelîyi lafz-ı sehl ile te' assürsüz kırâ'et etmek kārî'îñ üzerine vâcibdir. Mişâl اءنذرتهم اعنا اوئبئكم gibi. Ve eger hemze meksûr olup mâ-ğablinde harf-i müşedded vuḳû' ederse beyân ile ḥifz vâcibdir. Mişâl ومكر السيى gibi. Ve eger hemze maẓmûm olup mâ-ğablinde harf-i lîn müşedded olup hemzeden şoñra [72a] bir hemze'-i âḡar daḡi gelse yine hemzeleri beyân lâzımdır. Mişâl ولا يحق المكر السيى الا بألهه gibi. Ve eger hemzeden şoñra elif gelse elif lafzını hemzeniñ lafzına taḥlîṭ etmeden hazır lâ-büddür. Mişâl آمن حرف الهاء. gati وآخره gibi. kaçan hâ harfinden şoñra elif vâki' olsa ol hâ'yı terkîḳ ile oḡumaḳ vâcibdir. Mişâl ها نتم هولاء gibi. Ve eger iki hâ bir kelimedede veyâhûd kelimeteynde ictimâ' eyleseler hâ'ları beyân tâlîniñ üzerine vâcibdir. Mişâl بافواههم هدى انه هو جباهم فيه gibi. Ve eger hâ'eyn bir kelimedede cem' olup evveli sâkin şânî müteḡarrik olsa bâ-ḥuşuş mâ-ğabllerinde ḡurûf-i meḡûra gelse anları daḡi ferdin beyân lâzımdır. Mişâl اينما يوجهه gibi. Ve eger kelimeteynde vuḳû' eden ḡalarıñ evveli hâ'-i sekt olsa ol hâ'yı bilâ-idḡâm edâ-yı sehl ile kırâ'et vâcibdir. Her ne ḡadar ba'zı kimse anı idḡâm ve teşdîd ile kırâ'et etdiyse bile gelen ḡayr-ı muḡtârdır. Mişâl مالىه هلك gibi. Ve eger harf-i hâ ḡa harfinden evvel veyâhûd şoñra vâki' olsa anı izḡâr ile teḡaffuz vâcibdir. Mişâl وما قدر والله حق قدره gibi. Ve eger hâ elifeyn beyninde gelse hâ'yı terkîḳ [72b] ile beyân lâzımdır. Mişâl ضحاها تليها gibi. Ve eger elif-i evveliden evvel yine hâ harfî vâki' olsa ziyâde te'kid ile beyân vâcibdir. Mişâl منتهاها gibi. Ve eger hâ harfiniñ mâ-ğablinde veyâhûd mâ-ba'dinde 'ayn gelse ol hâ'yı beyân ile

teḥaffuz lâzımdır. Mişāl فبايعهن كالعهن gibi. حرف الالف ma‘lūmuñ olsun ey kārī elif ḥarfī dāimā sākin olup mā-ḳabli daḥi meftūḥ olur kendiyle hiç ibtidā olunmaz ve hem ebedi müteḥarrikden şoñra gelür. Zīrā sākin meyyit menziline dir. İbtidā müte‘azzıdır. Anıñçün de ḥurūf-i hecā’ın müsemmaları birer ḥarfıyle ketb olunup elifiñ iki ḥarfıyle resm olunması bu ecildendir. Ve anda nice ḥukm-i ilāhiyye vardır. سبحان الابدی الابد Ve bu ḥarf zā’id vāḳi‘ olur eger bir şey’-i āḥardan munḳalip olunmasa daḥi ve eger munḳalip olursa aṣlī olur. Mişāl جاء شاء سال gibi. Ve kāḥ tenvīn-i manṣūbdan ‘ivaż olur. Ḥāl-i vaḳfda tefḥīmden ḥazır vācibdir. Mişāl عليما حكيما حليما gibi. Ve eger elifden şoñra hemze gelse anıñ meddini tecāvüz etmeden ḥazır lâzımdır zīrā ḳabīḥdir. Mişāl جاء شاء سماء gibi. حرف العين kaçan ‘ayndan şoñra elif vāḳi‘ olsa ol ‘ayn’ı luṭf ile ve elif’i terḳiḳ ile edā etmek kārī’in [73a] üzerine vācibdir. Mişāl العالمين عابدون gibi. Ve eger ‘ayn tekerrür vāḳi‘ olsa yine beyānı vācibdir. Mişāl ان تقع على وفزع عن gibi. Ve eger ‘ayn sākin olup ve mā-ba‘dinde ḥā vāḳi‘ olsa ‘ayn’ı ḥā’-i müşeddede ḳılmadan ḥazır lâzımdır. Mişāl معهم محهم حرف الحاء kaçan ḥā’dan şoñra elif cārī olsa anı terḳiḳ ile edā etmek kārī’in üzerine vācibdir. Mişāl حم الحاكمين gibi. Ve eger ḥā’nıñ mā-ba‘dinde ‘ayn vāḳi‘ olsa ḥā’i beyān vācibdir. Mişāl زحزح عن النار فلا جناح عليهما gibi. Ve eger ḥā ḥarfī tekerrür vuḳū‘ etse ḥā’eyni beyān lā-büddür. Mişāl لا ابرح حتى عقدة gibi. Ve eger ḥā ḥā’-i sākineden evvel gelse ḥā’i beyān ile ḥifz lâzımdır. Mişāl فسبحه حرف الخاء kaçan ḥādan şoñra elif gelse tefḥīm ile edā ḳāriniñ üzerine lâzımdır. Mişāl خاسرين خالق خائفين gibi. Ve eger ḥā sākin vāḳi‘ olsa lafzını beyān kemā-yenbeḡi lā-büddür. Zīrā āḥar ḥarfe tebdil olur. Mişāl حرف الغين نخشى واختار موسى gibi. Ve eger ḥā sākin vāḳi‘ olsa lafzını beyān kemā-yenbeḡi lā-büddür. Zīrā āḥar ḥarfe tebdil olur. Mişāl غافر الذنب والغارمين gibi. Ve eger ḥurūf-i ḥalḳa muḳārin olsa izḥār ile beyān lâzımdır. Mişāl ربنا افرغ علينا gibi. Ve eger ḥarf-i ḳāfa mülāḳī olsa daḥi bunuñ gibidir. Mişāl لا تزعج قلوبنا gibi. [73b] Ve eger ḡayn tekrār gelse eşḳāre oḳumaḳ lâzımdır. Mişāl ومن يبتغ غير الاسلام gibi. Ve eger ḡayn-ı sākineden şoñra ṣīn cārī olsa anı beyān vācibdir. Mişāl يغشاهم ويغش الليل حرف القاف kaçan ḳāfdan şoñra elif gelse tefḥīmi nümāyāndır. Mişāl قام قالوا قاموا gibi. Ve eger ḳāf münferid olup maẓmūm veyā meftūḥ olursa yine tefḥīm ile edā vācibdir. Mişāl قولا قولا قولا gibi. Ma‘lūmuñ olsun fī zemāninā ba‘zı kārī’iler ḳāfiñ isti‘lāsını bi’l-

külliyeye izâle edüp hems şıfatıyla okurlar. Hurûf-i ğayr-ı meşhûradan bi'l-edâ mürûr eden kâf'ı mehmûse'-i hurûf-i aşliyye ve meşhûradan kılarlar. Bu ise Furkân-ı Hâkîm'de zikri ma' dumdür. İmdi ey kârî ihtimâm-ı tām ve sa'y-i ikdām ile cehd eyle ki hâzret-i Qur'ân-ı 'Azîm'i mâ-fihinde olmayan harf ile edâ etmegüb 'alâ vechî'l-münzel hâzret-i Şâh-ı Rusul şallellâhu 'aleyhi ve sellem hâzretleriniñ aşhâb-ı kirâm rizvânullahi teâlâ 'aleyhim ecme'in hâzerâtına ta' lîm buyurdıkları gibi. Anlar dağî meşâyih-ı selef rahimehumullâh ta' lîm eyledikleri gibi ki *الى يومنا هذا* ahz olunan edâ ile tilâvet lâzımdır. Her ne kadar selefiñ edâları gibi kırâ'et olunmasa bile yine taqlîd ederek anlara mutâba'at şartdır. *تدبر با النظر العميق يسر الله لك التوفيق* Ve eger kâfdan evvel [74a] ya soñra kâf vâkî' olsa kâfiñ beyânı vâcibdir. Mişâl *لك قصورا خالق كل شيء* gibi. Ve eger kâf sâkin olup mâ-ba' dinde kâf gelse kâf'ı harf-i kâfde idgām vâcibdir. Mişâl *الم نخلقكم* gibi. Lâkin bunda vechiniñ zuhûri nümâyândır. Biri kâf'ı da kâf kılıp tefhîmini izhâr ile okumağdır. Ve biri kâfı da kâf kılıp terkîk ile edâ etmektir. İkisi de câiz ve eşağğdır. Ve eger kâf tekerrüren cârî olsa izhârı vâcibdir. Mişâl *ومن يشاقق الرسول ويوم* gibi. *تشقق* gibi. *كاف* kaçan kâf'dan soñra elif vâkî' olsa anı terkîk ile edâ kâriniñ üzerine lâzımdır. Mişâl *كانوا كافر كاس* gibi. Ve eger kâf tekrâr gelse izhâr ile hıfz vâcibdir. Mişâl *ما سلككم* gibi. *نسبحك كثيرا* gibi. Ve eger kâf bir mevzi' da gelse ki anda kâf harfine tebdîli tecvîz ola. Ba'zı luğata göre anı dağî beyân vâcibdir. Mişâl *اذا السماء كشتت* gibi. Zîrâ ibn-i Mes'ûduñ kırâ'etinde *قشطت* gelmiştir. *فاحذره لان البيان لازم* Tenbîh ma'lûmuñ olsun ey tâlî Furkân-ı Hâkîm fî zemâninâ tilâvet olunan kâfiñ ekşeri ğalağdır. Zîrâ şiddet şıfatını bi'l-külliyeye mahv edüp bir dürlü edâ eder ki meşâyih-ı huzzâkıñ ahzlerine münâfî bundan hâzır ise vâcibdir. Zîrâ Haqq celle ve 'alânıñ kelâmı belîğdir. Bunda kendinden harf [74b] peydâ etmek hağâ-yı 'azîmdir. Şevâb-ı me'mûlünde iken günahkâr olman muğadderdir bilâ-şekk. *فافهم جدا* kaçan şîn sâkin veyâ müşedded olursa tefeşşisini beyân lâzımdır. Mişâl *اشتره واشدد* gibi. Ve eger şîn harfinden soñra cîm vâkî' olsa şîni beyân yine lâ-büddür. Mişâl *فيما شجر بينهم وشجرة* gibi. *تخرج* gibi. *حرف الجيم* kaçan cîm'den soñra elif gelse anı terkîk-i edâ etmektir lâzımdır. Mişâl *جاء جاوا* gibi. Ve eger cîm sâkin olup mâ-ba' dinde zây gelse cîm'i izhâr ile hıfz vâcibdir. Mişâl *رجزا ولتجزى لا تجزى* gibi. Ve eger cîm'den soñra sîn dağî gelse yine

188

mükerremelerden isnād-ı şaḥīḥ ile aḥḏ ve ta‘lîme muḥtâcdır ki ḥattâ bir miḳdâr edâsına yakîn edâ ile tilâvet idesin. Yoḥsa baḥṣ ile olmaz. Zîrâ Ḥaḳḳ sübhānehû ve te‘âlâ ‘azze şānuhû ḥazretleri ḥabīb-i zî-şānına baḥṣ ile inzāl etmedi. Bil ki Cibrîl-i Emîn vâsıtasıyla kırâ’eten ve tilâveten inzāl [76a] eyledi, ṭâ’ife’-i ma‘hûd ise kendi zu‘mleri üzerine ‘adem-i fehmlerinden nâṣî ve ihtimâli ‘aḳl-ı kâşırlara yine göre ḥarf icād ederler. ‘İlm-i Furḳān ise ‘aḳlen edâ olmaz, bil ki naḳlen ve mütevâtiren edâ olunur. Dönelim dünyâ kadar ‘ilmiñ olmuş ne fâ’ide kıyâsa gelmez ki kıyâs idesin. Ḥazret-i Allāh ḥaḳḳ celle ve ‘alānîñ nûr-i münzeli tebdîl olmaz. Ḥudâ-yı Mûte‘âlden ḥavf ve ḥayâ etmez misin ey racûl böyle ḥareket edersin. Ne ḥabâset-i ve ne ḳabâḥat-i ‘azîmedir. فاحذر الى مخالفة الله تعالى kaçan lām’dan sonra elif vâkı‘ olsa lām’ı terḳîḳ ile edâ lâzımdır. Mişāl لا ريب فيه gibi. Ve eger lām sâkin olup mā-ba‘dinde nûn gelse lām’ı beyân ile ḥıfz vâcibdir. Mişāl جعلنا و رتلنا و انا ارسلنا و رتلنا gibi. Ve eger lām’dan sonra bir lām-ı uḥrâ’-i müfehḥame veyâḥûd ḥarf-i itbâḳ vâkı‘ olsa lām-ı evveliyi terḳîḳ ile ḥıfz vâcibdir. Mişāl الله لطيف و الله قال gibi. Ve eger lām tekrâr cārî olsa beyân ile ḥıfz lâzımdır. Mişāl قال لهم gibi. Ve eger tekrârı ikiden ziyâde vuḳû‘ etse ki üç ya dört veyâ daḫi ziyâde küllisiniñ terḳîḳ ile beyânı vâcibdir. Mişāl غلا للذين فويل للذين قل للذين gibi. Ḳâ’ide’-i laṭife ma‘lûmuñ olsun ey ḳârî kaçan [76b] lām-ı ismillāh ‘azze ve celle dâimen ibtidâ ḥâlinde tefḥîm ile edâ olunur. Mişāl الله gibi. Ammâ vaşl ḥâlinde ikiden ḥâlî degildir. Eger mā-ḳabli meftûḥ veyâ maẓmûm olursa tefḥîm ile kırâ’et olunur. Mişāl الله يعلم الله و الله قال gibi. Ve eger mā-ḳabli meḳsûr olursa terḳîḳ ile tilâvet olunması muḳarrardır. Mişāl الله فى الله با الله gibi. Ve eger nûn ḥarfinden sonra elif gelse terḳîḳ-i edâ lâzımdır. Mişāl انا انا gibi. Ve eger nûn tekrâr vâkı‘ olsa izḥârı üzerine muḥâfaẓa vâcibdir. Mişāl نحن نسبح و نحن نحى gibi. Ve eger bir kelimedede tekrâr gelse yine beyân lâzımdır. Mişāl اتعداننى gibi. Ve eger rā’dan sonra elif vâkı‘ olsa tefḥîm ile edâ vâcibdir. Mişāl خبيراً بصيراً gibi. Ve eger rā müşedded vuḳû‘ etse tekrârını ihfâ etmek ḳârî’in üzerine vâcibdir. Mişāl الركعين و الرحمان و كرة و مرة gibi. Tenbîh ma‘lûmuñ olsun ey ḳârî vaḥy-i belîḡ rā ḥarfiniñ tekrîre gâyet ḳâbiliyyeti mübeyyendir. Bundan ise ḥazr vâcibdir. Tekrîr deyü lisānîñ uciniñ ditremesine dirler. Bundan ḥalâşîñ tarîḳi budur ki kaçan telaffuz olunduḡı vaḳtde lisānîñ zahri ḥanek-i e‘lâya şu‘ûd

etmelüdür. Zîrâ iki ve üç daği ziyâde [77a] rā'nın Һuṣūli nümāyāndır bu ise laһndır. تامل Ve eger tekrār vāķi' olup evvelkisi müṣedded ya muḥaffef gelse izhār ile Һıfz lâzımdır. Miṣāl شهر رمضان و محررا gibi. Fā'ide-i laṭife kaçan rā ḥarf-i meftūḥ ve maẓmūm olursa tefhīm ile edā olunur. Miṣāl ربحت gibi. Ve eger mā-ḳabli meksūr olursa terkīķ ile tilāvet olunur. Miṣāl فى الرقاب والفجر gibi. Ve eger mā-ḳabli meksūr veyā sākin olup sākin ile kesre beyninde māni'-i ḳavī olmasa vaḳfında terkīķ olunur. Miṣāl ولا ناصر قد قدر الاشرار وشىء قدير بصير gibi. Ve eger ḥarf-i rā sākin olup sūkūni daği lâzım ya 'ārız olsa ve mā-ḳabli daği kesre-i lâzime olup mā-ba'dinde ḥarf-i isti'lā muttaşıl olmasa yine terkīķ ḳırā'et olunur. Miṣāl شرعة مريّة فرعون gibi. Ve eger rā'nın kesresi 'ārıza olsa¹⁵⁰⁶ tefhīm ile tilāvet olunur. Miṣāl ام ارتابوا ارجعوا اركبوا مرفقا gibi.¹⁵⁰⁷ Ve eger rā'nın mā-ba'dinde ḥarf-i isti'lā vāķi' olsa yine tefhīm ile okunur.¹⁵⁰⁸ Miṣāl قرطاس مرصاد gibi. Ve eger ḥarf-i isti'lā meksūr olursa iki vech cā'iz olur. Hem terkīķ ve hem tefhīm ile edā olunur. Miṣāl كل فرق gibi. Ve eger rā ḥarf-i meksūr olup mā-ḳabli meftūḥ ya maẓmūm [77b] ya sākin olsa vaḳfında terkīķ ile okunur.¹⁵⁰⁹ Miṣāl نهر و دسر gibi. Ve eger rā'nın mā-ḳablinde ḥarf-i līn bulunursa yine vaḳfda terkīķ ile ḳırā'et olunur. Miṣāl خير سير gibi. Tenbīh ma'lūmuñ olsun rā'āt daği dört kısımdır. Bir kısmı ikisi de terkīķ olunur ve bir kısmı ikisi de tefhīm olunur. Ve bir nev'i biri terkīķ ve biri tefhīm olunur. Ve bir ḳarḳı biri tefhīm ve biri terkīķ okunur. Miṣāl شهر و سرر بشر و سرر Һarḳ ḳaçan ṭā ḳaçan ḥarfinden soñra elif vāķi' olsa tefhīm ile edā ḳāriniñ üzerine vācibdir. Miṣāl طالوت لكم طاب gibi. Ve eger ṭā tekrār cārī olsa te'kid ile beyān vācibdir. Miṣāl شططا gibi. Ve eger ṭā müṣedded gelürse yine beyān lâzımdır. Miṣāl اطيرنا يطوف gibi. Ve eger ṭadan soñra ṣād veyāḥūd zād vāķi' olsa zād'ı ḥaḳḳı üzere beyān vācibdir. Miṣāl اضطرر اصطفى gibi. Ve eger ṭā ḥarf-i tā'da müdgām vāķi' olsa ṭā'yı kemā-yenbegī beyān ḳāriniñ üzerine

¹⁵⁰⁶ Burada cümle hatalıdır. Cümle, “rā sakın olup mā-kabli kesre-i ārıza olsa” şeklinde olmalıdır.

¹⁵⁰⁷ مرفقا misali muhtemelen hatalıdır. Zira rā-i sakineden evvel vasıl hemzesi bulunmamaktadır ve bu kelime rā harfinin ince okunduğu yerlere örnektir.

¹⁵⁰⁸ Bu cümle hatalı yazılmıştır. Cümle “rā sakın olup mā-ba'dinde...” şeklinde başlamalıdır.

¹⁵⁰⁹ Terkīķ ile ifadesi hatalıdır. Doğru ifade “Tefhīm ile” olmalıdır.

vācibdir. Mişāl لئن بسطت و احطت و فرطت gibi. الدال kaçan dāl'dan soñra elif vāki' olsa terkîk ile edā olunur. Mişāl دائين داود gibi. Ve eger dāl sākin olup ve mā-ba' dinde nūn gelse dāl'ı beyān vācibdir. Mişāl ادنى و واعدا gibi. Ve eger [78a] dāl tekrār vāki' olsa te'kîd ile beyān lāzımdır. Mişāl ويمدكم ومن يوقد gibi. Ve eger dāl tā harfinden bedel olsa kāri'in üzerine izhār ile beyān vācibdir. Mişāl مزدجر و تزدري gibi. التاء kaçan tā harfinden soñra elif gelse terkîk-i edā lāzımdır. Mişāl قالتا تائين gibi. Ve eger tā harfi tā'da idgām olsa idgāmını beyān vācibdir. Mişāl وقالت طائفة ودت طائفة gibi. Ve eger tā'lar biri birinde müdgām vāki' olsa yine idgāmını beyān lāzımdır. Mişāl ربحت تجارتهم gibi. Ve eger tā harfi tekrār vuḳū' etse başkaca beyān ile hıfz lā-büddür. Mişāl زالت تلك gibi. Ve eger tā harfi tekrār vuḳū' etse başkaca beyān ile hıfz lā-büddür. Mişāl تتوفاهم تتجافى gibi. Ve eger üç tā harfi mürādif olsa her birini haḳḳı üzerine beyān vācibdir. Mişāl الراجفة تتبعها الرادفة gibi. Ve eger tā müteharrik olup ve mā-ba' dinde tā gelse tā'yı izhār ile teḥaffuz lāzımdır. Mişāl تستطيع واستطاع gibi. Ve eger tā müteharrik dāl evvel vāki' olsa yine beyānı vācibdir. Mişāl واعتدنا واعتدت gibi. Tenbîh ma' lūmuñ olsun ey tālī Nūr-i Kerīm fī zamāninā tā harfini ekşer nās sîn'e ḳarīb edā ederler. Hemsini ziyāde ifrāt edüp ḥaddini tecāvüz ederler. Bu daḥi lahn-ı ḥafide dāḥildir. [78b] Zīrā Ḳur'ānı 'Azīm'de ifrāt ve tefrīt cā'iz degildir. Ve ba' zısı hemsini bi'l-külliyeye zā'il eder. Bu daḥi memnū' dur. Velḥāsil bu ikisinden de ḥazr lāzımdır. Lāyık size olan şaḥiḥce aḥz ile ve edā'-i sehliyle ve nuṭḳ-u silsile ile ḥarf-i mezkūrī tilāvet edüp muḳabilinde va'd olunan ما لا يحصى ya münīl oluna. الراء kaçan zāy'dan soñra elif vāki' olsa terkîk ile edā vācibdir. Mişāl الزانية والزاني gibi. Ve eger zāy harfi tekerruran vuḳū' etse şikletden nāşī beyānı vācibdir. Mişāl فعززنا gibi. Ve eger zāy'dan evvel veyāḥūd soñra cīm vāki' olsa zāy ile cīm'i ferdin beyān vācibdir. Mişāl يزجى و مزجة رجزا gibi. Ve eger zāy-i sākineden soñra dāl veyāḥūd tā vuḳū' etse zāy lafzını beyān lāzımdır. Mişāl ما كنزتم تزدري gibi. السين kaçan sîn harfinden soñra elif vāki' olsa terkîk ile okumaḳ lāzımdır. Mişāl ساء gibi. Ve eger sîn'den soñra ḥarf-i itbāḳ cārī olsa sîn'i izhār ile beyān vācibdir. Mişāl وسطا باسطا gibi. Ve eger sîn harfi sākin olup mā-ba' dinde cīm gelse sîn'in beyānı vācibdir. Mişāl يسجدون والمسجد gibi. Ve eger sîn tekrār vāki' olsa yine beyānı lāzımdır. Mişāl افمن اسس gibi. Ve eger sîn harfi şād ḥarfine [79a] müşābih cārī olsa lafzınıñ iştibāhından ḥazr lāzımdır.

çāḥan ḫarf al-ṣād faḍrūhi gibi. واسروا واصروا و يسحبون يصحبون و قسمنا قصمنا و تسير تصير Mişāl şād ḫarfinden şoñra elif gelse tefḥīm ile edā vācibdir. Mişāl صادقين gibi. Ve eger şād'dan şoñra ḫarf-i iţbāk vāķi' olsa eshel-i lafz ile beyān lāzımdır. Mişāl اصطفى gibi. Ve eger şād sākin olup mā-ba' dinde dāl vāķi' olsa şād'ı beyān ile muḥāfaẓa lāzımdır. Mişāl اصدقون gibi. Ve eger şād ḫarfinden şoñra tā vāķi' olsa izḥār ile şād'ı beyān vācibdir. Mişāl حرصتم حرصت gibi. Tenbīh ma' lūmuñ olsun ey ḳārī Furḳān-ı Ḥakīm fī zemāninā nāsīñ ba' zısı bu ḫurūf-i şelāseniñ şafıra şıfatını kemā-yenbeġi edā etmekden ġāfil ve ḫaḳḳını icrādan ihmāl edüp her ne şekl olursa okurlar. Bu ise ḫaṭādır ve bundan ḫazır daḫi lāzımdır. Velḫāşıl mezkūr olan ḫaḳḳ-ı şerīfine sa'y-i tām ile cehd etmek lābüddür. Zīrā Ḥaḳḳ celle ve 'alā ḫazretlerinin kelāmı belīgdir. [79b] Böyle tehāvün ile okumak ḳabāḫat-i ġalīza ve ḫabāset-i 'aẓīmedir. جدا ḫarf çāḥan zā'dan şoñra elif vāķi' olsa tefḥīm ile edā vācibdir. Mişāl ظالمة ظالمين gibi. Ve eger zā ḫarfinden şoñra zād gelse zā ile zād'ı ferden beyān vācibdir. Mişāl انقض ظهرك يعرض الظالم gibi. Ve eger zā ḫarfi zāl ḫarfine müşābih vāķi' olsa te'kīd ile beyān lāzımdır. Mişāl محظورا gibi. Ve eger zā'-i sākineden şoñra tā gelse ḳāriniñ üzerine beyānı vācibdir. Mişāl او عظمت gibi. Tenbīh ma' lūmuñ olsun fī zemāninā nāsīñ ekşeri zā ḫarfini daḫi ḫaḳḳı üzerine edāda ḳaşırırlardır. Zīrā cehr ve iţbākını virmeğe ihtimām-ı temām ve sa'y-i ikdām etmezler. Her ne şekl olursa tilāvet ederler. Bā-ḫuşuş ṭā'ife'-i ma'hūdēniñ me'āza'llāh edālarında olan zā'lar gibi ki ḫazret-i vaḫy-i belīg'a işler ederler ki bi'l-vech ile ki diller vaşf idemez. Büyük ḫabāsetdir. Lāyıḳ ḫaḳ mıdır ḫazret-i kelām-ı Bārī'e böyle ezā-yı ḳabiḫa ezā etmek. ḫarf çāḥan ṭā'atı attı الله واحذر من غضبه ثالث ثالث ثلثة Mişāl şā'dan şoñra elif vāķi' olsa terḳīḳ-i edā ḳāriniñ üzerine vācibdir. Mişāl حيث تقفتموهم gibi. Ve eger šā tekrār [80a] vāķi' olsa šā'yı beyān ile ḫıfz lāzımdır. Mişāl تنبیه ما لوموٰں olsun ey tālī kelām-ı Kerīm fī zemāninā nās šā'yı edā etmekde ihtimām etmezler ekşeri sīn maḫrecinden okurlar. Ve šā'da olan mecāzen tefeşşisini şafıra şıfatına tebdil edüp šā'yı bi'l-külliyye ḫurūf-i hecādan ihrāc ederler. Bunda daḫi ihtimām-ı tām ile ikdām edüp kemā-yenbeġi edāsına sa'y etmek vācibdir. Ḥattā laḫn olmasından firār oluna. هذا فاضبط ḫarf çāḥan zāl'dan şoñra elif vāķi' olursa terḳīḳ ile edā lāzımdır. Mişāl ذلك و ذلك gibi. Ve eger zāl'dan şoñra kāf gelse te'kīd ile beyān

vācibdir. Mişāl ذاق الى الاذقان و gibi. Ve eger zāl harfinden sonra harf-i müfehham vāki‘ olsa lafzı terķik ile beyān vācibdir. Mişāl ذرأكم ذرأكم gibi. Ve eger zāl tekrār vāki‘ olsa izhār ile beyānı vācibdir. Mişāl ذى الذكر الفاء gibi. Mişāl kaçan fā harfinden sonra elif cārī olsa terķik-i lafz edā lāzımdır. Mişāl وفار التتور gibi. Ve eger fā tekrār vāki‘ olsa fā’ları ferden beyān vācibdir. Mişāl ان يخفف فليستعفف gibi. Mişāl kaçan bā’dan sonra elif vāki‘ olsa anı terķik-i edā [80b] lāzımdır. Mişāl بارئكم باسط بالغ gibi. Ve eger bā harfi tekerrür etse beyān ile teḥaffuz vācibdir. Mişāl لذهب بسمعهم والصاحب بالجنب gibi. Ve eger bā sākin olsa terķik-i lafz ile beyān lāzımdır. Mişāl ربوة عبرة gibi. Mişāl kaçan mīm harfinden sonra elif gelse terķik-i edā lā-büddür. Mişāl ماء بما وما gibi. Ve eger mīm sākin olsa yine izhār ile beyān vācibdir. Mişāl هم بربهم فاحكم بينهم gibi. Ve eger mīm-i sākin bir mīm-i āḥar daḥi muḳārin olsa idgāmını beyān lāzımdır. Mişāl ولهم ما gibi. Ve eger mīm tekrār cārī olsa tekrārını beyān vācibdir. Mişāl يدعون ومنهم من يؤمن gibi. Ve eger mīm tekrār cārī olsa tekrārını beyān vācibdir. Mişāl اظلم ممن واطمم gibi. Ve eger vāv’ın mā-ḳabli meftūḥ vāki‘ olsa harf-i līn olur. Mişāl واسع عليم gibi. Ve eger vāv’ın mā-ḳabli meftūḥ vāki‘ olsa harf-i līn olur. Mişāl لا نوم gibi. Ammā mā-ḳabli maẓmūm veyā meksūr olsa harf-i medd olur. Mişāl اعوذ فى دينى gibi. Ve eger vāv harf-i maẓmūm yāḥūd meksūr cārī olsa beyān vācibdir. Mişāl وجوهكم وجهة gibi. Ve eger vāv sākin olup mā-ḳabli meftūḥ olsa da bir vāv-ı ulḥrā daḥi gelse idgāmı te’kīd ile vācibdir. [81a] Mişāl عصو وكانو gibi. Ve eger vāv tekerruran vuḳū‘ etse izhār ile beyān ḳārīnīn üzerine vācibdir. Mişāl لولوا رؤسهم gibi. Tenbīh ma‘lūmuñ olsun ey tālī Ḳur’ān-ı ‘Aẓīm fī zemāninā nās bu ḥurūf-i erba‘a’-i kemā-yenbeḡī ḥaḳḳı üzere edā etmekde ihtimām-ı tām etmeyüp ne ṭarīḳıyla olursa okurlar. Fā’nıñ te’effūf şıfatını ve bā’nıñ cehr-i müşeddidesini ve vāv’ın ittişāl şıfatını ve mīm’in rāci‘ şıfatını bi’l-küllīyye zā’il ederler. Bunuñ daḥi laḥn olması bilā-şekkdir. فاحذر على خلاف القراءة وصن عن مشايخنا التلاوة والله اعلم با لسرائر

فصل فى بيان احكام النون الساكنة والتنوين

Bu faşl nūn-i sākineniñ ve tenvīniñ aḥḳāmıñ beyān eder. Pes. İmdi ma‘lūmuñ olsun ey ḳārī tenvīn Furḳān-ı Ḥakīm’de bir nūn-i sākinedir ki ismiñ āḥirine lāḥik olup lafızda zāhir ve ḥaṭda saḳiṭ olduḡı mübeyyendir. Nūn-i sākin ise bunuñ ḥilāfına mülābisdir ki

olduğundan nāṣī cemī‘-i ḥurūf-i fem’i ihāṭa etmiştir. İhāṭada müşārik olduğundan [82b] bu harflerin katında ihfā oldu. فتفكر بالنظر الرقيق Üçüncüsü iklābdır ki با harfine maḥşūşdur. Kaçan tenvīn ile nūn-i sākin bā’ya muḳārin olsalar iklāb olmaları mübeyyendir. Mişāl بعد ان يورك من بعد انبئهم جدد بيض gibi. تعريف الاقلاب iklāb şol nesnedir ki tenvīn ile nūn-i sākin bā harfinin katında mīm’e ḳalb olunup ve ğunnesi bākī ḳalmaya dirler. وعلة الاقلاب iklāb ‘illeti oldur ki mīm harfiyle nūn’uñ ğunne ve cehrde muvāḥātaları olup ve bā harfiyle daḥi maḥrecde müşāreketleri olduğundan nāṣī nūn ḳable’l-bā’ vuḳū‘ idince idġāmı mümkün olmadığı ecilden bā’nın ühtüne teşbihen mīm’e ḳalb olundu. فافهم جدا Dördüncüsü idġām-ı me‘ā’l-ğunnedir ki يومن harfleridir. Kaçan tenvīn ile nūn-i sākin bu ḥurūf-i erba‘ aya mülākī olsalar idġām-ı me‘ā’l-ğunne olmaları nümāyandır. Mişāl تعريف ادغام مع gibi. من نعمة من ماء ماء مباركا فمن يعمل من واق bir idġāmdır ki müdġamın zātı bi’l-külliyeye maḥv olup ve şıfatı bākī ḳalmaya dirler. Ya‘nī ğunnesidir. وعلة الادغام مع الغنة ‘illeti budur ki bu harflerin bir birine müşābeheti ve mümāşeleti vardır. O ecilden idġām olunurlar. Nūn’uñ idġāmı mişleyniñ ictimā‘ dandır. Vāv ile yā’nın idġāmları müşābehetdendir. Ya‘nī tenvīn ile nūn-i sākinde olan ğunne [83a] medd-i līn’e müşābih olduğundan nāṣī idġām olundılar. Ammā mīm’in idġāmı tekārubendir. Ya‘nī bunlar ile mīm ğunne müşterek oldular. Andan nāṣī idġāmı ḥasen oldu. Ve ammā nūn-i sākin ile vāv veyāḥūd yā bir kelimedede ictimā‘ eyleseler idġāmı cā’iz degildir. Zīrā muzā‘ afe müşābih olurlar. Mişāl دنيا صنوان gibi. Ve eger nūn-i sākin ile vāv kelimetynde vāḳi‘ olsalar izhār da cā’iz idġām da. Lākin Ḥafş içün izhāri eşaḥḥdır. Mişāl والقلم والقرآن ن gibi. Nükte 3-i zarīfe eger su’āl olunursa ki nūn-i sākin kelimetynde vāv’a mülākī olsa ḳā‘ideye göre idġām olunmalıdır. Hele idġām edenler ḳāvā‘ide mürā‘āt etdiler. Ammā izhār edeniñ vechi nedir? Cevāb virilür ki nūn-i sākin ile vāv’in idġāmının ‘illeti ānifen ğüzār etdi. İzhāra ‘illet budur ki ḥurūf-i teheccī ḥaḳ olan üzerlerine vaḳfdır. ‘Adem-i terkīb olduğundan nāṣī bu ecilden vaşlı daḥi vaḳf niyetiyledir. Vaḳfın ḥükmün virüp izhār etdiler. تأمل Tenbīh ‘ulemā’-i ḳurrā ittifāḳ etdiler vāv ile yā’da olan ğunne müdġamın ğunnesidir. Nūn’da olan müdġamün-fihiñ ğunnesidir. Ammā mīm’de olan ğunnede ihtilāf olundu. Ba‘zısı nūnuñ ğunnesidir deyü zāhib oldu. Ve ba‘zılar mīmiñ ğunnesidir taşriḥ etdiler.

[83b] Eşahh olan budur. Beşincisi idgām-ı bilā-ğunnedir ki لr harfidir. Kaçan tenvīn ile nūn- sākin bu iki harfe mülākī olsalar idgām-ı bilā-ğunne olmaları muḳarrardır. Mişāl من ربكم محمد رسول الله هدى للذين Ta‘ rīf-i idgām-ı bilā-ğunne bir idgām-ı kāmildir ki anda ğunneniñ vucūdi ašlā bulunmaz. Anıñçün idgāmına idgām-ı kāmil dindi. Ve ‘illetü’l-idgām-ı bilā-ğunne ‘illeti budur ki nūn’uñ maḥreci lām ile rā’nıñ maḥreclerine ḳurbiyyeti olduğundan idgāmı güzel olunup ğunnesi zūhūb etdi. فافهم جدا Pes. İmdi ma‘lūmuñ olsun taḥḳīḳ-i idgām üç kısımdır. Evvelki idgām-ı mişleyndir. Yigirmi toḳuz hecā’-i ‘Arabiyyeden şol harfe ki yine mişline muḳārin olsa idgām-ı mişleyn dinür. Mişāl أووا ونصرو ربحت تجارتهم gibi. Ve eger nūn-i sākin nūn’a uğrasa me‘a’l-ğunne daḥi dinür. Ammā mīm-i sākin mīm’e mülākī olsa idgām-ı mişleyn me‘a’l-ğunne olur. Mişāl¹⁵¹¹ Bā harfine muḳārin olsa ihfā olması muḥaḳḳaḳdır. Mişāl عليهم بكأس gibi. Bunlarıñ mā‘-adāsı olan harflere mülākī olursa izhārı nümāyāndır. Mişāl هم فيه gibi. İkinci idgām-ı mütecāniseyndir. Şol harfiñ maḥrecleri mütteḥid olup şıfatları müğāyir olsa da biri birine muḳārin olsalar idgām-ı mütecāniseyn dinmesi bilā-şekkdir. [84a] Lākin bunuñ daḥi ḥūkmi üç maḥrecde cārīdir. Biri tā dāl tā maḥrecidir. Mişāl قد تبين وقالت طائفة gibi. Ve biri zā zāl şā maḥrecidir. Mişāl اركب معنا gibi. Üçüncü idgām-ı müteḳāribeyndir. Kaçan harfiñ maḥrecinde veyāḥūd şıfatında biri birine teḳārubī olup yine mülākī olsalar idgām-ı müteḳāribeyn olması eḫhardır. Lākin bunuñ daḥi ḥūkmi iki maḥrecde olması muḳadderdir. Biri lām ile rā maḥrecidir. Mişāl قل رب بل رفعه الله gibi. Ve biri ḳāf ile kāf maḥrecidir. Mişāl الم نخلقكم gibi. Pes. İmdi bundan soñra ma‘lūm ola ki bir idgām ile bir izhār vardır ki anlar lām-ı ta‘ rīf ‘indinde idgām ve izhār olunurlar. Evvelkisine idgām-ı şemsiyye dilinür ki on dört harfidir. Bu beytiñ ibtidā harfleridir. Beyt تَنَلُّ ثَوَابَ دَاءٍ زَانَهُ دُو شَقَا رَمَاهُ سَهْمٌ صَائِبٌ لَحْظُهُ نَائِبَةٌ ظَلَمٌ طَيِّبٌ ضِفَا

Kaçan elif-lām ki lām-ı ta‘ rīf ismiyle müsemmādır. Bu ḥurūflardan birine muḳārin olsa idgām-ı şemsiyye dirler bilā-rayb. Mişāl التراب الثواب الدار الناس الزانى الذاكرين الشراب gibi. Vech-i tesmiye budur ki lām-ı ta‘ rīf bunlarıñ ḳatında maḥv olur. Güyā şemsiñ

¹⁵¹¹ Müellif burada idgām-ı misleyn me‘al-ğunnenin misalini zikretmemiştir.

ṭulū‘inde yıldızların ğaybeti gibi. İkincisine izhār-ı kameriyye dinür ki bu daḥi [84b] on dört ḥarfdır. Bu esmā‘-i şerîfîn evvelki ḥarfleridir. Beyt¹⁵¹² اَللهُ بَارِئٌ حَيٌّ عَلِيمٌ Kaçan lām-ı ta‘rîf bu ḥarflere mülâkî olsa izhār-ı kameriyye dirler. Mişāl والقمر والعصر والقران gibi. Vech-i tesmiye olur ki lām-ı ta‘rîfîn bu ḥarflere muḳârin olmasıyla bunların ‘indinde eşkāre olur. Nitekim kamerîñ zuhûrunda nücûmlerîñ ṭulū‘i gibi. والله اعلم بالصواب

فصل فى بيان احكام المد والقصر

Bu faşl medd ile kaçrîñ aḥkâmıñ beyân eder. Pes. İmdi ma‘lûmuñ olsun ey tâlî tahḳîkan medd iki nev‘dir. Biri ṭabî‘î ve biri ‘arazî. Aşlî fer‘î daḥi dinür. Evvelâ medd-i aşlî bir elif miḳdârı medd olunur. İştîlâḥ-ı kurrâda kaçr daḥi dirler. Medd-i fer‘î ise iki veyâḥûd üç elif miḳdârı medde dirler. İmdi ḥurûf-i medd üçdür: Vāv yâ elif. Sebeb-i medd ikidir: Hemze sükûn. Kaçan bir kelimede yalnız ḥarf-i medd vâḳi‘ olsa medd-i ṭab‘î tesmiye olunur. Emşāl اعدو فى دىنى مالا ابدًا gibi. Bâ‘iş tesmiye budur ki ‘Arab’îñ ḥilḳati bunun üzerine ḥalk olundu. Medd-i temkîn kaçan bir kelimede ḥarf-i medden sonra sebeb-i medd hemze vâḳi‘ olursa medd-i muttaşıl dinür. Mişāl سماء هواء سواء gibi. [85a] İmdi bunun meddi vâcibdir. Cemî‘i kurrâ merâtiblerine göre medd ederler. Kaçr cā‘iz degildir. Zîrâ kaçrî laḥndir. Medd-i munfaşıl kaçan yine bir kelimede ḥarf-i medd ve âḥarında sebeb-i medd hemze olsa medd-i munfaşıl dinür. Gerek ḥarf-i medd muḳadder olsun ve gerek zâhir olsun bilâ-farḳdır. Mişāl بما انزل من علمه الا يابها انى اخاف gibi. İmdi bunun cā‘izdir kaçrda gelür. Lâkin Ḥafş buni ve gerek muttaşılı iki buḳuḳ elif medd eder. Ba‘zı kimseler dört elif miḳdârı çekerler. Ḥaddi tecāvüzdür. Me’ḥûz olan evvelkisidir. لا تعنت فانه تعبريتى لا تحديدى تأمل Meddül-ḥacz ḥarf-i medden sonra sebeb-i medd sükûn-i lâzım vâḳi‘ olsa medd-i lâzım dinür. Lâkin dört nev‘dir. Birine kelime‘-i müşekḳal dinür. Mişāl كافه دابة ضالين gibi. Ve birine kelime‘-i muḥaffef dinür. Mişāl الان gibi. Ve birine daḥi ḥarf-i müşekḳal dinür. Mişāl elif lām mîm’îñ lām’ı gibi. Ve birine ḥarf-i muḥaffef dinür. Mişāl يس ون ve elif lām mîm’îñ mîmi gibi. İmdi bunun meddi vüçübîdir. Cemî‘i kurrâ üç elif miḳdârı medd ederler. Rāvî Ḥafş daḥi anlar ile

¹⁵¹² Müellif, burada sadece dört esmâyı zikretmiş, kalan esmâ-i şerîfleri zikretmemiştir.

böyle medd eder eṣaḥḥ kıavle göre. فافهم Medd-i ‘arız harf-i medden ōnra ōebeb-i medd sükun-i ‘arız vukū‘ etse medd-i ‘arız dinür. [85b] Sükun-i ‘arız vaķfda bulunur. Lâkin bunun daķi üç hâli vardır. Eger âķiri meftūḥ olursa üç vechi cārī olur. Tūl tevassuṭ ķaṣr. Miṣāl صادقین gibi. Ve eger meksūr olursa dört vech gelür. Tūl tevassuṭ ķaṣr bir de revm. Miṣāl ولا ينفذون gibi. Ve eger maẓmūm olursa yedi vech cā’iz olur. Tūl tevassuṭ ķaṣr tūl me‘a iṣmām tevassuṭ me‘a iṣmām ķaṣr me‘a iṣmām bir de revm. Miṣāl ولا يكاد يبين gibi. Bunların küllisi cevāzendir. Eger biriyle iktifā olunursa kāfīdir. Tūl üç elifden ‘ibāretdir. Tevassuṭ iki elifden ‘ibāretdir. Ķaṣr bir elifden ‘ibāretdir. İṣmām sükundan ōnra tudaķlarını yummağa dirler. Lâkin bu daķi zammede cārīdir. Revm ihtilās-ı harekeye dirler. Gizlū avāzıyla bu daķi zamme ile kesrede bulunur. Medd-i līn vāv yā sākin olup mā-ķabli meftūḥ olsa harf-i līn dinür. Bunlar ile ōebeb-i medden sükun vāķi‘ olup bir kelimedede mülākī olsalar medd-i līn tesmiye olunur. Eger sükun-i lāzım olursa iki vech gelür. Tūl tevassuṭ. Miṣāl Meryem ile Şūrā’nın ‘aynları gibi. Ve eger ‘arız olursa medd-i ‘arız gibidir. Üç ya dört ya yedi vech taḥaḳķuķ eder bilā-ṣekk. Miṣāl فافهم جدا الطير والصيف ولا نوم [86a]

فصل فى بيان ذكر السابق من الحروف والحركات

Bu faṣl ḥurūfdan harekeden ķanķısı sābıķdır anın zıķri beyānındadır. Pes. İmdi ma‘lūmūn olsun ey ķārī vaḥy-i belīĝi ‘ulemā ihtilāf etdiler. Harf ile harekede harf mi teķaddüm yoḥsa hareke mi? Velḥāṣıl üç ķavl vürüd etdi bu maķāmda. Ķavl-ü evvel bir cemā‘at zāhib oldular ki ḥurūf harekātđan muķaddemdir ki harf sākin olup harekeden hālī olduĝı bisyārdır. Sākin olduķđan ōnra harekelenür. Bu ecilden harf evveldir. Bir daķi harf kendü nefsiyle ķā’im olur. Hareke ise ḥilāfına mülābisdir. Görölmez mi ki ḥurūflar içinde elif harekeyi ķabul eylemez. Andan nāṣī ḥurūf muķaddemdir deyü taṣriḥleri nümāyān oldu. Ķavl-ü ṣānī yine bir ķavm zūhūb etdiler ki harekāt ḥurufđan muķaddemdir. Zīrā hareke işbā‘ olunsa harfe tevellüd eder ki zammeden vāv kesreden yā fethadan elif gibi. Bu delālet eder ki hareke aṣldır. Ķavl-ü ṣāliṣ budur ki hareke ile harf isti‘mālde biri birini sābıķ degildir. Bil ki ikisi me‘an isti‘māl olunur. Cism ve ‘arāz gibi. Lâkin bu ķavl ta‘n olundu. Vech-i ta‘nı zıķrde bu varaķın taḥammüli

olmaduđı ezhar mine’ş-şemsdir. والله اعلم Faşlün Āhar ‘ulemā ihtilāf etdiler hareke’-i selās hurūf-i [86b] medden me’ḥūzdür. Yoḥsa aksi mi. Nuḥātün ekşeri hareke’-i selās hurūf-i selāşeden me’ḥūzdür deyü zāhib oldular. Kārīben teḳaddüm eden faşlda ḳavl-ü evvel ile istidlāl etdiler. Ve ba’zısı hurūf-i medd hurūf-i selāşeden me’ḥūzdür deyü naşş edüp bi’l-edā mürür eden ḳavl-i şānī ile istidlālleri ebyendir. فافهم

فصل فى بيان ذكر المشدات

Bu faşl müşeddātün zikri beyānındadır. Pes. İmdi ma’lūmuñ olsun ey kārī Furḳān-ı Ḥakīm’de müşedded keşirdir. Her ḥarfiñ müşeddedi ḥarfiñ menziline dir. Vezn ile lafzda tāliye lāyık olan budur ki ne nerde vāḳi’ olursa müşeddedi beyān edüp ḥaḳḳını virmek ki zıddından temyīz ola. Fā’ idet-ü laṭife ma’rūfuñ olsun ki müşeddedāt üç kısım dır. Evvelkisi şol müdgāmdır ki anda idgām ile bile ziyāde vardır. Rā’-i müşeddede gibi. İkincisi bir idgāmdır ki anda ziyāde şā’ibesı ma’dūmdür. Her ne zemān ki idgām olsa anda bile iḥfā ve iẓhār ğunne ve iṭbāḳ ve isti’lā olmaz. نريه niñ ya’sı gibi. Bunun idgāmı evvelden naşş üzeredir. Üçincisi idgām-ı nāḳışdır anda ğunne iṭbāḳ isti’lā zāhir olur. من يوم [87a] احطت الم نخلفكم gibi. Eger iki ḥarf müşedded bir kelimedede veyāḥūd iki kelimedede vāḳi’ olsa kārīniñ üzerine lafzda beyānı vācibdir. Mişāl وَاَرَيْتَ يَصْعَدُ ذَرِيَّةٌ gibi. Ve eger üç müşedded kelimeteynde cem’ olsalar yine kārīniñ üzerine beyānı lāzımdır. Mişāl امم مَمَّنْ مَعَكَ gibi. Tenbīh ma’lūmuñ olsun ḥarf-i müşedded üzerine vaḳf murād olunduḳda lafzda teşeddüdini beyān vācibdir. Zīrā lisān üzere şu’übeti vardır. Mişāl مِنَ وَلَى وَالنَّبِىُّ خَفِىَّ gibi. والله اعلم

فصل فى بيان الوقف والابتداء

Bu faşl vaḳf ve ibtidā beyānındadır. Pes. İmdi ma’lūmuñ olsun taḥḳīḳan ‘ulemā aḳsām-ı vaḳfda ihtilāf etdiler. Lākin muḥtār olan dördür ki tām kāfi ḥasen ḳabīḥdir. Vaḳf-ı tām şol vaḳfdır ki mā-ba’ dine lafzan ve ma’nen te’alluḳı olmaz. Mişāl اولئك هم واشربوا فى قلوبهم العجل بكفرهم ربنا ma’nāda mā-ba’ dine min vechin te’alluḳı vardır. Mişāl وَاَشْرَبُوا فى قلوبهم العجل بكفرهم ربنا gibi. Vaḳf-ı ḥasen şol vaḳfdır ki lafzan ve ma’nen mā-ba’ dine te’alluḳı vardır. Mişāl الْحَمْدُ لله رب العالمين الرحمان الرحيم gibi. Vaḳf-ı ḳabīḥ şol [87b] vaḳfdır ki üzerine

الاعمى ğayr-1 Kūfī'dir. Bunda ihtilāf yoktur. سورة الرعد ğayr-1 Kūfī'dir. [88b] Cümlesi Kūfī ile Baṣrī Şāmī'dir. Şāmī'dir. والبصير Kūfī için kırk üç âyetdir. Medeniyyân ile Mekkî'ye göre dört âyetdir. Baṣrī'ye göre beş âyetdir. Şāmī'ye göre altı âyetdir. Velhâşıl ihtilâfı dört âyetdir. سورة ابراهيم Kūfī ile Baṣrī'dir. وعاذ وثمود Hicâzî ile Baṣrī'dir. وسخر Kūfī ile Şāmī ve Medenî evveldir. فى السماء ğayr-1 Medenî evveldir. وبأت بخلق جديد Kūfī ile Baṣrī'dir. عما يعملوا الظالمون Kūfī ile Baṣrī'dir. Cümlesi elli iki âyetdir Kūfī için. Bir âyetdir Baṣrī için. Dört âyetdir Medeniyyân ile Mekkî için. Beş âyetdir Şāmī için. Velhâşıl ihtilâfı yedi âyetdir. سورة الحجر Kūfī ile Baṣrī'dir. Bunda ihtilâf ma' dūmdür. سورة النحل Kūfī ile Baṣrī'dir. Yüz on bir âyetdir Kūfī'ye göre. Bâkūna göre on âyetdir. Velhâşıl ihtilâfı bir âyetdir. الا قليل سورة الكهف Kūfī ile Baṣrī'dir. Medenî âhirdir. ذلك غدا Kūfī ile Baṣrī'dir. ذرعا Kūfī ile Baṣrī'dir. هذه ابداء Kūfī ile Baṣrī'dir. ثم اتبع سببا Kūfī ile Baṣrī'dir. Üçü de böyledir. Kezâlik bunlardır. من كل شيء سببا Kūfī ile Baṣrī'dir. عندها قوما Kūfī ile Baṣrī'dir. [89a] اعمالا Kūfī ile Baṣrī'dir. Cümlesi yüz on âyetdir Kūfī için. On bir âyetdir Baṣrī için. Altı âyetdir Şāmī için. Velhâşıl ihtilâfı on bir âyetdir. سورة مريم Kūfī ile Baṣrī'dir. فى الكتاب ابراهيم Kūfī ile Baṣrī'dir. له الرحمن مءا Kūfī ile Baṣrī'dir. Cümlesi kırk sekiz âyetdir Kūfī ile Baṣrī'dir. Baṣrī ve Şāmī için. Dört âyetdir Medenî âhir ile Mekkî için. Velhâşıl ihtilâfı üç âyetdir. سورة طه Kūfī ile Baṣrī'dir. ونذكرك كثيرا Kūfī ile Baṣrī'dir. Kezâlik Kūfī ile Baṣrī'dir. فتونا Kūfī ile Baṣrī'dir. اهل Kūfī ile Baṣrī'dir. ولا تحزن Kūfī ile Baṣrī'dir. الى موسى Kūfī ile Baṣrī'dir. ما غشيه Kūfī ile Baṣrī'dir. واصطنعتك لنفسى Kūfī ile Baṣrī'dir. سامى Kūfī ile Baṣrī'dir. وعدا حسنا Kūfī ile Baṣrī'dir. Medenî âhirdir. ضلوا Kūfī ile Baṣrī'dir. ففسى Kūfī ile Baṣrī'dir. evvel ile Mekkî'dir. والى موسى Kūfī ile Baṣrī'dir. زهرة الحياة الدنيا Kūfī ile Baṣrī'dir. منى هدى Kūfī ile Baṣrī'dir. صفصفا Kūfī ile Baṣrī'dir. böyledir. Cümlesi yüz otuz beş âyet Kūfī'dir. İki âyet Baṣrī'dir Mekkî Medineyindir. Dört Şāmī'dir. Velhâşıl ihtilâf yigirmi bir âyetdir. سورة الانبياء Kūfī ile Baṣrī'dir. ولا يضررك سورة الانبياء Kūfī ile Baṣrī'dir. [89b] الحميم سورة الحج Kūfī ile Baṣrī'dir. قوم لوط Kūfī ile Baṣrī'dir. قوم لوط Kūfī ile Baṣrī'dir. وعاذ وثمود Kūfī ile Baṣrī'dir. والجود Kūfī ile Baṣrī'dir.

Yetmiş sekiz âyet Kūfî yedi Mekkî altı Medîneyn beş Başrî Şāmî'dir. Velhâşıl ihtilâfı beş âyetdir. هرون سورة المؤمنين ğayr-ı Kūfî'dir. Cümlesi Kūfî için yüz on sekiz âyetdir. Bākūn için yüz on toktuz âyetdir. والأصال سورة النور Kūfî ile Başrî Şāmî Kūfî ile Başrî Şāmî keztālİK böyledir. Cümlesi altmış dört. Bunların katında ikidir. Medeniyyān ile Mekkî'dir. سورة الفرقان yetmiş yedi âyetdir. طسم سورة الشعراء Kūfî'dir. ğayr-ı Kūfî'dir. كنتم تعبدون ğayr-ı Başrî'dir. به الشياطين ğayr-ı Medenî āhir ile Mekkî'dir. Cümlesi iki yüz yigirmi yedi Kūfî Medenî evvel Şāmî'dir. On altı Medenî āhir ile Başrî Mekkî'dir. سورة النمل ğayr-ı Kūfî'dir. بأس شديد Medeniyyān Mekkî'dir. Cümlesi toktuz üç âyetdir Kūfî'ye göre. Dörttür Başrî ile Şāmî için. Beşdir Medeniyyān ile Mekkî'dir. طسم سورة القصص Kūfî يسقون Kūfî'dir. Cümlesi seksen sekiz. له الدين Kūfî ve Başrî ve Şāmî'dir. وتقطعون السبيل Kūfî'dir. سورة العنكبوت Kūfî'dir. Cümlesi herkes için altmış yedi âyetdir. الم سورة الروم Kūfî'dir. غلبت Kūfî'dir. Medenî evvel Başrî ve Şāmî. 1514 [90a] واما الهاء Başrî Medenî بضع سنين kelimesi degil. Baġara ile Ammā hā'-i te'nīs her yerde hā ile ketb olunur. رحمت ال kelimesi degil. Baġara ile A'raf'da Hūd'da Meryem'de Rūm'da Zūhruf'da tā'-i tavīl ile mersūmdur. Ve daġi نعمت kelimesi Baġara ile Āl-i 'İmrān'da Mā'ide'de İbrāhīm'de Naġl'de Loġmān'da Fātır'da Tūr'da keztālİK tā'-i tavīl merġūmdur. Ve daġi سنت kelimesi Enfāl'de Fātır'da وامرات مع زوجها وتمت كلمت ربك الحسنی فنجعل لعنت الله و شجرت الزقوم وقرت اعين وجنت نعيم وبقيت الله sūre'-i Mücādele'de والخامسة ان لعنت ومعصيت bunların küllisi tā'-i tavīl ile mersūmdur. Dördincisi vaşl ile faşldır. Ma'lūmuñ olsun kelimeniñ terkibinde aşl iki ġarfdır. Elif daġi ziyādedir. Anlar daġi ya munfaşıl kitābet olunur ya muttaşıl. Mişāl هو لا ليلا بم عم أن لا إن ما و أن ما واين ما و أن لم و إن لم و عن ما و من ما و أممā فیم الم هم عسق gibi. Ve daġi ammā ان لا on ام من و عن من و حيث ما و كل ما و بئس ما و في ما و كي لا و يوم هم [90b] ان لا ملجأ A'raf'da ان لا اقول على الله و ان لا يقولوا على الله. mevzi'de meşşul ketb olunur. ان لا تعبدوا الشيطان Hacc'da ان لا تشرك بي شيا Hūd'da ان لا اله الا هو ان لا تعبدوا Tevbe'de

¹⁵¹⁴ 88a sayfasıyla bařlayan sūrelerdeki ihtilaflar meselesi burada yani 90a numaralı sayfanın sonunda nihayete ermiştir. Rūm sūresinden sonraki sūreler eserde sayfa eksikliği sebebiyle yer almamaktadır. 90b sayfası hā'-i te'nīs konusu ile bařlamaktadır.

[illegible]

gibi. Ve eger hemze sākin mā-ḳabli meftūḥ olursa elif şūretinde mersūmdür. Mişāl رأى اشمازت و امتلات gibi. ‘Ulemā’-i rusūm ittifaḳ etdiler. Hemze’-i vaşl elif şūretinde mersūmdür. Eger ki üzerine edāt dāḥil olsun ve gerek olmasun. Mişāl الله gibi. Lākin beş yerde şūreti ma‘dūmdür. Evvelkisi lām-ı ta‘ rīfīn hemzesi ki üzerine lām-ı ibtidā dāḥil olsa ḥaṭṭa şūreti yoḳdur. Mişāl والدار الاخرة gibi. İkincisi şol hemzedir ki kelimeniñ fā’ü’l-fi’ line dāḥil olsa da anıñ evveline vāv-ı ‘aṭf gelse anıñ daḥi ḥaṭṭa şūreti yoḳdur. Mişāl واتوا البيوت gibi. Üçüncisi vāv-ı ‘aṭfdan soñra emriñ üzerine dāḥil olan hemzedir. Mişāl واسلوا الله وسل gibi. Dördüncüsü hemze’-i istifhāmdır. Mişāl الذكرين gibi.¹⁵¹⁵ [92a] kelimedir. İbn-i ‘Adiyy’e göre toḳuz kelimedir. Ve ammā ḥurūf-i Furḳān’da daḥi ihtilāf ezhardır. Mücāhid rivāyetiyle üç yüz biñ ve yigirmi bir biñ yüz seksen sekiz ḥarfdır. Hişām bin ‘Ammār rivāyetiyle iki yüz elli ḥarfdır. Aṭā rivāyetiyle üç yüz yigirmi üç biñ on beş ḥarfdır. Yaḥyā rivāyetiyle üç yüz yigirmi bir biñ beş yüz otuz ḥarfdır. Sa‘īd bin Cübeyr ḳavline göre üç yüz yigirmi üç biñ altı yüz yetmiş bir ḥarfdır. Ḥaccāc ḳurrāları ve ḥuffāzları ve kitābları cem‘ edüp emr eyledi ki Ḳur’ān-ı Şerīfiñ ḥurūfunı ‘add edeler. Anlar daḥi iḥşā edüp ictimā‘ eylediler ki cümlesi üç yüz yigirmi beş biñ yedi yüz kırk üç ḥarfdır. Nükte’-i laṭīfe Eger su’āl olunursa ki ḥurūfda ḥilāf ne vechden cārī oldu. Cevāb virilür ki ‘ulemānın ba‘zısı ḥarf-i müşeddedi bir ḥarf ‘add etdi. Ve ba‘zısı iki ‘add etdi. Kelime daḥi böyledir. Meşelā الارض الابرار Mişlīde elif lām bir kelime ve ارض başka kelime ḳaldılar. Ve ba‘zılar elifi ve lāmı başka ḳılup bir kelimeteyn ‘add etdiler. Mes’ele ma‘lūmuñ olsun Ḳur’ān-ı ‘Azīmiñ her bir ḥarfı ne miḳdārdır anı beyān eder. الف kırk sekiz biñ yedi yüz yetmiş ikidir. [92b] با on bir biñ dört yüz yigirmi sekizdir. تا üç biñ yüz beşdir. ثا iki biñ dört yüz dördür. جيم dört biñ üç yüz yigirmi ikidir. حا dört bin yüz otuzdur. خاء iki biñ beş yüz beşdir. دال beş biñ toḳuz yüz yetmiş sekizdir. ذال dört biñ toḳuz yüz otuzdur. را on iki biñ iki yüz kırk altıdır. زای biñ altı yüz seksendir. سين beş biñ toḳuz yüz toḳsan altıdır. شين iki biñ yüz on beşdir. صاد iki biñ otuz yedidir. ضاد biñ altı yüz seksen ikidir. طاء seksen bin iki yüz yetmiş dördür. ظاء sekiz yüz kırk ikidir. عين toḳuz

¹⁵¹⁵ 92b sayfasındaki bu bölüm sondan eksiktir.

biñ dört yüz on yedidir. غين biñ iki yüz on yedidir. فاء sekiz biñ dört yüz on toktuzdur. قاف altı biñ altı yüz on üçdür. كاف on biñ beş yüz yigirmi ikidir. لام otuz üç biñ beş yüz yigirmidir. ميم yigirmi altı biñ toktuz yüz elli beşdir. نون kırk beş biñ yüz toktusandır. هاء yigirmi beş biñ beş yüz seksen altıdır. واو on altı biñ yetmişdir. الف otuz üç biñ yigirmi ikidir. ياء dört biñ toktuz yüz on toktuz harfdır. [93a] biñ kerre biñ ve yigirmi beşdir. تأمل Mes'ele ma' lūmuñ olsun Qur'an-ı Kerim dört yerde nişf olur. Hurūfda nişf olur ki sūre'-i Kehf'de ولتطف in tāsındadır. Lām'ı aşğı nişfdandır. Kelimede nişf sūre'-i Kehf'in hātimesidir. Āyetde nişf صبرا عليه تستطع dir. Sūrede nişf سمع الله dir. Mes'ele nūr-i münzeliñ şülüşi sūre'-i Berā'et'de سيب رسوله kelimesiniñ yā harfindedir. Şülüş-i şānisi 'Ankebūt'da احسن هي kelimesindedir. Şülüş-i şālişi āhir-i Qur'an'dır. Mes'ele vahy-i belig'in rub'-u evveli sūre'-i A'rāfda ذكرى للمؤمنين dir. Rub'-u şānisi لن تستطيع dir. Rub'-u şālişi Šāffāt'da فمتعناهم dir. Rub'-u rābi' i āhir-i Qur'an'dır. Mes'ele Furqān-ı Hākīm'in humüs-ü evveli sūre'-i Mā'ide'de ان سخط الله او نرى dir. Humüs-ü şānisi Yūsuf'da ارجع الى الناس dir. Humüs-ü şālişi Furqān'da او نرى dir. Humüs-ü rābi' i sūre'-i Secde'dir. Humüs-ü hāmisi āhir-i Qur'an'dır. Mes'ele Qur'an-ı Kerim'in sūdüs-i evveli sūre'-i Nisā'da واذا قاموا الى dir. Sūdüs-i şānisi Berāet'de سيب dir. Sūdüs-i şālişi sūre'-i Kehf'de لن يستطيع dir. [93b] Sūdüs-i rābi' i 'Ankebūt'da احسن هي dir. Sūdüs-i hāmisi Cāşiye'de لا يخرجون منها dir. Sūdüs-i sādisi āhir-i Qur'an'dır. Mes'ele Furqān-ı Şerif'in sübu'-u evveli Nisā'da وازواج مطهرة dir. Sübu'-u şānisi A'rāf'da سوء العذاب kelimesiniñ sü'eldir. Sübu'-u şālişi İbrāhīm'de ما كان لى على dir. Sübu'-u rābi' i Mü'min'in'de ولقد اتينا موسى الكتاب dir. Sübu'-u hāmisi sūre'-i Sebe'de وقدّر dir. Sübu'-u sādisi Hucurāt'da وانتم لا تشعرون dir. Sübu'-u sābi' i āhir-i Qur'an'dır. Mes'ele Qur'an-ı Aẓīm'in şemen-ü evveli Āl-i 'İmrān'da متاع قليل ثم ما dir. Şemen-ü şānisi A'rāfda ذكرى للمؤمنين dir. Şemen-ü şālişi Hūd'da وفاز dir. Şemen-ü hāmisi Şu'arā'nın āhirinde ينقلبون un yā'sıdır. Şemen-ü sādisi Šāffāt'da فمتعننا هم dir. Şemen-ü sābi' i Necm'de ما اوحى dir. Şemen-ü şāmini āhir-i Qur'an'dır. Mes'ele nūr-i belig'in tis'-i evveli Āl-i 'İmrān'da فقد رايتموه وَا dir. Tis'-i şānisi En'ām'da عليهم

daḥi bir elifledir. Ve ammā ءانتم قل ءالله ءاونزل ءالقى ءامنتم ءالھتنا gibi. Yine ekşer meşāḥifde ittifāk etdiler. Cem‘ -i teksiriñ elifleri daḥi maḥzūfdür. Mişāl خطيكم خطينا gibi. Ammā ekalle göre elif-i evveliyi ḥazfdir. Yine meşāḥifde ittifāk olundı ki ba‘ zı mevāzi‘de vāv-ı cem‘den şoñra elif maḥzūfdür. Mişāl وجاؤا وبأوا gibi. Nerde gelürse ءبتوا وسعوا فى ايتنا Sebe’’de ءتوا ءتوا Furkān’da تبوءالدار Ḥaşr’da. Ve daḥi vāv-ı müfreden şoñra bir yerde kezālik maḥzūfdür. Nisā’da. Ve ammā عسى الله ان يعفو عنهم Müfreden şoñra bir yerde kezālik maḥzūfdür. Ba‘ zı mevzi‘de ḥazf ve ba‘ zı mevzi‘de işbāt muḥarrerdir. Ve eger yā-yı vāḥid ṭarafda kesreden vāki‘ olursa maḥzūfdür. Mişāl فاتقونى ولا تكفرونى وفارهبونى وغواشى وهادى وبأ عبادى وبأ قومى وبأ ربى gibi. Lākin ba‘ zı iki maḥāmda يا عبادى الذين امنوا ‘Ankebūt’da يا عبادى الذين اسرفوا ‘Zümer’de ve biri sūre ‘i Zümer’de يا عبادى الذين اسرفوا ‘Zümer’de ve biri sūre ‘i Zümer’de yaḥzif olundı. Meşāḥif-i [95b] Medīne’de işbāt ve meşāḥif-i ‘Irākda ḥazfi mübeyyendir. قريش الفهم kelimesiniñ yā’sını işbāt etdiler. Biri ‘Ankebūt’da يا عبادى الذين امنوا ‘Ankebūt’da yaḥzif olundı. Meşāḥif-i [95b] Medīne’de işbāt ve meşāḥif-i ‘Irākda ḥazfi mübeyyendir. قريش الفهم kelimesiniñ yā’sını daḥi ḥazf etdiler. Ve eger yā’eyn ṭarafda veyā vasaṭda vāki‘ olup aşlī veyāḥūd zā’id veyā biri aşlī veyā zā’id tekerrür etse yā’eyniñ de birini ḥazf lāzımdır. Mişāl ورءيا والحوارين والامين وربانين والنبين متكين خطن وخاسن وسينات وسيناتكم ومن حى ويحى ولا يستحى gibi. Lākin maḥzūf olan evvelkisi mi yoḥsa şānisi mi muḥtār. Ca‘berī evvelī der. Ve ammā hemze şūretinde olanlar istiṣnā olundı. هبى يهوى وارجنه شينا gibi. Yine mu‘rab olan kelimeler müsteṣnādır. غالبين gibi. Ve daḥi cem‘ ve muḥāṭab ve gā’ib zamīrleri muttaşıl olsa anlarda daḥi iki yā ile yazılır. Mişāl يحيىكم حيثم يحيىنا افعيينا gibi. Ve daḥi meşāḥif-i ‘Irāqiycede mecrūr olan āyet lafzları iki yā ile ketb olundı. Bāḳisine göre yā’-i vāḥide ile yazıldı. Mişāl بيتنا gibi. واما الواو ammā vāv’da ḥarfi ittifāk etdiler ki her bir vāveyn ki birbirine mülāşık olsalar evvelisi daḥi maḥzūf ya meftūḥ olsa vāv’ınıñ biri maḥzūfdür. Mişāl داود ولا يسبتون يدرؤن والغاون gibi. Yine bunuñ gibi dört yerde daḥi maḥzūfdür. Mişāl ويدع الداع سندع الزبانية Şūrā’da يدع الانسان ويمح الله gibi. [96a] نعوذ بالله تعالى من تحريفه

فصل فى بيان رواية حفص

Bu faşl Ḥafş’ıñ rivāyeti beyānındadır. Ma‘lūmuñ olsun evvelen Ebā ‘Amr Ḥafş bin Ebī Dāvūd Süleyman bin el-Muḡire el-Bezzār el-Ġāziri el-Esedī el-Kūfī olan Ḥafş kırā’eti ‘Āşım bin Ebi’n-Necūd ibn-i Behdele’den aḥz etdi. Mevlūdünün ibtidası

çoksandır ba‘ de’l-hicret. Ba‘ zılar çoksan dört deyü zühûb etdiler. Ba‘ dehû Ebû Hanîfe ile şerîk oldu ve Kûfe’de imâm olup nâs kendüye cem‘ oldular. Bundan şöña Mekke’de mücâvir oldu. Anda daği nice neşrler edüp eşer-i ‘azîmler bâkiye kaldı. Ba‘ dehû yüz seksende vefât etdi. نور الله مضجعه ‘Aşım’ın evvelki oğludur. ‘Aşım daği Ebî ‘Abdirrahmân bin ‘Abdullâh bin Hâbib es-Sülemî’den aḥz etdi. Sülemî daği ‘Abdullah bin Mes‘ûd ile ‘Oşmân bin ‘Affân ve ‘Aliyy bin Ebî Tâlib ve Übeyy bin Ka‘b ve Zeyd bin Şâbit اجمعين الله تعالى عليهم Bunlar daği sürûr-i enbiyâ ‘aleyhi şalavâtü’l-kibriyâ ḥazretlerinden aḥz etdiler. Anlar daği Cibrîl-i Emîn ‘aleyhi’s-selâmdan aḥz etdi. Cibrîl daği levḥ-i maḥfûẓdan veyâḥûd bi’z-zât mekân-ı cihân-ı münezzeh olan Hakkı celle ve ‘alâdan aḥz etdi. اللهم اجعلنا منهم واحشرنا بحرمة سيد المرسلين والحمد لله رب [96b] معهم يوم الفرع الاكبر وأدخلنا الجنة معهم آمين يا ارحم الخالق العالمين

دعاء ختم القرآن

فك الحمد والثناء والصلاة والسلام على اخض الانبياء وعلى اله صلاة لا تعد ولا تحصى اللهم ربنا آتنا في الدنيا حسنة وفى الآخرة حسنة وقنا عذاب النار اللهم انا عبيدك وانباء امامك نواصينا بيدك ماضٍ فينا حكمك عدلٌ فينا قضاؤك نسئلك اللهم بكل اسم هو لك بسميته به نفسك او انزلته فى شيء من كتبك او علمته احدا من خلقك او استاثرت به فى علم الغيب عندك ان تجعل القرآن العظيم ربيع قلوبنا وشفاء صدورنا وجلا اجرائنا وذهب همومنا وغمومنا وسائغنا وفاندنا الى جنابك جنات النعيم والى دارك دارالسلام مع الذين انعمت عليهم من النبيين والصديقين والشهداء والصالحين وحسن اولئك رفيقا الحمد لله رب العالمين اللهم اجعله لنا شفاء وهدى واماما ورحمة وارزقنا تلاوته على النحو الذى يرضيك عنا ولا تجعل لنا به ذنبا الا غفرته ولا هما الا فرجته ولا ديننا الا قضيته ولا مريضا الا شفيته ولا عدوا الا تغيبته ولا غائبا الا دورته ولا عاصبا الا عصمته ولا فاسدا من حوائج الدنيا [97a] الا اصلحته ولا ميتا الا رحمته ولا عيبا الا سترته ولا عسيرا الا يسرته ولا حاجة والآخره برحمتك يا اكرم الاكرمين اللهم انس به وحشتنا فى قبورنا اللهم لا تجعل القرآن بنا ماحلا ولا الصراط بنا زائلا ولا محمدا صلى الله عليه وسلم عنا فى القيامة موليا اللهم اجعلنا ممن يحل حلاله ويحرم حرامه ويرعاه حق رعايته اللهم انا نعوذ بك من الشقوة فى حمله والعمى فى علمه والتقصير فى دون حقه اللهم انا نعوذ بك من تخلفه فى قلوبنا بترك تلاوته بالسنة وتوسده عند رقادنا ونبذه وراء ظهورنا ونعوذ بك من قساوة قلوبنا لما به قد وعظمتنا به اللهم ارزقنا حلاوة فى تلاوته ونشاطا فى قرأته ورجلا فى تربيته اللهم اقض عنا دينك ودين عبادك واغفر لنا ما سلف من ذنوبنا واحفظنا فيما بقى من اعمارنا بما تحفظ به عبادك الصالحين اللهم سلمنا وسلم حجاج بيتك الحرام وزوار قبر نبيك عليه السلام واصحبهم العافية والسلامة اللهم انصر سلطاننا وحكامنا وانصر جيوش المسلمين نصرا عزيزا وافتح لهم فتحا مبينا اللهم انفعنا بما علمتنا وعلمنا ما ينفعنا اللهم افتح لنا بخير واختم لنا بخير واجعل عواقب امورنا الى خير اللهم انا نعوذ بك من فواتح الشر وخواتمه واوله وآخره وباطنه وظاهره

وہب لنا غنى لا يطغينا وصحته لا تلهينا و سهل لنا [97b] اللهم لا تجعل بيننا وبينك فى رزقنا احدا سواك
حاجة من اجوته الينا واغفر لنا ولو الديننا ولاساتيذنا ولمعلمينا ولمتلاميذنا ولاحبائنا ولاقربائنا ولا لمن امن علينا
ولمن حضرنا فى هذا المجلس واجعل اخر كلامنا شهادة ان لا اله الا الله محمد رسول الله وتوفنا وانت عنا راض
غير غضبان واجعلنا فى موقف القيمة من الذين لا خوف عليهم ولا هم يحزنون اللهم صل وسلم وشرف وكرم
ومجد وعظم على اشرف اخص الانبياء والمرسلين وعلى اله واصحبه لطرق رشادك اشرف المنادين ورضى
الله عن ائمتنا المقرئين عامة كافة لعباد المسلمين والحمد لله رب العالمين

Pes. İmdi ma‘ lūmuñ olsun bu ed‘ iye ‘-i me‘şūra selef-i meşāyihāndan mervīdir. Ḥatm-
i Furqān ‘ indinde tilāvet buyurdular idi. Velḥāşıl faḳīr daḥi bu tesvīd-i şaḡīr ed‘ iye ile
ḥatm etdim. Selef-i itbā‘ an recā ederim ki cenāb-ı ḥazret-i Ḥaḳḳ celle şānühū ḥazretleri
şāh-ı kevnīn ḥabīb-i muḥterem şallellāhu ‘ aleyhi ve sellemiñ āb-ı rūy-i se‘ ādetleri
ḥürmetine ḥaḳīri daḥi meşāyih-i ‘ izāmīñ mülkine muntaẓam eyleyüp anlar ile me‘ an
ni‘ am mā-lā yaḥşīler ile mütene‘ im olup cinān-ı ‘ āliyāta düḥūl eyleye. Ba‘ dehū
keşfü’n-cemālün.

5. SONUÇ

İlm-i tecvidin müstakil bir ilim dalı haline gelmesinden evvel Kur'an tilâvetiyle alâkalı kaideleri kıraat ilmi kitapları ihtiva etmiştir. Bu müstakilleşme neticesinde tecvid ilmi alanında yüzlerce eser yazılmış ve bu alanda sistematik çalışmalar yapılmıştır. Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî'nin *el-Kasîdetü'r-râ'iyye (el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye)* adlı elli bir beyitlik kasidesi tecvid ilmine yönelik ilk eser olarak bilinmektedir. İlm-i tecvidin önemli eserleri arasında yine Mekkî b. Ebû Tâlib'in *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâ'e ve tahkîki lafzi't-tilâve*'si, Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*'i, Ca'berî'nin *'Ukûdü'l-cümân fi tecvîdi'l-Kur'ân*'ı, İbnü'l-Cezerî'nin *et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd*'i ve *Mukaddime*'si, Abdurrahman Karabaşî'nin *Karabaş Tecvîdi* isimli çalışması, Birgivî'nin *ed-Dürrü'l-yetîm*'i, Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin *Cühdü'l-mukall*'i, Muhammed Mekkî Nasr el-Cüreysî'nin *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd fi 'ilmi't-tecvîd*'i, Mehmed Zihni Efendi'nin *el-Kavlü's-sedîd fi ilmi't-tecvîd*'i sayılabilir.

Osmanlı devrinde tecvid ilmi sahasında eser telif edenlerden biri de Kettânîzâde Muhammed b. Mustafa en-Na'îmî'dir. Na'îmî, kıraat alanında ortaya koyduğu *Mutkinü'r-rivâye fi 'ulûmi'l-kirâati li'd-dirâye* ve tecvid alanında yazdığı *Tezhîbü't-tilâve fi 'ilmi't-tecvîd ve'l-kirâe* isimli eserleriyle ön plana çıkan kıymetli bir şahsiyettir. Ayrıca Na'îmî, kıraat ilmine önemli katkılarda bulunmuş, Mısır tarikinin iki mesleğinden biri olan Mutkin mesleğini kurmuştur.

Osmanlı Türkçesi ile yazılan tecvid kitaplarından olması, teze konu olan *Tezhîbü't-tilâve* isimli eserin ehemmiyetini artırır niteliktedir. Na'îmî'nin bu telifi, bir mukaddime ile başlamış ve maksat bölümüyle devam etmiştir. Eserin giriş kısmında tecvid ilminin gerekliliğine ve önemine vurgu yapılmış, bunların yanı sıra eserin ismiyle yazılma amacına dikkat çekilmiştir. Mukaddimeden sonraki maksat bölümünde ise Kur'ân-ı Kerîm tilâvetinin fazileti, Kur'ân hâmilllerine gerekli olan şeyler, Kur'ân'ı öğrenmenin yolları, harflerin kısımları, harflerin aslî ve fer'î mahreçleri ile lakapları ve sıfatları, harflerin tecvîdiyle alâkalı meseleler, nûn-i sakine ve tenvine dair hükümler, med bahsi, harf ve harekenin önceliği konusu, şeddeler mevzûu, vakf hususu, aded ilminin meseleleri, âyetlerdeki ihtilaflar, Hafs rivâyeti konuları sırasıyla ele alınmış ve eser hatim duasıyla nihayete erdirilmiştir.

Müellif Kettânîzâde Muhammed b. Mustafa, *Tezhîbü't-tilâve*'de ilk dönem tecvid ulemâsından Mekkî b. Ebû Tâlib'in *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâ'e ve tahkîki lafzi't-*

tilâve'sinden çokça alıntı yapmış; Sîbeveyhi, Halîl b. Ahmed, İmam Asma'î, Şâtıbî, Ca'berî, Mehdevî, İbnü'l-Cezerî, İmâm Ferrâ ve Hafs b. Süleyman gibi önemli kıraat âlimlerine de zaman zaman atıfta bulunmuştur.

Sonuç olarak; Kettânîzâde Muhammed b. Mustafa en-Na'îmî'nin 'tecvid ve kıraat ilminde tilâvetin süsü' mânası taşıyan, tecvid ilmi kurallarını detaylı bir şekilde ele almış olduğu, kısmî olarak da kıraat meselelerine değindiği bu eserinin, tecvid ilmiyle iştigal eden talebelere, muallimlere, kârîlere ve mukrîlere rehberlik edecek kıymetli bir kaynak olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdullah b. Mübârek. *ez-Zühed ve'r-rekâik, thk. Habîbü'r-Rahmân el-A'zamî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Acar, Abdullah Refik. *Kıraat İhtilafları Bağlamında Bazı Tecvid Kaideleri Üzerine Bir Değerlendirme*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvut. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Akakuş, Recep. *Tarihsel Boyutuyla Kur'ân-ı Kerîm Öğretimi ve Reisü'l Kurralık*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2008.
- Akaslan, Yaşar. "Türkiye'de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (2018), 1081-1107.
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Ebû 'Amr ed-Dânî'nin Kitâbü'l-Beyân fî 'Addi-Âyi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Tanıtımı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Hâmid b. Abdülfettâh el-Paluvî Hayatı, İlmi Şahsiyeti, Eserleri ve Zübdetü'l-irfân Adlı Eserinin Metodolojik Tanıtımı ve Tahkîki*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- Akdemir, Mustafa Atilla. "Harput Kıraat Âlimlerinden Hâmid b. Abdülfettâh el-Pâlûvî ve Zübdetü'l-irfân Adlı Eseri". *Elazığ: y.y.*, 2015.
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metodları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Akdemir, Mustafa Atilla. "Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2018), 15-50.
- Akpınar, Cemil. "Dâvûd-i Karsî". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994, 9/29-32.
- Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kurraları*. İstanbul: Rabbani Yayınevi, 2021.
- Alataş, Mehmet. *Mustafa b. Ali ve Risâle-i Tecvîd İsimli Eserinin Tanıtım ve Edisyon Kritiği*. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Alemdar, Yusuf. *İstanbul'da Kur'ân Okulları*. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî. *el-Minehu'l-fikriyye bi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. Dımeşk: Dâru'l-Gavsânî, 2012.
- Altıkulaç, Tayyar. "Hafs b. Süleyman". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997, 15/118-119.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbnü'l-Cezerî". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999, 20/551-557.
- Altıkulaç, Tayyar. "İzmirî Mustafa". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2001, 23/530.
- Altıkulaç, Tayyar. "Mehdevî". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2003, 28/367-368.
- Altıkulaç, Tayyar. "Mekkî b. Ebû Tâlib". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2003, 28/575-576.
- Altıkulaç, Tayyar. *Tecvîdü'l-Kur'ân*. Ankara: DİB Yayınları, 2006.
- Âsım Efendi, Mütercim. *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Atik, M. Kemal. "Ca'berî". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1992, 6/527-528.
- Ayaz, Kadir. "Zâhid el-Kevserî'nin İcâzetnâmesinde Yer Alan İsnadların Osmanlı Anadolu'sundaki Tarihçesi". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40/40 (2015), 63-102.

- Bakırcı, Fetullah. *Kur'ân Kıraatinde Fem-i Muhsin Kavramı*. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Bayır, Mahmut Hakkı. *Hamza Hüdaî ve Tecvid-i Edâiyye İsimli Eserinin Tecvid Literatüründeki Yeri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bedir, Yasin. *İbrahim b. Halil el-Ca'berî (ö. 732/1332)'nin Hayatı ve el-Meded fî Marifeti'l-Aded İsimli Eserinin Değerlendirilmesi*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Beyhakî, Ebî Bekr Ahmed b. Hüseyin el-. *el-Câmi'u li Şu'abi'l-Îmân*. thk. Muhtâr Ahmed en-Nedvî. Riyad: Mektebetü'r-Ruşd, 2003.
- Birişik, Abdulhamit. *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 2018.
- Bozkurt, Nebi. "Hâfız". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997, 15/74-78.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Cu'fî. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Mustafa Deyb el-Begâ. Dimeşk: Dâru İbn Kesir, 1993.
- Bursalı, Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. Ankara: Tüba Yayınları, 2016.
- Ca'berî, Burhânüddîn Ebû Muhammed İbrâhîm. *Husnû'l-meded fî marifeti fenni'l-aded*. thk. Beşîr b. Hasen el-Hımyerî. Medine: Kral Fahd Kur'ân-ı Kerîm Basım Kompleksi, 2011.
- Ca'berî, Burhânüddîn Ebû Muhammed İbrâhîm. *Ukûdü'l-cümân fî tecvîdi'l-Kur'ân*. Kahire: Müessesetü Kurtuba, 2005.
- Cantürk, Müberra. *Şaban b. Mustafa'nın (ö. 1097/1686) Kitabı Güzide fî İlmi't-Tecvîd Adlı Eserinin Tenkitli Neşri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd el-. *es-Sihâh tacü'l-lüga ve sıhâhu'l-'Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1979.
- Cüreysî, Muhammed Mekkî Nasr. *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd fî 'ilmi't-tecvîd*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbağ. Mısır: Matba'atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî, 1970.
- Çaylar, Ercan. *Eskicizâde'nin Tecvit İlmine İlişkin Görüşleri ve Terceme-i Dürr-i Yetim Adlı Eseri*. Eskişehir: Osman Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Çetin, Abdurrahman. "Dâni". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993, 8/459-461.
- Çetin, Abdurrahman. *Ebû Amr ed-Dâni ve Kıraat İlmindeki Yeri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân Okuma Esasları*. İstanbul: Emin Yayınları, 2017.
- Çiftçi, Ali. "İlk Dönem Dil Bilimcileri ve Endülüslü İlk Tecvîd Müelliflerinin Harflerin Mahreçleri ve Sıfatlarının Yorumunda Muhammed b. Cezerî Üzerindeki Etkileri". *Tebliğ ve Müzakere Metinleri*. Bursa, 2018.
- Çollak, Fatih. *Hafs Rivayetiyle Gelen Muhtelif Vecihler ve Hüccetleriyle Âsım Kıraati*. İstanbul: Üsküdar Yayınevi, 2006.
- Dağdeviren, Alican. *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvid*. İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2009.
- Dâni, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-. *et-Tahdîd fî 'l-itkân ve 't-tecvîd*. Amman: Dâr-u Ammâr, 2000.
- Dâni, Ebû Amr Osmân b. Saîd el-Endülüsi ed-. *el-Beyân fî 'addi-âyi'l-Kur'ân*. thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Kuveyt: Merkezü'l-Mahtûtat ve 't-Türâs ve 'l-Vesâik, 1994.

- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd el-Endülüsî ed-. *et-Teysîr fî'l-kirâati's-seb'*. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 2016.
- Dehmane, el-Havedh. *Yûsuf Efendizâde Abdullah Hilmi Efendi'nin (ö. 1167/1754) "Necâhu'l-Kârî li-Sahîhi'l-Buhârî" Adlı Eserinin Tahkîki (İlk Yüz Varak)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Demiral, İsmail. *Birgivi'nin ed-Dürrü'l-Yetîm Adlı Eseri Işığında Eskicizâde'nin Terceme-i Dürr-i Yetîm'i ile A. Celâleddin Karakılıç'ın Tecvîd İlmi Eserinin Karşılaştırılması*. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Demirbaş, Ali Sait. *İlk Manzum Tecvid Eseri Olan el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye'nin Tecvid İlmindeki Yeri, Önemi ve Değerlendirilmesi*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ ed-. *el-İthâf fudalâi'l-beşer bi'l-kirâati'l-erba'ate 'aşer*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987.
- Dokgöz, Fatih. *Muhammed bin Ebî Bekir el-Mar'aşî ve Cühdü'l-Mukill Adlı Eserinin Tecvid İlmindeki Yeri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Duman, M. Zeki - Altundağ, Mustafa. "Hurûf-i Mukattaa". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998, 18/401-408.
- Durmuş, İsmail. "Hâ (ح)". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1996, 14/333-334.
- Durmuş, İsmail. "Ha (خ)". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1996, 14/334-335.
- Durmuş, İsmail. "Hâ (ه)". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1996, 14/336-338.
- Durmuş, İsmail. "Harf". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997, 16/163-165.
- Durmuş, İsmail. "Hazif". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998, 17/122-124.
- Durmuş, İsmail. "Hemze". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998, 17/190-193.
- Durmuş, İsmail. "İbn Keysân". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999, 20/134-136.
- Durmuş, İsmail. "Müberred". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2020, 31/430-433.
- Durmuş, İsmail. "Za (ظ)". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2013, 44/59-60.
- Ebû Rîme, Muhammed el-Mahmûd. *Hidâyetü'l-Müstefîd fî Ahkâmi't-Tecvîd*. Beyrut: Dâru't-Terbiye, ts.
- Ebû Şâme el-Makdisî, Ebû'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl. *el-Mürşidü'l-Vecîz*. thk. Tayyar Altıkulaç. Beyrut: Dâru Sâdır, 1975.
- Ebû'l-Kâsım, Ömer b. Muhammed b. Abdî'l-Kâfî. *'Adedü's-süveri'l-Kur'ân ve âyâtihî ve kelimâtihî ve hurûfihî*. thk. Hâlid Hasen Ebû'l-Cûd. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2010.
- Emin Efendi, Molla Muhammed. *'Umdetü'l-hullân fî izâhi Zübdeti'l-'irfân*. İstanbul: Karahisarizâde Sahaf Esad Matbaası, 1287.
- Emin Efendi, Molla Muhammed. *Zühru'l-erîb fî izâhi'l-cem'î bi't-takrîb*. Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi Blm., nr. 11.
- Ensârî, Kâdî Zekerîyyâ el-. *Şerhu Kasîdeti'l-Cezerîyye*. Milli Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, nr. 3405.
- Eskicizâde, Eskicizâde Seyyid Ali Mehdi b. Hüseyin. *Terceme-i Dürr-i Yetîm*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1837.
- Fârâbî, Ebû Nasr el-. *Kitâbü'l-Hurûf*. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1986.
- Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed el-. *Kitâbü'l-'Ayn*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Gavsânî, Yahya Abdürrezzak el-. *'İlmü't-tecvîd*. Dimeşk: Dâru'l-Gavsânî, 2011.

- Gök, Mustafa. *Ahmed b. Muhammed Mağnîsî'nin Terceme-i Cezerî İsimli Eserinin Tecvid Literatüründeki Yeri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Gökdemir, Ahmet. *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tarîki Kurrâları*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2018.
- Gökdemir, Ahmet. "Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/44 (2017), 113-148.
- Gökdemir, Ahmet. "Köprülü Ailesinin Kur'an İlmi ve Kıraatine Katkıları". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 4 (2018), 331-355.
- Gökdemir, Ahmet. "Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 13 (2019), 219-251.
- Gökdemir, Ahmet. "Osmanlı'da Dâd Harfî Tartışmaları Bağlamında Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin Yeri". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2017), 245-247.
- Güneş, Kadir. *el-Mu'cem*. İstanbul: Mektep Yayınları, 2010.
- Hamed, Gânim Kaddûrî el-. *ed-Dirâsât es-savtiyye 'inde 'Ulemâi't-tecvîd*. Amman: Dâr-u Ammâr, 2007.
- Hamed, Gânim Kaddûrî. "Kur'ân-ı Kerîm'in Sayı İ'câzı Tevehhüm mü Gerçek mi?" çev. Halil Sağlamoğlu. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2015), 147-174.
- Hamza Hüdâî. *Tecvîd-i Edâiyye*. İzmir: Hâfız Nuri Matbaası, 1301.
- Harputoğlu, Hüseyin. *Mukaddime-i Cezerî Terceme ve Şerhi*. İstanbul, 2004.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Süleyman Fâzıl Efendi". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010, 38/86-87.
- Hemezânî, Ebü'l-'Alâ' el-Hasen b. Ahmed el-Attâr el-. *et-Temhîd fî ma'rifeti't-tecvîd*. Amman: Dâr-u Ammâr, 2000.
- Hocaoğlu, Mustafa. "Okuma ve Anlama Üzerine: Kur'ân Tilavetiyle İlgili Bazı Kavram ve Rivayetlerin Değerlendirilmesi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/2 (2012), 207-235.
- Hocazâde, Hocazâde Ahmed Hilmi. *Ravdâtü'l-Kurrâ ve Tarih-i Kur'ân-ı Kerîm*. İstanbul: Türk Neşriyat Yurdu Yayınları, 1959.
- Husarî, Mahmûd Halîl. *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2002.
- İbn Bâziş, Ebû Cafer Ahmed b. Ali. *Kitâbü'l-iknâ' fî'l-kırâati's-seb'*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1982.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem el-İfrîkî el-Masrî. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru's-Sadr, 2005.
- İbn Mucâhid. *Kitâbü's-seb'a fî'l-kırâ'ât*. thk. Şevki Dayf. Kahire: Dâru'l-Me'ârif bi Mısır, 1972.
- İbni Cinnî, Ebi'l-Feth Osmân. *Sirru sinâ'ati'l-i'râb*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1993.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân. *Fünûnü'l-efnân fî 'Uyûni 'Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân. *Kitâbü'l-Mevzuât*. thk. Abdurrahman Muhammed Osman. Beyrut: Dâru'l Fikr, 1983.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân. *Kitâbü't-Tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.

- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed. *en-Neşr fi'l-kirâati'l-l'aşr*. thk. Muhammed Mahmûd eş-Şinkîti. Medine: Kral Fahd Kur'an-ı Kerim Basım Kompleksi, 2014.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed. *et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd*. thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- İbnü't-Tahhân, Ebü'l-Asbağ Abdülazîz b. Alî es-Sümâtî el-İşbîlî. *el-Enbâ fi usûli'l-edâ*. Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebetü's-Sahâbe, 2007.
- İbnü't-Tahhân, Ebü'l-Asbağ Abdülazîz b. Alî es-Sümâtî el-İşbîlî. *Mehâricü'l-hurûf ve sıfâtühâ*. Beyrut: y.y., 1984.
- İsmail Paşa, Babanzâde Bağdatlı. *Hediyyetü'l-ârifîn: Esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. İstanbul: Dâr-u İhyai-t-Türâsi'l-'Arabi, 1951.
- İsmet Efendi, Fındıklılı. *Tekmiletü's-Şakâik fi hakki ehli'l-hakâik*. haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Kabbânî, Muhammed Arabî el-. *Kifâyetü'l-müstefîd fi 'ilmi'l-kirâeti ve't-tecvîd*. Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1991.
- Kamhâvî, Muhammed es-Sâdık. *el-Burhân fi tecvîdi'l-Kur'an*. Kahire: Şirketü'l-Kuds, 2010.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. "İbn Düreyd". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999, 19/416-419.
- Karaçam, İsmail. *Kur'an Tilâvetinin Esasları*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- Karaçam, İsmail. *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.
- Karaçam, İsmail. *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kiraati*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.
- Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed ed-Dımaşkî. *Mev'izatü'l-mü'minîn min ihyâ-i 'ulûmi'd-dîn*. thk. Me'mûn b. Muhyiddîn el-Cennân. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- Kaya, Mehmet Ali. *Âsım Ravilerinden Hafs b. Süleyman ile Nâfi' Ravilerinden Vers Arasındaki İhtilaflı Okuyuşların Mukâyesesi*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Kayravanî, Muhammed b. Süfyan. *el-Hâdî fi'l-kirâati's-seb'a*. Süleymaniye Ktp., Ayasofya Blm., nr. 59.
- Kaysî, Ebî Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib. *el-İbâne 'an me'âni'l-kirâât*. Kahire: Dâru Nehdati Mısır, 1977.
- Kaysî, Ebî Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib. *el-Keşf 'an vücûhi'l-kirâati's-seb' ve ilelihâ ve hiccehâ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.
- Kefevî, Ebü'l-Bekâ. *el-Külliyât mu'cemun fi'l-müstalahât ve'l-fürûkı'l-lugavî*. thk. Adnân Derviş -Muhammed el-Mısırî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifîn*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414.
- Kılıç, Hulusi. "Ebü'l-Bekâ el-Kefevî". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2008, 10/298.
- Koçyiğit, Hikmet. "Kur'an'ın Bölümlenmesi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2013), 363-393.
- Kurtubî, Abdulvehhâb b. Muhammed. *el-Muvaddah fi't-tecvîd*. Amman: Dâr-u Ammâr, 2000.
- Küçük, Cemil. "Kur'an Harflerinin Mahreç ve Sıfatları". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 27 (2014), 209-238.
- Mansûrî, Ali b. Süleyman el-. *İcâzetnâme*. Muhammed b. Suûd Üniversitesi Ktp., nr. yok.

- Mansûrî, Ali b. Süleyman. *Şerhu Ferâidü'l-vefiyye bi zikri mâ lem tahvîhi'l-Elfiyye*. Süleymaniye Ktp., Laleli Blm., nr. 003351.
- Mansûrî, Ali b. Süleyman. *Tertîbü'l-kırâ'ât*. Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., nr. 36.
- Maşalı, Mehmet Emin. "Mushaf". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006, 31/242-248.
- Mâverîdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Basrî el-. *en-Nüket ve'l-'uyûn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmânî*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Mehmed Zihni. *el-Kavlü'l-sedîd fî 'ilmi't-tecvîd*. İstanbul: Dâru't-Tıbbâti'l-Âmire, 1898.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebî Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî. *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâ'e ve tahkîki lafzi't-tilâve*. Umman: Dâr-u Ammâr, 1996.
- Mısırî, Seyfüddîn b. Atâullâh el-Fedâlî. *el-Cevâhiru'l-mudîyyetü 'ale'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2005.
- Mustafa b. Ali. *Risâle-i Tecvîd*. Hacı Selim Ağa Yazma Eser Ktp., Kemankeş Blm., nr. 3.
- Na'imî, Kettânîzâde Muhammed b. Mustafa. *Mutkinü'r-rivâye fî 'ulûmi'l-kırâati li'd-dirâye*. Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Blm., nr. 21.
- Na'imî, Kettânîzâde Muhammed b. Mustafa en-. *Tezhîbü't-tilâve fî 'ilmi't-tecvîd ve'l-kırâe*. Milli Ktp., Yazmalar Blm., nr. 3405.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb en-. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Hasen Abdülmun'im Şelbî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref en-. *el-Erbe'üne'n-Neveviyye*. Beyrut: Dâru'l-Menhâc, 2009.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref en-. *et-Tibyân fî âdâbi hameleti'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İbni Hazm, 1996.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref en-. *Riyâzü's-Sâlihîn*. thk. Mâhir Yâsîn. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2007.
- Okiç, M. Tayyib. *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*. İstanbul: Nun Yayıncılık, 1995.
- Öden, İsmail. *Mısır Tarîki Şeyh Ataullah Mesleği'nin el-'Aşru's-Suğrâ ve el-'Aşru'l-Kübrâ Öğretim Usulleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Öge, Ali. *18. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinden Yusuf Efendizâde'nin Kıraat İlmindeki Yeri*. Konya: Hüner Yayınevi, 2015.
- Öge, Ali - Tugantay, Mustafa. "Tahrîrât İlmine Katkısı Bağlamında Ali el-Mansûrî ve Tahrîru't-turuk Adlı Eseri". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49/49 (2020), 34-63.
- Önder, Mustafa Kemal. *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Öz, Ramazan. *Mehmed Zihni Efendi'nin İlmi Şahsiyeti, Kıraat İlmine Katkısı, Tecvid İlmi Açısından el-Kavlü's-Sedîd fî İlmi't-Tecvid Adlı Eserin Değerlendirilmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit. "Sîbeveyhi". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009, 37/130-134.
- Özcan, Tahsin. "Saçaklızâde Mehmed Efendi". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2008, 35/368-370.

- Özcan, Tahsin. “Veliyyüddin Cârullah”. *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2013, 43/38-40.
- Özel, Ahmet-Kallek, Cengiz. “Zekerıyyâ el-Ensârî”. *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2013, 44/212-215.
- Özkan, Halit. “Yûsufendizâde”. *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2013, 44/41-42.
- Öztürk, Mustafa-Mertoğlu, M. Suat. “Zemahşerî”. *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2013, 44/235-238.
- Pakdil, Ramazan. *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekir. *Muhtârü’s-sihâh*. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1986.
- Saçaklızâde, Mehmed Efendi. *Cühdü’l-mukill*. Umman: Dâr-u Ammâr, 1429.
- Saçlı, Merve. “Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) ve Besâir’inde Kur’ân ve Sûreler Konusuna Bakışı”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019), 517-543.
- Sadikov, Murad. *Hâşim b. Muhammed el-Mağribî’nin “Hısnü’l-kârî fî ihtilâfî’l-mekârî” Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Sağman, Ali Rıza. *İlaveli Yeni Sağman Tecvidi*. İstanbul: Yayım Müdürlüğü, 1958.
- Sarı, Mehmet Ali. *Kur’ân-ı Kerîm’i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Seffârîni, Ebü’l-Avn Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *el-Budûru’z-zâhire fî ‘ulûmi’l-âhire*. thk. Abdülazîz Ahmed b. Muhammed el-Müşeykih. Riyad: Dâru’l-Âsime, 2009.
- Seyyid Ahmed b. Abdurrahîm. *el-Halekâtü’l-müdiât min silsileti esânîdi’l-kirâât*. 2 Cilt. Riyad: Cem’iyyetü’l-Hayriyye li Tahfizi’l-Kur’ânî’l-Kerîm, 1423.
- Sîbeveyhi, Ebî Bişr Amr b. Osman b. Kamber. *el-Kitâb*. Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1988.
- Sicistanî, Ebü Bekr Abdullah b. Süleyman. *Kitâbü’l-Mesâhif*. thk. Muhibbiddîn Abdü’s-Sübhân Vâ’iz. Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 2002.
- Süyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman. *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*. çev. Sâkıp Yıldız-Hüseyin Avnî Çelik. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987.
- Şâtıbî, Ebü Muhammed el-Kâsım b. Fîrruh. *Hırzû’l-emânî ve vechü’t-tehânî*. Medine: Mektebetü Dâru’l-Hüdâ, 2010.
- Şeyhî Mehmed Efendi. *Vekâyi’u’l-fudalâ*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Şimşek, Halil İbrahim. “Mehmed Emin Tokadî”. *DİA*. Ankara: TDV Yayınları, 2003, 28/467-468.
- Taberânî, Ebü’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu’cemü’l-kebîr*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. Kahire: Mektebetü İbni Teymiyye, 1994.
- Tabersî, Ebü Alî Emînüddîn el-Fadl. *Mecma’u’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân*. Beyrut: Dâru’l-Murtazâ, 2006.
- Taşköprizâde, Ebü’l-Hayr ‘İsâmüddîn Ahmed er-Rûmî el-Hanefî. *Şerhu Mukaddimeti’l-Cezerî*. İstanbul: Âsitâne, ts.
- Tavîl, Ahmed b. Ahmed Muhammed Abdullah. *Teysirü ‘ilmi’t-tecvîd*. Riyad: Dâru İbni Huzeyme, 2000.
- Temel, Nihat. *Kıraat ve Tecvid Istılahları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2018.
- Temel, Nihat. *Kur’ân Kıraatında Vakf ve İbtida*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2009.
- Tetik, İbrahim. *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

- Tezcan, Tuğrul. “Bir Klişenin Şerhi: Hamdele, Salvele Ve Ba’dü İfadesinin Davud el-Hanefî el-Karsî el-Birgîvî’de Çağrıştırdıkları”. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2019), 56-72.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. “Halîl b. Ahmed”. *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997, 15/309-312.
- Tuğral, Rahim. *Ana Hatlarıyla Kur’ân Tecvidi*. İzmir: İzmir İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Tüccar, Zülfikar. “Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd”. *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1995, 12/406-408.
- Tülücü, Süleyman. “Asmaî”. *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991, 3/499-500.
- Uludağ, Süleyman. “Kalb”. *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2001, 24/229-232.
- Uzun, Mustafa. *Ca’berî’nin Ukûdü’l-Cümân fî Tecvîdi’l-Kur’ân Adlı Eserinin 1-81 Sayfaları Arasındaki Bölümün Tecvid İlmi Açısından Değerlendirilmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ünlü, Demirhan. *Kur’ân-ı Kerîm’in Tecvidi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Veliyyüddîn Efendi, Cârullah. *el-Furkân fî kırâati’l-Kur’ân*. Süleymaniye Ktp., Carullah Blm., nr. 17.
- Yesûî, Luvîs Ma’lûf el-. *el-Müncid*. Beyrut: Matbaatü’l-Kâsûlîkiyye, 1956.
- Yılmaz, Ahsen. *Mağnîsî ve Terceme-i Cezerî Adlı Eseri*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Yûsufefendizâde, Abdullah b. Muhammed. *Ecvibetü mesâil fî vücûhi’l-Kur’ân*. Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., nr. 68.
- Yüksel, Ali Osman. *İbnü’l-Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.
- Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Cârullah Mahmûd. *el-Keşşâf*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*. thk. Muhammed Ebü’l-Fadl İbrahim. Kahire: Mektebetü Dâru’t-Türâs, 1972.
- Ziriklî, Hayruddîn Mahmud b. Muhammed. *el-A’lâm*. b.y: Dâru’l-İlim, 2002.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm. *Kur’ân İlimleri Menâhîlu’l-İrfân Tercümesi*. ed. Faik Akcaoglu. çev. Halil Aldemir. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015.

ÖZGEÇMİŞ

İlk öğrenimini Konya’da tamamladı. 1999’da Karatay Müftülüğü’ne bağlı Ulurmak Nuraniye Kur’ân Kursu’nda hâfızlık öğrenimini tamamladı. 2004 yılında Konya Enderun Fen Lisesi’nden mezun oldu. 2013 yılı başında Diyanet İşleri Başkanlığı’na bağlı İstanbul Beykoz Abdülvehhab Evvab Efendi Camii’nde müezzin-kayyım olarak göreve başladı. 2016 yılında aynı kuruma bağlı Çayırbağı Kur’ân Kursu’nda kur’ân kursu Öğreticisi oldu. 2017 yılında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ni bitirdi. 2018 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Konya Dini Yüksek İhtisas Merkezi’nde Tashih-i Huruf öğrenimini tamamladı. 2020-2021 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda yüksek lisans öğrenimine başladı. 2022 yılı temmuz ayında Diyanet İşleri Başkanlığı Pendik Dini Yüksek İhtisas Merkezi’nde Aşere-Takrib öğrenimini tamamladı. 2022 yılı eylül ayı başından bu yana Ankara Pursaklar Ehlibeyt Kur’ân Kursu’nda Kur’ân kursu öğreticisi olarak görev yapmaktadır.